

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 5, 2021
Том 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 5, том 3, 2021
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Свідоцтво про державну реєстрацію – серія КВ № 21525-11425 Р від 08.09.2015.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 7 від 08.06.2021 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галуцько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, доцент (науковий редактор); **Журавльов Д.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Козін С.М.** – кандидат юридичних наук; **Короєд С.О.** – доктор юридичних наук, доцент; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, заслужений юрист України; **Мануїлова К.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Севрук В.Г.** – кандидат юридичних наук; **Влад Вернигора** – LL.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Таллін, Естонія); **Боровик А.В.** – кандидат юридичних наук, доцент, проректор з наукової роботи Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука.

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

№ 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць.
Випуск 5. Т. 3. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. – 186 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03118, м. Київ, вул. Козацька, 116, к. 206, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2021

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 342.9
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.5.3.1>

АГАНІН Б. Ю.

**БЕЗПЕКА ДОРОЖНЬОГО РУХУ: АНАЛІЗ ЕТИМОЛОГІЧНОГО ЗМІСТУ
ЯК ОБ'ЄКТНОЇ СКЛАДОВОЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ**

**ROAD SAFETY: ANALYSIS OF ETYMOLOGICAL CONTENT AS AN OBJECTIVE
COMPONENT OF ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE**

Констатовано, що статистичні дані чітко демонструють, що в Україні встановленні правила безпечної поведінки у транспортних процесах є недостатньо дієвими, контроль та моніторинг їхнього виконання шляхом здійснення охоронної діяльності є недостатнім, а забезпечення безпеки дорожнього руху як елемента публічної безпеки і порядку є вкрай актуальним завданням для органів публічної влади. Визначено, що якісно сформована система управління безпекою руху є запорукою попередження ДТП, а постійний моніторинг ризиків у транспортних процесах забезпечує можливість виявлення закономірностей, прогнозу їхнього впливу та наслідків. Тому беззаперечно безпека дорожнього руху є об'єктом різномірних адміністративно-правових відносин. Виявлено, в законодавстві України терміни «безпека дорожнього руху», «дорожній рух» використовуються, містяться їхні легальні визначення, однак: 1) їхнє розуміння адаптовано під потреби конкретного нормативно-правового акту; 2) нормативно-правові акти, що містять відповідні визначення вже втратили чинність або є застарілими чи результатом спільної діяльності представників міжнародної спільноти. Запропоновано наступні стратегічні документи щодо безпеки дорожнього руху в Україні розробляти з орієнтуванням на забезпечення безпеки дорожнього руху (нині чинна Стратегія орієнтована на підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні), а всі супутні нормативно-правові акти стратегічного значення (наприклад, План реалізації такої стратегії на поточний рік та Державні програми) мають апелювати однаковим термінологічним апаратом. З огляду на наявність наукової дискусії щодо визначення базових термінів, які складають зміст розуміння словосполучення «безпека дорожнього руху», уточнено авторське бачення її розуміння зокрема як стан урегульованих суспільних відносин при якому мінімізовані з боку публічних суб'єктів ризики для учасників руху, що здійснено шляхом проведення комплексу державних, регіональних та місцевих управлінських, забезпечувальних, охоронних та захисних заходів з метою недопущення заподіяння фізичної та моральної шкоди людині, пошкодження або знищення об'єктів рослинного та тваринного світу, а також завдання збитків матеріальним цінностям та благам конкретної особи, суспільства та держави в цілому.

Ключові слова: адміністративна діяльність, безпека, безпека дорожнього руху, дорожній рух, дорожньо-транспортна пригода, забезпечення внутрішньої безпеки, Національна поліція, публічна безпека.

It has been established that statistical data clearly demonstrate that in Ukraine the establishment of rules for safe behavior in transport processes are insufficiently effective, control and monitoring of their implementation through the implementation of security activities is insufficient, and ensuring road traffic safety as an element of public safety and order is an extremely urgent task for state authorities. It was determined that a well-formed traffic safety management system is the key to prevention of road accidents, and constant monitoring of risks in transport processes provides the opportunity to identify patterns, predict their impact and consequences. Therefore, road safety is undoubtedly the object of various administrative and legal relations. It was found that the terms "road safety" and "traffic" are used in the legislation of Ukraine, their legal definitions are included, but: 1) their understanding is adapted to needs of a specific regulatory legal act; 2) such acts already lost their validity or outdated or it is a result of joint activities representatives of international community. It is suggested that the following strategic documents regarding road safety in Ukraine must be developed with a focus on ensuring road safety (the current Strategy is aimed at increasing the level of road safety in Ukraine), and all accompanying regulatory and legal acts of strategic importance (for example, the Plan for the implementation of such a strategy on the current year and State programs) should use the same terminological apparatus. In view of the existence of a scientific discussion on the definition of the basic terms that make up the meaning of the understanding of the phrase "road safety", the author's vision of its understanding, in particular, as a state of regulated social relations in which the risks for road users are minimized by public entities, has been clarified, which was carried out by carrying out a complex of state, regional and local management, security, security and protective measures with the aim of preventing physical and moral harm to a person, as well as material values and benefits of a specific person, society and the state as a whole.

Key words: *administrative activity, security, road traffic safety, road traffic, traffic accident, ensuring internal security, National Police, public safety.*

Постановка проблеми. Ризик виникнення несприятливих подій є головним критерієм реалізації безпеки [1, с. 5]. У дорожньому русі «несприятливою подією» є дорожньо-транспортна пригода (далі – ДТП) або наявність постраждалих в ДТП, виникнення яких пов'язане з великою кількістю чинників ризику [2, с. 85].

Так, в Україні за 2019 рік працівники поліції склали 3 мільйони протоколів щодо порушення правил дорожнього руху. У цей період часу сталося близько 160 тисяч ДТП. В аваріях загинули 3 454 людини, з яких 164 – діти. У ДТП також були травмовані 32 тисячі осіб. Лише тільки у Києві в 2019 році в результаті ДТП загинули 137 осіб [3]. Для порівняння, за 2018 рік у країні трапилося понад 150 тисяч ДТП, загинуло 3350 осіб. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, у 2018 році показник смертності в Україні у ДТП становить 13,7 смертей на 100 тисяч осіб. Тут країна посідає 104 місце. Перше у Ліберії – 35,9. При цьому інші країни мають набагато кращі показники: Польща – 125 місце, Молдова – 126, Угорщина – 138, Білорусь – 132, Румунія – 121, Словаччина – 148. Значно гірші вони хіба що у Росії, котра перебуває на 72 місці при смертності 18 осіб на 100 тисяч населення. За 2018 рік Україна втратила більше людей в ДТП, ніж будь-яка інша країна Європейського Союзу. У Франції за рік у дорожніх пригодах загинуло 3248 осіб, при тому, що населення країни більше на 25 мільйонів осіб. У Німеччині при населенні у 81 мільйон громадян смертність склала 3265 осіб. Набагато краща статистика у Великобританії, 66-мільйонна країна за рік втратила 1825 осіб. Польща за практично ідентичного з Україною населення у 2018 році мала 2862 смертельних випадки на дорогах країни [3].

Окремо зазначимо, що у 2020 році на українських дорогах трапилось понад 168 тисяч ДТП, із яких близько 26 тисяч – з постраждалими. За цей же період загалом загинула 3541 людина, зокрема 168 дітей, 1198 пішоходів та 235 велосипедистів [4]. А за 10 місяців 2021 року в Україні сталося 154 480 ДТП. Це на 14% більше, ніж за аналогічний період попереднього року. Натомість випадки аварій із постраждалими зменшилися на 6%, а із загиблими – на 9% [5].

Таким чином, статистичні дані чітко демонструють, що в Україні встановлені правила безпечної поведінки у транспортних процесах є недостатньо дієвими, контроль та моніторинг їхнього виконання шляхом здійснення охоронної діяльності є недостатнім, а забезпечення безпеки дорожнього руху як елемента публічної безпеки і порядку є вкрай актуальним завданням для органів публічної влади.

Окрім цього, на необхідність прийняття невідкладних заходів з управління ризиками у сфері дорожнього руху наголошували і наголошують фахівці Організації Об'єднаних Націй наводячи наступні невтішні статистичні дані. Щороку майже 1,3 мільйона людей гине внаслідок ДТП, понад 3000 смертей щодня. За прогнозами, якщо не вжити негайних та ефективних заходів смертність унаслідок ДТП стане основною причиною смерті у світі до 2030 року [6].

Відповідно, якісно сформована система управління безпекою руху є запорукою попередження ДТП, а постійний моніторинг ризиків у транспортних процесах забезпечує можливість виявлення закономірностей, прогнозу їхнього впливу та наслідків. Тому беззаперечно безпека дорожнього руху є об'єктом різнорідних адміністративно-правових відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика піднятого питання розкривається як у межах навчальної літератури, так і комплексних наукових праць вітчизняних вчених. Зокрема вагому наукову цінність мають сформульовані думки таких науковців як: Л. Абрамова, О. Бурлака, О. Герасимюк, В. Доненко, В. Заплатинський, О. Калюк, С. Константинов, В. Куліков, М. Лазаренко, Г. Птиця, І. Ткаченко, Т. Швець та інших. Втім, об'єктно-предметна складова цього дослідження відрізняється від раніше представлених наукових здобутків зазначених вчених. А також виявлені вище актуальні завдання до розв'язання органами публічної влади у цій сфері сукупно обґрунтовують його своєчасність та необхідність здійснення.

Метою статті є розкриття етимологічного змісту категорії «безпека дорожнього руху» як об'єктної складової адміністративної діяльності Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Загалом забезпечення безпеки дорожнього руху як один із напрямів діяльності Національної поліції, є досить складним об'єктом не лише адміністративного права, але й наукових досліджень. Передусім, це пов'язано із його неоднозначним трактуванням у вітчизняних і зарубіжних джерелах, а також відсутністю однаковості наукових поглядів на трактування таких вихідних для нього термінів, як «дорожній рух», «безпека дорожнього руху», «забезпечення безпеки дорожнього руху», «система безпеки дорожнього руху», «організація забезпечення безпеки дорожнього руху», «засоби забезпечення дорожнього руху» тощо [7; 8, с. 15]. Тому необхідно здійснити послідовний аналіз базових понять, що складають зміст розуміння категорії «безпека дорожнього руху».

Так, вперше на міжнародному рівні термін «дорожній рух» з'явився в Конвенції ООН «Про дорожній рух» 1968 року [9]. Необхідно зазначити, що «дорожній рух» в назві був включений, а його визначення у тексті Конвенції не надавалось.

В законодавстві України термін «дорожній рух» зустрічається в декількох нормативно-правових актах, зокрема в: Законі України «Про дорожній рух» від 30.06.1993 р. № 3353-ХІІ, Правилах дорожнього руху, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306, Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі, затверджених наказом МВС України від 07.11.2015 р. № 1395, Положенні про Департамент патрульної поліції, затверджене наказом Національної поліції України від 06.11.2015 р. № 73 та ін. Однак роз'яснень щодо розуміння цієї категорії в зазначених актах не має. Аналіз чинного та ретроспективного національного законодавства дав наступні результати: на сайті Верховної Ради України в розділі «термінологія законодавства» на запит «дорожній рух» [10] ми отримали один нормативно-правовий акт, який втратив свою чинність. Це Наказ МВС України від 13.11.2006 р. № 1111, який затвердив «Інструкцію з діяльності підрозділів дорожньо-патрульної служби Державтоінспекції МВС України» і в якій визначалось, що «дорожній рух – сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі переміщення людей і вантажів за допомогою транспортних засобів або без таких у межах дороги» [11].

В інший спосіб пошуку законодавчих дефініцій нам вдалось виявити, що Типове положення про Систему управління безпекою руху на автомобільному транспорті (на всіх рівнях – міністерство – підприємство), затверджене наказом Мінтранс України від 12.11.2003 р. № 877 визначає термін «дорожній рух» як процес руху на дорогах транспортних засобів та учасників дорожнього руху [12]. Водночас Національний стандарт України «Система управління безпекою дорожнього руху: Вимоги та настанова щодо застосування (ISO 39001:2012, IDT) ДСТУ ISO 39001:2015» містить положення, що дорожній рух (road traffic) – це моторизоване та немоторизоване використання дороги [13]. Якщо узагальнити, «дорожній рух» – це процес використання дороги за допомогою транспортних засобів або без таких.

Кращий результат надав запит щодо терміну «безпека», адже було отримано чотирнадцять нормативно-правових актів в яких давалось легальне визначення зазначеної категорії [14].

Основними характеристиками «безпеки» є: 1) відсутність неприпустимого ризику пов'язаного із заподіянням шкоди (Про затвердження Положення про систему управління безпекою польотів на авіаційному транспорті: Наказ Мінтранс України від 19.08.2003 р. № 650; Про затвердження Положення про систему управління безпекою руху поїздів у Державній адміністрації залізничного транспорту України: Наказ Мінтрансз'язку України від 14.09.2004 р. № 818; 2) комплекс заходів, а також людські і матеріальні ресурси, які призначені для захисту (Про затвердження Правил супроводження в контрольованих зонах авіапідприємств матеріальних цінностей і пасажирів Укравіатранс: Наказ МВС України від 11.06.1996 р. № 168/397); 3) стан (Про затвердження Правил сертифікації суб'єктів, що надають послуги з аеронавігаційного обслуговування: Наказ Мінтрансз'язку України від 22.01.2007 р. № 42).

У Типовому положенні про Систему управління безпекою руху на автомобільному транспорті (на всіх рівнях – міністерство – підприємство), затверженому наказом Мінтранс України від 12.11.2003 р. № 877 визначено, що термін «безпека» означає відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з травмуванням або загибеллю людей, заподіянням збитків навколишньому середовищу [12]. При цьому, слід враховувати, що у цьому разі ризиком є поява обставин, що обумовлюють виникнення надзвичайних (транспортних) подій [12]. Фактично мова йде про відхил від очікуваного та результат невизначеності, спричинення аварій (подія) та смертей і важких травм (наслідки) [13].

Що стосується терміну «безпека дорожнього руху», то електронний сервіс, як і у випадку аналізу терміну «дорожнього руху» надав лише один нормативно-правовий акт [15] в якому трактується зазначений термін і який втратив свою чинність. Так, в «Інструкції з діяльності підрозділів дорожньо-патрульної служби Державтоінспекції МВС України», яка затверджена Наказом МВС України від 13.11.2006 р. № 1111, визначається, що «безпека дорожнього руху – стан процесу дорожнього руху, що визначає ступінь захищеності учасників дорожнього руху від ДТП та їх наслідків», а «забезпечення безпеки дорожнього руху – діяльність, спрямована на попередження причин та умов виникнення ДТП, зниження тяжкості їх наслідків [10].

У Типовому положенні про Систему управління безпекою руху на автомобільному транспорті (на всіх рівнях – міністерство – підприємство), затверженому наказом Мінтранс України від 12.11.2003 р. № 877 визначено, що безпека дорожнього руху – характеристика дорожнього руху, що визначається аварійністю [12]. Водночас Національний стандарт України «Система управління безпекою дорожнього руху: Вимоги та настанова щодо застосування (ISO 39001:2012, IDT) ДСТУ ISO 39001:2015» містить положення, що безпека дорожнього руху (road traffic safety) – це умови та чинники, внаслідок яких виникають дорожньо-транспортні аварії та дорожньо-транспортні пригоди і які можуть (або мають можливість) спричинити смерть або важкі тілесні ушкодження для учасників дорожнього руху [13].

Окремо уточнимо, що у розумінні цього стандарту дорожньо-транспортна аварія (road traffic crash) – це зіткнення або інша подія на дорозі, яка призвела до смерті, будь-якого тілесного ушкодження або матеріальних збитків, а дорожньо-транспортна пригода (road traffic incident) є подією, що сталася внаслідок пошкодження складової частини дорожньо-транспортної системи (дороги, колісних транспортних засобів, системи швидкої медичної допомоги, учасників дорожнього руху) або її зовнішніх супутніх чинників. До таких пригод належать у тому числі дорожньо-транспортні аварії та інші менш значимі події. В нормативно-правових актах України, зокрема у Правилах дорожнього руху, термін «дорожньо-транспортна пригода визначено як «подія, що сталася під час руху транспортного засобу, внаслідок якої загинули або поранені люди чи завдані матеріальні збитки» [13].

Отже, в законодавстві України терміни «безпека дорожнього руху», «дорожній рух» використовуються, містяться їхні легальні визначення, однак: 1) їхнє розуміння адаптовано під потреби конкретного нормативно-правового акту; 2) нормативно-правові акти, що містять відповідні визначення вже втратили чинність або є застарілими чи результатом спільної діяльності представників міжнародної спільноти. Відповідно, чинне законодавство в частині визначення понятійного апарату у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні є недосконалим. Це неприпустимо, адже сучасна негативна ситуація щодо забезпечення безпеки дорожнього руху становить загрозу для публічної безпеки і порядку. Тому наступний стратегічний документ щодо безпеки дорожнього руху в Україні має розроблятися з орієнтуванням на забезпечення безпеки дорожнього руху (нині чинна Стратегія орієнтована на підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні) та всі супутні нормативно-правові акти стратегічного значення (наприклад, План реалізації такої стратегії на поточний рік та Державні програми) мають апелювати однаковим термінологічним апаратом.

Після аналізу законодавчих положень, на нашу думку, доцільно звернутись й до положень наукової доктрини. Можемо констатувати, що термін «безпека» трактується як певний динамічний стан, що виникає в процесі діяльності об'єкту безпеки і взаємодії його з навколишнім середовищем. Вона не є певною характеристикою об'єкту, як наприклад колір, вага, і т.д. Вона не існує сама по собі, вона завжди відноситься до чогось. Безпека будь чого (предмет, машина, людина, суспільство і т. д.), розглядається тільки з позиції людських інтересів або людського розуміння позитивних або негативних процесів. Саме людська думка, на певному етапі, служить критерієм і визначає критерій небезпеки і безпеки. Таким чином, безпека є феноменом, а не певною якістю або характеристикою. Вона може бути вимірною і розрахованою щодо поставлених людиною критеріїв та може бути повною, відносною, частковою і т.п. Будь-який об'єкт теоретично може бути в повній безпеці навіть за відсутності захисту, при цьому повинні бути відсутні всі небезпеки (внутрішні і зовнішні). Підвищення рівня захисту підвищує рівень безпеки у зв'язку з тим, що знижується рівень ризику або певні небезпеки для захищеного об'єкту більш такими не є. Саме тому її слід розглядати, як динамічну категорію, адже небезпека і безпека виникають в процесі взаємодії об'єкта з навколишнім середовищем або є результатом внутрішньої діяльності об'єкта. В рамках статичної системи без включення часового компонента питання безпеки та небезпеки не має сенсу [16, с. 94-95].

За думкою Т. Швеця, якщо термін «безпека» співвіднести з соціальним змістом «дорожнього руху, то в результаті отримаємо визначення: безпека дорожнього руху – це стан, коли учасникам дорожнього руху ніщо не загрожує. Адже безпеку дорожнього руху, як поняття, неможливо вирвати з контексту суспільних відносин в цілому. Насамперед, це серйозна наука, якою займаються фахівці у всьому світі. Тут багато складових, починаючи з діючого законодавства, дорожньої інфраструктури, організації перевезень, підготовки водіїв, в тому числі надання необхідної медичної допомоги потерпілим внаслідок дорожньо-транспортних пригод і завершуючи суто ідеологічними аспектами, пов'язаними з потребою вчити громадян поважати закон [17, с. 272].

Дещо інше трактування цього терміну надає О. Герасимюк, вказуючи, що це комплекс та система правил, заходів і засобів, що забезпечують умови безпечного дорожнього руху, які спрямовані на захист і збереження життя і здоров'я активним та пасивним учасникам дорожнього руху, а також, захист і збереження довкілля та майна [18]. А за твердженнями В. Доненка [19], безпеку дорожнього руху у вузькому розумінні слід трактувати як специфічну складову громадського порядку та громадської безпеки, а в широкому – як частину національної безпеки. Безпека дорожнього руху визначена як складова національної безпеки, правотворча і правозастосовна діяльність уповноважених державних органів щодо захисту конституційно закріплених життєво важливих інтересів, насамперед, життя, прав і свобод, а також інтересу щодо реалізації потреб у переміщенні учасників дорожнього руху – громадян, осіб без громадянства та іноземців – пішоходів та водіїв [20].

Отже, під безпекою дорожнього руху ми розуміємо стан урегульованих суспільних відносин при якому мінімізовані з боку публічних суб'єктів ризики для учасників руху, що здійснено шляхом проведення комплексу державних, регіональних та місцевих управлінських, забезпечувальних, охоронних та захисних заходів з метою недопущення заподіяння фізичної та моральної шкоди людині, пошкодження або знищення об'єктів рослинного та тваринного світу, а також завдання збитків матеріальним цінностям та благам конкретної особи, суспільства та держави в цілому.

Висновки. Встановлення правил безпечної поведінки, контроль та моніторинг їхнього виконання шляхом здійснення охоронної діяльності є необхідними умовами для становлення безпекового середовища у транспортних процесах на рівні допустимого. Мінімізація ризиків, загроз та викликів для соціально-економічних цінностей людини, суспільства та держави в цілому у сфері дорожнього руху є також невід'ємною складовою цього процесу. Тому беззаперечно безпека дорожнього руху є об'єктом адміністративної діяльності Національної поліції навіть пропри те, що як правова категорія вона має недосконале законодавче визначення.

Література

1. Каченко І. О. Ризики у транспортних процесах : навч. посібник; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 114 с.
2. Птиця Г. Г., Абрамова Л. С. Прогнозування ризиків ДТП на автомобільних дорогах. *Вісник ВПІ*. 2021. Вип. 3. С. 84–92.
3. Статистика ДТП в Україні: куди рухаємося – до Європи чи до Ліберії? ТОВ «УСІ», 2020. URL: <https://ukrsi.com.ua/news/item/?id=97>

4. У 2020 році кількість ДТП зроста майже на 8 тисяч. *Українська правда*, 2021. URL: <https://www.prawda.com.ua/news/2021/01/13/7279729/>
5. За 10 місяців кількість ДТП в Україні збільшилася на 14%. *Опендатабот*, 2021. URL: <https://opendatobot.ua/analytics/dtp-2021>
6. Road Safety Strategy. For the United Nations. System and its Personnel. A Partnership for Safer Journeys. United Nations, 2020. URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/2020/09/road_safety_strategy_booklet.pdf
7. Лазаренка М. В. Адміністративно-правове регулювання безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 235 с.
8. Калюк О.М., Константінов С.Ф., Куліков В.А. Адміністративна діяльність Національної поліції: навчальний посібник для підготовки до іспиту; за ред. Кулікова В.А. К.: «Освіта України», 2016. 230 с.
9. Конвенція про дорожній рух: Міжнародний документ від 08.11.1968. Офіційний сайт Верховної Ради України, 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_041#Text
10. Дорожній рух. Термінологія законодавства. *Офіційний сайт Верховної Ради України*, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/7754>
11. Інструкція з діяльності підрозділів дорожньо-патрульної служби Державтоінспекції МВС України: Наказ МВС України від 13.11.2006 № 1111. Офіційний сайт Верховної Ради України, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-06/ed20090717/find?text=%C4%EE%F0%EE%E6%ED%B3%E9+%F0%F3%F5#Text>
12. Про затвердження Типового положення про Систему управління безпекою руху на автомобільному транспорті (на всіх рівнях – міністерство – підприємство): Наказ Мінтранс України від 12.11.2003 № 877. *Офіційний сайт Верховної Ради України*, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0877361-03#Text>
13. Система управління безпекою дорожнього руху. Вимоги та настанова щодо застосування (ISO 39001:2012, IDT): Національний стандарт України ДСТУ ISO 39001:2015. Закон, ТОВ «Ай Ті Систем Юкрейн», 2021. URL: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/39001-2015_0.pdf
14. Безпека. Термінологія законодавства. Офіційний сайт Верховної Ради України, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/1742>
15. Безпека дорожнього руху. Термінологія законодавства. *Офіційний сайт Верховної Ради України*, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/1753>
16. Заплатинський В. Логіко-детермінантні підходи до розуміння поняття «безпека». *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2012. Вип. 5. С. 90–97.
17. Швець Т.М. Організація дієвої та ефективної системи управління безпеки дорожнього руху та безпеки перевезень і належної її функціонування – це чиясь врятоване життя!!! *Пам'ятаймо, бо це важливо для кожного з нас. Безпека дорожнього руху: правові та організаційні аспекти*: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 17 листопада 2017 року). Кривий Ріг, 2017. С 271–276.
18. Герасимюк О. В., Бурлака О.В. Аспекти забезпечення безпеки дорожнього руху. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України серія: військові та технічні науки*. 2013.
19. Доненко В. В. «Громадський порядок», «громадська безпека», «безпека дорожнього руху» як складові безпеки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету в внутрішніх справах*. 2011. № 4. С. 29–37.
20. Про Національну гвардію Міністерства внутрішніх справ України: Проект Закону України. К., 2006.

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ПАРКУВАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

FEATURES OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATION OF VEHICLE PARKING RULES

Актуальність статті полягає в тому, що проблема порушення правил паркування стосується не лише водіїв транспортних засобів, а й пішоходів, велосипедистів, пасажирів громадського транспорту та інших суб'єктів дорожніх відносин. Рівень завантаженості автошляхів України інтенсивно зростає, це відповідно породжує збільшення кількості порушень. Правове регулювання у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху є важливим інструментом регулювання й охорони правильної організації дорожнього руху та обов'язкового додержання вимог безпеки. Вплив загальнообов'язкових правил у сфері дорожніх відносин створює належний правовий режим на автотранспорті, що відповідає інтересам держави. Метою статті є дослідження особливостей адміністративної відповідальності за порушення правил паркування транспортних засобів. Актуалізовано місце адміністративної відповідальності в системі заходів адміністративного примусу. Розглянуто генезис запровадження адміністративно-деліктної охорони правил паркування транспортних засобів. Охарактеризовано повноваження суб'єктів адміністративної юрисдикції у сфері порушень правил паркування транспортних засобів. Виокремлено особливості адміністративної відповідальності за порушення правил паркування транспортних засобів, як одного з напрямів запобігання правопорушенням в галузі благоустрою населених пунктів. Суб'єктами адміністративної відповідальності за порушення правил паркування транспортних засобів є індивідуальні суб'єкти. В залежності від виду вчиненого правопорушення вони диференціюються на загальних суб'єктів – фізичних осіб та спеціальних суб'єктів – посадових осіб суб'єктів господарювання, які утримують майданчики для платного паркування транспортних засобів. Зроблено висновок, що адміністративна відповідальність за порушення правил паркування транспортних засобів виражається у застосуванні спеціально уповноваженими суб'єктами адміністративної юрисдикції заходів адміністративного впливу (примусу) до особи, яка вчинила адміністративне порушення правил паркування транспортних засобів з метою захисту суспільних відносин у сфері благоустрою населених пунктів, на основі і в порядку встановленому чинним законодавством.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративний проступок, правила паркування, благоустрій, транспортні засоби.

The relevance of the article lies in the fact that the problem of violation of parking rules concerns not only drivers of vehicles, but also pedestrians, cyclists, passengers of public transport and other subjects of road relations. The level of congestion on Ukraine's highways is growing intensively, which, accordingly, causes an increase in the number of violations. Legal regulation in the field of road safety is an important tool for regulation and protection of the correct organization of road traffic and mandatory compliance with safety requirements. The impact of mandatory rules in the field of road relations creates an appropriate legal regime for motor vehicles, which corresponds to the interests of the state. The purpose of the article is to study the peculiarities of administrative liability for

violation of vehicle parking regulations. The place of administrative responsibility in the system of measures of administrative coercion has been updated. The genesis of the introduction of administrative-delict protection of vehicle parking rules is considered. The powers of subjects of administrative jurisdiction in the field of violations of vehicle parking rules are characterized. Features of administrative liability for violation of vehicle parking rules are highlighted as one of the areas of prevention of offenses in the area of improvement of settlements. Subjects of administrative responsibility for violation of vehicle parking rules are individual subjects. Depending on the type of offense committed, they are differentiated into general subjects – natural persons and special subjects – officials of business entities that maintain sites for paid parking of vehicles. It was concluded that administrative responsibility for the violation of vehicle parking rules is expressed in the application by specially authorized subjects of administrative jurisdiction of measures of administrative influence (coercion) to a person who has committed an administrative violation of vehicle parking rules in order to protect public relations in the field of urban improvement. on the basis and in the order established by the current legislation.

Key words: *administrative responsibility, administrative offense, parking rules, landscaping, vehicles.*

Постановка проблеми. Останнім часом «звичайною», якщо можна так висловитися, стала практика паркування транспортних засобів під забороняючими дорожніми знаками, розміткою тощо, а також на тротуарах, під багатоквартирними будинками, що створює перешкоди для пересування транспортних засобів спеціального призначення (швидкої допомоги, пожежних, комунальних служб та ін.). Звичайно, що без комплексного підходу (розширення мереж охоронюваних та спеціально обладнаних автостоянок, а також посилення каральної функції держави) вирішити цю проблему непросто, що є додатковим аргументом посилення у цьому контексті дії заходів відповідальності за порушення правил паркування транспортних засобів [1, с. 167].

Проблема порушення правил паркування стосується не лише водіїв транспортних засобів, а й пішоходів, велосипедистів, пасажирів громадського транспорту та інших суб'єктів дорожніх відносин. Рівень завантаженості автошляхів України інтенсивно зростає, це відповідно породжує збільшення кількості порушень. Правове регулювання у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху є важливим інструментом регулювання й охорони правильної організації дорожнього руху та обов'язкового додержання вимог безпеки. Вплив загальнообов'язкових правил у сфері дорожніх відносин створює належний правовий режим на автотранспорті, що відповідає інтересам держави.

Серед засобів, які держава застосовує для боротьби з порушенням законодавства про дорожній рух, найважливіше місце посідає адміністративна відповідальність. Зокрема, дієвим засобом у боротьбі з правопорушеннями у сфері безпеки дорожнього руху, в тому числі порушеннями правил паркування, є адміністративні превентивні заходи й заходи примусу [2, с. 187].

Одним з таких заходів примусу, в першу чергу, якраз і виступає адміністративна відповідальність. На сьогоднішній день можемо констатувати, що таке поняття, як адміністративна відповідальність за порушення правил паркування транспортних засобів, до недавнього часу, взагалі не згадувалося. Норми, що регулювали організацію та порядок паркування транспортних засобів на вулицях і дорогах населених пунктів, взагалі не були захищені адміністративно-деліктним законодавством. У зв'язку з цим, актуальність дослідження цього інституту не викликає сумнівів.

Стан дослідження. Дослідженню правової природи та змісту адміністративної відповідальності та адміністративних проступків, в тому числі в галузі благоустрою населених пунктів, присвятили свої праці багато вчених, серед яких: О. В. Битяк, С. Г. Братель, У. З. Ватаманюк-Зелінська, В. В. Волік, І. П. Голосніченко, С. Т. Гончарук, О. О. Загоруй, І. Є. Іванов, Т. О. Коломoeць, В. К. Колпаков, М. Ф. Криштанович, І. О. Луговий, Р. І. Любицький, Р. Ю. Молчанов, О. Ю. Салманова, М. В. Плугатир, В. Й. Развадовський, А. В. Рижий, Г. В. Самойленко, Р. А. Сербин, А. О. Собакар, Л. І. Сопільник, В. Ф. Швець, В. В. Ясько. та інші. При цьому науковцями недостатньо висвітлено специфіку застосування заходів адміністративної відповідальності саме за порушення правил паркування транспортних засобів. Це і зумовлює актуальність обраної проблематики.

Метою статті є дослідження особливостей адміністративної відповідальності за порушення правил паркування транспортних засобів.

Виклад основних положень. Роль адміністративної відповідальності в системі юридичної відповідальності є надзвичайно важливою насамперед тому, що вона виникає у результаті відносин між державою і громадянином. В умовах сьогодення в науці адміністративного права і практичній адміністративній (поліцейській) діяльності поняття адміністративної відповідальності вживається як загальновідоме та зрозуміле, під яким розуміється щось визначене. Але, якщо спробувати розкласти його на складові частини і дати йому наукове визначення прийнятне для КУпАП, воно виявляється, на наш погляд, ще недостатньо конкретним.

Так, А.Т. Комзюк визначає адміністративну відповідальність, як застосування до осіб, які вчинили адміністративні проступки, адміністративних стягнень, що тягнуть для цих осіб обтяжливі наслідки майнового, морального особистісного чи іншого характеру і накладаються уповноваженими на те органами чи посадовими особами на підставах і у порядку, встановлених нормами адміністративного права [3, с. 7].

І.П. Голосніченко зазначає, що адміністративна відповідальність у вузькому розумінні означає застосування, реалізацію адміністративного стягнення. Такий підхід є об'єктивним. Це обов'язок особи відповідати перед державою в особі її органу за вчинене протиправне діяння у межах встановленого законом стягнення. Адміністративна відповідальність характеризується негативною реакцією держави на протиправні прояви окремих фізичних осіб шляхом установлення відповідних правил, заборон і адекватних їх порушенням санкцій відносно порушників. Адміністративна відповідальність має всі ознаки юридичної відповідальності, бо є різновидом останньої [4, с. 7].

В.К. Колпаков вважає, що адміністративна відповідальність – це примусове застосування правомочною посадовою особою з дотриманням певної процедури передбачених законодавством заходів впливу за вчинення адміністративного проступку, які виконані правопорушником [5, с. 76].

Як бачимо, існує багато різних підходів до визначення поняття адміністративної відповідальності. Але більшість вчених, в тій чи іншій мірі, доходять висновку, що адміністративна відповідальність є наслідком вчинення адміністративного правопорушення і виражається в застосуванні адміністративних стягнень. Ми у своєму дослідженні також схилиємось до такої думки, розглядаємо питання адміністративної відповідальності виключно у традиційному її розумінні, а саме, як реагування держави на порушення адміністративно-деліктних норм права. Причому, реагування може бути, як негативним так і позитивним. З одного боку, це засіб впливу на правопорушника шляхом застосування до нього певних санкцій, а з іншого – інструмент виховного впливу з метою його перевиховання і виправлення. На жаль, КУпАП також не закріплює поняття адміністративної відповідальності у вигляді конкретного визначення, хоча використовує його, взявши за основу дві ознаки: адміністративне правопорушення та адміністративне стягнення.

Таке ж поняття, як адміністративна відповідальність за порушення правил паркування транспортних засобів, до недавнього часу, взагалі не згадувалося. Норми, що регулювали організацію та порядок паркування транспортних засобів на вулицях і дорогах населених пунктів, взагалі не були захищені адміністративно-деліктним законодавством.

Безпосередньо Правила паркування транспортних засобів (затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р. № 1342) передбачають, що порушення цих Правил тягне за собою відповідальність згідно із законом [6].

В адміністративно-деліктному законодавстві також були відсутні склади правопорушень, що безпосередньо стосуються порушень правил паркування транспортних засобів, інститут адміністративної відповідальності не застосовувався у сфері паркування транспортних засобів, що було суттєвим недоліком.

Вперше адміністративна відповідальність за порушення правил паркування транспортних засобів була введена лише у 2014 році шляхом доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення новою статтею 152¹ «Порушення правил паркування транспортних засобів та порушення правил обладнання майданчиків для платного паркування транспортних засобів» [7].

На сучасному етапі розвитку української державності дослідження інституту адміністративної відповідальності, з'ясування його суті, місця і ролі як у системі адміністративного права, так і серед інших галузей права набуває особливого значення, оскільки це пов'язано з необхідністю удосконалення українського законодавства, у тому числі систематизацією адміністративного законодавства.

Проаналізувавши думки вчених стосовно загальних ознак адміністративної відповідальності, а також дослідивши норми законодавства, які встановлюють адміністративну відповідаль-

ність за порушення правил паркування транспортних засобів, ми можемо виокремити такі її особливості.

1. Підставою адміністративної відповідальності за порушення правил паркування транспортних засобів є адміністративний проступок, який посягає на організацію та порядок паркування транспортних засобів на вулицях і дорогах населених пунктів.

Порядок паркування транспортних засобів на вулицях і дорогах населених пунктів встановлюється, в першу чергу, Правилами паркування транспортних засобів [6], а також Правилами дорожнього руху [8].

2. Об'єктом даних адміністративних правопорушень виступають суспільні відносини у сфері благоустрою населених пунктів.

Відповідно до Закону України «Про благоустрій населених пунктів», благоустрій населених пунктів це комплекс робіт з інженерного захисту, розчищення, осушення та озеленення території, а також соціально-економічних, організаційно-правових та екологічних заходів з покращання мікроклімату, санітарного очищення, зниження рівня шуму та інше, що здійснюються на території населеного пункту з метою її раціонального використання, належного утримання та охорони, створення умов щодо захисту і відновлення сприятливого для життєдіяльності людини довкілля [9].

3. Суб'єктами адміністративної відповідальності за порушення правил паркування транспортних засобів відповідно до КУпАП є індивідуальні суб'єкти. В залежності від виду вчиненого правопорушення вони диференціюються на загальних суб'єктів – фізичних осіб та спеціальних суб'єктів – посадових осіб суб'єктів господарювання, які утримують майданчики для платного паркування транспортних засобів.

4. Правом складання протоколу про адміністративне порушення правил паркування транспортних засобів наділені уповноважені на те посадові особи органів Національної поліції та члени громадських організацій осіб з інвалідністю.

5. Справи про адміністративні порушення правил паркування транспортних засобів можуть розглядатись різними суб'єктами адміністративної юрисдикції:

– виконавчі комітети (а в населених пунктах, де не створено виконавчих комітетів, – виконавчі органи, що виконують їх повноваження) (ч. 1-5 та 8 ст. 152¹ КУпАП);

– від імені виконавчих комітетів (а у населених пунктах, де не створено виконавчих комітетів, – виконавчих органів, що виконують їх повноваження) сільських, селищних, міських рад уповноважені виконавчим комітетом (виконавчим органом) сільської, селищної, міської ради посадові особи виконавчих органів сільської, селищної, міської ради – інспектори з паркування (ч. 1, 2 та 8 ст. 152¹ КУпАП);

– органи Національної поліції (ч. 6-8 ст. 152¹ КУпАП).

6. Окремі категорії справ про адміністративні порушення правил паркування транспортних засобів розглядаються у скорочений термін.

Згідно зі ст. 277 КУпАП, справа про адміністративне правопорушення розглядається у п'ятнадцятиденний строк з дня одержання органом (посадовою особою), правомочним розглядати справу, протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи. Але справи про адміністративні правопорушення, передбачені ч. 1, 2 та 8 статті 152¹ КУпАП, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису), розглядаються уповноваженою особою невідкладно після виявлення правопорушення та отримання відомостей про суб'єкта цього правопорушення.

7. За вчинення адміністративного порушення правил паркування транспортних засобів законом передбачене єдине адміністративне стягнення – штраф. Відповідно до ст. 27 КУпАП штраф є грошовим стягненням, що накладається на громадян, посадових та юридичних осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених цим Кодексом та іншими законами України.

Особливістю штрафу за вказаний вид правопорушень є те, що в залежності від об'єктивної сторони правопорушення розмір штрафу визначається двома способами:

– в кратному розмірі від вартості однієї години послуги з користування тим майданчиком для платного паркування транспортних засобів, на якому знаходиться транспортний засіб у момент порушення;

– неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

8. Окремі, відмінні від загальних, вимоги до змісту постанови у справі про адміністративне правопорушення у сфері паркування транспортних засобів.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 283 КУпАП постанова по справі про адміністративне правопорушення у сфері паркування транспортних засобів, крім даних, визначених частиною другою

цієї статті, повинна містити відомості про: дату, час і місце вчинення адміністративного правопорушення; транспортний засіб, який зафіксовано в момент вчинення правопорушення (марка, модель, номерний знак); технічний засіб, яким здійснено фото або відеозапис (якщо такий запис здійснювався); розмір штрафу та порядок його сплати; правові наслідки невиконання адміністративного стягнення та порядок його оскарження; відривну квитанцію із зазначенням реквізитів та можливих способів оплати адміністративного стягнення у вигляді штрафу.

Постанова по справі про порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксоване в режимі фотозйомки (відеозапису), крім даних, визначених частинами другою і третьою цієї статті, повинна містити відомості про адресу веб-сайту в мережі Інтернет, на якому особа може ознайомитися із зображенням чи відеозаписом транспортного засобу в момент вчинення адміністративного правопорушення, ідентифікатор для доступу до зазначеної інформації та порядок звільнення від адміністративної відповідальності [10].

9. Особливі особливості оскарження постанови у справі про адміністративне правопорушення.

Так, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 288 КУпАП постанову інспектора з паркування про накладення адміністративного стягнення (ч. 1, 2 та 8 ст. 152¹ цього Кодексу) – можливо оскаржити в районний, районний у місті, міський чи міськрайонний суд у порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України, з урахуванням особливостей, визначених цим Кодексом.

Також на протривагу загальному правилу, що скаргу на постанову по справі про адміністративне правопорушення може бути подано протягом десяти днів з дня винесення постанови, щодо постанов по справі про порушення правил паркування транспортних засобів, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису), скаргу може бути подано протягом десяти днів з дня набрання постановою законної сили.

10. Законом передбачено можливість розгляду справи про порушення правил паркування без присутності особи, яка притягається до відповідальності.

Так, відповідно до ст. 279¹ КУпАП, у разі якщо адміністративне порушення правил паркування транспортних засобів зафіксовано в режимі фотозйомки (відеозапису), посадова особа уповноваженого підрозділу Національної поліції або інспектор з паркування за даними Єдиного державного реєстру транспортних засобів, а також у разі необхідності – за даними Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань встановлює відповідальну особу. Посадова особа уповноваженого підрозділу Національної поліції або інспектор з паркування зобов'язані розмістити на лобовому склі транспортного засобу копію постанови про притягнення до адміністративної відповідальності (якщо технічні можливості дозволяють встановити відповідальну особу) або повідомлення про притягнення до адміністративної відповідальності (якщо технічні можливості не дозволяють встановити відповідальну особу) [10].

11. Можливість внесення змін до постанови у справі про адміністративне правопорушення у разі звільнення відповідальної особи від адміністративної відповідальності за порушення правил паркування транспортних засобів, зафіксоване в режимі фотозйомки (відеозапису).

Так, відповідно до ст. 279³ КУпАП, якщо особа, яка керувала транспортним засобом на момент вчинення зазначеного правопорушення, звернулася особисто до органу (посадової особи), уповноваженого розглядати справи про адміністративні правопорушення, із заявою про визнання зазначеного факту адміністративного правопорушення та надання згоди на притягнення до адміністративної відповідальності, а також надала документ (квитанцію) про сплату відповідного штрафу, до винесеної постанови стосовно відповідальної особи вносяться зміни щодо визначення суб'єктом правопорушення особи, яка фактично керувала транспортним засобом у момент вчинення правопорушення, зафіксованого в режимі фотозйомки (відеозапису) [10].

12. На відміну від загального правила коли постановою адміністративного органу (посадової особи) у справі про адміністративне правопорушення набирає законної сили після закінчення строку оскарження цієї постанови, постановою по справі про адміністративне порушення правил паркування транспортних засобів, зафіксоване в режимі фотозйомки (відеозапису), набирає законної сили після її вручення особі або отримання поштового повідомлення про вручення або про відмову в її отриманні, або повернення поштового відправлення з позначкою про невручення, або під час її виконання у випадках, передбачених ч. 1 ст. 300¹ КУпАП.

13. Особливий порядок виконання постанови про накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу за порушення правил паркування транспортних засобів, зафіксоване в режимі фотозйомки (відеозапису).

Згідно ст. 300¹ КУпАП у разі сплати відповідальною особою 50 відсотків розміру штрафу за постановою про накладення адміністративного стягнення за порушення правил паркування транспортних засобів, зафіксоване в режимі фотозйомки (відеозапису), до вручення такої постанови або отримання поштового повідомлення про вручення або про відмову в її отриманні, або повернення поштового відправлення з позначкою про невручення, або протягом десяти днів з дня набрання постановою законної сили така постанова вважається виконаною. Постанова про накладення адміністративного стягнення за порушення паркування транспортних засобів, зафіксоване в режимі фотозйомки (відеозапису), також вважається виконаною у разі сплати штрафу за повідомленням про притягнення до адміністративної відповідальності, залишеним уповноваженою посадовою особою на місці вчинення правопорушення на лобовому склі транспортного засобу, у тому числі шляхом сплати 50 відсотків розміру штрафу протягом десяти днів з дня вчинення відповідного правопорушення.

14. У разі оформлення інспектором з паркування адміністративних матеріалів за вчинення порушення правил паркування транспортних засобів, законом передбачена можливість застосування ним такого заходу забезпечення провадження у справі про адміністративне правопорушення, як тимчасове затримання транспортного засобу шляхом доставки для зберігання на спеціальний майданчик чи стоянку за допомогою спеціального автомобіля – евакуатора.

Висновки. Завершуючи аналітичний огляд теоретичних положень і змісту адміністративної відповідальності за порушення правил паркування транспортних засобів, сформулюємо її загальне поняття. Адміністративна відповідальність за порушення правил паркування транспортних засобів виражається у застосуванні спеціально уповноваженими суб'єктами адміністративної юрисдикції заходів адміністративного впливу (примусу) до особи, яка вчинила адміністративне порушення правил паркування транспортних засобів з метою захисту суспільних відносин у сфері благоустрою населених пунктів, на основі і в порядку встановленому чинним законодавством.

Список використаних джерел:

1. Колб С.О. Запобігання незаконному заволодінню транспортними засобами в Україні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2016. 263 с.
2. Тімашов В., Грицаєнко Я. Адміністративно-правова відповідальність за порушення правил дорожнього руху. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №1. С. 186-191.
3. Адміністративна відповідальність в Україні: Навч. посібник / За заг. ред. доц. А.Т. Комзюка. Харків: Ун-т внутр. справ. 1998. 78 с.
4. Адміністративна відповідальність (загальні положення та правопорушення у сфері обігу наркотиків): Навчальний посібник / За заг. ред. доктора юридичних наук, професора І.П. Голосніченка. К.: КІВС. 2002. 141 с.
5. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність: сутність та поняття підстав. *Вісник прокуратури*. 2003. №6. С. 75-79.
6. Про затвердження Правил паркування транспортних засобів: постанова Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р. № 1342. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1342-2009-%D0%BF>.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо паркування транспортних засобів : Закон України від 29 травня 2014 року. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1283-18#n7>.
8. Про Правила дорожнього руху: постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF>.
9. Про благоустрій населених пунктів : Закон України від 6 вересня 2005 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-15#Text>.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/ed20210101#Text>.

АДМІНІСТРАТИВНА ЮРИСДИКЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ВСТАНОВЛЕННЯ

ADMINISTRATIVE JURISDICTION AND FEATURES OF ITS ESTABLISHMENT

Про належність конкретного публічно-правового спору до юрисдикції адміністративного суду, її відмежування від інших видів судової юрисдикції можна судити за сукупної наявності зовнішніх ознак публічно-правових відносин, з яких цей спір виник. Суспільні відносини виникають, розвиваються і видозмінюються набагато стрімкіше, ніж національне законодавство. Неможливо та й недоцільно у нормах Кодексу адміністративного судочинства України намагатися описувати і перерахувати публічно-правові спори. Тому для практики адміністративного судочинства принципово важливо застосовувати однозначні критерії оцінки публічного юридичного спору, його належності до юрисдикції адміністративних судів. Метою цього дослідження є теоретичне обґрунтування сутності адміністративної юрисдикції, аналіз правового та організаційного регулювання порядку її встановлення, розмежування таких категорій, таких як «компетенція», «підвідомчість» та «підсудність». Наукова новизна полягає у встановленні основних ознак адміністративної юрисдикції та чіткому формулюванні визначення вказаної категорії, а також окресленні критеріїв оцінки публічності юридичного спору, його належності до юрисдикції адміністративних судів на підставі комплексного аналізу національного законодавства, Пленумів Вищого адміністративного суду України та різних наукових праць у зазначеній сфері. У статті наголошено, що основною функцією адміністративних судів є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічноправових відносин. Визначено, що ефективність захисту суспільних відносин в значній мірі визначається можливостями держави протидіяти порушенням законів. Аргументовано, що адміністративно-юрисдикційна діяльність досить близька до публічного управління, вона є виключною компетенцією держави, у тому числі щодо передачі частини повноважень адміністративно-юрисдикційної діяльності інститутам громадянського суспільства. Доведено, що правозахисна спрямованість позасудової адміністративної юрисдикції є підставою виокремлення відповідного виду процесуальної форми – позасудової, у межах якої розрізняється адміністративно-юрисдикційний процес і провадження за скаргами громадян. Судова адміністративна юрисдикція і процесуальна форма її реалізації – є окремою процесуальною формою реалізації адміністративної юрисдикції. Акцентовано, що адміністративна юрисдикція є важливою складовою в правоохоронному механізмі, оскільки процесуальна форма діяльності властива юрисдикційній діяльності, саме це робить охорону права більш ефективною та впорядкованою.

Ключові слова: адміністративна юрисдикція, адміністративне судочинство, процесуальна форма, критерії, організаційно-правові засади, система, законодавство, вдосконалення.

The affiliation of a particular public law dispute to the jurisdiction of the administrative court, its separation from other types of judicial jurisdiction can be judged by the combined presence of external signs of public law relations, from which this dispute arose. Public relations are emerging, developing and changing much faster than national legislation. It is impossible and inexpedient to try to describe and list public law disputes in the norms of the Code of Administrative Procedure of

Ukraine. Therefore, for the practice of administrative proceedings it is fundamentally important to apply unambiguous criteria for assessing the publicity of a legal dispute, its belonging to the jurisdiction of administrative courts. The purpose of this study is to theoretically substantiate the essence of administrative jurisdiction, analysis of legal and organizational regulation of its establishment, delimitation of such categories as "competence", "jurisdiction" and "jurisdiction". Scientific novelty is to establish the main features of administrative jurisdiction and clearly formulate the definition of this category, as well as outlining criteria for assessing the publicity of a legal dispute, its jurisdiction over administrative courts based on a comprehensive analysis of national legislation, Plenums of the Supreme Administrative Court and various scientific papers. The article emphasizes that the main function of administrative courts is to protect the rights, freedoms and interests of individuals, the rights and interests of legal entities in the field of public relations. It is determined that the effectiveness of protection of public relations is largely determined by the state's ability to combat violations of the law. It is argued that administrative and jurisdictional activities are quite close to public administration, it is the exclusive competence of the state, including the transfer of some powers of administrative and jurisdictional activities to civil society institutions. The current administrative jurisdiction and the procedural form of implementation are a separate procedural form of the implementation of administrative jurisdiction. It is emphasized that administrative jurisdiction is an important component in the law enforcement mechanism, as the procedural form of activity is inherent in jurisdictional activity, which is what makes law enforcement more effective and orderly.

Key words: *administrative jurisdiction, administrative procedure, procedural form, criteria, organizational and legal principles, system, legislation, improvement.*

Вступ. Про належність конкретного публічно-правового спору до юрисдикції адміністративного суду, її відмежування від інших видів судової юрисдикції можна судити за сукупної наявності зовнішніх ознак публічно-правових відносин, з яких цей спір виник. Вірно звертає увагу Суддя Верховного Суду В. Бевзенко, що намагання законодавця формально у статтях Кодексу адміністративного судочинства України перерахувати належні до юрисдикції адміністративних судів справи у публічно-правових спорах – справа невдячна, марна і малодієва. Суспільні відносини виникають, розвиваються і видозмінюються набагато стрімкіше, ніж національне законодавство. Неможливо та й недоцільно у нормах Кодексу адміністративного судочинства України намагатися описувати і перерахувати публічно-правові спори. Тому для практики адміністративного судочинства принципово важливо застосовувати однозначні критерії оцінки публічності юридичного спору, його належності до юрисдикції адміністративних судів. Саме такі ознаки і є критеріями адміністративної юрисдикції. Відсутність, принаймні, одного з критеріїв унеможливує висновок про належність конкретного публічного-правового спору до юрисдикції адміністративного суду [1].

Тому визначення сутності адміністративної юрисдикції та особливостей її встановлення є актуальним та відповідає сьогоденним суспільним запитам.

Мета і завдання дослідження. Метою цього дослідження є теоретичне обґрунтування сутності адміністративної юрисдикції, аналіз правового та організаційного регулювання порядку її встановлення, розмежування таких категорій, таких як «компетенція», «підвідомчість» та «підсудність». Досягнення вказаної мети буде здійснено через проведення порівняльно-правового аналізу Кодексу адміністративного судочинства України [2], Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [3] та постанови Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20.05.2013 № 8 «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів» [4] щодо визначення сутності адміністративної юрисдикції та особливостей її встановлення. Наукова новизна полягає у встановленні основних ознак адміністративної юрисдикції та чіткому формулюванні визначення вказаної категорії, а також окресленні критеріїв оцінки публічності юридичного спору, його належності до юрисдикції адміністративних судів на підставі комплексного аналізу національного законодавства, Пленумів Вищого адміністративного суду України та різних наукових праць у зазначеній сфері.

Огляд літератури. Окремі питання щодо теоретичного встановлення сутності адміністративної юрисдикції та аналізу правового й організаційного регулювання порядку її встановлення були предметом досліджень таких учених, як В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, О. І. Безпалової, І. О. Богомазової, Ю. П. Битяка, О. В. Джафарової, Є. В. Додіна, О. С. Іщука, А. Т. Комзюка,

О. І. Корчинського, Р. В. Миронюка, О. М. Нечитайла, О. І. Остапенка, О. М. Пасенюка, Н. Є. Хлібороб, В. К. Шкарупи, О. Ю. Якімова та інших. Дослідження вказаних науковців сприяли вдосконаленню розуміння сутності адміністративної юрисдикції та аналізу правового й організаційного регулювання порядку її встановлення. Однак, окремим проблемним питанням у даній сфері, уваги в працях цих учених було приділено недостатньо, оскільки вказані моменти аналізувалися тільки щодо загальних питань вивчення адміністративної юрисдикції в Україні. Також до основних причин розгляду даної тематики потрібно віднести значне оновлення національного законодавства в галузі адміністративного судочинства.

Методологія дослідження. Під час проведення дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Системне використання та поєднання зазначених методів покращує комплексне вивчення питання визначення сутності адміністративної юрисдикції. Під час дослідження окремим аспектів особливостей встановлення адміністративної юрисдикції використовувалися такі загальні методи пізнання, як аналіз, спостереження, порівняння. Ці методи допомогли визначити перелік матеріалу для комплексного дослідження. Окрім цих, застосовувалися спеціальні методи. До них віднесено: історико-правовий, структурно-функціональний, системний, порівняльно-правовий, формально-логічний. Проаналізувати ступінь розвитку категорії «адміністративна юрисдикція» дозволив історико-правовий метод. Оцінку спірних правовідносин на предмет їх належності до адміністративної юрисдикції досліджено за допомогою структурно-функціонального методу, зокрема, аналіз фактів, обставин справи, зміст спірних правовідносин; аналіз і добір норми права, які регулюють спірні відносини; порівняння фактів, обставин справи, змісту спірних правовідносин із відібраними нормами права; аналіз критеріїв адміністративної юрисдикції у змісті спірних правовідносин. Для окреслення системи суб'єктів, які уповноважені розглядати адміністративні спори використано системний метод пізнання. Порівняльно-правовий метод застосовувався для дослідження нормативно-правового регулювання суміжних галузей, зокрема видів юридичної відповідальності (кримінальної, цивільно-правової, дисциплінарної). Формально-логічний метод застосовувався як спосіб щодо наведення аргументів, висновків та пропозицій з удосконалення та адаптації національного законодавства України щодо окремих проблемних аспектів адміністративного судочинства.

Результати дослідження та дискусія. Активне оновлення адміністративного законодавства значно посилює вплив адміністративного регулювання як елемента державного регулювання. Реформуванню піддається вся система адміністративного права, у тому числі інститут адміністративної юрисдикції. З цим і пов'язана необхідність з'ясування теоретичних питань розробки підходів до формування визначення сутності адміністративної юрисдикції [5, с. 71].

Такої ж думки і Н. В. Лелеченко, що соціально-економічні перетворення в Україні неможливі без відповідного правового забезпечення, проведення судово-правової та адміністративної реформ, які покликані не лише охопити сферу нормативного регулювання суспільних відносин, поглибити демократичні права і свободи громадян, структурні та організаційні зміни державних інститутів, а й сприяти формуванню принципово нової системи адміністративної юстиції, орієнтованої на стандарти, розроблені світовою практикою та обумовлені змінами до змісту державного управління [6].

Р. В. Миронюк у своєму дослідженні зазначає, статтею 124 Конституції України встановлено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Однак Основний Закон та процесуальні закони, на жаль, не дають можливості з'ясувати зміст категорії «юрисдикція». Як наголошує автор, наукові та навчальні видання активно використовують цей термін, хоча й не завжди належним чином розкривають його зміст. Що стосується наукової літератури, то в ній поняття «юрисдикція» належить до числа дискусійних [7, с. 71].

Отже, розпочати дослідження вказаного питання потрібно з визначення самого терміну «адміністративна юрисдикція».

Відповідно до Великої української енциклопедії, адміністративна юрисдикція – це компетенція судів щодо розгляду та вирішення публічно-правових спорів за правилами адміністративного судочинства [8]. Предметом адміністративної юрисдикції зазвичай є спори з адміністративними органами, де приватна особа оскаржує їхні рішення, дії чи бездіяльність. У деяких країнах (наприклад, Франція) предмет адміністративної юрисдикції може бути ширшим і передбачати публічно-правові спори не лише з адміністративними органами, а також з державними чи комунальними установами [9, с. 241].

В Україні до адміністративної юрисдикції закон зараховує вирішення таких публічно-правових спорів: спори приватної особи із адміністративним органом щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності; спори між адміністративними органами щодо їхньої компетенції; спори з адміністративних договорів; спори за зверненням адміністративного органу до суду у випадках, встановлених законом; спори з правовідносин, пов'язаних із виборами чи референдумом; спори приватної особи з розпорядником публічної інформації щодо доступу до публічної інформації; деякі категорії спорів щодо державних закупівель. Водночас вирішення справ про адміністративні провини та накладання адміністративних стягнень не стосується адміністративної юрисдикції. Інколи це поняття визначають ширше – як компетенцію уповноважених органів вирішувати індивідуальні адміністративні спори. У літературі термін адміністративної юрисдикції часто звужують до компетенції органів влади вирішувати справи про адміністративні провини [10, с. 199].

Аналіз тлумачення самого терміна «юрисдикція» показує, що він походить від латинського «iurisdictio», яке складається з двох слів – «iuris» та «dicere», що означає «говорити право», «право мовлення». Цим словом позначались у різні періоди Риму сукупність прав домовласника над членами сім'ї, розпорядча і судова влада, управління магистратів, підсудність. Детальне ознайомлення з такими міжнародними документами як Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права дає змогу прийти до висновку, що наразі немає єдиного підходу до його визначення. Під цим терміном розуміють: 1) встановлену законом сукупність правових повноважень відповідних державних органів вирішувати правові спори, у тому числі вирішувати справи про правопорушення, тобто оцінювати дії особи з точки зору їх правомірності, застосовувати юридичні санкції до правопорушників; 2) коло повноважень суду чи адміністративного органу з правової оцінки конкретних фактів, у тому числі з вирішення спорів та застосування передбачених законом санкцій [7, с. 71].

Потрібно погодитися з тезою П. В. Вовка, який у своїй праці акцентує, що в сучасних умовах проблеми адміністративної юрисдикції залишаються не досить розробленими. Так, відсутній єдиний підхід вчених-правників до визначення адміністративної юрисдикції, яка доволі спрощено отожднюється з підвідомчістю, що видається спірним. З практичної точки зору дослідження адміністративної юрисдикції зумовлено неоднозначним вирішенням питання про належність того чи іншого спору або іншого правового питання до відання конкретного суду, що в кінцевому підсумку призводить до порушення права людини на справедливий розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [11, с. 517].

Таким чином, потрібно навести точки зору різних науковців з цього приводу.

На думку Н. В. Лелеченко, адміністративна юрисдикція представляє собою один із видів діяльності органів публічної влади й виступає як складова реалізації ними сукупності повноважень щодо розгляду та вирішення адміністративно-правових спорів і справ про адміністративні правопорушення, надання правової оцінки діям суб'єктів публічно-правових відносин з погляду їх правомірності або неправомірності, застосування санкцій до правопорушників [6].

Я. В. Вашук визначає адміністративну юрисдикцію як сукупність елементів, які використовуються під час розгляду адміністративно-правових спорів, справ про адміністративні правопорушення суб'єктами публічної адміністрації та судами [12, с. 111-112].

А. О. Селіванов акцентує, що поняття «адміністративна юрисдикція» пов'язане з певного роду або виду виконавчо-розпорядчої діяльності держави, в процесі якої дійсно розв'язується (вирішується) спір про право, і, хоча ці дії не обов'язково пов'язані з покаранням, все ж наявність системи органів каральної адміністративної юрисдикції є іншою стороною цього виду діяльності [13, с. 27].

Дослідник С. С. Василів, пропонує адміністративну юрисдикцію визначати як процесуальну діяльність, що зумовлюється сукупністю повноважень, прав та обов'язків певного державного органу, зокрема, стосовно розгляду та вирішення справ про адміністративні правопорушення та місцем цього органу у державній ієрархії. Що ж до підвідомчості, то у визначенні цієї правової категорії акцент слід робити саме на розмежуванні компетенції з розгляду справ про адміністративні правопорушення між різними юрисдикційними органами [14, с. 57].

Е. Ф. Демський пропонує наступне визначення адміністративної юрисдикції: це встановлена чинним законодавством компетентність органів публічної адміністрації здійснювати свої функції у сфері публічного управління і розглядати будь-які адміністративні справи у відповідній, визначеній адміністративними актами, адміністративно-процесуальній формі, виносити по них рішення із застосуванням у необхідних випадках заходів адміністративного примусу [15, с. 138-139].

Наступним етапом дослідження адміністративної юрисдикції буде аналіз нормативно-правової основи у зазначеній сфері, зокрема Пленумів Вищого адміністративного суду України.

Так, у постанові Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20.05.2013 № 8 «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів» зазначено, що законодавство не містить визначення терміна «публічно-правовий спір». Для розгляду спору адміністративним судом необхідно встановити його публічно-правовий зміст (характер). Для з'ясування характеру спору суди повинні враховувати, що протилежним за змістом є приватноправовий спір. Це означає, що в основі розмежування спорів лежить поділ права на публічне та приватне. Вирішуючи питання про віднесення норми до публічного права, а спору до публічно-правового, суди повинні враховувати загальнотеоретичні та законодавчі критерії. Зокрема, за змістом пункту 1 частини першої статті 3 Кодексу адміністративного судочинства України у публічно-правовому спорі, як правило, хоча б однією стороною є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень. Суди повинні звертати увагу на те, що спір набуває ознак публічно-правового за умов не лише наявності серед суб'єктів спору публічного органу чи посадової особи, а й здійснення ним (ними) у цих відносинах владних управлінських функцій [4].

Вирішуючи питання про визначення юрисдикції адміністративних судів щодо вирішення адміністративних справ, суди повинні враховувати, що Кодекс адміністративного судочинства України встановлює такі правила відмежування адміністративної юрисдикції від інших видів юрисдикції:

- понятійно-функціональне, тобто визначення адміністративної справи, що наведене у пункті 1 частини першої статті 3 Кодексу адміністративного судочинства України;
- визначення видів публічних правовідносин (управлінські правовідносини та правовідносини, пов'язані з публічним формуванням суб'єкта владних повноважень), зазначених у частині першій статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України;
- встановлення переліку публічно-правових спорів, що підпадають під юрисдикцію адміністративних судів;
- встановлення переліку публічно-правових справ, що не належать до предмета адміністративної юрисдикції [4].

Потрібно погодитися з тезою Я. Я. Сідея. Автор наголошує, що незважаючи на постійну зміну законодавства щодо компетенції судів стосовно визначення юрисдикції, знайти оптимальну модель її розмежування не вдається. Визначення юрисдикції спору здебільшого залишається досить складною проблемою для практики, що зумовлено не лише недосконалим законодавством, а й наявними в науці та практиці догмами. Особливі проблеми в розмежуванні юрисдикції виникають у разі, якщо у визначенні критеріїв такого розмежування немає виходить із різнопланових ознак, не узгоджених між собою, внаслідок яких один і той самий спір формально може бути розглянутий судами різних юрисдикцій. Вирішуючи такі питання, процесуальна наука та практика, керуючись неписаним правилом щодо неможливості альтернативи у визначенні судової юрисдикції, всі свої зусилля спрямовує на вирішення начебто наявних колізій [10, с. 199].

З цього приводу доцільною є пропозиція В. Б. Авер'янова, який вже давно зазначає, що зміст інституту «адміністративна юрисдикція» необхідно юридично закріпити у відповідному нормативно-правовому акті, відповідно у ньому об'єднати юрисдикційну діяльність: а) органів виконавчої влади, уповноважених розглядати скарги громадян і юридичних осіб на незаконно прийняті рішення, як нижчих органів, так і підлеглих осіб, тобто сфера адміністративного оскарження; б) органів виконавчої влади, уповноважених застосовувати заходи адміністративної відповідальності (адміністративна позасудова юстиція); в) адміністративних судів (адміністративна судова юстиція) [16, с. 193-195].

Окремо потрібно зауважити, що юрисдикція адміністративних судів не поширюється на справи: 1) що віднесені до юрисдикції Конституційного Суду України; 2) що мають вирішуватися в порядку кримінального судочинства; 3) про накладення адміністративних стягнень, крім випадків, визначених цим Кодексом; 4) щодо відносин, які відповідно до закону, статуту (положення) громадського об'єднання, саморегульованої організації віднесені до його (її) внутрішньої діяльності або виключної компетенції, крім справ у спорах, визначених пунктами 9, 10 частини першої статті 19 Кодексу адміністративного судочинства України [2].

Вірно зазначає у своєму дослідженні Р. В. Миронюк, який приходить до висновку, що у статті 19 Кодексу адміністративного судочинства України законодавець застосував абстрактний

спосіб викладення адміністративно-правових норм, що стосуються юрисдикції адміністративних судів. Визначений перелік публічно-правових спорів залишається відкритим, оскільки він сформований, виходячи зі специфіки функцій та компетенції суб'єктів владних повноважень. Водночас трансформація праворозуміння суті й змісту діяльності суб'єктів владних повноважень з імперативної на обслуговуючу суспільні потреби обумовлює викладення цієї статті у новій редакції, що встановлюватиме перелік категорій публічноправових спорів, виходячи не зі специфіки діяльності суб'єктів владних повноважень, а з конкретних порушень прав, свобод законних інтересів фізичних і юридичних осіб у публічно-правових відносинах. За такого підходу право на звернення суб'єктів владних повноважень до адміністративного суду набуває декларативного характеру і втрачає актуальність, залишаючи при цьому право на звернення фізичної та юридичної особи в разі порушення їх прав внаслідок прийняття владного рішення суб'єктом владних повноважень [7, с. 75-76].

Висновки. Таким чином, адміністративні суди не розглядають позовні вимоги, які є похідними від вимог у приватно-правовому спорі і заявлені разом з ними, якщо цей спір підлягає розгляду в порядку іншого, ніж адміністративне, судочинства і знаходиться на розгляді відповідного суду.

Наведені вище проблемні моменти, які існують щодо чіткого встановлення адміністративної юрисдикції судів призводять до суттєвих негативних наслідків, зокрема, порушення конституційних прав кожного на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, захисту виборчих прав, права на доступ до публічної служби. Оцінка спірних правовідносин на предмет їх належності до адміністративної юрисдикції повинна проходити за наступними етапами: аналіз фактів, обставин справи, змісту спірних правовідносин; аналіз і добір правових норм, які регулюють спірні відносини; порівняння фактів, обставин справи, змісту спірних правовідносин із відібраними правовими нормами; аналіз критеріїв адміністративної юрисдикції у змісті спірних правовідносин; формулювання відповідно до проведеного аналізу висновку про наявність або відсутність адміністративної юрисдикції.

Список використаних джерел:

1. Бевзенко В. Критерії адміністративної юрисдикції. *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/169927-kriteriyi-administrativnoyi-yurisdiksiyi>
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
4. Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів: постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20.05.2013 № 8. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13#Text>
5. Сірант О. Р. Адміністративна юрисдикція-сучасні підходи до проблеми визначення. *Наше право*. 2017. № 2. С. 107-112.
6. Лелеченко Н. В. Загальна характеристика адміністративної юрисдикції як специфічної форми діяльності органів публічної влади. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2011_6_8
7. Миролюк Р. В. Особливості судового розгляду окремих категорій адміністративних справ: навч. посібник / Р. В. Миролюк. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 352 с.
8. Куйбіда Р. О. Адміністративна юрисдикція. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Адміністративна_юрисдикція
9. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права. Заг. ред. Р. О. Куйбіди, В. І. Шишкіна. Київ : Старий світ, 2006. 576 с.
10. Сідей Я. Я. Розмежування адміністративної юрисдикції з іншими видами юрисдикції у сфері судової компетенції. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 196-200.
11. Вовк П. В. Поняття адміністративної юрисдикції в парадигмі правової держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2/2020. С. 517-519.
12. Ващук Я. В. Правова характеристика адміністративної юрисдикції. *Форум права*. 2011. № 3. С. 111-114.

13. Селіванов А. О. Адміністративний процес в Україні: реальність і перспективи розвитку правових доктрин. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 68 с.

14. Висилів С. С. Адміністративно-правові засади підвідомчості розгляду справ про адміністративні правопорушення : дис. ... канд. юрид. наук:12.00.07. Л.: Національний університет «Львівська політехніка», 2016. 245 с.

15. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України: навчальний посібник. К. : Юрінком Інтер, 2008. 496 с.

16. Авер'янов В. Б. Питання адміністративної реформи у змісті Загальної концепції державно-правової реформи. *Державно-правова реформа в Україні: тези матеріалів наук.-практ. конф.* Київ, 1997. С. 193-195.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЄС В НАЦІОНАЛЬНУ ПРАВОВУ СИСТЕМУ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ «ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ» В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ

IMPLEMENTATION OF EU LEGISLATION IN THE NATIONAL LEGAL SYSTEM FOR THE IMPLEMENTATION OF THE “EUROPEAN GREEN COURSE” IN AGRICULTURE

Стале «зелене» сільське господарство є одним із перспективних напрямів щодо впровадження Європейського Зеленого Курсу в Україні. Для ефективного впровадження якого необхідна гармонізація європейських стандартів і правил з українським. А отже на перший план виходять питання імплементації законодавства ЄС в національну правову систему. Метою статті є розгорнутий аналіз ступеня імплементації європейського законодавства в національну правову систему щодо впровадження «Європейського Зеленого Курсу» в сільському господарстві України. У статті на основі аналізу європейських та вітчизняних нормативно-правових актів досліджується рівень імплементації законодавства ЄС в національну правову систему щодо впровадження «Європейського Зеленого Курсу» в сільському господарстві України. Адже Стале «зелене» сільське господарство є одним із перспективних напрямів щодо впровадження ЄЗК в Україні. Для ефективного впровадження якого необхідна гармонізація європейських стандартів і правил з українським. А отже на перший план виходять питання імплементації законодавства ЄС в національну правову систему. Терміни «гармонізація», «адаптація», «наближення» – це процес приведення національного законодавства у відповідність до законодавства ЄС (створення нових норм – нормотворчий процес), в свою чергу імплементація законодавства щодо ЄЗК в національну правову систему – це впровадження (здійснення й виконання) вже прийнятих та приведених у відповідність національних правових норм (правозастосовний процес) в національну правову систему. В статті робиться висновок, що імплементація законодавства ЄС в національну правову систему щодо впровадження «Європейського Зеленого Курсу» в сільське господарство України здійснюється: 1) на підставі – Угоди про асоціацію, Плану заходів з наближення законодавства України до права ЄС в агропромисловому комплексі та інших нормативно-правових актів; 2) у підсекторах – політики якості і безпечності харчових продуктів; експорту сільськогосподарських товарів і продуктів до ЄС; екологічних вимог до агробізнесу; органічного виробництва; біорізноманіття; 3) шляхом запровадження державної системи підтримки, у формі – фінансової (прямого та непрямого фінансування державних програм, субсидій, грантів тощо) та інституційної (через систему консультативно-дорадчих органів).

Ключові слова: *Європейський зелений курс, імплементація, нормативно-правовий акт, європейське законодавство, сільське господарство.*

Sustainable “green” agriculture is one of the promising areas for the implementation of the European Green Course in Ukraine. For its effective implementation it is necessary to harmonize European standards and rules with Ukrainian ones. Consequently, the issues of implementation of EU legislation into the national legal system come to the fore. The aim of the article is a detailed analysis of the degree of implementation of European legislation in the national legal system for the implementation of the “European Green Course” in agriculture of Ukraine. The article examines the level of implementation of EU legislation in the national legal system for the implementation of the “European

Green Course” in agriculture in Ukraine based on the analysis of European and domestic regulations. After all, Sustainable Green Agriculture is one of the promising areas for the implementation of EPC in Ukraine. For its effective implementation it is necessary to harmonize European standards and rules with Ukrainian ones. Consequently, the issues of implementation of EU legislation into the national legal system come to the fore. The terms “harmonization”, “adaptation”, “approximation” – is the process of bringing national legislation in line with EU law (creation of new rules – rule-making process), in turn, the implementation of EPC legislation in the national legal system – is the implementation) already adopted and brought into line with national legal norms (law enforcement process) in the national legal system. The article concludes that the implementation of EU legislation in the national legal system for the implementation of the “European Green Course” in agriculture of Ukraine is carried out: 1) on the basis of the Association Agreement, the Action Plan to approximate Ukrainian legislation to EU law – legal acts; 2) in subsectors – food quality and safety policies; exports of agricultural goods and products to the EU; environmental requirements for agribusiness; organic production; biodiversity; 3) by introducing a state support system, in the form of financial (direct and indirect financing of state programs, subsidies, grants, etc.) and institutional (through a system of advisory bodies).

Key words: *European Green Deal, implementation, normative-legal act, European legislation, agriculture.*

Вступ. Стале «зелене» сільське господарство є одним із перспективних напрямів щодо впровадження ЄЗК в Україні. Для ефективного впровадження якого необхідна гармонізація європейських стандартів і правил з українським. А отже на перший план виходять питання імплементації законодавства ЄС в національну правову систему.

Інтеграція до Європейського Союзу є одним з пріоритетних напрямів зовнішньої політики України. Гармонізація законодавства є на сьогодні об’єктивно необхідним кроком для підготовки до вступу у Європейський Союз. Ми погоджуємося з М. Рабінович, що процес гармонізації законодавства слід починати з юридичної термінології. Чіткий понятійно-категоріальний апарат дуже важливий, якщо законодавець ставить за мету уніфікацію, гармонізацію або зближення законодавства, його відповідність європейським стандартам та традиціям. Вироблення сталої системи юридичних понять і термінів є не просто результатом наукового дослідження, а необхідною умовою, одним з пріоритетних напрямів правового реформування. Тільки така система може забезпечити зближення законодавства, його одноманітне тлумачення, а також вірне застосування правових норм [1; 2].

Метою статті є розгорнутий аналіз ступеня імплементації європейського законодавства в національну правову систему щодо впровадження «Європейського Зеленого Курсу» в сільському господарстві України.

Виклад основного матеріалу. До термінологічних проблем також належить й уточнення поняття «імплементація законодавства». У вітчизняній юридичній науці та практиці це поняття також часто називають «адаптацією», «апроксимація», «гармонізацією» і т. ін.

Слід зазначити, що в установчих договорах про Європейські Співтовариства та в інших документах, які створюють правові засади для регулювання європейської інтеграції, використовуються різні терміни для визначення процесу приведення національного законодавства у відповідність з правом ЄС. Зокрема, в Договорі про Співтовариство такими термінами є «зближення» (ст. 3/ж, 94,136) та «гармонізація» (ст. 93,129, 149, 150,174) [3]. Як свідчить практика реалізації права ЄС, обидва терміни вживаються як синоніми. Зближення (гармонізація) законодавства не вимагає від держав-членів ухвалення однакових правових актів. Ідеться насамперед про те, щоб держави-члени застосовували схожі закони чи інші правові акти. Угода про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (1994 р.) [4] також оперує різними термінами на позначення процесу імплементації, таких як «зближення» (ст. 51, 76), «адаптація» (ст. 53, 77), «наближення» (ст. 60), «встановлення еквівалентних норм» (ст. 67) [2]. Тобто усі вище зазначені терміни характеризують процес приведення національного законодавства у відповідність з вимогами законодавства ЄС.

В національному законодавстві також використовуються усі вище зазначені терміни. Так, у «Методиці визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм»,

яка була затверджена наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 16.03.2005 № 62 дається визначення наступним термінам: 1) адаптація законодавства (зближення) – це процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність із *acquis communautaire*; 2) *acquis communautaire* – правова система ЄС, яка включає акти законодавства ЄС (але не обмежується ними), прийняті в рамках ЄС, спільної зовнішньої політики та політики безпеки, співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ; 3) гармонізація (приведення у відповідність) – це процес приведення національних стандартів у відповідність із стандартами ЄС; 4) імплементація – здійснення, виконання державою міжнародних правових норм [5].

Тобто як видно із вищезазначеного ми можемо зробити наступний висновок, що «гармонізація», «адаптація», «наближення» – це процес приведення національного законодавства у відповідність до законодавства ЄС (створення нових норм – нормотворчий процес) то імплементація законодавства щодо ЄЗК в національну правову систему – це впровадження (здійснення й виконання) вже прийнятих та приведених у відповідність національних правових норм (правозастосовний процес) в національну правову систему.

З процесом впровадження нових європейських положень у законодавство і політику України тісно пов'язана проблема подальшого ефективного застосування на практиці прийнятих нормативно-правових актів, стратегій та планів дій. Адже великий масив вже прийнятого раніше екологічного законодавства просто ігнорується на практиці і чиновниками, і звичайними громадянами. Така ситуація призводить до того, що навіть з прогресивним законодавством, невиконання його норм матиме негативний вплив на стан довкілля та якість життя населення [6, с. 6].

В Україні процес імплементації стосується як всієї галузі сільського господарства, так і санітарних та фітосанітарних заходів, які нерозривно пов'язані з можливістю для українських харчових продуктів отримати доступ до ринку ЄС. Паралельно треба ще й відслідковувати ті зміни, що запроваджуються в суміжних галузях, але безпосередньо стосуються аграрного сектору, наприклад, в сфері захисту навколишнього середовища. Нововведення, над якими протягом останніх 4 років ретельно працюють експерти Мінагрополітики, Мінекономрозвитку, Міндовкілля разом з фахівцями в різних галузях та громадянським суспільством, вже відбиваються на діяльності українських аграріїв. Пристосовуватись до нових умов праці доводиться не тільки великим агрохолдингам, а й дрібним виробникам. Перебудова господарств у відповідності до вимог оновленого законодавства дозволить підвищити конкурентоспроможність малих і середніх сільгоспвиробників, збільшити обсяги виробництва сільськогосподарської продукції з високою доданою вартістю і зрештою сприятиме досягненню глобальних цілей щодо подолання голоду на планеті, переходу на зелену економіку та зменшення навантаження на клімат [7].

Дійсно, сільське господарство, яке забезпечує 10% ВВП, потребує структурних змін, які, до речі, передбачені зобов'язаннями України за Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі Угода про асоціацію). Згідно зі ст. 404 зазначеного документу визначається необхідність «заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища і тварин, зокрема поширення застосування методів органічного виробництва й використання біотехнологій, шляхом впровадження найкращих практик у цих сферах» [8; 9, с. 69]. З моменту підписання Угоди про асоціацію законодавство ЄС зазнало певних змін. Останній «План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» (далі План заходів з виконання Угоди про асоціацію Україна-ЄС) [10], затверджений Кабінетом Міністрів України 25 жовтня 2017 року, враховує ці зміни, посиляючись вже на нові нормативні акти. Також за останні роки з'явилося більше перекладів актів права ЄС, завдяки підтримці проектів технічної допомоги. Але, на жаль, рівень обізнаності агровиробників щодо законодавчих змін залишається досить низьким [7, с. 6].

На виконання «Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію Україна-ЄС» та положень глави 17 Угоди про асоціацію Мінагрополітики розробило «План заходів з наближення законодавства України до права ЄС в агропромисловому комплексі», затверджений Наказом Мінагрополітики від 27 червня 2018 року № 313 [11]. Він включає заходи з імплементації 44 актів права ЄС: 6 актів щодо політики якості; 25 актів ЄС щодо стандартів торгівлі рослинами, насінням рослин, продуктами, отриманими з рослин, фруктами та овочами; 4 акти щодо органічного фермерства; 23 акти ЄС щодо стандартів торгівлі живими тваринами та продуктами тваринництва; 1 акт стосується генетично модифікованих зернових [7].

Отже, імплементація законодавства ЄС в національну правову систему щодо впровадження «Європейського Зеленого Курсу» в сільське господарство України стосується наступних основних підсекторів курсу: 1) політики якості і безпечності харчових продуктів; 2) експорту сільськогосподарських товарів і продуктів до ЄС; 3) екологічних вимог до агробізнесу; 4) органічного виробництва; 5) біорозмаїття.

Коротко розглянемо, які існують нормативно-правові акти ЄС по кожному підсектору, що було виконано і що необхідно ще зробити щодо їхньої імплементації в національну правову систему.

1. Підсектор політики якості і безпечності харчових продуктів. Відповідно до «Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» [12], яка була затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 228 від 24.02.2016 року Україна взяла на себе зобов'язання впровадити в національну систему контролю за якістю та безпечністю харчових продуктів, що буде еквівалентна системі ЄС, яка базується на принципі забезпечення контролю «від лану до столу». Стратегія охоплює заходи з розроблення законодавства та впровадження значної кількості заходів, які стосуються як загальної національної системи контролю, так і окремих продуктів та процесів.

Відповідно до Звіту про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2015–2020 роки, було Ухвалено низку нормативно-правових актів Мінагрополітики, якими встановлено вимоги до низки продуктів харчових продуктів, а саме: Наказ від 13.07.2016 р. № 157 «Вимоги до продуктів з какао та шоколаду» та Наказ від 28.12.2017 р. № 705 «Про внесення змін до наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України від 13 квітня 2016 року № 157», яким встановлено, що надання на ринку продуктів із какао та шоколаду, які введені або будуть введені в обіг до 01 липня 2019 року, не може бути заборонено або обмежено з причин невідповідності всім чи окремим положенням Вимог, затверджених Наказом від 13.07.2016 № 157, до закінчення строку придатності таких продуктів; Наказ від 02.11.2017 р. № 592 «Вимоги до видів цукрів, призначених для споживання людиною»; Наказ від 19.06.2019 р. № 330 «Про затвердження Вимог до меду». Також із 01 січня 2020 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правової охорони географічних позначень», яким визначено засади правової охорони географічних позначень в Україні та врегульовано відносини, що виникають у зв'язку з їх реєстрацією, використанням та захистом [13, с. 136].

Однією з основоположних системних змін є впровадження Міжнародної системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках (НАССР – Hazard Analysis and Critical Control Points) [14], яка інтегрована в законодавство ЄС і її впровадження затверджено в Україні Законом «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [15] та доповнена рядом інших законодавчих актів. Аналогом НАССР є стандарти Системи управління безпечністю харчових продуктів вітчизняні – ДСТУ 4161-2003 [16] та міжнародні – ISO 22000 [17].

З метою подальшої інтеграції європейських норм та усунення окремих невідповідностей вимогам ЄС 18 травня 2017 року було прийнято Закон України № 2042 «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» [18], який приводить національне законодавство у відповідність з Регламентами ЄС № 854/2004, № 882/2004, № 669/2009, Директивою Ради ЄС № 97/78/ЕС. Він покликаний побудувати систему контролю безпечності харчових продуктів і кормів, яка буде еквівалентною європейській системі. Це, в свою чергу, дозволить зняти існуючі обмеження на експорт вітчизняних харчових продуктів та кормів до ЄС. Головна ідея цього Закону – це комплексний контроль на всіх стадіях виробництва харчових продуктів за принципом «від лану до столу» на основі ризик-орієнтованого підходу. При цьому контроль починається ще на рівні харчового ланцюга тварини. В Законі йдеться про контроль не тільки харчових продуктів, а й кормів, якими годують тварин, а також про їх здоров'я і благополуччя [7].

2. Підсектор експорт сільськогосподарських товарів і продуктів до ЄС. Договір про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) [19] заклав правову основу та основи цінностей продовольчої системи ЄС. Торгівля сільськогосподарською продукцією та продуктами харчування з країнами, що не входять до ЄС, є ще одним важливим елементом продовольчої системи ЄС [20].

У даному підсекторі Україна взяла на себе низку зобов'язань, які умовно можна розділити на кілька напрямів: 1) питання, пов'язані із приведенням національного законодавства у відповідність до вимог європейських норм щодо маркування, пакування, торгівлі та захисту прав спо-

живача щодо цукру, фруктових соків, екстрактів кави та цикорію, какао і шоколаду, фруктових джемів, желе та мармеладу, оливкової олії; 2) питання, пов'язані із наближенням законодавства у сфері насінництва, матеріалу для розмноження фруктових рослин, винограду та декоративних рослин, лісного репродуктивного матеріалу, насіння злакових культур; 3) питання встановлення європейських правил регулювання на ринку сільськогосподарської продукції; 4) вдосконалення законодавства про корми відповідно до вимог ЄС [21].

Загалом у підсекторі передбачено роботу з наближення законодавства до 33 європейських Регламентів та Директив, що тягне за собою величезну кількість заходів, робота над якими дуже складна та обтяжлива, зважаючи на обмежені можливості та ресурси Мінекономіки й об'єми майбутньої діяльності [21]. Зобов'язання по яким ще не почався процес імплементації: 304 «Встановлення детальних правил реалізації м'яса великої рогатої худоби, вік якої не перевищує 12 місяців, проведення перевірок і контролю м'яса з третіх країн та взаємодії з органами ЄС у питаннях контролю» (Регламент Комісії (ЄС) 566/2008 від 18 червня 2008 року); 305 «Розробка та впровадження детальних стандартів торгівлі яйцями відповідно до європейських вимог, запровадження детальних стандартів торгівлі яйцями, призначеними для розведення, та курчатками/пташенятами свійської птиці, вирощеними на птахофермах, розробка та впровадження детальних стандартів торгівлі м'ясом свійської птиці відповідно до вимог права ЄС» (Регламент Комісії (ЄС) 598/2008 від 24 червня 2008 року; Регламент Комісії (ЄС) 617/2008 від 27 червня 2008 року); 306 «Запровадження європейської системи ідентифікації та реєстрації великої рогатої худоби, торгівлі тваринами, маркування м'яса, запровадження класифікації туш великої рогатої худоби, свинячих і баранячих туш та повідомлення про ціни на них» (Регламент Комісії (ЄС) 1249/2008 від 10 грудня 2008 року); 307 «Впровадження системи стандартів продажу сільськогосподарської продукції» (Регламент Ради (ЄС) 2991/94 (скасований та замінений Регламентом Ради (ЄС) 1234/2007, скасований та замінений Регламентом (ЄС) 1308/2013 від 17 грудня 2013 року); 308 «Приведення вимог щодо відсоткового вмісту жирів у певних видах молочної продукції, а також умов використання позначення «масло» у відповідність із нормами права ЄС» (Регламент Комісії (ЄС) 445/2007 від 23 квітня 2007 року).

3. Підсектор екологічних вимог до агробізнесу. Угода про асоціацію також містить в інших розділах вимоги, які безпосередньо стосуються операторів сільськогосподарського ринку та дотримання ними екологічних стандартів. Так, Директива 2011/92/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про оцінку впливу окремих державних і приватних проєктів на навколишнє середовище (кодифікація)» та Директива Ради 91/676/ЄС про захист вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел, із змінами і доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) № 1882/2003. Ці директиви містяться у додатку ХХХ до глави 6 «Навколишнє природне середовище» Угоди про асоціацію. Директива щодо оцінки впливу на навколишнє середовище вже імplementована в українське законодавство шляхом прийняття Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», який вступив у силу 18 грудня 2017 року. Він передбачає проведення процедури оцінки потенційного впливу на довкілля великих об'єктів та видів діяльності, які потенційно можуть мати значний негативний вплив на довкілля, а також проведення громадського обговорення щодо цього планованого об'єкту. Процедура оцінки впливу є частиною дозвільної процедури для цих об'єктів. Закон стосуватиметься лише нових об'єктів, тобто, діючі ферми, наприклад, не підпадуть під його дію, лише у разі значної реконструкції, перепрофілювання тощо. Закон містить перелік видів діяльності, до яких застосовується ця процедура (стаття 3 Закону) [7, с. 16].

Разом з набранням чинності закону «Про оцінку впливу на довкілля», запущено Єдиний реєстр із оцінки впливу на довкілля, де також розміщені підзаконні акти та процедури. За інформацією із Єдиного Реєстру з оцінки впливу на довкілля, щороку розпочинається близько 1600 процедур оцінки впливу на довкілля. Значна кількість справ завершується відмовою у видачі висновків з оцінки впливу на довкілля або призначенням додаткової оцінки впливу на довкілля, і основною причиною цього є некоректність звітів з оцінки впливу на довкілля, поданих суб'єктами господарювання. Фактично, кількість таких звітів з оцінки впливу на довкілля є більшою [22].

Тому на нашу думку необхідно внести зміни у Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» та надати можливість доопрацьовувати подані звіти та завершити процедуру. Адже в законі передбачено або повторну подачу звіту (ч.3 ст.13) або нового.

Крім зазначеного, експерти Професійної асоціації екологів України вважають, що великій кількості випадків у звітах бракує інформації про найбільш значні впливи на довкілля, що дуже ускладнює видачу обґрунтованих висновків, порушує права громадськості на належне екологіч-

не інформування, перешкоджає належному плануванню екологічних заходів у проектах господарської діяльності, яка має значний вплив на довкілля [22].

Директива, про захист вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел (91/676/ЕЕС), яка запровадить систему застосування безпечніших методів ведення сільськогосподарських робіт, обмежуючи забруднення нітратами, зокрема, через внесення добрив у ґрунт чекає на імплементацію. Директива передбачає використання декількох документів, це: Методика визначення зон вразливих до нітратного забруднення та Кодекс кращих сільськогосподарських практик, які б дозволили збалансувати господарські потреби з необхідністю забезпечення доброго стану води та водних екосистем [23]. Впровадження положень Нітратної директиви було протерміновано вже двічі: у 2017 та 2018 роках, незважаючи на те що вони є інтегрованою частиною нової системи водного управління. Вже зараз розробляються Плани управління річковими басейнами, які би мали включати у себе опис та відповідні заходи для вразливих зон. Проте це досі не можливо зробити, бо немає затвердженої Методики визначення вразливих зон [23]. Імплементація зазначеної директиви дозволить розробити якісні регіональні стратегії та плани з управління водними ресурсами.

4. Підсектор органічного виробництва. Органічне виробництво є одним із перспективних напрямків для впровадження ЄЗК у сільське господарство України. Тому більш детально зупинимось саме на імплементації законодавства ЄС в національну правову систему щодо органічного виробництва і маркування органічних продуктів.

Для України ринок органічної продукції є доволі перспективним, особливо у частині експорту до ЄС, оскільки на таку продукцію встановлено «нульові» ставки та не поширюється квотування, а ціни, як правило, в середньому на 30% вищі за звичайні (неорганічні) аналоги. У цьому сегменті на європейському ринку вже представлені українські компанії, які займаються виробництвом безрвового соку, концентрованих соків, сублімованих, свіжих та заморожених фруктів, вирощуванням та реалізацією зернових культур тощо, хоча обсяги їх поставок поки що явно недостатні [9, с. 69]. Крім того, Україна має свої переваги в АПК, у т.ч. 25% світового «чорнозему». Україна – 4-й найбільший експортер харчових продуктів до ЄС, світовий лідер за експортом соняшнику, у першій десятці – за експортом меду, кукурудзи, пшениці, м'яса птиці [24]. Наразі в Україні працює понад 600 операторів у сфері органічного виробництва [25]. Україна протягом останніх років є лідером з експорту органічної продукції до країн ЄС [21].

Відповідно до статті 405 та Додатку XXXVIII Угоди про асоціацію, Україна зобов'язана поступово наблизити національне законодавство до європейських вимог щодо органічної продукції, зокрема запровадити та встановити: 1) європейські підходи до регулювання ринку органічної продукції, включаючи правила та принципи виробництва та обігу органічної продукції та сировини; 2) європейські правила виробництва органічних харчових продуктів за допомогою переробки; 3) єдиний перелік термінів та логотипів, пов'язаних з маркуванням органічної продукції згідно з правилами ЄС; 4) європейські механізми контролю у сфері органічного виробництва; 5) європейські підходи до регулювання імпорту органічної продукції з третіх країн [21]. Тобто, Україна взяла на себе зобов'язання щодо поступового наближення вітчизняного законодавства по ряду Регламентів, що стосуються органічного фермерства: Регламент Ради ЄС № 834 від 28.06.2007 року про органічне виробництво та маркування органічної продукції [26]; Регламент Комісії ЄС № 889 від 05.09.2008р., що визначає детальні правила імплементації Регламенту Ради ЄС № 834 [27] стосовно органічного виробництва, маркування та контролю; Регламент комісії ЄС №1235 від 08.12.2008 року стосовно умов імпорту органічних продуктів з третіх країн [28].

Імплементація аналізованного підсектору ЄЗК в національну правову систему є найбільш «просунутим», адже було прийнято ряд законів та підзаконних актів щодо європейських стандартів органічного виробництва. Так, крім прийнятого Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» на його виконання були прийняті наступні підзаконні акти: 1) постанови КМУ: від 23.10.2019 р. № 970 «Про затвердження Порядку (детальних правил) органічного виробництва та обігу органічної продукції»; від 12.02.2020 р. № 87 «Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру операторів, що здійснюють виробництво продукції відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, Державного реєстру органів сертифікації у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції, Державного реєстру органічного насіння і садивного матеріалу»; 2) накази Мінагрополітики: від 19.03.2019 р. № 143 «Про затвердження порядку підтвердження спеціальних знань інспектора з органічного виробництва та/або обігу органічної продукції у сфері органічного виробництва»; від 22.02.2019 р. № 67 «Про

затвердження державного логотипа для органічної продукції»; від 30.01.2020 р. № 109 «Про затвердження форми заявки на внесення до державного реєстру органів сертифікації у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції».

Однак, попри позитивні зміни щодо імплементації законодавства ЄС про органічне виробництво має місце деякі проблемні питання, які пов'язані щонайменше з відсутністю належної державної підтримки органічних господарств.

5. Підсектор – біорозмаїття. У цьому підсекторі, згідно з Додатком XXXVIII до Глави 17 «Сільське господарство та розвиток сільських територій», Україна взяла зобов'язання наблизити національне законодавство до вимог Регламенту Ради (ЄС) 870/2004 від 24.04.2004 р., що засновує програму Співтовариства щодо збереження, характеристики, збору та використання генетичних ресурсів у сільському господарстві, та скасовує Регламент (ЄС) 1467/94. Регламент поширюється на генетичні ресурси рослин, мікроорганізмів та тварин, які використовуються або можуть бути використані в сільському господарстві. Його положення містять вимоги щодо заходів, яким надається підтримка на підставі Рамкової програми Європейського співтовариства стосовно досліджень, технологічного розвитку та демонстраційної діяльності. Впровадження цих норм надасть українським селекціонерам можливість більш тісно співпрацювати з європейськими колегами щодо обміну селекційним матеріалом та стосовно підвищення якості такого матеріалу [21].

Однак, взятє зобов'язання 286 «Створення передумов для функціонування європейських правил регулювання поводження з генетичними ресурсами рослин, мікроорганізмів та тварин, які використовуються або можуть бути використані в сільському господарстві» (Регламент Ради (ЄС) 870/2004 від 24 квітня 2004 року) так досі не було імplementовано. Поданий проект Закону України № 5839 від 05.08.2021 р. «Про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за обігом генетично модифікованих організмів і генетично модифікованої продукції для забезпечення продовольчої безпеки» [29] направлений на розгляд і чекає на прийняття.

Разом з тим, «озеленення» сільського господарства передбачає не лише виробництво органічної продукції, а й вирощування енергетичних культур та їх використання в енергетичних цілях – для переходу на біопаливо. Відтак, з одного боку, Україна посилює свою конкурентоспроможність на європейських ринках, експортуючи продукцію, а з іншого – знижує потребу у традиційних джерелах енергії, сприяючи забезпеченню енергетичної безпеки країни [9, с. 69]. Для цього вже є ціла низка розроблених спільно з Міненерго України ініціатив. «Зелений» перехід та його невід'ємні складові – енергоефективність та «чиста» енергетика – вже є частиною євроінтеграційного процесу. Серед пріоритетних завдань – законопроекти щодо: 1) відновлення та удосконалення енергосервісу для термомодернізації 100 тисяч бюджетних установ, а також поширення цього механізму об'єктів комунальної сфери та енергетики; 2) створення Фонду декарбонізації – гарантованого джерела фінансування у розмірі щонайменше 1,3 млрд грн. у рік для проектів з енергоефективності, в першу чергу, в промисловості; 3) розвитку високоефективної когенерації для ефективного використання палива; 4) активізації вітчизняної біоенергетики; 5) запровадження конкурентного ринку виробництва і використання біоетанолу та біокомпонентів у транспортній сфері України; 6) введення зелених облігацій в Україні та інші [30]. Вже прийнятий Національний план дій з енергоефективності на період до 2030 року, розробленого відповідно до міжнародних зобов'язань в рамках Енергетичного Співтовариства [31].

Висновки. Імплементація законодавства ЄС в національну правову систему щодо впровадження «Європейського Зеленого Курсу» в сільське господарство України здійснюється: 1) на підставі – Угоди про асоціацію, Плану заходів з наближення законодавства України до права ЄС в агропромисловому комплексі та інших нормативно-правових актів; 2) у підсекторах – політики якості і безпечності харчових продуктів; експорту сільськогосподарських товарів і продуктів до ЄС; екологічних вимог до агробізнесу; органічного виробництва; біорізномаяття; 3) шляхом запровадження державної системи підтримки, у формі – фінансової (прямого та непрямого фінансування державних програм, субсидій, грантів тощо) та інституційної (через систему консультативно-дорадчих органів).

Список використаних джерел:

1. Рабінович М. Гармонізація законодавства України та ЄС: теоретичний аспект. Pravotoday.in.ua: юридбхуq портал. URL: <http://pravotoday.in.ua/ru/press-centre/publications/pub-466>.
2. Сокиран М. Адміністративно-правові засади апроксимації законодавства України до законодавства ЄС у сфері поводження з відходами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом». Київ, 2018. 19 с.
3. Договір про заснування Європейської Спільноти ЄЕС від 25 березня 1957 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_017
4. Угода про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: від 14.06.1994 р. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012.
5. Про затвердження Методики визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм: Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 16.03.2005 р. № 62. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-05/ed20050508/find?text=%B2%EC%EF%EB%E5%EC%E5%ED%F2%E0%F6%B3%FF#Text>
6. Імплементация екологічних зобов'язань в умовах дерегуляції в Європейському Союзі: досвід кращих практик для України. Аналітичний документ. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля», 2017. 38 с. URL: <https://www.rac.org.ua/uploads/content/374/files/webenvironmentalimplementation2018ua.pdf>
7. Адаптація до законодавства ЄС: у фокусі малі та середні виробники аграрної продукції. Базове дослідження, 2е видання. «Зелене дос'є» Київ, 2019. URL: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Adaptatsiya-do-zakonodavstva-YES_u-fokusi-mali-ta-seredni-vyrobnyky-agrarnoyi-produktsiyi-2e-vydannya.pdf
8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода від 27.06.2014 р. № 984_011. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011
9. «Зелені» інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та український контекст. Центр Разумкова, 2019. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ZELEN_INVEST.pdf
10. План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF#n10>
11. План заходів з наближення законодавства України до права ЄС в агропромисловому комплексі: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 27.06.2018 р. № 313. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FN044053>
12. Про схвалення Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 р. № 228-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2016-%D1%80#Text>
13. Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 2015-2020. Кабінет Міністрів України, 2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/zviti-provikonannya/aa-implementation-report-2015-2020-ukr-final.pdf>
14. Hazard Analysis Critical Control Point (HACCP). FDA, 2021. URL: <https://www.fda.gov/food/guidance-regulation-food-and-dietary-supplements/hazard-analysis-critical-control-point-haccp#:~:text=HACCP%20is%20a%20management%20system,consumption%20of%20the%20finished%20product>.
15. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text>
16. ДСТУ 4161-2003. Система управління безпекою пищевых продуктов. Национальный стандарт Украины, 2003. URL: <http://dnz88.edu.kh.ua/Files/downloads/%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3%204161.pdf>
17. ISO 22000. Системы менеджмента безопасности пищевой продукции. ISO, 2021. URL: <https://www.iso.org/ru/iso-22000-food-safety-management.html>
18. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин: Закон України від 18.05.2017 р. № 2042 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19#Text>

19. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. Підписання від 25.03.1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

20. Кучер М. Імплементация Європейського «зеленого курсу» в інтересах українського аграрного сектору. AgroPolit.com, 2021. URL: <https://agropolit.com/blog/458-implementatsiya-yevropeyskogo-zelenogo-kursu-v-interesah-ukrayinskogo-agrarnogo-sektoru>

21. Україна та угода про асоціацію. Моніторинг виконання 2014-2019. ГО «Український центр європейської політики», Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні, Київ, 2020 р. 544 с. URL: https://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2021/01/zvit_5_2020_web_FINAL_2.pdf

22. Оцінка впливу на довкілля: перезавантаження. ECOBUSINESS, 2021. URL: <https://ecolog-ua.com/news/osinka-vplyvu-na-dovkillya-perezavantazhenya>

23. Нітратне забруднення води та сільське господарство: проблема та рішення. Екодія, 2018. URL: https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2019/12/nitratne_zabrudnennia_vody-s.pdf

24. Українським аграріям пропонують впроваджувати органічне вуглецеве землеробство. Agropolit.com., 2021. URL: <https://agropolit.com/news/21839-ukrayinskim-agrariyam-proponuyut-vprovadjuvati-organichne-vugletseve-zemlerobstvo>

25. В Україні працює понад 600 операторів органічного виробництва. AgroPolit.com, 2021. URL: <https://agropolit.com/news/11721-v-ukrayini-pratsyuye-ponad-600-operatoriv-organichnogo-virobnitstva>

26. Органік Стандарт – 10 років лідерства та надійності. Органік Стандарт, 2021. URL: https://organicstandard.ua/files/standards/ua/ec/EU%20Reg_834_2007%20Organic%20Production_UA.pdf

27. Імплементацийний регламент Комісії (ЄС) № 1358/2014 від 18 грудня 2014 року про внесення змін і доповнень до Регламенту (ЄС) № 889/2008 про встановлення детальних правил імплементатії Регламенту Ради (ЄС) № 834/2007, що стосуються походження тварин органічної аквакультури, практик господарювання в аквакультурі, кормів для тварин органічної аквакультури та продуктів і речовин, дозволених для використання в органічній аквакультурі. Прийняття від 18.12.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_017-14#Text

28. Document 02008R1235-20180724. Consolidated text: Commission Regulation (EC) No 1235/2008 of 8 December 2008 laying down detailed rules for implementation of Council Regulation (EC) No 834/2007 as regards the arrangements for imports of organic products from third countries. An official website of the European Union, 2018. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02008R1235-20180724>

29. Проект Закону про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за обігом генетично модифікованих організмів і генетично модифікованої продукції для забезпечення продовольчої безпеки №5839 від 05.08.2021 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72618

30. Для підготовки до Європейського зеленого курсу важливо створити прозоре і зрозуміле законодавче підґрунтя та механізми. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України, опубліковано 23 грудня 2020 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/dlya-pidgotovki-do-yevropejskogo-zelenogo-kursu-vazhливо-stvoriti-prozore-i-zrozumile-zakonodavche-pidgruntya-ta-mehanizmi>

31. Про Національний план дій з енергоефективності на період до 2030 року: Розпорядження Кабінет Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1803-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1803-2021-%D1%80#Text>

ТОПЧІЙ В. В., БОДУНОВА О. М.

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY IN THE FIELD OF CYBER SECURITY OF UKRAINE

У статті висвітлено основи адміністративної відповідальності у сфері забезпечення кібербезпеки в Україні. Зазначено, що серед правових механізмів забезпечення кібербезпеки адміністративна відповідальність займає першорядне місце в системі заходів охорони суспільних відносин у кіберсфері, так як норми адміністративної відповідальності спрямовані на попередження та припинення протиправних посягань на охоронювані законом відносини у кіберпросторі та є найкращим і ефективним засобом підтримання в державі законності й правопорядку. Визначено, що обґрунтованим є наступне визначення адміністративної відповідальності у сфері забезпечення кібербезпеки України – це різновид юридичної відповідальності, що є засобом адміністративно-правової охорони відносин у кіберпросторі, є наслідком винного антисуспільного діяння у сфері забезпечення кібербезпеки, і головне призначення якого у примусовому припиненні протиправних дій, що стосуються незаконного втручання в комп'ютерні та телекомунікаційні системи й порушення при цьому прав та свобод людини, інтересів держави та суспільства. Адміністративним проступком у сфері забезпечення кібербезпеки є протиправне, винне діяння (бездіяльність), що завдає значної шкоди відносинам у сфері кіберпростору, порушує права людини й інтереси суспільства і держави у цій сфері та встановлений правопорядок використання інформаційних й телекомунікаційних систем, а також за яке законодавством передбачено особливий вид державного примусу – адміністративну відповідальність. З'ясовано, що виявлення спеціальних ознак конкретного складу адміністративного правопорушення, здійснення його правильної класифікації, а також визначення адекватної характеру делікту міри адміністративного покарання є неможливим без встановлення його безпосереднього об'єкта. За своїм змістом безпосередній об'єкт адміністративного інформаційного правопорушення є результатом найнижчого ступеня нормативного та наукового узагальнення соціальних цінностей, які охороняються законом, що забезпечує їх прямиий зв'язок із конкретними інформаційними відносинами, в межах яких вчинено адміністративний делікт, змістом конкретної правової заборони, а також адміністративними стягненнями, передбаченими за її порушення.

Ключові слова: цифровізація, адміністративна відповідальність, кібербезпека, юридична відповідальність, санкції, електронне урядування, державні послуги.

The article highlights the basics of administrative responsibility in the field of cybersecurity in Ukraine. It is noted that among the legal mechanisms for cybersecurity, administrative liability is paramount in the system of measures to protect public relations in cyberspace, as the rules of administrative liability are aimed at preventing and stopping illegal encroachments on legally protected relations in cyberspace and are the best and most effective means of maintaining law and law and order. It is determined

© ТОПЧІЙ В. В. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор (Навчально-науковий інститут права Університету державної фіскальної служби України) ORCID ID: 0000-0003-4596-6469

© БОДУНОВА О. М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології (Навчально-науковий інститут права Університету державної фіскальної служби України) ORCID ID: 0000-0001-9179-5985

that the following definition of administrative liability in the field of cybersecurity of Ukraine is justified – it is a kind of legal liability, which is a means of administrative and legal protection of relations in cyberspace, concerning illegal interference in computer and telecommunication systems and violation of human rights and freedoms, interests of the state and society. An administrative offense in the field of cybersecurity is an illegal, culpable act (inaction) that causes significant damage to relations in the field of cyberspace, violates human rights and the interests of society and the state in this area and the established law on information and telecommunications systems. a special type of state coercion – administrative liability. It was found that the detection of special features of a particular composition of an administrative offense, the implementation of its correct classification, as well as determining the adequate nature of the tort measure of administrative punishment is impossible without establishing its direct object. In terms of its content, the direct object of an administrative information offense is the result of the lowest degree of normative and scientific generalization of social values protected by law, which provides their direct connection with specific information relations within which an administrative tort is committed, the content of a specific legal prohibition also administrative penalties provided for its violation.

Key words: digitalization, administrative responsibility, cybersecurity, legal responsibility, sanctions, e-government, public services.

Актуальність теми. В умовах розбудови інформаційного суспільства в Україні особливо значення набуває інститут адміністративної відповідальності, який є обґрунтованим засобом охорони інформаційних правовідносин, зокрема, і в кіберпросторі, що спрямовується на запобігання порушень прав людини та інтересів держави у зазначеній сфері відносин.

Юридична відповідальність є тим фундаментальним правовим засобом, механізмом, гарантом, який покликаний забезпечувати регулятивну, захисну й охоронну дієвість права, конче необхідну сьогодні в інформаційному житті суспільства [1, с. 6]. Сучасна вітчизняна практика переконливо доводить, що неспроможність держави забезпечити ефективну дію інституту юридичної відповідальності – своєчасно відновити порушені права громадян, примусити державні органи та їхніх посадових осіб до виконання своїх обов'язків, послідовно, незважаючи на посади, чини і ранги, застосовувати до правопорушників відповідні заходи державного впливу – призводить до того, що вказане конституційне положення так і залишатиметься декларацією [2].

Виклад основного матеріалу. Сучасне розуміння юридичної відповідальності пов'язується з правовідносинами між державою і правопорушником, до якого застосовують юридичні санкції з негативними для нього наслідками [3, с. 29]. Іншими словами, реагування держави в особі посадових осіб чи органів на правопорушення та обов'язок правопорушника зазнавати несприятливих наслідків. У свою чергу для правопорушника юридична відповідальність означає застосування до нього санкцій правових норм, вказаних в них певних заходів відповідальності.

Узагальнюючи різноманітність думок вчених, логічним є твердження, що юридична відповідальність є реакцією уповноважених органів через примусові заходи на протиправну поведінку правопорушника, негативним наслідком чого є позбавлення певних суспільних благ. Крім того, юридична відповідальність формує у громадян розуміння певних їх юридичних зобов'язань, недотримуючись яких вони стають правопорушниками. Таким чином, виходячи із загальних суджень щодо юридичної відповідальності обґрунтованим є визначення юридичної відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення кібербезпеки, як правових гарантій забезпечення суб'єктивних прав та обов'язків громадян, застереження їх від кіберконфліктів, за умови належного та своєчасного реагування суб'єктів забезпечення кібербезпеки на протиправні діяння у кіберсфері.

Згідно зі статтею 12 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» «особи, винні у порушенні законодавства у сферах національної безпеки, електронних комунікацій та захисту інформації, якщо кіберпростір є місцем та/або способом здійснення злочину, іншого винного діяння, відповідальність за яке передбачена цивільним, адміністративним, кримінальним законодавством...» [4]. Також закон визначає загальні засади юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері кібербезпеки. Так, стаття 12 Закону визначає, що кіберпростір може бути одночасно «місцем та способом вчинення» злочину чи іншого правопорушення.

Серед правових механізмів забезпечення кібербезпеки адміністративна відповідальність займає першорядне місце в системі заходів охорони суспільних відносин у кіберсфері,

так як норми адміністративної відповідальності спрямовані на попередження та припинення протиправних посягань на охоронювані законом відносини у кіберпросторі та є найкращим і ефективним засобом підтримання в державі законності й правопорядку. Крім того, адміністративній відповідальності притаманні ознаки, які виокремлюють її у самостійний вид юридичної відповідальності. Це, насамперед, власний об'єкт правоохорони; власний метод правоохорони (адміністративний та адміністративно-судовий); юридична цілісність галузі, що виявляється у матеріальних, процесуальних нормах, системі адміністративних покарань та можливості визначення їхніх особливостей і меж; здатність до саморозвитку, систематизації нормативного фонду галузі [5, с. 129].

Варто звернути увагу на те, що усвідомлення та розкриття інституту адміністративної відповідальності, з'ясування його місця в системі адміністративного права та інших галузях права, а також щодо забезпечення кібербезпеки України набуває надзвичайно важливого значення, так як безпосередньо пов'язується з необхідністю удосконалення національного законодавства.

Перш за все, необхідно чітко розмежовувати кримінально каране діяння з адміністративним правопорушенням. Традиційно таким розмежуванням є ступінь суспільної небезпеки, при цьому злочин характеризується суспільною небезпечністю, а адміністративний проступок – суспільною шкодою. Дурманов Н.Д., Здравомислов Б.В., Строгович М.С., Самощенко І.С. дотримуються погляду, згідно з яким злочини – це якісно особливий вид правопорушень, а їх основна матеріальна властивість полягає у суспільній небезпечності. Суспільна небезпека сповна характеризує винятково кримінальні правопорушення. Тому для інших порушень права ця ознака є необов'язковою [6, с. 72].

Поряд з цим, має місце і думка, що суспільна небезпека характерна для всіх правопорушень, зокрема й адміністративних. Вчені, що розглядають адміністративні правопорушення як суспільно небезпечні діяння, керуються матеріальною єдністю всіх правопорушень. І злочини, і адміністративні правопорушення, і дисциплінарні провини, і цивільні правопорушення є певною мірою суспільно небезпечними діяннями. Тому суспільна небезпека – це ознака, властива усім без винятку правопорушенням. Відмінність полягає лише в ступені суспільної небезпеки [6, с. 72].

Враховуючи однорідність відносин в інформаційній сфері та кіберпросторі, важливим є також зазначення того, що КУпАП містить більше сотні статей, що визначають адміністративну відповідальність за порушення порядку створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації [1, с. 81].

І, враховуючи визначене раніше співвідношення інформаційної безпеки та кібербезпеки як загального та специфічного, слушною є думку Перуна Т.С., який виділяє три групи адмінвідповідальності в інформаційній сфері:

1) забезпечення доступу фізичних та юридичних осіб до публічної інформації, необхідної для реалізації їх прав, свобод та законних інтересів;

2) забезпечення обмеження доступу до певних відомостей, розповсюдження яких може спричинити негативний вплив правам та свободам громадян, законній діяльності юридичних осіб або національній безпеці;

3) забезпечення безпеки у сфері медіа-інформації [7].

Тобто адміністративна відповідальність у сфері кібербезпеки хоч і не виділяється окремим розділом КУпАП, все ж має певний родовий об'єкт, що хоча б теоретично але відмежовує адміністративні проступки у сфері забезпечення кібербезпеки у загальній сукупності.

З цього приводу актуальним є аналіз ознак адміністративної відповідальності загалом та безпосередньо у сфері кіберпростору. Коваль Л.В. зазначає, що ознаками адміністративної відповідальності є публічний державно- обов'язковий характер [8]. Тобто, правопорушення в будь-якій сфері є порушенням правопорядку, а метою та завданням держави є його охорона. Держава, виконуючи свої функції, забезпечує відновлення порушених права суб'єктів, зокрема, і щодо безпеки відносин у кіберпросторі, забезпечуючи тим самим, правопорядок у суспільстві.

З-поміж іншого, виділяють цілу низку ознак адміністративної відповідальності, зокрема:

1) зосередження права адміністративного покарання в руках органів виконавчої влади та загальних судів;

2) репресивний характер правопорушення, тобто будь-яка особа притягується до адміністративної відповідальності, якщо буде доведена її вина, що є виявленням волі та свідомості людини;

3) в адміністративній відповідальності міститься два аспекти правової відповідальності: їх позитивне та ретроспективне виявлення: перше визначається як безпосередній обов'язок ви-

конувати норми права, нести відповідальність за їх порушення, а друге – наслідок конкретного протиправного діяння, відповідальність за адміністративний проступок, тобто за вчинене діяння;

4) норми, які встановлюють адміністративну відповідальність, своїм впливом виконують допоміжну роль для інших галузей права;

5) введення до багатьох норм КУпАП таких повноважень, згідно з якими можна діяти на власний розсуд під час встановлення адміністративних заборон;

6) можливість того, що існує заміна деяких видів покарання, наприклад, виправних робіт на штраф чи адміністративний арешт тощо [9, с. 58].

Отже, обґрунтованим є наступне визначення адміністративної відповідальності у сфері забезпечення кібербезпеки України – це різновид юридичної відповідальності, що є засобом адміністративно-правової охорони відносин у кіберпросторі, є наслідком винного антисуспільного діяння у сфері забезпечення кібербезпеки, і головне призначення якого у примусовому припиненні протиправних дій, що стосуються незаконного втручання в комп'ютерні та телекомунікаційні системи й порушення при цьому прав та свобод людини, інтересів держави та суспільства.

Для виникнення адміністративної відповідальності необхідною є наявність усіх трьох підстав і у, визначеній вище послідовності, тобто, насамперед наявність норми адміністративної відповідальності з визначенням правопорушення (проступку) та санкцій, що застосовуються до суб'єкта правопорушення. Таким чином, адміністративним проступком у сфері забезпечення кібербезпеки є протиправне, винне діяння (бездіяльність), що завдає значної шкоди відносинам у сфері кіберпростору, порушує права людини й інтереси суспільства і держави у цій сфері та встановлений правопорядок використання інформаційних й телекомунікаційних систем, а також за яке законодавством передбачено особливий вид державного примусу – адміністративну відповідальність.

Зазначені ознаки формують фактичні підстави адміністративної відповідальності у сфері забезпечення кібербезпеки і вони притаманні будь-якому адміністративному проступку в цій сфері. Поряд з цим, юридичною підставою залишається склад адміністративного проступку, що є встановленою нормами адміністративного права сукупністю об'єктивних і суб'єктивних ознак, за наявності яких діяння визнається адміністративним проступком.

Визначені статтею 9 КУпАП ознаки адміністративного правопорушення є конструктивними, загальними і властиві будь-яким адміністративним правопорушенням. Їх сукупність у правознавстві і отримала назву «склад адміністративного правопорушення».

Обґрунтований підхід до визначення об'єкта адміністративного правопорушення в сфері забезпечення кібербезпеки має значне теоретичне й практичне значення. Об'єкт адміністративного правопорушення обумовлює не тільки виникнення адміністративно-правової заборони, але й значною мірою юридичну структуру, обсяг і межі адміністративно-правової охорони. Крім того, об'єкт має істотне значення також для визначення самого поняття адміністративного інформаційного правопорушення, впливає на зміст об'єктивних і суб'єктивних ознак цих деліктів.

Розкриваючи юридичну сутність об'єкта адміністративних правопорушень у сфері забезпечення кібербезпеки варто зазначити, що перш за все це охоронювані законом суспільні відносини, що виникають у зв'язку зі збиранням, зберіганням, поширенням, захистом інформації, проти яких спрямоване правопорушення, яким заподіюється шкода чи створюється загроза її заподіяння.

З точки зору прихильників такого тлумачення об'єкту адміністративного правопорушення, конкретні діяння саме тому і мають характер соціально шкідливих, антисуспільних правопорушень та забороняються правовими нормами з одночасною загрозою застосування адміністративних стягнень, що вони заподіюють шкоду охоронюваним законом суспільним відносинам. Їх визнання об'єктом адміністративних правопорушень сприяє виявленню соціальної сутності адміністративного проступку.

Враховуючи чинне законодавство щодо відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, та види інформаційних відносин, що можуть обмежуватися відносинами у кіберпросторі, можливим є виділення наступних видових об'єктів адмінпроступків у сфері забезпечення кібербезпеки:

- 1) адміністративні правопорушення в галузі інформатизації;
- 2) адміністративні правопорушення в галузі реклами;
- 3) адміністративні правопорушення у галузі формування та використання
- 4) інформаційної інфраструктури;
- 5) адміністративні правопорушення у сфері електронного урядування;

- 6) адміністративні правопорушення у галузі індустрії програмної продукції;
- 7) адміністративні правопорушення у сфері забезпечення інформаційної безпеки та захисту інформації;
- 8) адміністративні правопорушення в медіа-сфері; адміністративні правопорушення у сфері інформаційного забезпечення виборчого процесу та процесу референдуму;
- 9) адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок інформаційного забезпечення діяльності суб'єктів владних повноважень.

Виявлення спеціальних ознак конкретного складу адміністративного правопорушення, здійснення його правильної класифікації, а також визначення адекватної характеру делікту міри адміністративного покарання є неможливим без встановлення його безпосереднього об'єкта.

За своїм змістом безпосередній об'єкт адміністративного інформаційного правопорушення є результатом найнижчого ступеня нормативного та наукового узагальнення соціальних цінностей, які охороняються законом, що забезпечує їх прямиий (найбільш тісний) зв'язок із конкретними інформаційними відносинами, в межах яких вчинено адміністративний делікт, змістом конкретної правової заборони, а також адміністративними стягненнями, передбаченими за її порушення.

Враховуючи традиційний підхід, безпосередній об'єкт адміністративного правопорушення у сфері забезпечення кібербезпеки обмежується диспозицією норми про адміністративну відповідальність чинного законодавства. Але з метою розширення переліку соціальних благ, що стосуються сфери забезпечення кібербезпеки та потребують адміністративно-правової охорони, чинне законодавство щодо адміністративної відповідальності містить склади адміністративних правопорушень, за якими кілька соціальних благ одночасно є безпосереднім об'єктом. Зокрема, у сфері забезпечення кібербезпеки це стосується статей 51^а, 148^а та 212^б КУпАП [299]. У межах таких складів в адміністративному праві виділяють основний, додатковий та факультативний безпосередні об'єкти.

Список використаних джерел:

1. Тихомиров О.О., Тугарова О.К. Юридична відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері: навч. посіб. Київ: Нац. акад. СБУ. 2015. 172 с.
2. Стан розробки загальнотеоретичних досліджень юридичної відповідальності в Україні. Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія: моногр. І. Безклубий, С. Бобровник, І. Гриценко та ін.; за заг. ред. І. Безклубого. Київ: Грамота. 2014. 343 с.
3. Марчук В.М., Ніколаєва Л.В. Правомірна поведінка, правопорушення та юридична відповідальність. Київ: Вид-во економ. ун-ту. 1996. 183 с.
4. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05 жовт. 2017 р. №2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>
5. Коваль Л.В. Адміністративне право: курс лекцій: для студентів юридичних вузів та факультетів. Київ: Венгурі, 1996. 224 с.
6. Леонідова О.О. Адміністративна відповідальність за проступки в сфері телекомунікацій: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків. 2010. 190 с.
7. Перун Т.С. Адміністративна відповідальність в системі заходів забезпечення інформаційної безпеки. URL: <http://aphd.ua/publication-229/>
8. Коваль Л.В. Відповідальність за адміністративні правопорушення. Київ: Вища школа, 1975. 159 с.
9. Леонідова О.О. Адміністративна відповідальність за проступки в сфері телекомунікацій: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків. 2010. 190 с.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.5.3.6>

ВІТЮК Д. Л.

**ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ
ПРАВООПОРУШЕННЯМ МІЖНАРОДНОГО ХАРАКТЕРУ**

**INSTITUTIONAL MECHANISM FOR THE PREVENTION
OF CRIMINAL OFFENSES OF AN INTERNATIONAL NATURE**

Актуальність статті полягає в тому, що важливість створення та діяльності універсальних механізмів запобігання кримінальним правопорушенням міжнародного характеру потребує більш детального комплексного наукового дослідження окремих питань, пов'язаних із цією діяльністю. Деякі проблемні питання міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю, у тому числі за участю України, дедалі частіше стають предметом обговорення в засобах масової інформації, в наукових колах, а також предметом гострих дискусій. У зв'язку з цим актуальним є дослідження міжнародних організацій щодо запобігання злочинності. Метою наукової статті є вивчення та аналіз діяльності окремих міжнародних організацій щодо запобігання злочинності, обґрунтування основних напрямів їх діяльності. У статті розглянуто діяльність окремих міжнародних організацій щодо запобігання злочинності. Зазначено, що запобігання злочинності є одним з важливих напрямів діяльності кожної держави. Стрімке зростання й інтернаціоналізація кримінальних правопорушень в останні роки зумовила розширення співпраці держав у цьому напрямку і створення міжнародних універсальних норм, які передбачають основи запобігання кримінальним правопорушенням міжнародного характеру. Окрім цього, важливим напрямом запобігання кримінальним правопорушенням на міжнародному рівні є створення окремих інституцій, основним завданням яких є запобігання злочинності в усьому світі. Наголошено, що для ефективної діяльності із запобігання, протидії та розслідування злочинів міжнародного характеру (транскордонних, трансконтинентальних, транснаціональних) вважаємо за доцільне створення міжнародних органів карного правосуддя в структурі ООН – міжнародної організації, під егідою якої узгоджуються дії націй у досягненні міжнародного миру та безпеки. Зроблено висновок, що стрімке зростання й інтернаціоналізація кримінальних правопорушень в останні роки зумовила розширення співпраці держав у цьому напрямку і створення міжнародних універсальних норм, які передбачають основи запобігання кримінальним правопорушенням міжнародного характеру. Окрім цього, важливим напрямом запобігання кримінальним правопорушенням на міжнародному рівні є створення окремих інституцій, основним завданням яких є запобігання злочинності в усьому світі.

***Ключові слова:** кримінальні правопорушення міжнародного характеру, міжнародний механізм, ООН, міжнародні органи, запобігання злочинності*

The relevance of the article lies in the fact that the importance of the creation and operation of universal mechanisms for the prevention of international criminal offenses requires a more detailed comprehensive scientific study of individual issues related to this activity. Some problematic issues of international cooperation in the fight against crime, including with the participation of Ukraine, are increasingly becoming the subject of discussion in the mass media, in academic circles, as well as the subject of heated discussions. In this regard, research by international organizations on crime prevention is relevant. The purpose of the scientific article is to study and analyze the activity of individual international organizations in the prevention of crime, to substantiate the main directions of their activity. The article examines the activities of certain international organizations related to crime prevention. It is noted that crime prevention is one of the important areas of activity of every state. The rapid growth and internationalization of criminal offenses in recent years led to the expansion of cooperation between states in this direction and the creation of international universal norms that provide for the basics of preventing criminal offenses of an international nature. In addition, an important direction for the prevention of criminal offenses at the international level is the creation of separate institutions whose main task is the prevention of crime around the world. It was emphasized that for the effective prevention, counteraction and investigation of crimes of an international nature (cross-border, transcontinental, transnational), we consider it expedient to create international criminal justice bodies within the structure of the UN – an international organization under whose auspices the actions of nations are coordinated in order to achieve international peace and security. It was concluded that the rapid growth and internationalization of criminal offenses in recent years led to the expansion of cooperation between states in this direction and the creation of international universal norms that provide for the basics of preventing criminal offenses of an international nature. In addition, an important direction for the prevention of criminal offenses at the international level is the creation of separate institutions whose main task is the prevention of crime around the world.

Key words: *criminal offenses of an international nature, international mechanism, UN, international bodies, crime prevention.*

Вступ. Запобігання злочинності є одним з важливих напрямів діяльності кожної держави. Стрімке зростання й інтернаціоналізація кримінальних правопорушень в останні роки зумовили розширення співпраці держав у цьому напрямку і створення міжнародних універсальних норм, які передбачають основи запобігання кримінальним правопорушенням міжнародного характеру. Окрім цього, важливим напрямом запобігання кримінальним правопорушенням на міжнародному рівні є створення окремих інституцій, основним завданням яких є запобігання злочинності в усьому світі.

Важливість створення та діяльності універсальних механізмів запобігання кримінальним правопорушенням міжнародного характеру потребує більш детального комплексного наукового дослідження окремих питань, пов'язаних із цією діяльністю. Деякі проблемні питання міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю, у тому числі за участю України, дедалі частіше стають предметом обговорення в засобах масової інформації, в наукових колах, а також предметом гострих дискусій. У зв'язку з цим актуальним є дослідження міжнародних організацій щодо запобігання злочинності.

Метою статті є вивчення та аналіз діяльності окремих міжнародних організацій щодо запобігання злочинності, обґрунтування основних напрямів їх діяльності.

Виклад основного матеріалу. Важливим зовнішньополітичним завданням для нашої держави є формування безпечного міжнародного середовища, розвиток кооперації у протидії транснаціональній злочинності у глобальному і регіональному вимірах, що є найважливішими гарантіями суверенного розвитку України. Держава прагне забезпечити для себе гідний геополітичний статус повноцінного й рівноправного суб'єкта в системі міжнародних відносин, надійного партнера у вирішенні будь-яких питань, що стосуються співпраці у протидії злочинності [1].

Важливою ланкою в системі міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю є Організація Об'єднаних Націй. У ст. 1 Статуту ООН однією з її цілей проголошується здійснення міжнародного співробітництва у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального,

культурного і гуманітарного характеру. До сфери соціальної і гуманітарної діяльності ООН належать питання попередження злочинності, боротьби з нею і поведження з правопорушниками. Зазначені питання стали предметом систематичного розгляду Генеральною Асамблеєю ООН, Радою Безпеки ООН, Економічною і Соціальною Радою ООН.

Україна як одна з держав-фундаторів ООН надає особливого значення діяльності ООН з підтримання міжнародного миру та безпеки, розглядаючи участь у ній як важливий чинник своєї зовнішньої політики.

Упродовж майже 65-річної історії членства в ООН Україна зробила суттєвий внесок у її діяльність у сфері міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю. За час свого членства в Раді Безпеки ООН, Економічній і Соціальній Раді ООН, Раді ООН з прав людини, Комісії з попередження злочинності та кримінального правосуддя, Комісії з наркотичних засобів, Статистичній комісії та інших органах, Україна проводила активну діяльність щодо вироблення міжнародних механізмів з протидії міжнародній злочинності.

Виходячи з нагальної необхідності розробки світовою спільнотою ефективних заходів боротьби з тероризмом, Україна приєдналася до глобальної антитерористичної коаліції, підтвердила свою готовність докласти максимальних зусиль для спільної боротьби з міжнародним тероризмом, насамперед у рамках ООН. На 56-й сесії Генеральної Асамблеї та засіданнях Ради Безпеки ООН делегацією України було виголошено низку ініціатив, спрямованих на активізацію міжнародного співробітництва в цій сфері. Під час Всесвітнього Саміту у 2005 р. Україна поряд із США, Росією, Канадою та Францією увійшла в першу п'ятірку держав, які підписали Міжнародну конвенцію про боротьбу з актами ядерного тероризму. Наразі наша держава є учасником усіх універсальних антитерористичних міжнародних договорів [2].

Серед зовнішньополітичних пріоритетів України у сфері боротьби зі злочинністю є підтримання й розвиток співробітництва з Міжнародною організацією кримінальної поліції (Інтерполом), провідною і водночас унікальною міжнародною правоохоронною організацією.

Завдяки винятковій структурі, правовій базі й технічному оснащенню Інтерпол здатний ефективно й раціонально координувати міжнародне поліцейське співробітництво, а також брати безпосередню участь у попередженні та локалізації злочинності. До повноважень Інтерполу належать координація спільних операцій поліцейських підрозділів різних країн щодо боротьби з наркобізнесом, торгівлею людьми, тероризмом, сприяння узгодженості й одночасності їх проведення, а також оголошення міжнародного розшуку злочинців, які переховуються від правосуддя.

Україну було прийнято до Міжнародної організації кримінальної поліції у 1992 р. Повноправним членом цієї організації наша держава стала в 1993 р. після створення Національного центрального бюро Інтерполу [3]. За цей період пройдено нелегкий шлях становлення, розвитку і визнання українського Бюро Інтерполу як одного з передових підрозділів, що представляє інтегри держави на міжнародному рівні.

Для ефективної діяльності із запобігання, протидії та розслідування злочинів міжнародного характеру (транскордонних, трансконтинентальних, транснаціональних) вважаємо за доцільне створення міжнародних органів карного правосуддя в структурі ООН – міжнародної організації, під егідою якої узгоджуються дії націй у досягненні міжнародного миру та безпеки.

При їх створенні слід врахувати позитивний досвід діяльності Міжнародного суду ООН (стаття 7 Статуту ООН, Статут Міжнародного Суду) [4], а також Міжнародного кримінального суду щодо: встановлення карної відповідальності за кримінальні правопорушення міжнародного характеру та визначення міри покарання за їх вчинення; засад притягнення до карної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень міжнародного характеру; повноважень та юрисдикції такого міжнародного органу правосуддя; розслідування кримінальних правопорушень міжнародного характеру; карного переслідування; судового розгляду відповідних справ, оскарження й перегляду рішень; виконання покарань.

Крім того, необхідно розробити дієвий міжнародно-правовий механізм запобігання кримінальним правопорушенням міжнародного характеру новоствореними міжнародними органами кримінального правосуддя, спрямований на реалізацію рішень ООН із зазначених питань, зокрема Віденської декларації про злочинність та правосуддя: відповіді на виклики XXI століття, прийнятої на Десятому конгресі Організації Об'єднаних Націй щодо попередження злочинності та поведження з правопорушниками, яка відбулася 10-17 квітня 2000 року у Відні.

Головні органи кримінального правосуддя ООН та підрозділи в державах-членах ООН мають комплектуватися працівниками безпекових структур органів правосуддя та правоохоронних органів. У зв'язку з цим в національному трудовому законодавстві слід запровадити інститут

направлення досвідчених працівників для подальшої роботи та службової діяльності в міжнародні організації. Для цього необхідно визначити категорії таких посад, порядок направлення працівників, передбачити зарахування часу їх перебування на відповідних посадах у міжнародних організаціях до стажу роботи (служби) у відповідних органах державної влади України [5, с. 11].

Реалії такі, що уже сьогодні є нагальна потреба в подальшому поглибленні наукових досліджень міжнародної та регіональної юрисдикції щодо засадничих положень соціально-комунікаційного права, інтелектуального права, інноваційного права, інформаційного права, електронного права, кіберправа, ІТ-права, ІТ-економіки, ІТ-інтелектуального права, ІТ-кібербезпеки, кіберкримінології, кіберкриміналістики, кіберекспертології, кібердетективознавства з метою посилення ефективності запобігання і протидії протиправним діям у кіберпросторі та інтернет-просторі (кібертероризму, кібершахрайству, кіберзлочинності) у сфері соціально-комунікаційних інформаційних технологій [6, с. 25].

Свідоме людство насторожує можливе поетапне надання прав і свобод електронному інтелекту та можливе зрівняння даних прав у майбутньому з правами людини, що стає загрозою для людства як правового, так і суспільно-етичного характеру. В будь-якому варіанті правового розвитку суспільства «електронна особа» потребує безпосереднього визначення її сутності та правового статусу. Тому очевидно, що її творці, власники, користувачі мають і будуть повною мірою нести карну відповідальність за вчинення комп'ютерних злочинів із використанням електронного інтелекту. Вважаємо, що основоположним завданням правотворців та правозахисників є недопущення порушення прав і свобод людини, суспільства та держави з використанням «електронної особи», створеної на базі електронного інтелекту. На ранніх етапах розвитку правової бази, регулюючої даний тип правовідносин між людиною та саботом (роботом або програмою з електронним інтелектом), необхідно передбачити «правові запобіжники» для унеможливлення використання електронного інтелекту для злочинних цілей проти людини, суспільства, держав світу та світової спільноти.

Насамперед на основі впровадження інноваційних технологій електронного інтелекту в життя людства необхідно сформулювати на науковому рівні концептуальні засади взаємовідносин людини і сабота (робота) [7].

Науковці С. Ф. Денисов та В. Г. Павлов звертають увагу на прогностичне повідомлення інформаційного видання *Technology Review*, що вже через 60 років електронний (штучний) інтелект стане значною загрозою для людства. До 2022 року він буде мислити приблизно на 10% як людина, до 2040 року – на 50%, до 2075 року – процеси мислення неможливо буде відрізнити від людських. Таких висновків дійшов шведський вчений, професор Оксфордського університету Нік Бостром (Niklas Boström), який пропонує бути більш обережними в цих питаннях, оскільки вважає його занадто загрозливим для людства (наразі проблемою контролю над штучним інтелектом займаються в світі приблизно шість дослідників, питаннями його створення – десятки і сотні тисяч). Такої самої думки дотримується й Елон Маск (Elon Musk) – засновник компаній Tesla і SpaceX.

На сьогодні особливу увагу громадськості привертає питання контролю над електронним інтелектом задля забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави та світового співтовариства, зокрема захисту інформації з обмеженим доступом: конфіденційної, службової (комерційна, банківська, адвокатська, нотаріальна, лікарська таємниця, в цілях правосуддя та суверенітету тощо) та державної таємниці.

Так, Європейська коаліція за цифрові права (EDRi) разом із 61-ю іншою громадською організацією, в тому числі Amnesty International, German Digitale Freiheit та Польським фондом Рапортукон, направили відкритий лист із цих питань комісарам ЄС. Автори відкритого листа, а саме шістьдесят дві громадські організації, закликали Європейську комісію заборонити використання в ЄС технологій електронного (штучного) інтелекту, які порушують права людини й дозволяють, наприклад, масове спостереження за жителями.

Високий рівень інноваційних наукових досягнень у сфері електронного інтелекту дозволяє використовувати його можливості для зберігання та обробки великих масивів інформації з метою своєчасного прийняття управлінських рішень, що зумовлює масове розповсюдження таких технологій у житті людства. Проте слід встановити правові механізми запобігання та протидії порушенням фундаментальних прав людини.

Зокрема, низка юридичних сервісів/систем, що використовують електронний (штучний) інтелект, використовуються в судах і поліції та допомагають приймати процесуальні рішення, а саме: 1) у Франції – *Doctrine.fr* (пошукова система), *Prédicite* (аналітика, крім кримінальних

справ), Case Law Analytics (аналітика, крім кримінальних справ), Juris Data Analytics – LexisNexis (пошукова система, аналітика, крім кримінальних справ); 2) у Великій Британії – Luminance (аналітика), HART – Harm Assessment Risk Tool (аналітика, кримінальні справи, оцінка ризику шкоди); 3) у Сполучених Штатах Америки – Watson/Ross – IBM (аналітика), Lex Machina – LexisNexis (аналітика), COMPAS – Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions використовуються судами США для оцінки ймовірності скоєння підсудним рецидиву злочинів та аналізу попередніх проступків; 4) в Аргентині – Prometea (аналітика, цивільні та адміністративні справи); 5) у Китайській Народній Республіці – Compulsory Similar Cases Search and Reporting Mechanism (аналітика) застосовується у Верховному народному суді КНР.

Однак вважаємо недостатньою підставою прийняття процесуального рішення – отримання результату використання алгоритмів електронного (штучного) інтелекту. Так, мас-медіа повідомили громадськості про те, що американець просидів рік у в'язниці за безпідставним звинуваченням у вбивстві. Єдиний доказ проти нього – «думка» електронного (штучного) інтелекту. Таким чином, він майже рік відсидів у в'язниці за звинуваченням у вбивстві, яке було засноване виключно на доказах, представлених системою з алгоритмами штучного (електронного) інтелекту. Результати експертизи, що базується на даних рішення ShotSpotter, яка фіксує постріли зі зброї в містах США, ставлять під сумнів далеко не вперше [8].

Отже, стрімке зростання й інтернаціоналізація кримінальних правопорушень в останні роки зумовила розширення співпраці держав у цьому напрямку і створення міжнародних універсальних норм, які передбачають основи запобігання кримінальним правопорушенням міжнародного характеру. Окрім цього, важливим напрямом запобігання кримінальним правопорушенням на міжнародному рівні є створення окремих інституцій, основним завданням яких є запобігання злочинності в усьому світі.

Список використаних джерел:

1. Міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю як пріоритетний напрямок зовнішньої політики України. *Право і безпека*. № 3 (35) 2010. С. 10-15. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/187223272.pdf>.
2. Діяльність України в рамках ООН URL: <http://www.mfa.gov.ua/uno/ua/4263.htm>.
3. Про Національне центральне бюро Інтерполу : постанова Кабінету Міністрів України від 25 берез. 1993 р. № 220 // Збірник Постанов Кабінету Міністрів України. 1994. № 2. С. 114.
4. Устав Организации Объединённых Наций и Устав Международного Суда. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text.
5. Біленчук П., Кравчук О. Забезпечення миру і безпеки в сучасному світі: правові засади. *Юридичний вісник України*. 2021. № 39. С. 11.
6. Біленчук П. Д., Кобилянський О. Л., Малій М. І., Перелигіна Р. В., Тарасевич Т. Ю. Електронне суспільство, Електронне право, Кібербезпека: стратегія розвитку інноваційної ери: монографія / за заг. ред. П. Д. Біленчук. Київ: УкрДГПІ, 2020. С. 25.
7. Електронна цивілізація: інноваційне майбутнє України: монографія / П. Д. Біленчук, М. М. Близнюк, О. Л. Кобилянський, М. І. Малій, Ю. О. Пілоков, О. В. Соболев; за заг. ред. П. Д. Біленчука. Київ: УкрДГПІ, 2018. 284 с.
8. Правові механізми протидії злочинам міжнародного характеру в еру глобальної електронної комунікації URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/pravovi-mehanizmu-protydiyi-zlochynam-mizhnarodnogo-harakteru-v-eru-globalnoyi-elektronnoyi-komunikatsiyi>.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.13
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.5.3.7>

АНИСТРАТЕНКО Ю. І., ГРИЦЮК І. В.

**ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
ЩОДО ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОСІБ**

**PECULIARITIES OF CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING
CERTAIN CATEGORIES OF PERSONS**

Метою статті є дослідження проблем кримінального провадження щодо окремої категорії осіб є співвідношення змісту їх імунітетів і привілеїв, тенденцій до зміни кола осіб, які ними наділені, розробка та розумна деталізація процедури особливого провадження. У статті розглянуто основні питання, які стосуються соціально-правової природи кримінального провадження щодо окремої категорії осіб. Доведено позицію, що дослідження проблеми соціально-правового змісту особливого порядку кримінального провадження щодо окремої категорії осіб є надзвичайно актуальним. Аргументовано позицію, що соціально-правовий зміст кримінального провадження щодо окремої категорії осіб неможливий без з'ясування особливостей їх правових статусів. У законодавстві закріплено чинники, які здатні впливати на ступінь виконання процесуальних обов'язків у сфері кримінального судочинства. Такими чинниками є правові та процесуальні імунітети і привілеї. Принцип рівності громадян перед законом і судом, як і правові імунітети та привілеї, недоторканність не раз ставали предметом наукового дослідження, однак до цього часу не досягнуто єдності поглядів щодо змісту, форм і соціального призначення таких винятків з указаного конституційного принципу. Відсутність чіткого розуміння меж депутатської недоторканності призвело до того, що це право та привілеї почали тлумачити абсолютно широко, як повну непідвладність народних депутатів силі законів, що порушує права інших громадян. Юридична сила закону проявляється в тому, що жоден інший орган, окрім того, який його прийняв, не може змінити чи скасувати його; усі інші нормативні акти не повинні суперечити його положенням, у іншому випадку застосуванню підлягають саме норми закону. Кримінальний процесуальний закон містить норми права, тобто загальнообов'язкові правила поведінки, що розраховані на невизначене коло суб'єктів і кількість випадків подібного роду. Зроблено висновок, що особливий порядок кримінального провадження відносно окремих категорій осіб утворюють: 1) особливості здійснення повідомлення про підозру; 2) особливий порядок затримання й обрання запобіжного заходу; 3) необхідність інформування державних та інших органів чи службових осіб про застосування запобіжного заходу, ухвалення вироку.

Ключові слова: *окрема категорія осіб, кримінальне провадження, правовий статус кримінальне судочинство.*

© АНИСТРАТЕНКО Ю. І. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри фінансового права (Університет державної фіскальної служби України). ORCID ID: 0000-0003-2660-0568.

© ГРИЦЮК І. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики, (Університет державної фіскальної служби України). ORCID ID: 0000-0003-2253-4057.

The purpose of the article is to study the problems of criminal proceedings against a particular category of persons is the ratio of the content of their immunities and privileges, trends in changing the range of persons endowed with them, development and reasonable detail of special proceedings. The article considers the main issues related to the socio-legal nature of criminal proceedings against a particular category of persons. The position is proved that the study of the problem of social and legal content of the special order of criminal proceedings against a certain category of persons is extremely relevant. The position is argued that the socio-legal content of criminal proceedings against a certain category of persons is impossible without clarifying the peculiarities of their legal status. The legislation defines the factors that can affect the degree of performance of procedural duties in the field of criminal justice. Such factors are legal and procedural immunities and privileges. The principle of equality of citizens before the law and the courts, as well as legal immunities and privileges, inviolability have repeatedly been the subject of scientific research, but so far no consensus on the content, form and social purpose of such exceptions to this constitutional principle. The lack of a clear understanding of the limits of parliamentary immunity has led to the fact that this right and privilege began to be interpreted quite broadly as the complete insubordination of deputies to the rule of law, which violates the rights of other citizens. The legal force of the law is manifested in the fact that no other body, except the one that adopted it, can change or repeal it; all other normative acts should not contradict its provisions, in other case the norms of the law are subject to application. The Criminal Procedure Code contains the rules of law, that is, the general rules of conduct, which are designed for an indefinite period of time. It is concluded that the special procedure of criminal proceedings in relation to certain categories of persons is formed by: 1) the peculiarities of the implementation of the notification; 2) a special procedure for detaining and choosing a precautionary measure; 3) the need to inform state and other bodies or officials about the application of a precautionary measure, the adoption of a sentence.

Key words: *separate category of persons, criminal proceedings, legal status of criminal proceedings.*

Постановка проблеми. Основою діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду при здійсненні кримінального провадження виступає кримінальний процесуальний закон, який як і будь-який інший закон, не повинен суперечити Конституції України. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Суду при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії (ст. 8 Конституції України, п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01 листопада 1996 року № 9) [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених розробці проблем рівності перед законом і судом у кримінальному судочинстві, дає підстави стверджувати, що даній проблематиці приділяли увагу: Л.Д. Воеводін, А.П. Горшенєв, В.І. Камінська, В.М. Корнуков, Л.О. Красавчикова, О.А. Лукашева, П.І. Люблінський, В.І. Маринів, І.В. Михайловський, М.М. Михеєнко, І.Л. Петрухін, М.А. Погорєцький, М.М. Полянський, А.Л. Рівлін, Ф.М. Рудинський, Д.Б. Сергєєва, Л.Д. Удалова, І.Є. Фарбер, І.Я. Фойницький, А.Л. Ципкін, Г.І. Чангулі, М.Є. Шумило та інші вчені. Питання особливого порядку кримінального провадження розглядалися у працях С.Г. Волкотруб, В.О. Гринюка, В.Д. Новікова, М.А. Погорєцького, О.С. Старенького, Л.Д. Удалової. Проте прийняття чинного КПК України зумовило потребу його об'єктивного переосмислення та перегляду відповідних наукових напрацювань.

Метою статті є дослідження проблем кримінального провадження щодо окремої категорії осіб є співвідношення змісту їх імунітетів і привілеїв, тенденцій до зміни кола осіб, які ними наділені, розробка та розумна деталізація процедури особливого провадження.

Виклад основного матеріалу. КПК України має перевагу над іншими законами та нормативно-правовими актами, положення яких стосуються кримінального провадження. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватись закон, який суперечить КПК України (ч. 3 ст. 9 КПК України) [2]. Кримінальний процесуальний закон приймається вищими органами державної влади за процедурою, що регламентована Конституцією України. Від-

повідно до ст. 91 Конституції України Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених Конституцією. Стаття 94 Конституції України встановлює, що закон підписує Голова Верховної Ради України і невідкладно направляє його Президентові України. Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду. У разі якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений. Якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів [3].

Відповідно до ч.5 ст. 47 Закону України «Про регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 року рішення Верховної Ради щодо проектів законів, постанов, інших актів Верховної Ради приймаються лише з питань, включених до порядку денного пленарних засідань Верховної Ради до початку пленарного засідання [4]. Цим же законом встановлюється порядок підготовки законопроектів, їх розгляду, підготовки прийнятих законів до направлення на підпис Президенту України, їх опублікування та зберігання. Кримінальний процесуальний закон як нормативний акт наділений вищою юридичною силою, під якою розуміють властивість нормативного акту діяти, породжувати правові наслідки.

Юридична сила закону проявляється в тому, що жоден інший орган, окрім того, який його прийняв, не може змінити чи скасувати його; усі інші нормативні акти не повинні суперечити його положенням, у іншому випадку застосуванню підлягають саме норми закону. Кримінальний процесуальний закон містить норми права, тобто загальнообов'язкові правила поведінки, що розраховані на невизначене коло суб'єктів і кількість випадків подібного роду. Кримінальний процесуальний закон регламентує кримінально-процесуальну діяльність учасників кримінального провадження шляхом наділення їх відповідними правами та обов'язками. Підводячи висновок вищевикладеного, можна зазначити, що кримінальний процесуальний закон - це сукупність нормативно-правових актів, які мають юридичну силу закону, містять в собі кримінальні процесуальні норми і регулюють суспільні відносини в сфері здійснення кримінального провадження, тобто досудового розслідування і судового провадження, процесуальних дій у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Без кримінального закону взагалі не можливо існування кримінального процесу. В свою чергу, кримінальний процес ґрунтується на системі принципів, серед яких можна виділити принципи законності, змагальності, рівності громадян перед законом і судом. Однак безпосередня реалізація вказаних принципів можлива через належне функціонування відповідних правових інститутів. Одним з таких інститутів і виступає інститут імунітетів, основним призначенням якого є встановлення додаткових гарантій охорони та захисту прав і законних інтересів щодо окремих категорій осіб [5, с.142].

Всі громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних та інших переконань, статі, етнічного походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ч. ч. 1, 2 ст. 24 Конституції України) [3]. Проте кримінальний процесуальний закон встановлює особливості провадження щодо окремої категорії осіб, діяльність яких спрямована на забезпечення належного функціонування основних інститутів, підтримання сталості суспільних правовідносин у цілому. З метою створення дієвого механізму безперешкодного ефективного здійснення ними своїх функцій на законодавчому рівні передбачено додаткові гарантії їх діяльності. Відповідний правовий режим не є особистим привілеєм, має публічно-правовий характер, що покликаний встановити перепони незаконному втручання у виконання професійних обов'язків.

У законодавця стосовно певної визначеної законом категорії громадян розрізняють також поширення обмеженої юрисдикції держави, так званий правовий імунітет спеціальної категорії громадян. Під обмежену юрисдикцію держави підпадають і особи, що мають українське громадянство. Відповідно до Конституції України статус особливої (підвищеного рівня) недостатності серед інших громадян України мають: Президент України, народні депутати, судді (статті 80, 105, 111, 126) [3]. Окрім названих осіб, законодавством України імунітети передбачені також для Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, Голови Рахункової палати, Першого

заступника і заступника Голови, головних контролерів та Секретаря Рахункової палати. Стосовно всіх перерахованих осіб законодавством встановлений спеціальний порядок притягнення до кримінальної відповідальності, застосування заходів кримінального процесуального або адміністративно-процесуального впливу (арешт, обшук, затримання, особистий огляд і т.д.).

Слід звернути увагу, що застосування кримінального процесуального закону відносно окремих категорій громадян України насамперед пов'язано з наявністю в таких осіб імунітетів. Як зазначається в юридичній літературі, на сьогодні достатньо важко визначити, у праві якої з держав старого світу вперше з'явився інститут імунітету. Історично поява імунітету як правового інституту пов'язується з римським правом, де він уперше був закріплений як звільнення від податків і суспільних зобов'язань, як особливе право, що надається окремій особі, категорії чи общині сенатом при Республіці чи імператором [6, с.87].

У матеріальному праві тих років правова відповідальність диференціювалася залежно від соціального становища потерпілого й винного. Тоді ж уперше в історії римське право надало поняття імунітету. У феодальному праві зазначена категорія означала привілеї феодала [7, с. 90].

Відсутність спеціальної норми про імунітети та привілеї окремих категорій осіб у чинному КПК України створює певні труднощі у правозастосовній практиці, оскільки відповідні норми розміщені в різних законах і міжнародних правових актах.

Посадове становище деяких категорій осіб може зумовлювати наявність імунітетів у кримінальному судочинстві, тобто особливих умов порядку здійснення досудового розслідування, притягнення до кримінальної відповідальності і провадження загалом, що включають необхідність одержання спеціального дозволу на проведення відносно цих осіб усіх або деяких процесуальних дій. Правовий імунітет не можна пов'язувати тільки з певним колом осіб, котрі обіймають ті чи інші посади [8, с.377].

Як відомо, кримінальний процес ґрунтується на системі принципів, серед яких можна виділити принципи законності, змагальності, рівності громадян перед законом і судом. Однак безпосередня реалізація вказаних принципів можлива через належне функціонування відповідних правових інститутів. Одним із таких інститутів і є інститут імунітетів, головне призначення якого - встановлення додаткових гарантій охорони й захисту прав і законних інтересів окремих категорій осіб.

З одного боку, Конституція України закріплює положення, відповідно до якого громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв або обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 24); з іншого - використання деяких видів імунітетів (насамперед депутатського, суддівського) у певних колах суспільства розцінюється як відступ від конституційного положення про рівність громадян перед законом і судом. Більше половини опитаних працівників правоохоронних органів, а також більшість опитаних громадян вважають такий відступ від загального правила відступом від конституційного принципу [3].

Відносно новим правовим імунітетом для України є президентський імунітет; тобто недоторканність президента як глави держави. Це означає, що він не може бути заарештований, затриманий чи притягнений до судової відповідальності, поки обіймає свою посаду. Президентський імунітет знімається тільки разом з усуненням з посади в порядку особливої процедури, передбаченої конституцією (імпічмент, звільнення з посади тощо). Ст. 105 Конституції України передбачає недоторканність Президента України на час виконання повноважень [3].

Звільнення з посади є однією з підстав дострокового припинення повноважень Президента України, яке може відбутися тільки на підставі обвинувачення глави держави в державній зраді чи іншому тяжкому злочині. Згідно зі ст. 93 Конституції України, Президентом може бути висунуто обвинувачення в учиненні досить вузького кола злочинів [3]. Чинний Кримінальний кодекс України ділить кримінальні правопорушення на такі категорії: невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі й особливо тяжкі. Тому слід було б передбачити, що Президентом, як і будь-якій іншій особі, за наявності достатніх підстав може бути повідомлено про підозру в учиненні будь-якого кримінального правопорушення, а не тільки державної зради чи іншого тяжкого кримінального правопорушення. Крім того, Конституція України встановлює досить складний порядок притягнення до кримінальної відповідальності Президента України. У цьому сенсі імунітет Президента абсолютний, а значить, недемократичний, несправедливий, неправомірний. Необхідно спростити технологію імпічменту, розробити механізм його реалізації й чітко зафіксувати все це в законодавстві.

Імунітет установлюється лише на термін виконання Президентом своїх повноважень (а не довічно), як, власне, імунітет і для всіх інших посадових осіб. Сприяння здійсненню державних функцій може бути метою цього юридичного гарантуючого засобу. За межами виконання надскладних президентських обов'язків втрачається юридичний сенс президентського імунітету. Іншими словами, подібний імунітет є не особистим привілеєм громадянина, а посадовим засобом захисту публічних інтересів [9, с.142].

Найбільш дискусійним на сьогодні є депутатський імунітет, що можна розглядати як додаткову гарантію законності застосування до депутатів заходів державного (процесуального) примусу. Парламентський (депутатський) імунітет – це недоторканість депутатів, парламентів, а тоді й інших представницьких органів влади, означає заборону арешту або залучення до судової відповідальності депутата за всі його дії, у тому числі зроблені не під час «виконання парламентських обов'язків». Парламентським імунітетом депутат користується тільки під час дії депутатського мандата. Він може бути позбавлений недоторканності палатою (парламентом), членом якої є [10, с. 11].

Депутатський імунітет в Україні передбачає, що народні депутати України користуються захистом парламенту від арешту й інших примусових дій, що можуть обмежувати їх особисті права та свободи, а також від переслідування на підставі визнання його обвинуваченням у кримінальній справі. Ця обставина є одним із привабливих моментів для проникнення в депутатський корпус злочинних осіб.

Недоторканність народного депутата України, що закріплена в ст. 80 Конституції України, є одним з елементів правового статусу народного депутата України, важливою правовою гарантією його діяльності [3]. Вона є правом і перевагою депутата, порівняно з іншими громадянами держави, й існує для того, щоб гарантувати незалежність депутата при здійсненні ним своїх повноважень. Зміст і обсяг депутатського імунітету, а також методи його забезпечення в різних країнах неоднакові, але ніде він не має абсолютного характеру. У низці держав депутати користуються імунітетом лише на парламентських сесіях. Майже в усіх країнах депутати не мають імунітету в разі їх затримання на місці злочину. Водночас обсяг депутатського імунітету та підходи до його визначення є неоднаковим у різних державах. Головне, що об'єднує їх - це відсутність абсолютного імунітету. Наводячи правове визначення депутатської недоторканності в Україні, необхідно зазначити, що, відповідно до Закону України (ст. 27) «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 №2790-ХІІ, не допускається обшук, затримання, огляд особистих речей і багажу, транспорту, жилого чи службового приміщення народного депутата України, а також порушення таємниці кореспонденції, прослуховування телефонних переговорів та застосування інших заходів, що обмежують свободу парламентарія. «Народний депутат України після закінчення терміну повноважень може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за порушення закону, вчинене ним у період виконання депутатських повноважень, лише у порядку, передбаченому щодо народного депутата України» [11].

Порядок одержання згоди Верховної Ради України щодо притягнення депутата до відповідальності також визначено Законом України «Про статус народного депутата України». Так, подання про надання згоди на притягнення до відповідальності депутата вноситься до Верховної Ради України Генеральним прокурором України, про що негайно доводиться до відома депутата. Це подання вноситься до висунення депутату обвинувачення або даванні санкції на арешт депутата й розглядається Верховною Радою України не пізніше ніж у місячний термін. Комітет, до компетенції якого належить питання депутатської етики, з додержанням звичайної процедури визначає законність і обґрунтованість подання [11]. Відсутність чіткого розуміння меж депутатської недоторканності призвело до того, що це право та привілей почали тлумачити абсолютно широко, як повну невідповідність народних депутатів силі законів, що порушує права інших громадян (наприклад, у випадках, коли адміністративні чи кримінальні правопорушення вчиняють народні депутати, адміністративне чи кримінальне провадження за якими не відкриваються). Враховуючи цей факт, а також те, що в усьому світі спостерігається тенденція до поступового обмеження і звуження обсягів депутатської недоторканності, в Україні також здійснювалися спроби внесення конституційних змін щодо обмеження депутатської недоторканності.

Не можна також не звернути уваги на проблеми тлумачення депутатської недоторканності Конституційним Судом України. Ми поділяємо думку судді Конституційного Суду В. Вознюка, висловлену в Окремій думці, що «як конституційна гарантія депутатська недоторканність має своєю метою захист народного депутата України виключно як посадової особи. Розширене тлумачення депутатської недоторканності призводить до того, що особа, яка вчинила злочин до обрання її народним депутатом України, перетворює ці гарантії в особистий привілей [12, с.142].

Таке розуміння публічно-правового характеру депутатської недоторканності, її суспільного призначення зумовлює порушення закріплених Конституцією України принципів рівності людини і громадянина перед законом (ст. 24) та прав особи, яка потерпіла від злочинних дій посадової особи, на судовий захист (ст. 55)» [3]. І далі: «Якщо ж громадянина України притягнуто до кримінальної відповідальності і застосовано запобіжний захід у вигляді взяття під варту до обрання народним депутатом України, на нього не повинні поширюватися зазначені положення Основного Закону. У таких випадках стадія кримінального переслідування повинна бути доведена до постановлення судом виправдувального або обвинувального вироку і набрання ним законної сили»[3]. Саме таке бачення гарантій депутатської недоторканності відповідає призначенню цього правового інституту й суспільним інтересам. Враховуючи те, що в усьому світі спостерігається тенденція до обмеження обсягів і змісту депутатської недоторканності, нагальною потребою є тлумачення цього поняття в українському праві, яке має надати Конституційний Суд України.

Виділяють також імунітет суддів, посадовців правоохоронних і контрольних органів (наприклад, імунітет працівників прокуратури), імунітет свідка тощо. Суддівський імунітет – це недоторканність суддів як носіїв судової влади. Суддя не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, узятий під варту, затриманий без згоди на те відповідного компетентного органу.

Принцип рівності громадян перед законом і судом, як і правові імунітети та привілеї, недоторканність не раз ставали предметом наукового дослідження, однак до цього часу не досягнуто єдності поглядів щодо змісту, форм і соціального призначення таких винятків з указанного конституційного принципу.

Отже, доводиться констатувати, що за певну кількість років історично утворився паралельний кримінальному процесуальному законодавству блок законів, які встановлювали особливий порядок притягнення до кримінальної відповідальності доволі широкого кола осіб. [13, с. 48].

Таке законодавче регулювання не могло вирішити значної кількості проблем, які виникали в контексті притягнення до кримінальної відповідальності, застосування заходів процесуального примусу відносно окремих категорій осіб. Ці проблеми були викликані, зокрема, недостатньою чіткістю відповідних законодавчих актів, неналежною їх оцінкою суб'єктами правозастосування, певною невідповідністю виключних прав, які становлять зміст імунітету, призначенню та завданням кримінального судочинства [14, с. 44].

Висновки. Аналіз норм КПК України доводить, що особливий порядок кримінального провадження відносно окремих категорій осіб утворюють: 1) особливості здійснення повідомлення про підозру; 2) особливий порядок затримання й обрання запобіжного заходу; 3) необхідність інформування державних та інших органів чи службових осіб про застосування запобіжного заходу, ухвалення вироку. Не можна не визнати, що запропонована модель нормативного врегулювання особливого порядку кримінального провадження відносно деяких категорій осіб далека від досконалості а тому потребує доопрацювання. Водночас такий особливий порядок спрямовано на створення системи гарантій діяльності осіб, які здійснюють публічну діяльність, виконують особливі функції в державі [15, с. 42]. Зважаючи на історично усталене існування паралельного кримінальному процесуальному законодавству блоку законів, які встановлюють особливий порядок притягнення до кримінальної відповідальності достатньо широкого кола осіб, запровадження окремого нормативного врегулювання особливостей кримінального провадження відносно цих осіб, закріпленого в новому КПК України, є прогресивним. Водночас неконкретність окремих норм КПК України в цьому контексті ставить питання про необхідність їх доопрацювання.

Список використаних джерел:

1. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01 листопада 1996 року № 9. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України, Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. ст. 88. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

4. Про регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 року №1861-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>.

5. Грошевий Ю. М. Кримінальний процес : підруч. / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Ту-манянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х. : *Право*, 2013. 824 с.
6. Конституции зарубежных государств: учебное пособие / сост. В. В. Маклаков. 4-е изд. М.: *Волтерс Клувер*, 2003. 624 с.
7. Кримінальний процес : підруч. / за заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. К.: *Центр учбової літератури*, 2013. 544 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренко, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К. : *Юстініан*, 2012. 1224 с.
9. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підруч..К. : *Істина*, 2014.432с.
10. Михеєнко М. М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. К.: *Юрінком Інтер*, 1999. С. 10-15.
11. Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 № 2790-ХІІ. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>.
12. Басиста І. В. Кримінальний процес України : навч. посіб. К. : *Центр учбової літератури*, 2010. 458 с.
13. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь. *Ведомости Национального собрания Республики Беларусь*. 1999. № 28–29. 433 с.
14. Гукасян Р. Е. Соотношение материального и процессуального права – важная проблема юридической науки на современном этапе. *Вопросы развития и защиты прав граждан : межвузовский тематический сб. Калинин*, 1977. С. 5–14.
15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950. URL <http://zakon.rada.gov.ua>.

**ПОТЕРПІЛИЙ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВОПОРУШЕННІ,
ПЕРЕДБАЧЕНОМУ СТ. 135 КК УКРАЇНИ**

**VICTIMS IN CRIMINAL LAW-ENFORCERS, TRANSFERRED TO ART. 135
OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE**

Актуальність статті полягає в тому, що у наці кримінального права традиційно приділяється підвищена увага обов'язковим ознакам складу будь-якого кримінального правопорушення (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона). Натомість питання потерпілого, тобто особи, якій внаслідок вчинення злочину або кримінального проступку заподіюється певна шкода, як правило, залишається поза увагою вчених. Як правило, потерпілий розглядається або в контексті об'єкта кримінального правопорушення, або ж поряд з ним. Враховуючи виняткову важливість потерпілого у складі злочину, передбаченого ст. 135 КК України (відсутність потерпілого свідчить про відсутність самого кримінального правопорушення), дослідження цієї ознаки набуває особливої актуальності. Метою статті є проведення наукового аналізу такої ознаки складу кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці, як потерпілий. Що стосується потерпілого, який перебуває у небезпечному для життя стані і позбавлений вжити заходів до самозбереження через хворобу, зауважимо що під хворобою у даному випадку може розумітися будь-яке захворювання, тимчасове або хронічне, фізіологічне або психічне. Також, наявність психічної хвороби не дає приводу однозначно визнавати людину безпорадною, оскільки особи, що хворіють на психічні розлади, мають велику фізичну силу та достатній розум для того, щоб врятувати себе у небезпечній для життя та здоров'я ситуації. Стаття присвячена аналізу такої ознаки складу кримінального правопорушення в вигляді залишення в небезпеці, як потерпілий від злочину. З метою дотримання правил юридичної техніки та усунення певної прогалини в законі, запропоновано замінити в ч. 1 ст. 135 КК України категорію «старість» на поняття «похилий вік». При цьому, під особою похилого віку пропонується розуміти людину, якій на момент вчинення кримінального правопорушення виповнилося 65 років. З метою уникнення складнощів під час кваліфікації суспільно небезпечного діяння в якості злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність, запропоновано доповнити норму приміткою, в якій розкрити зміст поняття «новонароджена дитина».

Ключові слова: залишення в небезпеці, злочин, Кримінальний кодекс України, об'єкт кримінального правопорушення, потерпілий, покарання.

The relevance of the article lies in the fact that in the field of criminal law, increased attention is traditionally paid to the mandatory features of the composition of any criminal offense (object, objective party, subject, subjective party). Instead, the question of the victim, i.e. a person who, as a result of committing a crime or a criminal misdemeanor, is harmed, usually remains outside the attention of scientists. As a rule, the victim is considered either in the context of the object of the criminal offense, or alongside it. Considering the exceptional importance of the victim as part of the crime provided for in Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine (the absence of the victim indicates the absence of the criminal offense itself), the study of this sign becomes especially relevant. The purpose of the article is to carry out a scientific analysis of such a sign of the composition of a criminal offense as leaving in danger, as a victim. As for the

victim who is in a life-threatening condition and is deprived of taking measures for self-preservation due to illness, we note that illness in this case can mean any disease, temporary or chronic, physiological or mental. Also, the presence of a mental illness does not give a reason to unequivocally recognize a person as helpless, since persons suffering from mental disorders have great physical strength and sufficient intelligence to save themselves in a life- and health-threatening situation. The article is devoted to the analysis of such a feature of a criminal offense in the form of being left in danger as a victim of a crime. In order to comply with the rules of legal technique and eliminate a gap in the law, it is proposed to replace in Part 1 of Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine category "old age" on the concept of "old age". Thus, under the person of advanced age it is offered to understand the person who at the time of commission of a criminal offense turned 65 years. In order to avoid difficulties in qualifying a socially dangerous act as a crime under Part 2 of Art. 135 of the law on criminal liability, it is offered to supplement norm with the note in which to open the maintenance of concept "the newborn child".

Key words: *endangerment, crime, Criminal Code of Ukraine, object of criminal offense, victim, punishment.*

Постановка проблеми. У наці кримінального права традиційно приділяється підвищена увага обов'язковим ознакам складу будь-якого кримінального правопорушення (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона). Натомість питання потерпілого, тобто особи, якій внаслідок вчинення злочину або кримінального проступку заподіюється певна шкода, як правило, залишається поза увагою вчених.

Як правило, потерпілий розглядається або в контексті об'єкта кримінального правопорушення, або ж поряд з ним. Враховуючи виняткову важливість потерпілого у складі злочину, передбаченого ст. 135 КК України (відсутність потерпілого свідчить про відсутність самого кримінального правопорушення), дослідження цієї ознаки набуває особливої актуальності.

Стан дослідження. Питанню потерпілого від кримінального правопорушення загалом та потерпілого від злочину у вигляді залишення в небезпеці приділялася й приділяється чимала увага у працях таких вітчизняних вчених, як Ю.В. Александров, В.В. Бабаніна, М.І. Бажанов, О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, А.А. Вознюк, О.А. Гритенко, В.К. Гришук, В.П. Ємельянов, О.С. Ішук, А.В. Коваленко, І.М. Копотун, М.Й. Коржанський, В.М. Куц, Є.В. Лашук, О.М. Литвинов, І.І. Митрофанов, Є.С. Назимко, Ю.В. Орлов, В.Ф. Примаченко, М.В. Сенаторов, Є.Л. Стрельцов, В.В. Сухонос, В.Я. Тацій, В.В. Топчій, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблістий, Н.М. Ярмиш та ін. Не дивлячись на це, проблема потерпілого від злочину у вигляді залишення в небезпеці залишається недостатньо розкритою.

Метою статті є проведення наукового аналізу такої ознаки складу кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці, як потерпілий.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж проаналізувати потерпілого від злочину, передбаченого ст. 135 КК України, доречно встановити зміст цієї категорії. У даному контексті вдалими вбачаються зауваження М.В. Сенаторова про те, що потерпілі, які є ознаками складу злочину, у межах вчення про склад кримінального правопорушення охоплюються загальним поняттям «потерпілий від злочину», під яким розуміється соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або ж суспільство в цілому), блага, праву чи інтересу якого, що знаходиться під охороною кримінального закону, злочином або кримінальним проступком заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої, і на якого вказано в законі при формулюванні певного виду кримінального правопорушення [1].

У диспозиції ст. 135 КК України міститься пряма вказівка на такого соціального суб'єкта. Зокрема, у ч. 1 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність згадується особа, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості жити заходів до самозбереження через визначені у нормі причини.

Таким чином, як наголошує О.І. Плужник, потерпілим від цього злочину є особа, яка характеризується сукупністю двох ознак: а) особа перебуває в небезпечному для життя стані; б) особа позбавлена можливості жити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану [2].

Перша ознака (небезпечний для життя стан) та частина другої (безпорадний стан) відображає обстановку вчинення кримінального правопорушення, яка є елементом об'єктивної сторони складу злочину або кримінального проступку.

Розглянемо детальніше такі причини позбавлення можливості вжити заходів до самозбереження, як малолітство, старість, хвороба.

Категорія «малолітній» розкривається на законодавчому рівні та в жодному випадку не є оціночною. Відповідно до ч. 2 ст. 6 Сімейного кодексу України, малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Дитиною ж, в свою чергу, є будь-яка людина, якій не виповнилося вісімнадцяти років [3].

Схожа ситуація і у випадку залишення в небезпеці особи через старість. Звісно, така особа, принаймні в переважній більшості випадків, має гірші фізичні показники, ніж представники молодшого покоління, володіє набагато повільнішою реакцією на зміни в навколишньому середовищі, та врешті-решт, втрачає гнучкість мислення. Все це, суттєво знижує її шанси подолати небезпечний для життя стан самотужки.

Водночас, рішення законодавця вказати в диспозиції ч. 1 ст. 135 КК України на таку вікову ознаку потерпілого від злочину, як старість, викликає певні зауваження. По-перше, зміст даної вікової категорії осіб на законодавчому рівні прямо не розкривається, а, по-друге, в законі про кримінальну відповідальність поняття «старість» використовується виключно в рамках диспозиції ч. 1 ст. 135 КК України, тоді як в інших нормах (п. 6 ч. 1 ст. 67 та ч. 2 ст. 365² КК України) згадується поняття «похилий вік».

Останній факт свідчить ще і про порушення законодавчої техніки, зокрема – порушення принципу єдності юридичної термінології.

На користь правильності запропонованого умовиводу свідчить і судова практика. Проаналізувавши судові рішення, винесені за ст. 135 КК України у період з лютого 2010 р. по липень 2021 року (287 вироків), нами не виявлено випадків оперування категорією «старість» (принаймні в контексті потерпілого). Натомість, українські суди активно користуються терміном «особа похилого віку» (наприклад, вирок Крижопільського районного суду Вінницької області від 21.04.2017 року по справі № 134/286/17 [4], Білопільського районного суду Сумської області від 04.07.2017 року по справі № 573/877/17 [5] тощо), який, на превеликий жаль, прямо не розкривається в жодному рішенні.

Таким чином, використання в законі про кримінальну відповідальність категорії «старість», на нашу думку, є недоречним. Що ж стосується категорії «похилий вік», погоджуємось із думкою О.А. Плашовецького про те, що даний вік потерпілих малодосліджений у вітчизняній науці кримінального права [6].

Водночас, названий віковий діапазон розкривається на законодавчому рівні. У ст. 10 «Особа, які визначаються громадянами похилого віку» розділу III «Статус громадян похилого віку та гарантії їх соціального захисту» Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» зазначається, що громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року [7].

Зауважимо, що відповідно до ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», пенсії за віком призначаються залежно від різних обставин (віку громадянина, його страхового стажу тощо). На сьогоднішній день, мінімальний вік отримання пенсії за віком для осіб чоловічої статі становить 60 років, а для осіб жіночої – 55 років [8].

З викладеного слідує, що мінімальний вік, з якого особа може підпадати під категорію «особа похилого віку» становить: 1) для осіб жіночої статі – 53,5 років; 2) для осіб чоловічої статі – 58,5 років.

Цілком очевидно, що даний вік є набагато нижчим ніж той, що визначається ВООЗ як старість (75 років). Водночас, закріплений на законодавчому рівні «похилий вік» відображає вітчизняні реалії (тривалість життя, якість життя, рівень медицини тощо), тому у певних випадках є більш актуальним.

На нашу думку, викладене вище правило визначення похилого віку є не зовсім коректним для використання в контексті закону про кримінальну відповідальність, адже розповсюджується виключно на громадян України. Відтак, у випадку, якщо потерпілим від злочину виявиться громадянин (підданий) іншої держави або апатрид, встановити його статус як «особа похилого віку» буде неможливо. Через це, на нашу думку, категорія «похилий вік» має бути розкрита безпосередньо в законі про кримінальну відповідальність.

Окремо додамо, що на сьогоднішній день особа, яка досягла 53,5-58,5 років, в переважній більшості випадків здатна продовжувати вести активний образ життя та цілком може подбати

про себе, тому, на нашу думку, визначення в законі про кримінальну відповідальність даного вікового діапазону для позначення категорії «особа похилого віку» є недоречним.

Враховуючи викладене вище припускаємо, що в сучасних реаліях в контексті КК України похилим віком має визнаватися вік, менший за той, що розглядається ВООЗ як старість (75 років), проте вищий за мінімальний вік, з якого особа може підпадати під категорію «особа похилого віку» відповідно до Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» на підставі положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Для вирішення вказаного завдання пропонуємо в рамках КК України під особою похилого віку розглядати людину, яка досягла 65 років. Саме такий вік фігурує в ч. 3 ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а отже відповідне положення буде в певній мірі базуватися на вимогах Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні».

Тим паче, як зауважує О.А. Плашовецький, Всесвітня організація охорони здоров'я ще у 1982 р. визначила 65 років як індикатор похилого віку та рекомендувала серед осіб пізнього віку виділяти ще й групу престарілих –людей 80 років і старших [6].

Для реалізації запропонованої нами ідеї доречно внести до ст. 67 КК України «Обставини, які обтяжують покарання» (саме у цій нормі вперше зустрічається поняття «особа похилого віку» примітку наступного змісту:

«Примітка. Під особою похилого віку розуміється людина, якій на момент вчинення кримінального правопорушення виповнилося 65 років».

Що стосується потерпілого, який перебуває у небезпечному для життя стані і позбавлений вжити заходів до самозбереження через хворобу, зауважимо що під хворобою у даному випадку може розумітися будь-яке захворювання, тимчасове або хронічне, фізіологічне або психічне. Треба зазначити, що наявність психічної хвороби не дає приводу однозначно визнавати людину безпорадною, оскільки особи, що хворіють на психічні розлади, мають велику фізичну силу та достатній розум для того, щоб врятувати себе у небезпечній для життя та здоров'я ситуації. Позбавленою можливості вжити заходів до самозбереження особа, що страждає фізіологічними або психічними захворюваннями, буде визнано тільки тоді, коли саме таке захворювання обумовлює нездатність діяти в небезпечному стані [9].

Таким чином, потерпілими від злочину, передбаченого ч. 1 ст. 135 КК України можуть виступати малолітні, старі та хворі особи, які позбавлені вжити заходів до самозбереження. Додамо, що диспозиція цієї норми передбачає невичерпний перелік станів, які можуть бути визнані в якості безпорадного.

На нашу думку, рішення законодавця вказати у ч. 1 названої норми саме на можливість існування інших безпорадних станів є цілком правильним, адже дозволяє врахувати все розмаїття суспільно небезпечних діянь у вигляді залишення в небезпеці.

Ч. 2 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність передбачає таку категорію потерпілих, як «новонароджена дитина». Як і у випадку з особою похилого віку, поняття новонародженої дитини прямо не розкривається в КК України та потребує додаткового встановлення.

Станом на 01.07.2021 року питання змісту терміну «новонароджена дитина» (або «новонароджений») не врегульовано на законодавчому рівні. На підзаконному ж рівні дана категорія розкривається більш детально. Так, у п. 2 Порядку надання комплексної послуги «єМалятко», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року № 691 «Про реалізацію експериментального проекту щодо створення сприятливих умов для реалізації прав дитини» зазначається, що під терміном «новонароджена дитина» слід розуміти дитину, яка не досягла одного року з дня її народження, а також дитину, яка народилася на тимчасово окупованій території у Донецькій або Луганській області, Автономної Республіки Крим чи м. Севастополя та народження якої не зареєстровано органом державної реєстрації актів цивільного стану [10].

Таким чином, даний підзаконний нормативно-правовий акт розкриває такий віковий діапазон новонародженої дитини: з моменту народження до досягнення одного року.

Розгляд вказаного вище вікового діапазону під час характеристики новонародженої дитини в контексті закону про кримінальну відповідальність є недоречним, адже, як зауважують автори згаданого вище навчального посібника «Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації» (за заг. ред. В.В. Топчія), судова практика при інкримінуванні ч. 2 ст. 135 КК керується наступними положеннями: 1) проміжок часу від моменту народження дитини до залишення її в небезпеці має бути якомога меншим; 2) цей проміжок часу необхідно встановлювати в кожному конкретному випадку, враховуючи всі обставини справи [11].

Звісно, період часу до 1 року, навряд чи, можна розглядати в якості «якомога меншого проміжку часу», тому пропонуємо ознайомитися з іншими підзаконними актами, в яких розкрито-ється дане поняття.

Поняття «новонароджений» розкривається і у Порядку констатації та діагностичних критеріях смерті мозку людини, затвердженому наказом МОЗ України від 09 листопада 2020 року № 2559. Так, у п. 4 розділу I даного документа вказується, що новонародженим є дитина віком від 37 тижнів гестації до 30 днів [12].

Нагадаємо, початковим моментом життя як об'єкта посягання слід вважати початок фізіологічних пологів [13], а отже, перенісши викладене вище визначення в площину закону про кримінальну відповідальність, отримуємо наступний віковий діапазон новонароджених – з моменту народження до 30 повних діб життя.

На нашу думку, з огляду на запропонований зміст документа та суб'єкта його видання (МОЗ України), саме цей віковий діапазон максимально точно розкриває зміст категорії «новонароджена дитина», з огляду на особливості психофізіологічного розвитку людини. Крім того, даний проміжок часу є набагато меншим, ніж той, що закріплено у Порядку надання комплексної послуги «Малюток», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року № 691 (нагадаємо, судова практика під час розгляду кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 135 КК України, виходить з того, що проміжок часу від моменту народження дитини до залишення її в небезпеці має бути якомога меншим [11]).

Враховуючи викладене, пропонуємо включити до ст. 135 КК України примітку з наступним змістом:

«**Примітка.** Під новонародженою розуміється дитина з моменту її народження до досягнення 30 діб життя».

Висновки. Отже, проведений аналіз демонструє, що ст. 135 КК України містить цілий ряд недоліків в частині регламентації обов'язкових ознак потерпілого від злочину. Для їх подолання вбачається доречним замінити категорію «старість» на «особа похилого віку», а також розкрити зміст понять «новонароджена дитина» та «особа похилого віку».

Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо розгляд та аналіз зарубіжного досвіду встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці.

Список використаних джерел:

1. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві: монографія. Х.: Право, 2006. 208 с.
2. Плужнік О.І. Кримінальне право України. Особлива частина. (Конспект лекцій): навч. посібн. Одеса: ОДУВС, 2013. 336 с.
3. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III // База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 03.07.2021).
4. Вирок Крижопільського районного суду Вінницької області від 21.04.2017 року по справі № 134/286/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66149531> (дата звернення: 01.07.2021).
5. Вирок Білопільського районного суду Сумської області від 04.07.2017 року по справі № 573/877/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67519927> (дата звернення: 01.07.2021).
6. Плашовецький О.А. Кримінально-правова диференціація віку: : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2017. 200 с.
7. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16.12.1993 р. № 3721-XI. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text> (дата звернення: 03.07.2021).
8. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#n464> (дата звернення: 03.07.2021).
9. Назимко Є.С., Пилипенко Є.О. Залишення в небезпеці: кримінально-правовий аспект: монографія. Кривий Ріг; Харків: Колегіум, 2017. 244 с.
10. Про реалізацію експериментального проекту щодо створення сприятливих умов для реалізації прав дитини: постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 691. База

даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.07.2021).

11. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / за заг. ред В.В. Топчія; наук. ред. В.І. Антипова. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 896 с.

12. Порядок констатації та діагностичні критерії смерті мозку людини. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1260-20/ed20201109#n18> (дата звернення 01.07.2021).

13. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Т. 2 : Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. Х.: Право, 2013. 1040 с.

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗШУКУ ДІТЕЙ, ЯКІ ЗНИКЛИ БЕЗВІСТИ

THE CURRENT STATE OF THE LEGAL REGULATION OF THE OPERATIVE AND SEARCHING PROVISION OF THE SEARCH FOR CHILDREN WHO HAVE DISAPPEARED

Актуальність статті полягає в тому, що захист прав та свобод людини і громадянина у світовому співтоваристві визнаються пріоритетним напрямком розбудови сучасної демократичної держави. Організація Об'єднаних Націй у Загальній декларації прав людини. У першу чергу, пріоритетним є вдосконалення правових і організаційних потреб захисту прав і свобод дітей. Особливе місце у цьому питанні належить оптимізації правового регулювання оперативного-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти. Не зважаючи на ратифікацію Україною значної кількості міжнародних угод щодо правового захисту осіб від зникнень та захисту прав дітей, протягом довгого часу в державі спостерігається криза законотворчого і нормотворчого процесу. Метою статті є визначення сучасного стану правового регулювання оперативного-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти. У статті визначено стан правового регулювання оперативного-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти. Встановлено, ряд негативних тенденцій правового регулювання оперативного-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти. Запропонована класифікація нормативно-правових актів, які регулюють питання розшуку дітей, які зникли безвісти. Визначено, що сучасний стан правового регулювання оперативного-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти, потребує комплексних змін, а сама нормативно-правова база – оновлення. Аналіз нормативно-правових актів і практики застосування їх норм свідчить про потребу їх постійного оновлення і вдосконалення у відповідності до тенденцій, які формуються у галузі розшуку дітей, що зникли безвісти, державної політики у сфері оперативного-розшукової діяльності, структурно-функціональних змін у правоохоронних органах, світових стандартів та ін. Тому щодо оптимізації правової бази слід вести мову тільки про можливість визначення поточного стану правового регулювання оперативного-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти й найбільш вразливих проблем та потреб, а також можливість їх вдосконалення.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, розшук дітей, правове регулювання, Національна поліція.*

The relevance of the article lies in the fact that the protection of human and citizen rights and freedoms in the world community is recognized as a priority direction for the development of a modern democratic state. United Nations in the Universal Declaration of Human Rights. First of all, the priority is to improve the legal and organizational needs for the protection of children's rights and freedoms. A special place in this issue belongs to the optimization of the legal regulation of operative and investigative support for the search for missing children. Despite Ukraine's ratification of a significant number of international agreements on the legal protection of persons against disappearances and the protection of children's rights, a crisis in the law-making and rule-making process has been observed in the country for a long time. The purpose of the article is to determine the current state of the legal regulation of operative investigative support

for the search for missing children. The article defines the state of legal regulation of operational and investigative support for the search for missing children. A number of negative trends in the legal regulation of operative investigative support for the search for missing children have been established. A proposed classification of legal acts regulating the search for missing children. It was determined that the current state of the legal regulation of operational and investigative support for the search for missing children requires complex changes, and the regulatory and legal framework itself needs updating. The analysis of legal acts and the practice of applying their norms shows the need for their constant updating and improvement in accordance with the trends that are forming in the field of searching for missing children, state policy in the field of operational and investigative activities, structural and functional changes in law enforcement agencies, world standards, etc. Therefore, in relation to the optimization of the legal framework, we should talk only about the possibility of determining the current state of the legal regulation of operational and investigative support for the search for missing children and the most vulnerable problems and needs, as well as the possibility of their improvement.

Key words: *investigative activity, search for children, legal regulation, National Police.*

Постановка проблеми. Захист прав та свобод людини і громадянина у світовому співтоваристві визнаються пріоритетним напрямком розбудови сучасної демократичної держави. Організація Об'єднаних Націй у Загальній декларації прав людини [1]. У першу чергу, пріоритетним є вдосконалення правових і організаційних потреб захисту прав і свобод дітей. Особливе місце у цьому питанні належить оптимізації правового регулювання оперативно-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти.

Не зважаючи на ратифікацію Україною значної кількості міжнародних угод щодо правого захисту осіб від зникнень та захисту прав дітей, протягом довгого часу в державі спостерігається криза законотворчого і нормотворчого процесу.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретико-прикладні засади розшуку осіб, які зникли безвісти, на дисертаційному рівні досліджували такі вітчизняні та зарубіжні автори: С. В. Богданов, Д. В. Бойчук, В. С. Будков, Н. І. Витовтова, О. І. Гігевич, Д. А. Гріньова, Ч. М. Ісмаїлов, Д. О. Ішук, В. Г. Каміш, Є. Г. Кілессо, А. В. Котяжов, О. Я. Мазурок, А. С. Мальцев, В. О. Петросян, О. Ю. Плєскач, В. П. Цильвік, В. М. Шванков та ін.

Метою статті є визначення сучасного стану правового регулювання оперативно-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти.

Виклад основного матеріалу. Сучасна практика правового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти, здебільшого спрямована на ситуативне виконання міжнародних зобов'язань, які взяла на себе держава із підписанням відповідних міжнародних зобов'язань. З приєднанням України до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень у 2015 році [2] указом Президента України ще у 2015 р. була затверджена Національна стратегія у сфері прав людини, в якій стратегічною метою захисту права на свободу та особисту недоторканність передбачається створення відповідної ефективної системи розслідування злочинів насильницького зникнення [3]. У 2016 р. під егідою Міністерства юстиції України був розроблений законопроект «Про попередження зникнення людей та сприяння в розшуку безвісно зниклих осіб», який за оцінкою управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини потребував подальшого доопрацювання [4]. Сам закон був прийнятий лише 12.07.2018 р. однак під іншою назвою «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» [5], однак питання, пов'язані із організацією і тактикою розслідування фактів безвісного зникнення осіб цей закон не визначає.

Про негативні тенденції правового забезпечення розшуку осіб свідчать неодноразові рекомендації Робочої групи ООН з питань насильницьких або недобровільних зникнень (UNWGEID) до України. За результатами роботи UNWGEID в Україні 11-20 червня 2018 р. заступник голови робочої групи Тае-Унг Байк, зазначив, що відсутність правового врегулювання злочинів насильницького зникнення, політичної волі до розслідувань таких справ – основні проблеми, які має вирішити Україна, для того, щоб покращити ситуацію з насильницькими та недобровільними зникненнями в країні [6]. 11.09.2019 у виступі делегації України під час інтерактивного діалогу з Робочою групою з питань насильницьких зникнень у ході 42-ї сесії Ради ООН з прав людини зазначається, що сьогодні Україна вживає заходів щодо вдосконалення національного законодав-

ства, спрямованого на захист зниклих або зниклих без вісті осіб. Поряд із Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти», Уряд у травні 2019 р. затвердив механізм виплати середнього заробітку особам, які зникли під час виконання військових обов'язків [7]. Слід зазначити, що законодавчі ініціативи по-перше, не відповідають своєчасності, по-друге, здебільшого однобоко вирішують проблеми безвісного зникнення людей (тобто, стосуються осіб, які незаконно утримуються, ув'язнені або взяті в заручники на тимчасово окупованих територіях України чи за її межами, не вирішують нагальних потреб практичних підрозділів, спрямовані на врегулювання другорядних питань, а головні із них – залишаються поза полем правового регулювання).

Спостерігається і відсутність своєчасної нормотворчої ініціативи зі сторони правоохоронних органів щодо удосконалення розшукової роботи. Так, відповідно до Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року (далі – стратегія) передбачається, що подолання викликів у сфері протидії злочинності здійснюватиметься у таких напрямках як: удосконалення організаційних і правових основ для посилення боротьби з організованою злочинністю та протидії торгівлі людьми, домашньому та гендерно обумовленому насильству, наркозлочинності та кіберзлочинності; розвиток системи ювенальної превенції у межах компетенції органів системи МВС [8]. Поряд з цим, План заходів з реалізації Стратегії (далі – План заходів), яка передбачає реальні кроки із вдосконалення протидії безвісному зникненню дітей, затверджений лише 21.08.2019 р. Відповідальність за виконання заходів із вдосконалення розшуку дітей, які зникли безвісти, здебільшого покладається на національну поліцію, зокрема: вжиття заходів для створення безпечного середовища для дітей, організації превентивної роботи з ними; розвиток загальної європейської «гарячої лінії» зниклих дітей «116000» в Україні з урахуванням положень вимог Директиви ЄС 2009/136; запровадження методик ювенальної превенції в межах компетенції органів системи МВС; реалізація пілотного проекту щодо запровадження інституту шкільних офіцерів поліції [9]. Проте Проект розпорядження КМУ «Про схвалення Стратегії розвитку Національної поліції на період до 2023 року», у межах якого передбачаються зазначені кроки, було винесено на громадське обговорення ще 12.04.2019 р. та досі не схвалено [10].

Крім цього, відділи (сектори) ювенальної превенції, які функціонують із 2015 р. у структурі Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України до затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України від 19.12.2017 № 1044 [11] змушені були керуватися Інструкцією з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей від 19.12.2012 р. № 1176, який втратив чинність лише 12.06.2018 р., що свідчить про безсистемність правових реформ та низький рівень нормативного забезпечення.

Опитані працівники підрозділів кримінальної поліції (19%) серед загальних причини (факторів), які впливають на ефективність оперативно-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти, визначили якість нормативно-правового забезпечення [12]. На запитання «Чи потрібно удосконалювати правове забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти?» 71% працівників слідчих підрозділів та 56% працівників підрозділів ювенальної превенції відповіли «так».

Слід зазначити, що система нормативно-правових актів, що регулюють питання оперативно-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти, є досить розгалуженою. У Інструкції з організації розшуку обвинувачених, підсудних, осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно зниклих осіб та встановлення особи невідомих трупів (наказ МВС України від 05.01.2005 № Здск) зазначено, що правовою основою розшуку осіб безвісно зниклих є: Конституція України, Кримінальний кодекс, Кримінальний процесуальний кодекс, Закони України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», міжнародні правові акти, ратифіковані в установленому порядку [13]. Однак зазначена Інструкція, як головний регулятор відносин у питаннях розшуку осіб, які зникли безвісти, на сьогодні, крім цього, що не відповідає вимогам інших нормативно-правових актів, ще й своєчасно не оновлюється, вимоги її положень є протилежними до інших нормативно-правових актів. Визначений у ній перелік нормативно-правових актів не є вичерпним, а окрема частина з них втратила чинність.

Звісно система нормативно-правових актів, які регулюють цю сферу діяльності, є набагато ширшою (містить більше 300 нормативних актів лише з питань захисту прав дітей [14, с. 9]), а самі нормативно-правові акти не можливо однозначно перерахувати чи назвати ще й по тій причині, що вони постійно оновлюються та змінюються, а значна їх частина втрачає силу. Прикладом безпідставного скасування нормативно-правового акту є наказ МВС «Про вжиття невідклад-

них заходів щодо розшуку безвісти зниклих дітей» від 4 квіт. 2011 р. № 121. На наш погляд, його положення потребували оновлення. Так, п. 17.2 Інструкції зобов'язував уповноважені підрозділи після реєстрації відомостей про факт зникнення дитини протягом шести годин із моменту початку досудового розслідування відкритими каналами електронного зв'язку та поштою шляхом надсилання орієнтувань і розшукових завдань інформувати про факт зникнення дитини компетентні правоохоронні підрозділи [15, с. 56].

Однак, на нашу думку, така система може бути певним чином окреслена. Слід зазначити, що вченими ще не здійснювалася систематизація нормативно-правових актів, які регулюють питання оперативно-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти, а до цього часу не розглядався й механізм правового регулювання цієї діяльності.

У зв'язку з цим, нами пропонується така класифікація нормативно-правових актів, які регулюють цей напрям роботи, в залежності від юридичної сили та ієрархії нормативно-правових актів, а також сфери правовідносин, зокрема:

1. Конституція України.

2. Кодифіковані джерела права: Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс України, Кодекс законів про працю та ін.

3. Закони України:

1) ті, що регулюють загальні засади оперативно-розшукової діяльності: «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про прокуратуру», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про протидію торгівлі людьми», «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними», «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» та ін.;

2) ті, що регулюють сферу застосування оперативно-розшукової діяльності щодо протидії зникненню дітей, або їх розшуку: «Про охорону дитинства», «Про захист суспільної моралі», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії розповсюдженню дитячої порнографії», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти», «Про освіту» та ін.

4. Рішення Європейського суду з прав людини.

5. Укази Президента України: «Про додаткові заходи щодо запобігання зникненню людей, удосконалення взаємодії правоохоронних та інших органів виконавчої влади в їх розшуку; постанови Кабінету Міністрів України: «Деякі питання провадження діяльності з усиновлення дітей», «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» тощо.

6. Відомчі нормативно-правові акти (накази, положення, інструкції та ін.):

1) загальні: наказ МВС України «Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події» від 08.02.2019 р. № 100; наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5; наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» від 07.07.2017 № 575.

2) організаційно-функціональні: наказ Національної поліції України «Про затвердження Положенням про Департамент карного розшуку Національної поліції України» від 14.11.2015 № 90.; наказ Національної поліції України «Про затвердження Положення про Департамент захисту інтересів суспільства і держави Національної поліції України» від 15.04.2020 № 297дск.; Наказ Національної поліції України «Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України» від 10.11.2015 № 85; Наказ Національної поліції України «Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України» від 23.10.2019 № 1077; Наказ Національної поліції України «Про затвердження Положення про Департамент кримінального аналізу Національної поліції України» від 29.12.2019 р. № 1354 та ін.

3) спеціальні: наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з організації розшуку обвинувачених, підсудних, осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно зниклих осіб та встановлення особи невідомих трупів» від 05.01.2005 № 3дск; наказ Національної поліції України «Про забезпечення ефективності розшукової роботи підрозділів кримінальної поліції» від 02.02.2016 № 88; наказ МВС України «Про затвердження змін до Інструкції з організації розшуку обвинувачених, підсудних, осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно зниклих осіб та встановлення особи невідомих трупів» від 26.11.2012 № 1084дск; наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» від 19.12.2017 № 1044; наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України» від 27.04.2020 № 357; спільний наказ Міноборони України, МВС України, СБ України, Служби зовнішньої розвідки України «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії Збройних Сил України, правоохоронних органів та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, під час розшуку і затримання військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, які самовільно залишили військову частину або місце служби» від 20.01.2017 № 31дск/43дск/33дск/18дск; наказ МВС України «Про затвердження Інструкції про організацію та порядок проведення поліцейських операцій з розшуку і затримання озброєних та інших осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння» від 09.10.2017 № 841дск; наказ МВС України, СБ України «Про взаємодію Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ України в питанні розшуку осіб» від 03.05.2012 № 169/391; наказ МВС України «Про затвердження Інструкції про організацію оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи оперативними підрозділами Національної поліції України» від 05.05.2016 № 07; наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з організації діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України щодо виявлення, документування та припинення діяльності організованих груп і злочинних організацій, що готуються до вчинення або вчиняють тяжкі та особливо тяжкі злочини» від 30.01.2019 № 69 дск та ін.

7. Міжнародні нормативно-правові акти: конвенції, міжнародні договори, угоди про співробітництво та ін.

Аналіз згаданих нормативно-правових актів і практики застосування їх норм свідчить про потребу їх постійного оновлення і вдосконалення у відповідності до тенденцій, які формуються у галузі розшуку дітей, що зникли безвісти, державної політики у сфері оперативно-розшукової діяльності, структурно-функціональних змін у правоохоронних органах, світових стандартів та ін. Тому щодо оптимізації правової бази слід вести мову тільки про можливість визначення поточного стану правового регулювання розглядуваної нами тематики й найбільш вразливих проблем та потреб, а також можливість їх вдосконалення.

Висновки. Підводячи підсумок зазначимо, що сучасний стан правового регулювання оперативно-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти, потребує комплексних змін, а сама нормативно-правова база – оновлення.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 12.07.2021).] визначила, що діти мають право на особливе піклування і допомогу [Конвенція про права дитини 20 листоп. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 12.07.2021).

2. Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень : Закон України від 17.06.2015 р. № 525-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/525-19#n2> (дата звернення: 12.07.2021).

3. Національна стратегія у сфері прав людини: указ Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (дата звернення: 12.07.2021).

4. Доклад о ситуации с правами человека в Украине 16 фев. – 15 мая 2016 г. Управление Верховного комиссара Организации Объединенных Наций по правам человека. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraine16May-15Aug2019_RU.pdf (дата звернення: 17.07.2021).

5. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти: закон України від 12 лип. 2018 р. № 2505-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#n239> (дата звернення: 12.07.2021).

6. Злочини насильницького зникнення мають бути внесені до Кримінального кодексу України – рекомендації Робочої групи ООН. URL: <http://uacrisis.org/ua/67608-nasylnytske-znyknennia-oon> (дата звернення: 12.07.2021).

7. Clustered interactive dialogue with the Working Group on Enforced and Involuntary Disappearances Intervention by Ukraine (State concerned). 42nd session of the Human Rights Council (Geneva, September 11, 2019). URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/ua/press-center/publications/6976-vistup-delegaciji-ukrajini-pid-chasinteraktivnogo-dialogu-z-robochoju-grupoju-z-pitany-nasylnytsykh-zniknenny-u-khodi-42-ji-sesiji-radi-oon-z-prav-lyudini-movoju-originalu> (дата звернення: 12.07.2021)

8. Стратегія розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листоп. 2017 р. № 1023-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-p>. (дата звернення: 12.07.2021).

9. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 серп. 2019 р. N 693-р. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/KR190693.html. (дата звернення: 12.07.2021).

10. Про схвалення Стратегії розвитку Національної поліції на період до 2023 року: проект розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/proekt-npa/2019.04.08_Strategiya_NPU_do_2023.pdf (дата звернення: 12.07.2019).

11. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ М-ва внутр. справ від 19 груд. 2017 р. № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 30.05.2021).

12. Літун О. О. Сучасні проблеми оперативно-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти, в Україні (за результатами опитування працівників кримінальної поліції). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 304-308.

13. Про затвердження Інструкції з організації розшуку підозрюваних, обвинувачених (підсудних), осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно зниклих осіб та встановлення особи невідомих трупів : наказ М-ва внутр. справ України від 05 січ. 2005 р. № 3 дск.

14. Євсюкова М. В., Орлеан А. М., Санченко А. Є., Богданюк О. І., Бандурка О. І. Українське законодавство та Факультативний протокол до конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (порівняльно-правовий аналіз). Київ, 2010. 196 с.

15. Мазурок О.Я. Криміналістичне забезпечення діяльності Національної поліції під час розшуку безвісно відсутніх осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2018. 255 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/6368/1/Dis_Mazurok.pdf (дата звернення: 19.05.2021).

УДК 346.544.2(477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.5.3.10>

ВАСИЛИНА М.М.

**СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ОРГАНІЗАЦІЯ» І «УПРАВЛІННЯ»
ТА ЇХ РОЛЬ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ**

**THE RELATIONSHIP OF THE CONCEPTS OF “ORGANIZATION”
AND “MANAGEMENT” AND THEIR ROLE IN THE ACTIVITIES
OF LAW ENFORCEMENT BODIES**

Актуальність статті полягає в тому, що попри позитивні зрушення у сфері реформування правоохоронних органів, існує досить широке коло проблем і прогалин, що стосуються організаційного та правового забезпечення публічної безпеки підрозділами Національної поліції. Вони потребують суттєвого удосконалення та набувають особливого значення в контексті гармонізації законодавства, підвищення ефективності діяльності у зазначеній сфері, з урахуванням сучасних реалій суспільних та державних процесів, що відбуваються в Україні. Незважаючи на зміни, система правоохоронних органів залишається недостатньо ефективною та закритою від суспільства. Україна обрала свій шлях формування правопорядку, необхідність зміни якого обумовлюється інтересами держави та суспільства. Саме тому процес забезпечення публічного порядку в Україні, що відповідатиме вимогам сьогодення, є одним з найважливіших завдань правової держави; у здійсненні вказаного процесу беруть участь всі державні органи, зокрема, правоохоронні. Особливу роль в цьому механізмі відіграють органи управління, що забезпечують права і свободи громадян та охороняють встановлений порядок, не допускаючи протиправних посягань. Організація – це функціонально-цільова сукупність людей, з притаманною їй соціальною структурою, каналами комунікацій, орієнтації, координації, управління і контролю, яка формується на основі розподілу праці, спеціалізацій функцій та ієрархізованої системи взаємодії між індивідами, групами й структурними підрозділами для задоволення соціальних потреб індивідів та суспільства. Якщо говорити простіше, то організація – це свідомо координоване соціальне утворення з визначеними границями, що функціонує на відносно постійній основі для досягнення спільної для всіх її членів мети. В вузькому розумінні організація – це процес означення найсуттєвіших зв'язків серед людей, задачі і видів діяльності з метою інтеграції та координації організаційних ресурсів для ефективного виконання поставлених цілей. Організаційні процеси відрізняються соціальною сутністю, а взаємодія членів організації через організаційні процеси для досягнення єдиної спільної мети має бути чітко збалансованою.

Ключові слова: правоохоронні органи, структурна схема, система, фактори, рівень.

The relevance of the article lies in the fact that, despite positive developments in the field of law enforcement reform, there is a wide range of problems and gaps related to the organizational and legal provision of public safety by the National Police units. They require significant improvement and acquire special importance in the context of the harmonization of legislation, increasing the effectiveness of activities in the specified area, taking into account the modern realities of social and state processes taking place in Ukraine. Despite the changes, the law enforcement system remains insufficiently effective and closed from society. Ukraine has chosen its own way of forming the legal order, the need to change which is determined by the interests of the state and society. That is why the process of ensuring public order in Ukraine, which will meet the requirements of today, is one of the most important tasks of the rule of law; all state bodies, in particular, law enforcement, participate in the implementation of the specified process. A special role in this mechanism is played by management bodies that ensure the rights and freedoms of citizens and protect the established order, preventing illegal encroachments. An organization is a functional and purposeful set of people, with its inherent social structure, channels of communication, orientation, coordination, management and control, which is formed on the basis of division of labor, specialization of functions and a hierarchical system of interaction between individuals, groups and structural units to meet social needs individuals and society. To put it simply, an organization is a consciously coordinated social entity with defined boundaries that functions on a relatively permanent basis to achieve a common goal for all its members. In a narrow sense, organization is the process of defining the most essential connections among people, tasks, and types of activities for the purpose of integrating and coordinating organizational resources for the effective implementation of set goals. Organizational processes differ in their social essence, and the interaction of organization members through organizational processes to achieve a single common goal must be clearly balanced.

Key words: law enforcement agencies, structural diagram, system, factors, level.

Постановка проблеми. Становлення України як демократичної, соціальної, правової держави значною мірою залежить від стабільності суспільних відносин, захищеності прав, свобод і інтересів людини та вимагає ефективної роботи правоохоронних органів.

Попри позитивні зрушення у сфері реформування правоохоронних органів, існує досить широке коло проблем і прогалин, що стосуються організаційного та правового забезпечення публічної безпеки підрозділами Національної поліції. Вони потребують суттєвого удосконалення та набувають особливого значення в контексті гармонізації законодавства, підвищення ефективності діяльності у значеній сфері, з урахуванням сучасних реалій суспільних та державних процесів, що відбуваються в Україні. Незважаючи на зміни, система правоохоронних органів залишається недостатньо ефективною та закритою від суспільства. Україна обрала свій шлях формування правопорядку, необхідність зміни якого обумовлюється інтересами держави та суспільства. Саме тому процес забезпечення публічного порядку в Україні, що відповідатиме вимогам сьогодення, є одним з найважливіших завдань правової держави; у здійсненні вказаного процесу беруть участь всі державні органи, зокрема, правоохоронні. Особливу роль в цьому механізмі відіграють органи управління, що забезпечують права і свободи громадян та охороняти встановлений порядок, не допускаючи протиправних посягань. Під час функціонування механізму держави важливим є забезпечення управлінської діяльності та здійснення заходів ефективного управління силами та засобами щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, та умовах, необхідних для їх застосування; формах взаємодії з правоохоронними органами між собою, місцевим самоврядуванням та громадськістю; особливостях процесуальних документів, які складаються під час поліцейської діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми вдосконалення інформаційної безпеки та її роль у забезпеченні національної безпеки були предметом досліджень О.Ф. Бантишева, С.Г. Гордієнка, В.К. Гришука, Н.О. Гуторової, О.П. Дзьобаня, С.В. Дьякова, І.В. Діордіци, О.О. Дудорова, О.І. Звонарьова, А.Б. Качинського, О.О. Климчука, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, Г.В. Новицького, В.Г. Пилипчука, О.С. Сотули, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, В.П. Тихого, М.І. Фрис, П.Л. Шлапаченко В.М, та інших вчених.

Метою дослідження є розкриття сутності та співвідношення понять «організація» та «управління» та їх роль в удосконаленні діяльності правоохоронних органів.

Основні результати дослідження. До недавнього часу в теорії і на практиці основна увага приділялася забезпеченню військової безпеки держави. Сьогодні стала очевидною обмеженість цього підходу, оскільки науково-технічна революція привела до створення інформаційного суспільства, і інформація сьогодні є основним інструментом влади.

Головним завданням СБ України [1] є протидія ворожим спецслужбам, в першу чергу, забезпечення національної безпеки держави. [2].

Відомі всьому світу американські соціальні мислителі – Елвін і Хейді Тоффлер, багато пишуть про проблеми створення у світі інформаційного суспільства. У своїй книзі «Створення нової цивілізації. Політика третьої хвилі», вони приділяють особливу увагу інформаційним технологіям. Однак, сьогодні розстановка сил у світі змінилася. Ми рухаємося до абсолютно іншої структури сил, що розділяє світ на три чітко визначені протилежні ворожі цивілізації. Символ першої, як і раніше, – сапа, другий – конвеєр, а третя – комп'ютер.

У розділеному на три цивілізації світі сектор Першої Хвилі підтримує сільськогосподарські і мінеральні ресурси, сектор Другої Хвилі забезпечує дешеву працю і робить масову продукцію, а швидко зростаючий сектор Третьої Хвилі використовує новий спосіб домінування – створення і експлуатація знання.

Народи цивілізації Третьої Хвилі продають всьому світу інформацію, нововведення, менеджмент, культуру і поп-культуру, нові технології, програмне забезпечення, освіту, педагогіку, медичні, фінансові та інші послуги.

Поняття «**організація**» походить від латин. “organizo” – улаштовую, повідомляю, стрункий вигляд. Водночас, треба мати на увазі, що сутність поняття «організація» трактується не однозначно. В одних випадках під цією науковою категорією розуміємо певне соціальне утворення: державний або громадський орган, трудовий колектив; у інших – стан об'єкта або суб'єкта управління, їх упорядкованість та цілісність у функціональному і структурному відношенні [3].

Поняттю «**організація**» притаманне й функціональне значення, тобто як свідомо діяльність, спрямована на упорядкування стану тих чи інших соціальних утворень.

Розкриваючи поняття «**організація**», П.М. Керженцев зазначає: «Організувати – це означає об'єднувати людей для виконання визначеної роботи. Саме об'єднання ми можемо назвати «організацією». Разом з цим потрібно мати на увазі, що це слово має двояке тлумачення, а саме: «**організацією**» ми називаємо роботу з організації людей. «**Організацією**» також називають – результати роботи» [4].

Коли говорять про організацію підрозділу, за звичай, мають на увазі формування його як структурної одиниці, що входить до складу будь-якого органу. Крім цього, визначається його штатна структура, місце дислокації, обладнання необхідним устаткуванням. Передбачається також об'єднання співробітників у напрямки, групи, сектори, розробляється схема підпорядкування, порядок взаємовідносин.

Якщо мова йде про організацію процесу, то передбачаються його елементи та режим функціонування. Наприклад, при організації інформаційно-аналітичної роботи в будь-якому органі чи підрозділі визначається порядок отримання, накопичення, обробки інформації її аналіз та подання зацікавленим особам.

Після об'єднання (організації) людей у будь-який колектив (підрозділ) виникає необхідність в започаткуванні їх діяльності з метою вирішення завдань, що стоять перед ними. Саме після цього й розпочинається управління, тобто цілеспрямована діяльність відповідних керівників, які володіють необхідними повноваженнями й впливають на об'єкт управління для отримання необхідного результату.

В.І. Кнорринг зазначає: «Управління в широкому розумінні цього терміну – це безперервний процес впливу на об'єкт управління (особистість, колектив, технологічний процес, підприємство, держава) для досягнення результатів при найменших витрат часу і ресурсів». Він підкреслює, що воно одночасно є невідемним компонентом систем різного виду [5].

Цікаву думку щодо поняття управління висловили Г.В. Осовська і О.А. Осовський: «Що таке управління точно нікому не відомо. Судіть самі: один прискіпливий аспірант нарахував близько трьохсот високонаукових визначень управління. Всі вони наведені в серйозних книгах, і всі зовсім різні. Але в цих визначеннях проходить одна правильна думка: для того щоб управляти, потрібно, по-перше, впливати і, по-друге, бачити мету цього впливу» [6, с. 17]. Разом з тим, аналізуючи генезис поняття управління, вони запропонували власний варіант його визначення з погляду багатоманітності цього явища: «Управління – це вплив на колектив, який

направлений на досягнення мети, і необхідні для цього взаємопов'язані заходи; організація, важелі та регулювання цього процесу за допомогою зворотного зв'язку; керівництво людьми, розборка, прийняття та реалізація рішень; найкращий розподіл ресурсів та цілеспрямована переробка інформації тощо. Все це в сукупності, нерозривному зв'язку та взаємодії становлять управління» [7, с. 18].

Управління, як будь-який інший процес вимагає організації. Розглядаючи питання про організацію управління, треба мати на увазі, що це – розробка умов, які би дозволили досягти максимальної ефективності управління [8]. Оскільки основна мета процесу управління отримання та обробка інформації, прийняття на її основі управлінських рішень, передача її виконавцям, регулювання і контроль виконання, то мова, за звичай, повинна йти про найбільш ефективні способи застосування, перш за все, цих операцій.

Слід зазначити, що поняття «організація» більш об'ємне ніж «управління». Управління це – форма організаційної діяльності, впорядкування функціонування динамічної системи, організація процесів.

Поняття організації, якщо ми розглядаємо її в контексті правоохоронної системи містить у собі наступні елементи:

а) раціональну структуру правоохоронних органів і підрозділів, що відповідає завданням і напрямкам їх діяльності, із чітким визначенням компетенції, в тому числі й окремих їх підрозділів, розмежуванням їх функцій і забезпечення надійного зв'язку між ними, єдності й узгодженості їх дій;

б) систему сил і засобів на основному напрямку оперативно-розшукової діяльності, що забезпечують успішне вирішення завдань, що стоять перед ними;

в) систему оперативно-розшукових заходів на основному напрямку їх діяльності;

г) оптимальну організацію праці співробітників оперативних підрозділів і служб забезпечення. Вище зазначені елементи організації оперативно-розшукової діяльності мають суттєве значення для успішного забезпечення боротьби з протиправною діяльністю супротивника. Якщо організація правоохоронної діяльності базується на об'єктивній, науковій основі, то всі її підрозділи повинні бути в цілому готові до роботи щодо забезпечення безпеки української держави.

Отже управління правоохоронними органами України можна визначити як особливий вид діяльності спеціально призначених посадових осіб та спеціально створених органів і підрозділів з упорядкування системи правоохоронних органів, налагодження їх оптимального функціонування і розвитку з метою ефективного вирішення поставлених завдань щодо забезпечення державної безпеки України.

Слід зазначити, що діяльність правоохоронних органів України здійснюється в постійно змінній оперативній обстановці. Тому не слід вважати, що створена один раз структурна схема роботи правоохоронних органів і підрозділів та інших їх елементів організації буде діяти бездоганно, навпаки, на якомусь етапі неминуче виявиться не здатною повністю до нових умов і завдань. Необхідно також враховувати, що на систему діяльності правоохоронних органів та підрозділів і, на кожний з них окремо, постійно впливають певні дезорганізуючі фактори, що знижують рівень організованості системи, а отже, і ступінь її потенційної готовності до боротьби з незаконною діяльністю.

На зниження ступеня організованості системи оперативно-розшукової діяльності можуть впливати, насамперед, результати цілеспрямованих дій супротивника. Використовуючи дезінформацію, він прагне ввести правоохоронні органи в оману щодо своїх намірів і тактики дій, й таким чином, спрямувати її зусилля по хибному шляху. Виявляючи сили й засоби правоохоронних органів (оперативних співробітників, оперативно-технічні засоби тощо), супротивник вживає будь-яких заходів і дій, спрямованих на виведення їх із ладу фізично чи морально, що також веде до дезорганізації правоохоронної системи діяльності їх органів і підрозділів.

Крім цього зниження рівня організованості правоохоронних органів і підрозділів може також відбуватися у зв'язку з наявністю внутрішніх недоліків: неправильних методів управління, порушенням взаємодії й зв'язків між окремими підрозділами, недостатній підготовленості й дисциплінованості виконавців (оперативних і технічних співробітників,) тощо. Слід пам'ятати, що прийняття нових управлінських рішень, розробка і введення в дію нових планів правоохоронних органів і підрозділів їх діяльності, також можуть призвести до виникнення часткової невідповідності між новими завданнями й окремими елементами старої системи організації роботи. Вище зазначене призводить до необхідності зміни існуючої системи

організації оперативно-розшукової діяльності та внесення корективів у схеми розміщення сил і засобів, їх взаємодії, порядок роботи підрозділів тощо.

Ще однією причиною невідповідності між організацією та завданнями в процесі виконання ухвалених рішень може бути зміна оперативної обстановки. Як би ретельно не було продуманим організаційне забезпечення розроблених оперативно-розшукових заходів і операцій, передбачити заздалегідь всі можливі зміни оперативної обстановки практично неможливо. Тому з метою успішного вирішення поставлених завдань необхідно вже в процесі виконання планів в умовах, що змінилися, проводити часткове їх корегування.

Таким чином, у постійно змінних умовах для забезпечення успішної діяльності правоохоронних органів і підрозділів необхідно постійно підтримувати й підвищувати рівень організованості системи оперативно-розшукової діяльності та пристосовувати всі її ланки до вирішення конкретних завдань. Ця робота і є – управління.

Отже, слід зазначити, що зміст поняття управління діяльністю правоохоронних органів і підрозділів визначається наступними елементами:

а) управління – це насамперед діяльність з підтримки й підвищення рівня організованості правоохоронної системи в постійно змінній оперативній обстановці, що організує вплив на цю систему;

б) основою для визначення конкретних форм впливу є інформація про оперативну обстановку, тобто інформація про внутрішній стан правоохоронної системи та її зовнішніх умов, у яких відбувається ця діяльність;

в) кінцевою метою організуючого впливу є – успішне забезпечення вирішення завдань, що стоять перед правоохоронними органами і підрозділами, з найменшими витратами сил, засобів і часу. Розглядаючи правоохоронну систему, з огляду процесів управління нею, необхідно визначити наступні її складові: це **об'єкт** управління – те, чим управляють, та **суб'єкт** управління – той, хто управляє.

Управління діяльністю правоохоронної системи здійснюється шляхом впливу на свідомість і волю людей, що працюють у даній системі. Тому об'єктом управління будуть колективи відповідних правоохоронних органів і підрозділів та їх окремі співробітники й засоби, що використовуються ними. Як суб'єкт управління виступає керівник даного колективу або колегіальний орган (наприклад, колегія правоохоронних органів) тощо.

Слід наголосити, що управління в соціальних системах, до яких відносяться правоохоронні органи, – процес досить складний, багатогранний. До складу основних аспектів управління оперативно-розшуковою діяльністю відносяться: соціально-політичний, організаційний, правовий, інформаційний, психологічний, психолого-педагогічний аспекти, які розглядаються окремо.

Висновок. Термін «організація» застосовується досить широко в усіх сферах повсякденного життя кожної людини. Для більшості індивідів, безперечно, слово «організація» асоціюється перш за все з певною групою людей, об'єднаних між собою для виконання певних завдань.

Також доведено, що в межах кожної організації, незалежно від напрямків її діяльності та соціального складу, діють свої певні принципи роботи та правила поведінки її учасників.

В теорії управління термін організації використовується принаймні в двох значеннях. В широкому сприйнятті організація розглядається як підприємство.

Отже, організація – це функціонально-цільова сукупність людей, з притаманною їй соціальною структурою, каналами комунікацій, орієнтації, координації, управління і контролю, яка формується на основі розподілу праці, спеціалізацій функцій та ієрархізованої системи взаємодії між індивідами, групами й структурними підрозділами для задоволення соціальних потреб індивідів та суспільства. Якщо говорити простіше, то організація – це свідомо координоване соціальне утворення з визначеними границями, що функціонує на відносно постійній основі для досягнення спільної для всіх її членів мети.

В вузькому розумінні організація – це процес означення найсуттєвіших зв'язків серед людей, задач і видів діяльності з метою інтеграції та координації організаційних ресурсів для ефективного виконання поставлених цілей. Організаційні процеси відрізняються соціальною сутністю, а взаємодія членів організації через організаційні процеси для досягнення єдиної спільної мети має бути чітко збалансованою.

Організації створюються й існують внаслідок того, що задана ціль не може бути досягнута однією людиною або навіть групою людьми, які працюватимуть незалежно та не координовано.

по-перше, процес організації підвищує ефективність і якість роботи.

по-друге, потреба в процесі організації зумовлена необхідністю встановлення відповідальності.

по-третє, полегшення комунікацій.

Таким чином, «організація» і «управління» є важливими складовими процесу управління правоохоронними органами.

Список використаних джерел:

1. Про Службу безпеки України: Закон України. *Відомості Верховної Ради України* від 7 липня 1992. № 27. Ст. 382.
2. Про контррозвідальну діяльність: Закон України. *Відомості Верховної Ради України* від 3 квітня 2003. № 12. Ст. 89.
3. Мильнер Б.З. Теория организации. М., 2002. С. 93–125
4. Керженцев П.М.. Принципы организации. М., 1968. С. 32.
5. Кнорринг В.І. Теорія, практика і мистецтво. М., 2001. С. 35.
6. Осовська Г.В. Осовський О.А. Основи менеджменту. К., 2006. С. 17.
7. Осовська Г.В. Осовський О.А. Основи менеджменту. К., 2006. С. 18.
8. Камишников.А.П., Махнин В.І. Основи управління в правоохоронних органах : підручник / під ред. Б.С. Тетерина. М., 2005 С. 19.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.5.3.11>

ВАСКІВСЬКИЙ А.О.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК ВАНТАЖІВ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ

FEATURES OF SEARCHING DURING THE INVESTIGATION OF CARGO THEFT ON RAILWAY TRANSPORT

Актуальність статті полягає в тому, що однією з передумов формування методики розслідування крадіжок вантажів на залізничному транспорті став розвиток залізничних магістралей й кількості кримінальних подій пов'язаних із їх функціонуванням. Злочинність на залізничному транспорті характеризується постійним зростанням рівня латентності, поширенням та вдосконаленням тіншових схем, проявів корупції з боку службових осіб органів державної влади та управління в межах реалізації ними своїх повноважень тощо. Зазначена категорія кримінальних правопорушень пов'язана з багатоепізодною злочинною діяльністю (відповідно значним обсягом слідчої та оперативної роботи), а механізм таємного викрадення вантажу продовжує залишатись одним з найскладніших для своєчасного виявлення й припинення кримінально-протиправних дій. У статті встановлено, що головна мета такої слідчої (розшукової) дії – відшукування необхідних доказів, встановлення розшукуваних осіб й додаткових відомостей про обставини вчинення крадіжки вантажів на залізничному транспорті, яка досягається шляхом криміналістичної (пошукової) та кримінальної процесуальної діяльності. З урахуванням специфіки дослідження і рекомендацій, що існують на даний час щодо тактики проведення обшуку, автором запропоновано тактичні прийоми. Запропоновано алгоритм проведення обшуку, в рамках якого окрема увага приділена технічному документуванню, вжиттю належних заходів для забезпечення присутності осіб, права та законні інтереси яких можуть бути обмежені або порушені, а також понятих й спеціалістів-криміналістів. Аналіз практики засвідчив, що така слідча (розшукова) дія по цій категорії кримінальних проваджень дає позитивні результати, якщо буде проведена: за місцем проживання підозрюваних, у складських (гаражних) приміщеннях і на ділянках місцевості, що їм належали; при затриманні правопорушника на місці вчинення крадіжки, або безпосередньо після, за «гарячими слідами» найбільші результати були досягнуті при проведенні обшуку транспортного засобу та особистого обшуку підозрюваного. При проведенні зазначених обшуків зазвичай виявляли: частини викраденого вантажу; частини упаковки в якому знаходився вантаж; знаряддя злочину; предмети маскування крадіжки; взуття, схеми руху потягів, кошти від збуту викраденого майна, інші об'єкти, що вказували про вчинення іншого кримінального правопорушення (наркотичні речовини, зброя, вибухові пристрої).

Ключові слова: крадіжка, вантаж, залізниця, розслідування, слідчий, слідча (розшукова) дія, обшук.

The relevance of the article lies in the fact that one of the prerequisites for the formation of the method of investigation of cargo theft on railway transport was the development of railway lines and the number of criminal events related to their operation. Crime in railway transport is characterized by a constant increase in the level of latency, the spread and improvement of shadow schemes, manifestations of corruption on the part of officials of state authorities and management within the scope of their exercise of their powers, etc. The specified category of criminal offenses is associated with

multi-episode criminal activity (respectively, a significant amount of investigative and operational work), and the mechanism of secret theft of cargo continues to remain one of the most difficult for timely detection and termination of criminal and illegal actions. The article establishes that the main purpose of such an investigative (search) action is to find the necessary evidence, establish the wanted persons and additional information about the circumstances of the theft of goods on railway transport, which is achieved through forensic (search) and criminal procedural activities. Taking into account the specifics of the research and the currently existing recommendations regarding search tactics, the author proposed tactical techniques. An algorithm for conducting a search is proposed, in which special attention is paid to technical documentation, taking appropriate measures to ensure the presence of persons whose rights and legitimate interests may be limited or violated, as well as witnesses and forensic specialists. The analysis of practice proved that such an investigative (search) action in this category of criminal proceedings gives positive results, if it is carried out: at the place of residence of the suspects, in warehouse (garage) premises and in the areas of the area that belonged to them; when arresting the offender at the scene of the theft, or immediately after, following "hot tracks", the greatest results were achieved when the vehicle was searched and the suspect was personally searched. During these searches, the following were usually found: parts of the stolen cargo; parts of the package in which the cargo was located; hacking tools; items to disguise theft; shoes, train timetables, funds from the sale of stolen property, other objects indicating the commission of another criminal offense (narcotics, weapons, explosive devices).

Key words: *theft, cargo, railway, investigation, investigator, investigative (search) action, search.*

Актуальність теми. Однією з передумов формування методики розслідування крадіжок вантажів на залізничному транспорті став розвиток залізничних магістралей й кількості кримінальних подій пов'язаних із їх функціонуванням. Злочинність на залізничному транспорті характеризується постійним зростанням рівня латентності, поширенням та вдосконаленням тінювих схем, проявів корупції з боку службових осіб органів державної влади та управління в межах реалізації ними своїх повноважень тощо. Зазначена категорія кримінальних правопорушень пов'язана з багатоепізодною злочинною діяльністю (відповідно значним обсягом слідчої та оперативної роботи), а механізм таємного викрадення вантажу продовжує залишатись одним з найскладніших для своєчасного виявлення й припинення кримінально-протиправних дій.

Виклад основного матеріалу. Проведення обшуку під час досудового розслідування крадіжок вантажів на залізничному транспорті є одним із способів отримання доказів учинення кримінального правопорушення. Обшук може бути особи, або проводитись на станції, за місцем проживання, місцем роботи підозрюваного, гаражі, підсобному приміщенні, дачі, тощо. При цьому від своєчасності проведення та грамотної організації цієї СРД безпосередньо залежить результат досудового розслідування.

Загальними завданнями обшуку є:

1) виявлення та вилучення: знарядь кримінального правопорушення (наприклад, знарядь зламу та інших об'єктів); предметів зі слідами кримінального правопорушення або тих, що є результатом кримінально-протиправної діяльності (наприклад, підроблені документи); предметів та цінностей, здобутих (нажитих) кримінально-протиправним шляхом; документів, що мають значення для досудового розслідування або характеризують особу правопорушника (фотознімки, аудіо- та відеозаписи, листи, шоденники, записники); об'єктів, що використовувалися для реалізації кримінально-протиправного задуму; об'єктів, що вилучені з цивільного обігу, заборонені для використання або потребують спеціального дозволу, незалежно від того, відносяться вони до кримінального провадження чи ні (вогнепальна та холодна зброя, наркотичні засоби, вибухові пристрої, таємні документи тощо); майна для забезпечення відшкодування заподіяних збитків (з метою забезпечення цивільного позову) або в цілях можливої конфіскації; інших об'єктів, що мають значення для досудового розслідування і виступають засобом встановлення об'єктивної істини;

2) виявлення: осіб, які переховуються від слідства та суду або втекли з-під варти чи з місця позбавлення волі та перебувають у розшуку; трупів та їх частин; тварин (тих, що використовувалися як засоби або знаряддя вчинення кримінального правопорушення);

3) перевірка зібраних за кримінальним провадженням доказів та одержання нових доказів й перевірка слідчих версій, що висунуті слідчим на початковому етапі досудового розслідування;

4) встановлення обставин, що сприяли або перешкождали учиненню кримінального правопорушення, вжиття заходів профілактичного характеру та ін. [1, с. 288–289; 2, с. 422; 3, с. 157–158].

У разі затримання особи необхідно негайно провести його особистий обшук, звернувши увагу на наявність слідів кримінального правопорушення. У цьому аспекті, сприяють слідчому відповідні спеціалісти (залежно від обставин кримінального провадження). Вони звертають увагу слідчого на предмети, що мають значення, допомагають правильно описати, сфотографувати й вилучити ці предмети, попереджають від необережних дій, які можуть привести до втрати речових доказів. Вилучений у підозрюваного одяг упаковують у поліетиленові пакети. З метою виключення взаємного перенесення мікрооб'єктів кожен предмет одягу потрібно упаковувати окремо. Проте, у протоколі необхідно зазначити кількість пакетів, у які упаковано одяг та взуття. З метою недопущення налипання мікрооб'єктів з одягу на внутрішню поверхню пакета, який від тертя об інші об'єкти має статичне намагнічування, кожен предмет одягу слід обережно вивертати [4; 5; 6].

За наявності підстав особистий обшук проводиться й в інших осіб, що перебувають у приміщенні, що обшукується, оскільки ці особи можуть приховувати при собі розшукувані предмети. У випадку якщо слідчий і інші учасники обшуку точно не знають спеціального найменування виявлених предметів, треба детально описати в протоколі їх зовнішні ознаки: консистенцію, колір, форму, розміри, кількість, а якщо це рідкі або сипучі об'єкти, то об'єм.

Загалом, обшук, як і будь-яка слідча (розшукова) дія (СРД) потребує ретельної підготовки для її проведення й містить ряд певних криміналістичних та процесуальних особливостей планування підготовчого етапу. Доречно зауважує С. С. Чернявський та Р. І. Благута, що перед обранням організаційних і тактичних прийомів проведення обшуку слідчому необхідно вирішити низку завдань, зокрема визначити об'єкти, на яких слід проводити обшук (об'єкт обшуку), предмети й документи, які потрібно вилучати (об'єкти пошуку), послідовність і конкретні терміни проведення кожної слідчої дії [7, с. 182; 8, с. 90].

На нашу думку, слідчий насамперед повинен:

1) встановити особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться;

2) отримати ухвалу слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи (ч. 1 ст. 235 КПК України). Слідчий за погодженням з прокурором повинен звернутися з клопотанням до слідчого судді. До клопотання мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, у межах якого подається клопотання (ч. 3 ст. 234 КПК України) [9];

3) визначити точне місце і час його проведення;

4) уточнити прикмети предметів, назву, зміст і зовнішній вигляд документів, з'ясувати можливі місця їх виявлення, а також місця можливого зберігання цінностей, необхідних для забезпечення відшкодування матеріального збитку;

5) намітити коло учасників обшуку (працівники поліції, поняті й фахівці);

6) вирішити, які технічні засоби повинні використовувати при проведенні відповідних пошукових дій, і забезпечити їх наявність [10, с. 443].

Необхідно зазначити, що під достатніми даними для проведення обшуку розуміються відомості, що містяться в показаннях свідків, потерпілих, підозрюваних, у протоколах СРД, заявах громадян, а також одержані в ході оперативно-розшукової діяльності. Незаконно проведений обшук (проведений без ухвали слідчого судді або із застосуванням насильства) тягне за собою кримінальну відповідальність за ст. 162 КК України [1, с. 287–288].

Окрему групу техніко-криміналістичних засобів обшуку, становлять засоби одержання примусового доступу до приміщень, сховищ, речей, про які йдеться у абзаци першому ч. 6 ст. 236 КПК України. Такими засобами є лом, кувалда, електрична або бензинова кутова шліфувальна машина, газовий різак, спеціальний засіб «Ключ», електронні пристрої з криптографічним програмним забезпеченням зламу систем логічного захисту. Про факт та результати їх застосування обов'язкового повідомляється учасників обшуку та зазначається у протоколі обшуку.

Для пошуку схованих металевих виробів і інструментів, зокрема, закопаних у землю або в сніг, утоплених у воду (на глибину до метра) зазвичай використовується металолукач.

Надалі, обшук (робоча стадія) починається з таких попередніх дій (заходів): непомітне прибуття слідчо-оперативної групи; попереднє обстеження прилеглої до об'єкта обшуку території; виставлення постів (групи-перехвату); супроводження представника громадськості чи житлово-експлуатаційної контори для оперативного проникнення на об'єкт обшуку; додержання заходів безпеки; застосування технічних засобів аудіо-, відеофіксування; проникнення до об'єкта обшуку та його оперативне обстеження (з метою встановлення кількості присутніх і недопущення втечі, опору, знищення речових доказів тощо); пред'явлення службового посвідчення; ознайомлення обшукуваного з ухвалою слідчого судді; пропонування добровільно видати об'єкти пошуку.

Залежно від виконуваної ролі учасники обшуку поділяються на осіб, які проводять обшук, та осіб, присутніх під час його проведення. До першої групи належать: слідчий (прокурор) у провадженні якого перебуває кримінальне провадження; спеціалісти, яких запрошують для отримання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань; співробітники оперативних й інших підрозділів поліції, у тому числі дільничні, на яких можуть бути покладені допоміжні дії (наприклад, охорона місця обшуку).

До осіб, які обов'язково мають бути присутніми під час обшуку, згідно зі ч. 3, ч. 7 ст. 223, ст. 236 КПК України, належать поняті (не менше двох). Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, зацікавлені у результатах кримінального провадження. Обшук проводиться в присутності осіб, права та законні інтереси яких можуть бути обмежені або порушені (особа у володінні якої перебуває обшукуване приміщення чи інше володіння, членів її сім'ї, співмешканців тощо). Для участі в проведенні обшуку може бути запрошено потерпілого, підозрюваного, захисника, представника та інших учасників кримінального провадження. Підозрюваний має право особисто брати участь у проведенні обшуку та вимагати залучення захисника (ч. 3 ст. 42, ч. 2 ст. 46 КПК України). Обшук у приміщеннях, що їх займають підприємства, установи й організації, проводиться в присутності їх представників [11; 12, с. 60–61; 13, с. 351; 14, с. 134].

Як показав аналіз практики досудового розслідування, обшук по цій категорії кримінальних проваджень давав позитивні результати, якщо був проведений: за місцем проживання підозрюваних і на ділянках місцевості, що їм належали (52,1% випадків), за місцем їхньої роботи (13,5%), за місцем проживання родичів і знайомих (14,4%). При затриманні правопорушника на місці вчинення крадіжки, або безпосередньо після, за «гарячими слідами» в 90% випадків найбільші результати були досягнуті при проведенні особистого обшуку підозрюваного. Крім того, обшукувалася особистий ТЗ підозрюваних (32,6% випадків). При проведенні зазначених обшуків зазвичай виявляли: частини викраденого майна – 40,1% випадків; частини упаковки в якому знаходилось майно – 15,6%; знаряддя злочину – 18%; предмети маскуванню крадіжки – 8,7%; взуття – 26,6%. Варто додати, що у 13,5% випадків при обшуку були вилучені об'єкти, що вказували про вчинення іншого кримінального правопорушення (наркотичні речовини (27,3%); зброя: вогнепальна (18%), холодна (30%); вибухові пристрої (8%).

Обшукуючи приміщення, слід пам'ятати, що в більшості випадків правопорушники видозмінюють викрадене, тому об'єктами обшуку повинні служити не лише викрадене майно або його частини, але і пакувальний матеріал, приладдя, яке може служити маскуванню слідів крадіжки (нитки, плombs, фарба і тому подібне), документи про здачу викраденого в ломбард, комісійний магазин, скрутку тощо.

У ході дослідження, неодноразово було підтверджено, що між родом діяльності, професією правопорушника, його вподобаннями, захопленням і способами приховування розшукуваних предметів та вибором місць для влаштування тайників просліджується стійкий зв'язок. Тому перед обшуком доцільно отримати інформацію про професію та навички підозрюваного, щоб орієнтовано міркувати, куди він міг заховати викрадене.

З урахуванням специфіки нашого дослідження і рекомендацій, що існують на даний час щодо тактики проведення обшуку, можна виділити такі тактичні прийоми: використовувати чинник раптовості, тобто проводити невідкладно обшук після отримання відповідної інформації, а також заздалегідь відпрацювати спосіб проникнення в приміщення, що підлягає обшуку; передбачити дії слідчо-оперативної групи при відмові власника відкрити приміщення; за наявності декількох підозрюваних найкращий результат дає одночасне проведення обшуку у всіх співучасників. Якщо ж виконання цієї умови неможливе, то обшуки проводяться послідовно у окремих членів злочинної групи. Таке положення веде до того, що решта членів групи, довідавшись про факт затримання або проведення обшуку у співучасників, намагаються переховати викрадене чи позбавитися його [1, с. 290].

Раптовість групового обшуку позбавляє зацікавлених осіб можливості попередити один одного про небезпеку й заховати або знищити предмети, що викривають їх злочинну діяльність, а також унеможливує підготовку до опору [15]. Для проведення цієї тактичної операції створюється належна кількість слідчо-оперативної групи. Кожну з них очолює слідчий, який самостійно керує обшуком на місці. Водночас, конфліктність ситуації під час проведення обшуку пов'язана із залученням захисника до проведення цієї дії згідно з положенням ч. 1 ст. 236 КПК України. Це відбувається тому, що особа, житло якої обшукується, незалежно від того, є вона у процесуальному статусі підозрюваного чи свідка, вимагає забезпечення їй права на захист. У такій ситуації, враховуючи інтереси слідства, видається доцільним не зупиняти розпочату СРД, а вжити заходів для забезпечення присутності захисника. Специфічність і складність положення ч. 1 ст. 236 КПК України полягає у його подвійній взаємовиключній правовій природі: примусовість СРД та принцип забезпечення права на захист [16].

На практиці часто виникають випадки, коли присутні під час обшуку захисники відмовляються виконувати законні вимоги слідчого, мотивуючи це тим, що вони здійснюють реалізацію їхнього обов'язку шляхом надання правових консультацій особі, яка їх запросила, через це вони здійснюють телефонні дзвінки, оглядають вилучені слідчим прокурором речові докази тощо. Як наслідок суперечливого за призначенням положення ч. 1 ст. 236 КПК України знижується, а в деяких випадках не досягається не лише мета обшуку, а й відбувається недотримання права на захист, штучне створення умов для протистояння сторін захисту й обвинувачення, що не сприяє встановленню дійсних обставин кримінального правопорушення [15, с. 123; 17, с. 173–174].

При проведенні обшуку слідчий не повинен випускати з поля зору різного роду негативні сліди, що вказують про можливість знаходження в тому або іншому місці замаскованого сховища викраденого майна. Саме тому, при проведенні обшуку з метою виявлення тайників і місць приховування необхідно приділяти особливу увагу демаскуючим обставинам (наприклад, сліди свіжої штукатурки, побілки, фарбування стін; відсутність шпаклівки між дошками підлоги чи блиск верхівки цвяхів; наявність свіжо наклеєних шпалер; більш глухий звук при простукуванні частини стіни; наявність зів'язаних рослин у квіткових горщиках, що може свідчити про їх пересадження з метою облаштування схованки; потовщення і латки на одязі; незвичайне поведіння тварин тощо) [18, с. 170].

В окремих випадках про це може свідчити підозріла (незвична) поведінка правопорушника, або членів його сім'ї. Для виявлення подібних реакцій слідчим (дознавачем) в ході обшуку можуть бути застосовані такі тактичні прийоми, як «словесна розвідка», повторне повернення до дослідження раніше оглянутих предметів тощо. При проведенні обшуку на робочому місці підозрюваного обстеженню підлягають предмети, що знаходяться в користуванні правопорушника, або є його власністю: робочий стіл, інструменти, шафа для зберігання спецодягу, тумбочка, якою користувався злочинець, його особисті речі.

Для запобігання знищенню об'єктів, які підлягають вилученню, та протидії з боку обшукуваного, необхідно уникати затримку при вході в житло, де планується провести обшук. Слід акцентувати увагу на тому, що при будь-якому варіанті проникнення необхідно здійснювати постійний контроль за вікнами житла з метою запобігання викиданню предметів, речей з них, а в разі таких дій – документування цього факту [18, с. 167].

У свою чергу, необхідність залучення спеціаліста до цієї СРД пояснюється тим, що слідчий не має можливості самостійно виявити та зафіксувати дані про стан або зміну слідів, матеріали слідоутворюючих об'єктів. У зв'язку з цим інформація, здобута слідчим, є неповною та має вибіркового характеру, що призводить до втрати необхідної інформації для подальшого експертного дослідження [14, с. 127; 19, с. 454;]. До того ж, враховуючи, що за підсумками обшуку у цій категорії кримінальних проваджень потрібно здійснити значний обсяг роботи (упакувати велику кількість вантажу), то до участі в обшуку доцільно залучати кількох спеціалістів різних галузей, які, разом виконуючи свої обов'язки, доповнюватимуть один одного й водночас сприятимуть швидкому та повному розслідуванню [17, с. 176; 20].

Транспортні засоби, порівняно з іншими об'єктами, в яких може проводитись обшук, мають низку відмінностей: а) за призначенням – застосовуються для перевезення вантажів, пасажирів; б) за улаштуванням – складаються з каркасу і обшивки (за обшивкою порожнечі); в) за особливостями користування – більшість часу перебування в дорозі; г) проведення обшуку транспортних засобів нерідко пов'язано з їх зупинкою і затриманням, включенням або виключенням двигунів, агрегатів та іншими подібними діями [21].

Проводити огляд (обшук) автомобілів з метою пошуку речей, документів, цінностей, грошей та предметів доцільно за окремими «вузлами» у такій послідовності: 1) передня частина транспортного засобу – бампер, реєстраційний номерний знак, радіатор, фари, підфарники, капот, крила, передні колеса, лобове скло, склоочисники, передні бічні стійки кузова або кабінні; 2) задня частина – кришка багажника, її замок, задні ліхтарі, номерний знак, бампер, багажне відділення і його вміст (запасне колесо, інструменти); 3) верхня частина – дах автомобіля та вентиляційний люк зовні; 4) бічні сторони – передні і задні двері, ручки та замки зовні, бічне скло та ущільнювачі, дзеркало заднього виду, брызговики та підніжка; 5) салон – дверцята водія (внутрішня сторона), сидіння водія та чохли на ньому, дверцята переднього пасажира, його сидіння [17, с. 179–180].

Фіксація результатів обшуку, окрім занесення відомостей до відповідного протоколу, додатково здійснюється шляхом фотографування та в обов'язковому порядку із застосуванням безперервного відеозапису. Але у протоколі потрібно зазначити, яка саме криміналістична техніка застосовувалася (марка, модель тощо), щоб у подальшому можна було судити про результати і ефективність проведеного обшуку.

Об'єкти, що вилучаються, під час проведення обшуку упаковуються та опечатуються бирками з відтисненням печатки (штампу) та нанесенням на них підписів слідчого, підозрюваного та понятих. При цьому, зауважимо, що при складанні протоколу слід уникати необґрунтованих тверджень про характер та склад предметів, що вилучаються, для встановлення яких необхідно провести додаткові експертні дослідження, тобто слідчому варто лише обмежитися описом їх загальних ознак.

Безперечно результати обшуку під час розслідування крадіжок вантажів на залізничному транспорті, істотно поповнюють доказову базу, а також дають змогу слідчому використовувати отриману інформацію для проведення інших СРД [22, с. 160]. Знання вищевказаних обставин буде, на наш погляд, сприяти ретельній організації і цілеспрямованому проведенню обшуків.

Отже, на відміну від інших СРД, під час досудового розслідування крадіжок вантажів на залізничному транспорті, проведення обшуку має такі особливості:

- 1) конкретизованість об'єктів пошуку;
- 2) належність об'єктів пошуку, як правило, особам, в яких проводиться обшук;
- 3) примусовий характер обстеження та вилучення об'єктів пошуку;
- 4) процесуальний аспект (проводиться на підставі ухвали слідчого судді із використанням безперервного відеозапису).

Аналіз практики засвідчив, що обшук по цій категорії кримінальних проваджень давав позитивні результати, якщо був проведений: за місцем проживання підозрюваних, у складських (гаражних) приміщеннях і на ділянках місцевості, що їм належали (52,1% кримінальних проваджень); при затриманні правопорушника на місці вчинення крадіжки, або безпосередньо після, за «гарячими слідами» найбільші результати були досягнуті при проведенні обшуку транспортного засобу та особистого обшуку підозрюваного (90%). При проведенні зазначених обшуків зазвичай виявляли: частини викраденого вантажу (40,1%); частини упаковки в якому знаходився вантаж (15,6%); знаряддя злочину (18%); предмети маскування крадіжки (8,7%); взуття (26,6%), схеми руху потягів (7%), кошти від збуту викраденого майна (12%), інші об'єкти, що вказували про вчинення іншого кримінального правопорушення (наркотичні речовини, зброя, вибухові пристрої) (13,5%).

Список використаних джерел:

1. Криміналістика: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
2. Керівництво з розслідування злочинів : наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Одиссей, 2010. 960 с.
3. Коновалова В. Методика розслідування злочинів: оптимальні системи слідчих дій. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 4 (43). С. 155–160.
4. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. ВНЗ / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Ін-юре, 2004. 684 с.
5. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. 4-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2008. 464 с.

6. Криміналістика: питання і відповіді : навч. посіб. / за ред. А. В. Кофанова, О. Л. Кобилянського, Я. В. Кузьмічова та ін. Київ : Центр учб. літ., 2011. 280 с.
7. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження) : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужи. К. : Юрінком Інтер, 2003. 264 с.
8. Слідчі (розшукові) дії: навч. посіб. / О. В. Авраменко, Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк та ін. / за заг. ред. Р. І. Благути та Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 416 с.
9. Криміналістика у питаннях та відповідях : навч. посіб. / А. В. Іщенко, В. В. Пяковський, А. В. Самодін та ін. Київ : Центр учб. літ., 2016. 118 с.
10. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Київ : Алерта, 2014. 768 с.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
12. Процесуальний порядок та тактичні особливості здійснення слідчих (розшукових) дій: наук.-метод. рек. / В. В. Кікінчук, К. Л. Бугайчук, В. О. Малярова, Т. П. Матюшкова. Харків : ХНУВС. 2018. 101 с.
13. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид. переробл. та допов. Київ: Ін Юре, 2016. 640 с.
14. Пашиєва А. С. Криміналістичне дослідження металної холодної зброї : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 314 с.
15. Комарницька О. Б. Окремі питання здійснення обшуку житла стороною обвинувачення. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 118–129.
16. Галаган В. І., Удовенко Ж. В. Забезпечення засади невторчання у приватне життя чи проведення обшуку житла чи іншого володіння особи. *Наукові записки. Юридичні науки*. 2014. Т. 155. С. 114–117.
17. Тарасенко О. С. Розслідування незаконного поведіння з вогнепальною зброєю, що вчиняється злочинними об'єднаннями : дис. ... док. юрид. наук. Київ. 2017. 283 с.
18. Рудницька Ю. В. Розслідування крадіжок, вчинених неповнолітніми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 244 с.
19. Завидняк І. О. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій та його консультативна допомога. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 453–456. URL: http://www.pap.in.ua/6_2019/116.pdf.
20. Гоч Н. В. Тактика обшуку під час розслідування ухилень від сплати єдиного внеску. URL: <http://www.apdr.in.ua/v71/65.pdf>.
21. Галиця О. С. Деякі питання застосування кримінально-процесуального законодавства при проведенні обшуку транспортних засобів. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3346>.
22. Коваль Ю. Є. Методика розслідування крадіжок особистого майна пасажирів, вчинених на залізничному транспорті України : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Львів, 2016. 224 с.

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАВДАНЬ З УДОСКОНАЛЕННЯ
ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЗАХИСТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
В УКРАЇНІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ**

**REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF TASKS FOR IMPROVING
INNOVATIVE ACTIVITIES AND PROTECTING INTELLECTUAL PROPERTY
IN UKRAINE IN TODAY'S CONDITIONS**

В статті наголошено, що негативні явища у сфері інноваційної діяльності, правової охорони та захисту інтелектуальної власності потребують вжиття невідкладних заходів як з боку вищого політичного керівництва держави, так і органів виконавчої влади на всіх рівнях. Доопрацювання потребує Концепція розвитку національної інноваційної системи України та Стратегія інноваційного розвитку України. Наголошено, на необхідності забезпечити посилення контролю за дотриманням норм Конституції України та вимог законів України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», «Про науковий парк «Київська політехніка», «Про вищу освіту», інших законів з питань наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, а також Постанови Верховної Ради України від «Про дотримання законодавства щодо розвитку науково-технічного потенціалу та інноваційної діяльності в Україні». Доведена необхідність активізувати формування законодавчої бази сучасної політики інноваційного розвитку економіки, формування конкурентоспроможного вітчизняного сектору науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції, формування ринку інтелектуальної власності та структурної перебудови виробництва шляхом активного розвитку інноваційної інфраструктури, створення та сприятливого функціонування технологічних і наукових парків, бізнес-інкубаторів, інноваційних венчурних та інвестиційних фондів і фінансово-кредитних установ, територій пріоритетного розвитку. Зроблено висновок, про необхідність вжити заходів щодо організації розроблення стратегії розвитку України на інноваційній основі на тривалу перспективу (понад 20 років) та забезпечити відповідно до Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» розроблення прогнозу економічного і соціального розвитку України на середньостроковий період. Аудит і реформування науково-інноваційної системи України та правової охорони інтелектуальної власності в Україні дасть можливість: створити прозору та ефективну структуру державного управління сферою інноваційної діяльності та інтелектуальної власності; поліпшити якість та підвищити ефективність роботи органів управління даної державної системи; спростити та забезпечити прозорість процедур набуття й розпорядження правами інтелектуальної власності; забезпечити впровадження ефективного механізму захисту прав інтелектуальної власності; створити умови для розбудови національної інноваційної системи.

Ключові слова: держава, інформаційна політика, кібербезпека, критична інфраструктури, інноваційна діяльність.

The article emphasizes that negative phenomena in the field of innovative activity, legal protection and protection of intellectual property require the adoption of urgent measures both by the top political leadership of the state and executive authorities at all levels. The Concept of the Development of the National Innovation System of Ukraine and the Strategy of the Innovation Development of Ukraine require revision. It was emphasized that it is necessary to ensure the strengthening of control over compliance with the norms of the Constitution of Ukraine and the requirements of the laws of Ukraine "On scientific and scientific and technical activity", "On innovative activity", "On priority areas of development of science and technology", "On priority areas of innovative activity in Ukraine", "On the special regime of innovative activities of technology parks", "On state regulation of activities in the field of technology transfer", "On the science park "Kyiv Polytechnic", "On higher education", other laws on scientific, scientific, technical and innovative activities, as well as the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine from "On compliance with the legislation on the development of scientific and technical potential and innovative activities in Ukraine". It is proven necessary to intensify the formation of the legislative framework of the modern policy of innovative development of the economy, the formation of a competitive domestic sector of research and development works, the increase of the competitiveness of domestic products, the formation of the intellectual property market and the structural restructuring of production through the active development of innovative infrastructure, the creation and favorable functioning of technological and science parks, business incubators, innovative venture and investment funds and financial and credit institutions, priority development areas. It was concluded that it is necessary to take measures to organize the development of Ukraine's development strategy on an innovative basis for a long-term perspective (more than 20 years) and to ensure, in accordance with the Law of Ukraine "On State Forecasting and Development of Economic and Social Development Programs of Ukraine", the development of a forecast of the economic and social development of Ukraine for the medium term. The audit and reform of the scientific and innovative system of Ukraine and the legal protection of intellectual property in Ukraine will provide an opportunity to: create a transparent and effective structure of state management in the sphere of innovative activity and intellectual property; to improve the quality and increase the efficiency of the management bodies of this state system; to simplify and ensure transparency of procedures for acquiring and disposing of intellectual property rights; ensure the implementation of an effective mechanism for the protection of intellectual property rights; to create conditions for the development of the national innovation system.

Key words: *state, information policy, cyber security, critical infrastructure, innovative activity.*

Актуальність теми. Як нами неодноразово зазначалося раніше, що сухі формальні повідомлення та цифри про стан інноваційної діяльності та захисту інтелектуальної власності в Україні та певні досягнення не відображають якісних характеристик даного явища.

Адже саме даний елемент розвитку української державності, який вказує на якісну сторону державної системи інноваційної діяльності та захисту інтелектуальної власності відображає потенційні і реальні можливості України до інноваційного розвитку та її інтеграції до світової економічної системи за яку так бореться вся система влади.

Задля цього, у подальшому ми наведемо завдання які визначені апаратом влади та управління, та ступінь їх виконання державними органами і структурами із розвитку інноватики в Україні.

Виклад основного матеріалу. Опис якісного стану та завдань зазначеної системи ми почнемо з 2001 року.

Так, *Указом Президента України від 27.04.01 р. «Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні»*, з метою забезпечення конституційних прав громадян на захист інтелектуальної власності, сприятливих умов для створення об'єктів інтелектуальної власності, розвитку українського ринку цих об'єктів Кабінету Міністрів України необхідно:

1) розробити та затвердити до 1 серпня 2001 року програму державного сприяння охороні інтелектуальної власності, спрямовану на формування цивілізованого ринку об'єктів інтелектуальної власності та забезпечення ефективного захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності;

2) вжити в установленому порядку:

– заходів щодо приєднання України до Міжнародної конвенції про охорону прав виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення, підписаної в м. Римі 26 жовтня 1961 року, Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, підписаного в м. Женеві 20 грудня 1996 року, Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми, підписаного в м. Женеві 20 грудня 1996 року, Женевського акту Гаазької конвенції про міжнародну реєстрацію промислових знаків, підписаного в м. Женеві 2 липня 1999 року, Договору про патентне право, підписаного в м. Женеві 1 червня 2000 року;

– удосконалення законодавства України у сфері інтелектуальної власності з урахуванням положень міжнародних договорів України, а також Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Угода TRIPs);

– забезпечення належного супроводження у Верховній Раді України проекту закону про особливості державного регулювання підприємницької діяльності у сфері виробництва, експорту та імпорту дисків для лазерних систем зчитування;

– підготовки та внесення на розгляд Верховної Ради України відповідних законопроектів;

– запровадження механізмів державної підтримки патентування вітчизняних об'єктів інтелектуальної власності в іноземних державах;

– нормативного врегулювання методики оцінки вартості об'єктів інтелектуальної власності та впорядкування оціночної діяльності у сфері інтелектуальної власності;

– розроблення та затвердження до 1 липня 2001 року порядку переміщення через митний кордон України товарів або предметів, на які поширюються права інтелектуальної власності;

– проведення до 1 січня 2003 року інвентаризації об'єктів інтелектуальної власності, під час створення яких використовувалися кошти державного бюджету та державних цільових фондів;

– утворення у складі Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України спеціальних підрозділів боротьби з правопорушеннями у сфері інтелектуальної власності, у складі Державного департаменту інтелектуальної власності – підрозділу інспекторів з питань інтелектуальної власності;

– підготовки за державним замовленням фахівців з питань інтелектуальної власності для органів державної влади та закладів освіти, науки, культури державної форми власності;

– вивчити питання щодо створення спеціалізованого патентного суду;

– ініціювати проведення парламентських слухань з питань охорони інтелектуальної власності в Україні;

– розглянути питання щодо створення протягом 2001 – 2002 років регіональних відділень Державного департаменту інтелектуальної власності [1].

На наше переконання, даний Указ є першим і останнім нормативним документом, спрямованим на удосконалення якісного стану інноваційної діяльності та захисту інтелектуальної власності в Україні, а його виконання є негативно вражаючим за своїм станом.

Достатньо інформативними та виваженими є матеріали парламентських слухань «Захист прав інтелектуальної власності в Україні: проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування», які відбулися 21 березня 2007 р.

Парламентом вимагається від Кабінету Міністрів України до 1 січня 2008 року проінформувати Верховну Раду України про стан виконання Рекомендацій за підсумками парламентських слухань «Захист прав інтелектуальної власності в Україні: проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування».

З урахуванням зазначеного вище учасники парламентських слухань дають свої рекомендації Верховній Раді України, Верховному Суду України, Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти, Кабінету Міністрів України, Міністерству освіти і науки України.

Вважається, що реалізація повного пакету рекомендацій сприятиме подальшому розвитку та якісному вдосконаленню системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні, прискоренню економічного розвитку і підвищенню міжнародного іміджу нашої держави [2].

Беззаперечним фактом являється те, що зазначені заходи виконано лише за поодинокими пунктами!!!

На чергових Парламентських слуханнях «Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації», що відбулися 20 червня 2007 р. наголошується, що зазначені проблеми обговорюються в Україні вже не перший раз: їм були присвячені парламентські слухання «Захист прав інтелектуальної власності в Україні: проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування» (21 березня 2007 р.), слухання в Комітеті з питань науки і освіти «Інноваційна діяльність в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення» (29 листопада 2006 р.), «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» (17 червня 2009 р.) тощо.

У зв'язку з цим, Верховна Рада України постановляє Кабінету Міністрів України до 1 січня 2008 року поінформувати Верховну Раду України про стан виконання Рекомендацій, схвалених цією Постановою.

З метою виконання першочергових заходів у напрямі формування та розвитку національної інноваційної системи знову дає рекомендації Кабінету Міністрів України, Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти, Комітетам та фракціям Верховної Ради України сприяти розвитку та вдосконаленню правової бази науково-технічної та інноваційної сфери, в межах повноважень посилити контроль за виконанням норм відповідних законів.

Під час затвердження Державного бюджету України на 2008 рік та на наступні роки виходити з необхідності фінансування розвитку науки і науково-технічної сфери у межах та обсягах згідно із законами України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», «Про освіту», «Про вищу освіту», зокрема фінансування Державного фонду фундаментальних досліджень у розмірі 0,1 відсотка ВВП [3].

21 листопада 2008 року РНБО України прийняла рішення «Про право і захист інтелектуальної власності та посилення її ролі у формуванні національного багатства». Однак, як свідчить запит народного депутата Верховної Ради України Полохала В. І. від 20 лютого 2009 року щодо безпрецедентного затягування Секретаріатом Президента України введення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 21 листопада 2008 року «Про право і захист інтелектуальної власності та посилення її ролі у формуванні національного багатства», попередньо підтриманий 342 народними депутатами України воно ще не було введене в дію [4], як і сьогодні. А вже будь-яка інформація стосовно нього відсутня на урядових порталах!!!

Постанова Верховної Ради України від 11 лютого 2015 року «Про стан та законодавче забезпечення розвитку науки та науково-технічної сфери держави» зобов'язує Кабінет Міністрів України до 1 вересня 2015 року проінформувати Верховну Раду України про стан реалізації Рекомендацій парламентських слухань, схвалених цією Постановою, а контроль за виконанням цієї Постанови покласти на Комітет Верховної Ради України з питань науки і освіти.

Надалі зазначеною постановою надаються рекомендації Президенту України, Верховній Раді України, Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти, Кабінету Міністрів України, Міністерству фінансів України, Міністерству освіти і науки України, Міністерству освіти і науки України та Міністерству фінансів України, Міністерству освіти і науки України та Національній академії педагогічних наук України, Міністерству аграрної політики та продовольства України та Національній академії аграрних наук України, Міністерству охорони здоров'я України та Національній академії медичних наук України, Міністерству соціальної політики України стосовно різних аспектів удосконалення зазначеної сфери [5].

Указ Президента України від 26 травня 2015 року «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» зобов'язує Кабінет Міністрів України розробити та внести у місячний строк в установленому порядку на розгляд Ради національної безпеки і оборони України комплексні пропозиції щодо реформування органів сектору безпеки і оборони України; забезпечити підготовку до 25 червня 2015 року з метою забезпечення послідовного переозброєння Збройних Сил України та інших військових формувань на нові зразки озброєння та військової техніки проекту концепції Державної цільової оборонної програми розвитку озброєння та військової техніки на період 2016 – 2020 років; підготувати разом із Національним інститутом стратегічних досліджень і подати в установленому порядку пропозиції щодо системи індикаторів (показників) стану національної безпеки.

Пріоритетом з підвищення обороноздатності держави є реформування Збройних Сил України з метою забезпечення їх ефективності, мобільності, оснащення сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою та на основі цього – спроможності забезпечити оборону держави.

Реформування та розвиток сектору безпеки залежить в першу чергу від інформаційної, кібернетичної безпеки та захисту державної таємниці.

Одним з найважливіших завдань із забезпечення економічної безпеки є формування сприятливого бізнес-клімату та умов для прискореного інноваційного розвитку економіки; розвитку оборонно-промислового комплексу як потужного високотехнологічного сектору економіки, здатного відігравати ключову роль у її прискореній інноваційній модернізації; забезпечення наступальності заходів політики інформаційної безпеки на основі асиметричних дій проти всіх форм і проявів інформаційної агресії; розробка і реалізація скоординованої інформаційної політики органів державної влади; удосконалення професійної підготовки у сфері інформаційної безпеки [6].

Розпорядженням КМ України від 4 червня 2015 р. № 575-р затверджено «План заходів з реалізації Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері на 2015-2019 роки» зобов'язало всі міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Національну академію наук, національні галузеві академії наук щороку до 15 лютого інформувати Міністерство освіти і науки про стан виконання затвердженого цим розпорядженням плану заходів за формою, встановленою Міністерством, для подання до 1 травня Кабінетові Міністрів України узагальноної інформації.

Задля їх вирішення необхідним вбачається реформування системи державного замовлення на виконання науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт; створення сприятливих умов для активізації інноваційної діяльності, впровадження інновацій, функціонування інноваційної інфраструктури; впровадження результатів наукових досліджень, винаходів та технологій, забезпечення реалізації прав на об'єкти інтелектуальної власності; формування інноваційної культури тощо [7].

Постанова Верховної Ради України від 14 квітня 2016 р. «Програма діяльності Кабінету Міністрів України» визначає, що діяльність Кабінету Міністрів України зосереджується на відновленні національного військово-промислового комплексу, зокрема шляхом розміщення державного оборонного замовлення та реалізації програм міжнародного співробітництва, залученні інвестицій, поліпшення умов ведення бізнесу, запровадженні механізмів страхування ризиків інвесторів, у тому числі іноземних, забезпечення ефективного захисту прав інтелектуальної власності, розвитку високотехнологічних виробництв, індустріальної та інноваційної інфраструктури, запровадження механізмів комерціалізації результатів наукових робіт і трансферу технологій з метою розвитку національних наукових центрів, підвищенні якості освіти, зокрема, за рахунок залучення інвестицій та розширення переліку освітніх послуг, оновлення освітніх стандартів з метою формування в учнів необхідних для життя компетентностей; стимулювання інвестицій роботодавців у матеріально-технічну базу професійно-технічних навчальних закладів, зокрема в рамках проектів державно-приватного партнерства; запровадження ефективної системи атестації наукових установ, грантової системи фінансування наукових досліджень; сприяння комерціалізації результатів наукових робіт та створення дієвої системи трансферу технологій [8].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 травня 2016 р. № 418-р «Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік», а саме пунктами 10, 11 та 12 визначено необхідність створення умов для розвитку інноваційних підприємств і широкого впровадження інноваційних технологій в усіх галузях економіки є нагальною метою, яка передбачає в першу чергу аудит і реформування науково-інноваційної системи України, тобто одержання об'єктивної комплексної оцінки системи з рекомендаціями [9].

До кінця року 2016 року Кабінетом Міністрів України планується:

- проведення аудиту науково-інноваційної системи (за участю представників Європейської Комісії);
- підготовка та обговорення проекту звіту за результатами проведеного аудиту (за участю представників Європейської Комісії);
- оприлюднення остаточного звіту з рекомендаціями представників Європейської Комісії;
- у рамках створення Наукового комітету Національної ради питань розвитку науки і технологій [10].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 червня 2016 р. № 402-р «Про схвалення Концепції реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні» ухвалено Концепцію реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні.

Разом з тим, Міністерству економічного розвитку і торгівлі разом із заінтересованими центральними органами виконавчої влади розробити та подати у місячний строк Кабінетові Міністрів України план заходів з реалізації Концепції, схваленої цим розпорядженням.

Дивно, але зазначене розпорядження не враховує положень розпорядження від 27 травня 2016 р. № 418-р «Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік» [11].

А ТЕПЕР СТОСОВНО ОЧІКУВАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ І СПОСОБІВ ЇХ ВИКОНАННЯ.

Мінекономрозвитку на виконання пункту 2 Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.06.2016 № 402-р «Про схвалення Концепції реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні» було розроблено план заходів з реалізації концепції, який було схвалено на засіданні уряду 23.08.2016.

23 серпня 2016 р. оприлюднено розпорядження Кабінету Міністрів України «План заходів з реалізації Концепції реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні».

Останнім передбачено запровадження прозорої дворівневої структури державної системи правової охорони інтелектуальної власності, реорганізацію системи колективного управління майновими авторськими та суміжними правами, удосконалення національного законодавства та його гармонізація із законодавством ЄС [12].

Відповідно до Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої постановою Верховної Ради України від 14 квітня 2016 р. № 1099-VIII [13], та на виконання пункту 174 плану дій Кабінету Міністрів України на 2016 рік, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 184 [14] реалізація Концепції дасть можливість:

- створити прозору та ефективну структуру державного управління сферою інтелектуальної власності;
- поліпшити якість та підвищити ефективність роботи органів управління державної системи правової охорони інтелектуальної власності;
- спростити та забезпечити прозорість процедур набуття й розпорядження правами інтелектуальної власності;
- підвищити якість охоронних документів у сфері інтелектуальної власності;
- забезпечити впровадження ефективного механізму захисту прав інтелектуальної власності;
- створити умови для розбудови національної інноваційної системи [15].

На підставі викладеного вище вбачається те, що популістська позиція керівництва держави стосовно інформаційної політики України пов'язується з наслідками, а не з причинами сучасного стану кібербезпеки її критичної інфраструктури; стану інноваційної діяльності та захисту інтелектуальної власності. Тобто, в першу чергу слід детально проаналізувати стан проблеми, виявити первинне та вторинне, причинно-наслідкові зв'язки і лише потім ставити завдання органам влади та управління.

Це підтверджується наступним.

Указ Президента України від 27 січня 2016 року «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію кібербезпеки України» затверджує Стратегію кібербезпеки України і доручає секретареві Ради національної безпеки і оборони України подати у місячний строк на розгляд Президентові України проект Положення про Національний координаційний центр кібербезпеки.

Зазначені рішення впливають із того, що стрімкий розвиток інформаційних технологій поступово трансформує світ. Відкритий та вільний кіберпростір розширює свободу і можливості людей, збагачує суспільство, створює новий глобальний інтерактивний ринок ідей, досліджень та інновацій [16].

Указ Президента України від 25 лютого 2017 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» означає, що комплексний характер актуальних загроз національній безпеці в інформаційній сфері потребує визначення інноваційних підходів до формування системи захисту та розвитку інформаційного простору в умовах глобалізації та вільного обігу інформації.

Доктрина інформаційної безпеки України визначає національні інтереси України в інформаційній сфері, загрози їх реалізації, напрями і пріоритети державної політики в інформаційній сфері.

Метою Доктрини є уточнення засад формування та реалізації державної інформаційної політики, насамперед щодо протидії руйнівному інформаційному впливу Російської Федерації в умовах розв'язаної нею гібридної війни.

Зважаючи на особливі умови, забезпечення реалізації Доктрини можливе лише за умови належної координації заходів, здійснюваних усіма державними органами. Ключові заходи відповідно до положень Доктрини визначатиме Рада національної безпеки і оборони України [17].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 березня 2017 р. № 155-р «Про затвердження плану заходів на 2017 рік з реалізації Стратегії кібербезпеки України» визначено таке.

Міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади за участю Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Національного банку забезпечити:

1) виконання затвердженого цим розпорядженням плану заходів у межах бюджетних призначень, передбачених на поточний рік;

2) формування бюджетних запитів на наступні роки з урахуванням фінансування заходів відповідно до пріоритетів та напрямів, передбачених Стратегією кібербезпеки України;

3) подання Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації:
– до 15 червня та 15 грудня даних про хід виконання плану заходів, затвердженого цим розпорядженням, для їх узагальнення та інформування зазначеною Адміністрацією Апарату Ради національної безпеки і оборони України та Кабінету Міністрів України;

– до 1 вересня пропозицій до плану заходів на 2018 рік з реалізації Стратегії кібербезпеки України [18].

Відзначаючи, що наука і освіта продовжують втрачати функції впливу на соціально-економічний розвиток держави, а показники науково-технічного потенціалу досягли критичного рівня, що створює реальні загрози національній безпеці України, *учасники парламентських слухань на тему: «Про стан та проблеми фінансування освіти і науки в Україні»* вважають неприпустимим руйнування усталеної системи освіти і науки та знову надають рекомендації Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Міністерству освіти і науки України, Міністерству освіти і науки України спільно з Національною академією наук України, національними галузевими академіями наук, Національною академією наук України, національним галузевим академіям наук, місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування [19].

Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. «Про зміни, що вносяться до актів Кабінету Міністрів України з питань інтелектуальної власності» фактично змінює за текстом 17 інших постанов лише назву ДСІВ на Мінекономрозвитку [20], тобто ніяким чином не змінює змістовну сторону цих постанов!!!

Основним підсумком роботи з вирішення практичних проблем удосконалення інноваційної діяльності та захисту інтелектуальної власності в Україні є те, що інноваційний розвиток Українського суспільства здійснюється масштабно, але стихійно. Останнє є негативною, тривожною і можна сказати загрозливою тенденцією.

Виходячи з викладеного існує потреба в перегляді й актуалізації змісту державної наукової політики, визначеності її доктринальних завдань та стратегічних напрямів, а також у створенні простих, зрозумілих науковцям, владі та суспільству механізмів забезпечення зростання ролі науки та її інноваційного потенціалу в соціально-економічному розвитку країни.

У зв'язку з цим головним завданням є консолідація зусиль законодавців, урядових, наукових, бізнесових кіл суспільства на оптимальному комплексному вирішенні методологічних, стратегічних і тактичних проблем формування національної інноваційної системи, виробленні стратегії інноваційного розвитку України в умовах глобалізаційних викликів, що дає змогу відкрити перспективи для впровадження інноваційної моделі розвитку країни і тим самим забезпечити її конкурентоспроможність.

Державна інноваційна політика – це окремий напрямок економіко-правової політики держави, в рамках якої розробляється та реалізується система заходів державного регулювання зі стимулювання, планування, управління, підтримки та контролю за інноваційними процесами, що мають місце в науково-технічній, виробничій та інших сферах соціально-економічного життя країни. Предметом державної інноваційної політики, вважаємо, має бути визнано національну інноваційну систему, щодо якої держава виконує, насамперед, забезпечувальну, координаційну та контрольну функції.

Особливість інноваційної політики держави як окремого напрямку її політики полягає в тому, що вона покликана забезпечити перехід економічної системи держави на інноваційний шлях розвитку.

У даний час на території України необхідно враховувати норми майже 280 нормативно-правових актів державного і міждержавного характеру якими тим, чи іншим чином визначається різного роду «інноваційність» діяльності держави.

З метою повного та узгодженого правового забезпечення функціонування національної інноваційної системи, як вихід – доцільно здійснити кодифікацію законодавства України про інноваційну діяльність, результатом якої має стати комплексний нормативно-правовий акт (наприклад, Інноваційний кодекс).

У даний час сукупність нормативно-правових актів є надто складною для розуміння, містить у собі величезну кількість корисної інформації, яка на превеликий жаль абсолютно не систематизована. Останнє призводить до складності їх застосування на практиці у.

Таким чином, з метою підвищення ефективності застосування законодавства та державного регулювання у сфері промислової власності необхідно:

– Взяти не до відома, як це рекомендують парламентарі, а до виконання проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування слухань «Інноваційна діяльність в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення», «Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації», «Захист прав інтелектуальної власності в Україні: проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування», рішення РНБО «Про право і захист інтелектуальної власності та посилення її ролі у формуванні національного багатства» та Указу Президента України «Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні» тощо.

– Кабінету Міністрів України створити єдиний центральний орган виконавчої влади у сфері інтелектуальної власності та вжити невідкладних заходів щодо реформування системи державного регулювання і управління у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності, правової охорони і захисту інтелектуальної власності з метою проведення єдиної науково-технічної та інноваційної політики, ефективного використання бюджетних коштів для реалізації інноваційних проєктів і програм, ефективного функціонування системи охорони промислової власності, підвищення відповідальності за реалізацію державної політики.

– Розробити та внести на розгляд Верховної Ради України Програму розвитку державної системи охорони інтелектуальної власності в Україні і зміни до Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» в частині перегляду та коригування пріоритетних напрямів інноваційного розвитку з метою стимулювання інноваційної діяльності.

– Привести згідно Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» порядок реєстрації технопарків, спростити процедуру експертизи та реєстрації інноваційних проєктів, у тому числі проєктів технологічних парків.

– Прискорити розроблення та прийняття проєктів постанов Кабінету Міністрів України, необхідних для практичного запровадження ефективного механізму інноваційної діяльності.

– Забезпечити проведення інвентаризації інформаційних ресурсів та об'єктів інтелектуальної власності щодо можливостей їх подальшої комерціалізації.

Виходячи з викладеного вище, вважається доцільним лише один єдиний висновок: зазначена сфера державної діяльності вимагає негайного реформування шляхом систематизації норм права з чітко визначення компетенції державних органів та організацій з питань інноваційної та науково-технічної діяльності та трансферу технологій.

Негативні явища у сфері інноваційної діяльності, правової охорони та захисту інтелектуальної власності потребують вжиття невідкладних заходів як з боку вищого політичного керівництва держави, так і органів виконавчої влади на всіх рівнях.

Доопрацювання потребує Концепція розвитку національної інноваційної системи України та Стратегія інноваційного розвитку України.

Необхідно забезпечити посилення контролю за дотриманням норм Конституції України та вимог законів України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», «Про науковий парк «Київська політехніка», «Про вищу освіту», інших законів з питань наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, а також Постанови Верховної Ради України від «Про дотримання законодавства щодо розвитку науково-технічного потенціалу та інноваційної діяльності в Україні».

Під час затвердження Державного бюджету України виходити з необхідності фінансування розвитку науки і науково-технічної сфери у межах та обсягах згідно із законами України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», «Про освіту», «Про вищу освіту», зокрема фінансування Державного фонду фундаментальних досліджень у розмірі 0,1 відсотка ВВП.

Активізувати формування законодавчої бази сучасної політики інноваційного розвитку економіки, формування конкурентоспроможного вітчизняного сектору науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції, формування ринку інтелектуальної власності та структурної перебудови виробництва шляхом активного розвитку інноваційної інфраструктури, створення та сприятливого функціонування технологічних і наукових парків, бізнес-інкубаторів, інноваційних венчурних та інвестиційних фондів і фінансово-кредитних установ, територій пріоритетного розвитку та наукоградів тощо.

Підготувати та подати зміни до таких законів України «Про здійснення державних закупівель», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» щодо вдосконалення системи розроблення та наукового обґрунтування пріоритетних напрямів; включення до пріоритетних напрямів фундаментальних досліджень та прикладних наукових досліджень робіт із створення перспективних зразків високотехнологічної техніки (зокрема ракетно-космічної); «Про державно-приватне партнерство», «Про наукові парки» та інших законів щодо визначення організаційно-правової форми господарювання наукового парку «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» щодо спрощення процедури створення технологічних парків та запровадження сприятливих економічних умов їх діяльності; «Про загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій» як загальнодержавну цільову науково-технічну програму реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, затверджених Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»; «Про інноваційну діяльність» щодо формування національної інноваційної системи, розвитку інноваційної інфраструктури, розвитку державно-приватного партнерства, венчурного фінансування.

Вжити заходів щодо організації розроблення стратегії розвитку України на інноваційній основі на тривалу перспективу (понад 20 років) та забезпечити відповідно до Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» розроблення прогнозу економічного і соціального розвитку України на середньостроковий період.

Аудит і реформування науково-інноваційної системи України та правової охорони інтелектуальної власності в Україні дасть можливість:

- створити прозору та ефективну структуру державного управління сферою інноваційної діяльності та інтелектуальної власності;
- поліпшити якість та підвищити ефективність роботи органів управління даної державної системи;
- спростити та забезпечити прозорість процедур набуття й розпорядження правами інтелектуальної власності;
- забезпечити впровадження ефективного механізму захисту прав інтелектуальної власності;
- створити умови для розбудови національної інноваційної системи.

Список використаних джерел:

1. Указ Президента України від 27.04.01 р. № 285/2001 «Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні».
2. Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань «Захист прав інтелектуальної власності в Україні: проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2007. N 45, ст. 524.
3. Постанова Верховної Ради України від 27 червня 2007 року N 1244-V «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2007. N 46, ст. 525).
4. Постанова Верховної Ради України 20 лютого 2009 року № 1033-VI «Про направлення депутатського запиту народного депутата України Полохала В.І. Президенту України».
5. Постанова Верховної Ради України від 11 лютого 2015 року № 182-VIII «Про стан та законодавче забезпечення розвитку науки та науково-технічної сфери держави». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2015. № 16. С. 117.
6. Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України».
7. Розпорядження КМ України від 4 червня 2015 р. № 575-р затверджено «План заходів з реалізації Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері на 2015–2019 роки».

8. Постанова Верховної Ради України від 14 квітня 2016 р. № 1099-VIII «Програма діяльності Кабінету Міністрів України». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2016. № 18, ст. 208).
9. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 травня 2016 р. № 418-р «Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік».
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 травня 2016 р. № 418-р «Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік».
11. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 травня 2016 р. № 418-р «Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік».
12. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 632-р. «План заходів з реалізації Концепції реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні».
13. Постанова Верховної Ради України від 14 квітня 2016 р. № 1099-VIII «Програма діяльності Кабінету Міністрів України». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 18, ст. 208).
14. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 184 «Про затвердження плану дій Кабінету Міністрів України на 2016 рік».
15. Гордієнко С. Г. Чиновництво України та її інтелектуальна власність. Матеріали науково-практичної конференції, 17 травня 2016 р., м. Київ / упорядн. Дорогих С. О. К. : НДІП НАПрН України, Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності НАПрНУ, Навчально-науковий центр інформаційного права та правових питань інформаційних технологій ФСП НТУУ «КПІ». 2016. 227 с.
16. Указ Президента України від 27 січня 2016 року № 96/2016 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію кібербезпеки України».
17. Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України».
18. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 березня 2017 р. № 155-р «Про затвердження плану заходів на 2017 рік з реалізації Стратегії кібербезпеки України».
19. Постанова Верховної Ради України від 12 липня 2017 року № 2133-VIII «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан та проблеми фінансування освіти і науки в Україні».
20. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 998 «Про зміни, що вносяться до актів Кабінету Міністрів України з питань інтелектуальної власності».

**АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПИТАННЯ
ЗАПОБІГАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ,
ПОВ'ЯЗАНИХ З КОРУПЦІЄЮ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ**

**ANALYSIS OF REGULATORY AND LEGAL ENSURING THE ISSUE
OF PREVENTION OF ADMINISTRATIVE OFFENSES RELATED
TO CORRUPTION IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE**

Мета статті полягає у здійсненні комплексно-системного аналізу нормативних засад та теоретичних основ адміністративного права, на основі якого охарактеризувати нормативно-правове забезпечення питання запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаних з корупцією в Збройних силах України. З'ясовано, що Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції з надання доповідей і донесень про події, кримінальні правопорушення, військові адміністративні правопорушення та адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, порушення військової дисципліни та їх облік у Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту» визначає механізм надання доповідей та донесень про події, кримінальні правопорушення, військові адміністративні правопорушення та адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, порушення військової дисципліни в структурних підрозділах Міністерства оборони України Апарату Головнокомандувача Збройних Сил України, Генерального штабу Збройних Сил України, органах військового управління, з'єднаннях, військових частинах, військових навчальних закладах, установах та організаціях Збройних Сил України, органах військового управління, військових частинах, вищих військових навчальних закладах, установах, організаціях, підпорядкованих Міністерству оборони України, та державних підприємствах, що належать до сфери управління Міністерства оборони України, військових частинах, установах, організаціях, підпорядкованих Державній спеціальній службі транспорту. Зроблено висновок, що нормативно-правове забезпечення питання запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаних з корупцією в Збройних силах України характеризується розгалуженою сукупністю нормативних актів, серед яких основне місце виділено спеціальним законом України щодо запобігання корупції та функціонування Збройних сил України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та підзаконним актам, що регламентують порядок та умови діяльності Збройних сил України. Нормативно-правове забезпечення питання запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаних з корупцією в Збройних силах України побудоване на засадах антикорупційної політики держави та реалізується адміністративним інструментарієм. Важливим аспектом у формуванні нормативно-правового забезпечення питання запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаних з корупцією в Збройних силах України є стратегічна спрямованість на міжнародні стандарти запобігання корупції у правоохоронній сфері та розвиток міжнародної співпраці щодо створення ефективної системи запобігання корупції в Збройних силах України.

Ключові слова: *корупція, запобігання корупції, адміністративне правопорушення, адміністративне правопорушення пов'язане з корупцією, Збройні Сили України.*

The purpose of the article is to carry out a complex and systematic analysis of the normative foundations and theoretical foundations of administrative law, on the basis of which to characterize the normative and legal provision of the issue of prevention of administrative offenses related to corruption in the Armed Forces of Ukraine. It was found that the Order of the Ministry of Defense of Ukraine "On the approval of the Instructions for providing reports and reports on events, criminal offenses, military administrative offenses and administrative offenses related to corruption, violations of military discipline and their accounting in the Ministry of Defense of Ukraine, the Armed Forces of Ukraine and the State Special Service of Transport" defines the mechanism for providing reports and reports on events, criminal offenses, military administrative offenses and administrative offenses related to corruption, violations of military discipline in the structural units of the Ministry of Defense of Ukraine, the Office of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine, the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, military command bodies, formations, military units, military educational institutions, institutions and organizations of the Armed Forces of Ukraine, military command bodies, military units, higher military educational institutions, institutions, organizations subordinate to the Ministry of Defense of Ukraine, and state enterprises belonging to the sphere of administration of the Ministry of Defense of Ukraine, military units, institutions, organizations subordinate to the State Special Transport Service. It was concluded that the normative and legal provision of the issue of prevention of administrative offenses related to corruption in the Armed Forces of Ukraine is characterized by an extensive set of normative acts, among which the main place is allocated to special laws of Ukraine on the prevention of corruption and the functioning of the Armed Forces of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offenses and by-laws regulating the order and conditions of activity of the Armed Forces of Ukraine. Normative and legal provision of the issue of prevention of administrative offenses related to corruption in the Armed Forces of Ukraine is built on the principles of the anti-corruption policy of the state and is implemented by administrative tools. An important aspect in the formation of regulatory and legal support for the prevention of administrative offenses related to corruption in the Armed Forces of Ukraine is the strategic focus on international standards for the prevention of corruption in the law enforcement sphere and the development of international cooperation in order to create an effective system for preventing corruption in the Armed Forces of Ukraine.

Key words: *corruption, prevention of corruption, administrative offense, administrative offense related to corruption, Armed Forces of Ukraine.*

Актуальність теми. Рівень та масштаби корупції в країні, ефективність протидії корупційним процесам значною мірою залежать від доброчесності виборних посадових осіб, демократичності політичної системи загалом і виборчого процесу зокрема. Основними причинами такого стану справ є все ще слабкі інститути демократії в Україні, корупціогенне виборче законодавство, недосконале законодавство щодо фінансування виборчих кампаній та політичних партій, відсутність належного правового регулювання щодо запобігання конфлікту інтересів у діяльності виборних осіб та прозорих засад лобіювання. Очевидно, що розв'язати проблему політичної корупції можна тільки поступово, шляхом формування нового законодавства, посилення контролю за діяльністю виборних посадовців і представницьких органів влади з боку відповідних державних органів, інститутів громадянського суспільства, зокрема засобів масової інформації, підвищення політичної відповідальності громадян за свій вибір і народних обранців за свою діяльність. Разом з тим низка заходів законодавчого характеру повинна бути реалізована протягом найближчого часу [2].

Огляд останніх досліджень. Запобігання адміністративним правопорушенням пов'язаних із корупцією, зокрема, у правоохоронних органах, аналізували у своїх наукових роботах такі вчені як: В. Авер'янов, С. Алфьоров, А. Басов, М. Бездольний, О. Безпалова, Ю. Битяк, С. Гончарук, О. Губанов, О. Джафарова, В. Загородній, Н. Задирака, О. Клок, Ю. Коваленко, В. Колпаков, А. Комзюк, Г. Лученцов, П. Лютіков, М. Мельник, В. Настюк, О. Пасека, А. Приходько, С. Рогульський, С. Серьогін, С. Стеценко, М. Хавронюк, О. Шимон та багато інших.

Однак, суспільна значимість адміністративних правопорушень пов'язаних із корупцією, що полягає в економічних та політичних процесах нашої держави підкреслює важливість досліджень запобігання таким правопорушенням.

Мета статті полягає у здійсненні комплексно-системного аналізу нормативних засад та теоретичних основ адміністративного права, на основі якого охарактеризувати нормативно-правове забезпечення питання запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаних з корупцією в Збройних силах України.

Виклад основних положень. Основоположним нормативно-правовим актом в антикорупційному законодавстві України є Закон України «Про запобігання корупції», який визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень. Зокрема, даний нормативно-правовий акт визначає правовий статус центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику, а саме – Національного агентства з питань запобігання корупції, яке в свою чергу у відповідності із цим законом формує та реалізує державну антикорупційну політику [1].

Також вважаємо за необхідне вказати за Закон України «Про Збройні Сили України», який визначає функції, склад Збройних Сил України, правові засади їх організації, діяльності, дислокації, керівництва та управління ними. Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом. Закон містить норми щодо загальної структури, складу та організації Збройних Сил України, інформацію щодо керівництва Збройних Сил України та забезпечення їх діяльності, а також засади на яких Збройні Сили України проводять свою діяльність [3].

Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» здійснює правове регулювання відносин між державою і громадянами України у зв'язку з виконанням ними конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, а також визначає загальні засади проходження в Україні військової служби. Закон зауважує, що військові посадові особи Збройних Сил України зобов'язані вживати заходів щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, передбачених Законом України «Про запобігання корупції» [4].

Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» з метою подальшого зміцнення законності, правопорядку та військової дисципліни у Збройних Силах України, забезпечення конституційних прав військовослужбовців визначає статус, основні завдання, організацію та принципи діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, права, обов'язки, заходи соціального і правового захисту та відповідальність її військовослужбовців. Військова служба правопорядку у Збройних Силах України – спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України, призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях (далі – військові частини), військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; для запобігання кримінальним та іншим правопорушенням у Збройних Силах України, їх припинення; для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних Сил України, а також для захисту майна Збройних Сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах [5].

Завданням Кодексу України про адміністративні правопорушення є охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції України та Законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством. Так, Главою 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено перелік та визначення адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією [8].

Указ Президента України «Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» визначає порядок проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України та регулюються питання, пов'язані з проходженням такої служби під час виконання громадянами військового обов'язку в запасі. Положення застосовується також до відносин, що виникають у зв'язку з проходженням у Збройних Силах України кадрової військової служби особами офіцерського складу до їх переходу в установленому порядку на військову службу за контрактом або звільнення з військової служби [6].

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство оборони України» визначає Міністерство оборони України центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Міноборони є центральним органом виконавчої влади та військового управління, у підпорядкуванні якого перебувають Збройні Сили України. Одним із основних завдань Міністерства оборони України є забезпечення у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України реалізацію державної програми з виконання Антикорупційної стратегії. Для виконання вищевказаного завдання, Міністерство оборони України забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, розроблення та здійснення заходів для запобігання і протидії корупції та недопущення вчинення правопорушень, контроль за їх реалізацією в апараті Міноборони, на підприємствах, в установах і організаціях, які належать до сфери його управління та Збройних Силах України [7].

Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Антикорупційної програми Міністерства оборони України на 2021-2024 роки», метою якої є досягнення суттєвого прогресу у запобіганні та протидії корупції, забезпечення злагодженості та системності антикорупційної діяльності в апараті Міноборони, на підприємствах, в установах і організаціях які належать до сфери управління Міноборони, Збройних Силах України, Головному управлінні розвідки Міністерства оборони України, Державної спеціальної служби транспорту, застосування комплексу першочергових превентивних заходів у найбільш вразливих до корупційних ризиків сферах діяльності, формування умов для поступової трансформації системи роботи щодо запобігання корупції на стандарти НАТО з розбудови доброчесності [9].

Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України» визначає підстави та механізм проведення службового розслідування стосовно військовослужбовців Збройних Сил України, а також військово-зобов'язаних та резервістів, які не виконали (неналежно виконали) свої службові обов'язки або вчинили правопорушення під час проходження служби (зборів), а також дії (бездіяльність) яких призвели до завдання шкоди державі. В Порядку зазначено, що службове розслідування за фактами порушень антикорупційного законодавства проводиться відповідно до Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України, а також положень Закону України «Про запобігання корупції» [10].

Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції з надання доповідей і донесень про події, кримінальні правопорушення, військові адміністративні правопорушення та адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, порушення військової дисципліни та їх облік у Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту» визначає механізм надання доповідей та донесень про події, кримінальні правопорушення, військові адміністративні правопорушення та адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, порушення військової дисципліни в структурних підрозділах Міністерства оборони України Апарату Головнокомандувача Збройних Сил України, Генерального штабу Збройних Сил України, органах військового управління, з'єднаннях, військових частинах, військових навчальних закладах, установах та організаціях Збройних Сил України, органах військового управління, військових частинах, вищих військових навчальних закладах, установах, організаціях, підпорядкованих Міністерству оборони України, та державних підприємствах, що належать до сфери управління Міністерства оборони України, військових частинах, установах, організаціях, підпорядкованих Державній спеціальній службі транспорту [11].

Загалом, нормативно-правове забезпечення питання запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаних з корупцією в Збройних силах України характеризується розгалуженою сукупністю нормативних актів, серед яких основне місце виділено спеціальним законам України щодо запобігання корупції та функціонування Збройних сил України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та підзаконним актам, що регламентують порядок та умови діяльності Збройних сил України.

Нормативно-правове забезпечення питання запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаних з корупцією в Збройних силах України побудоване на засадах антикорупційної політики держави та реалізується адміністративним інструментарієм. Важливим аспектом у формуванні нормативно-правового забезпечення питання запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаних з корупцією в Збройних силах України є стратегічна спрямованість на міжнародні стандарти запобігання корупції у правоохоронній сфері та розвиток міжнародної співпраці щодо створення ефективної системи запобігання корупції в Збройних силах України.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 року № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 49. Ст. 2056.
2. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки : Закон України від 14.10.2014 № 1699-VII. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 200.
3. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 року № 1934- XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст.108.
4. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 року № 2232-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385.
5. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 07.03.2002 року № 3099-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 32. Ст. 225.
6. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 10.12.2008 року № 1153/2008. *Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>
7. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 року № 671. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-п#Text>
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Ст. 1122.
9. Про затвердження Антикорупційної програми Міністерства оборони України на 2021–2024 роки : Наказ Міністерства оборони України від 31.08.2021 року № 264. Міністерство оборони України: офіційний веб-сайт. 2021. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2021/264_nm_full_2021.pdf
10. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України від 21.11.2017 року № 608. *Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1503-17#Text>
11. Про затвердження Інструкції з надання доповідей і донесень про події, кримінальні правопорушення, військові адміністративні правопорушення та адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, порушення військової дисципліни та їх облік у Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту: Наказ Міністерства оборони України від 29.11.2018 року № 604. *Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1451-18#Text>

ГАРАНТІЇ ЛІКАРСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

GUARANTEES OF MEDICAL CONFIDENTIALITY IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Актуальність статті полягає в тому, що гарантії є важливим засобом захисту прав та свобод людини. Вони є системою норм, принципів та вимог, які забезпечують дотримання прав та законних інтересів людини. Мета статті полягає в тому, щоб на основі теоретичних та емпіричних дослідженнях, розглянути важливий аспект процесуальних гарантій – гарантії забезпечення охорони лікарської таємниці в кримінальному процесі. У статті розглянуто гарантії забезпечення лікарської таємниці у кримінальному процесі, проаналізовано норми міжнародного та національного законодавства з даного питання. Визначено основне призначення гарантій лікарської таємниці у кримінальному процесі. У статті досліджена наукова і нормативна модель охорони лікарської таємниці у кримінальному процесі та законодавстві України про охорону здоров'я, розкрито проблеми правового регулювання в даній сфері. Досліджено види гарантій лікарської таємниці у кримінальному процесі та їхню сутність та зміст. Досліджено загальні принципи забезпечення охорони та гарантій лікарської таємниці у кримінальному процесі. Обґрунтовано, що професійна лікарська таємниця – це наявність відомостей про факт звернення по медичну допомогу; даних про сам факт лікування; стан здоров'я особи; обізнаність із медичним та немедичним характером сімейного й інтимного життя хворого. Визначено, що правовий режим охорони права особи на лікарську таємницю у кримінальному процесі України передбачає можливість його тимчасового обмеження, а в окремих випадках – абсолютну недоторканість цього права. Розкрито підходи законодавця щодо визначення підстав для надання лікувальними закладами сторони обвинувачення відомостей, що охоплюються визначенням «лікарська таємниця». Констатовано, що правові підстави для надання лікувальними закладами відомостей про особу, що становлять лікарську таємницю, стороні кримінального провадження є неоднаковими через відсутність єдиної і послідовної позиції законодавця. Аргументовано, що норми, які визначають умови та порядок надання відомостей, що становлять лікарську таємницю, мають бути зрозумілими й однозначними, забезпечувати гарантії проти можливого свавілля і зловживання з боку держави.

Ключові слова: *лікарська таємниця, медична таємниця, гарантії лікарської таємниці, кримінальний процес, особисте життя, приватне життя.*

The relevance of the article lies in the fact that guarantees are an important means of protecting human rights and freedoms. They are a system of norms, principles and requirements that ensure compliance with human rights and legitimate interests. The purpose of the article is to consider, on the basis of theoretical and empirical research, an important aspect of procedural guarantees - the guarantee of the protection of medical secrecy in criminal proceedings. The article is devoted to the guarantees of medical confidentiality in criminal proceedings, and analyzes the norms of international and national legislation on this issue. The main purpose of the guarantees of medical confidentiality in the criminal process has been determined. The article examines the scientific and regulatory model of medical secrecy guarantees in the criminal process and the legislation of Ukraine on health protection, reveals the problems of legal regulation in this area. The types of guarantees of medical secrecy in the criminal process and

their essence and content have been studied. The general principles of protection and guarantees of medical confidentiality in the criminal process have been analyzed. It is substantiated that professional medical secrecy is the availability of information about the fact of requesting medical assistance; data on the very fact of treatment; a person's state of health; awareness of the medical and non-medical nature of the patient's family and intimate life. It was determined that the legal regime of protection of a person's right to medical secrecy in the criminal process of Ukraine provides the possibility of its temporary restriction, and in some cases - the absolute inviolability of this right. The legislator's approaches to determination of the grounds for providing medical facilities to the prosecution with information covered by the definition of "medical secrecy" have been revealed. It has been established that the legal grounds for providing information about a person, which constitutes a medical secret, by medical institutions to the party of criminal proceedings are not the same due to the lack of a unified and consistent position of the legislator. It is argued that the norms that determine the conditions and procedure for providing information constituting a medical secret should be clear and unambiguous providing guarantees against possible arbitrariness and abuse by the state.

Key words: *medical secrecy, medical secrecy, guarantees of medical secrecy, criminal process, personal life, private life.*

Вступ. Важливим засобом захисту прав та свобод людини є гарантії. Вони є системою норм, принципів та вимог, які забезпечують дотримання прав та законних інтересів людини.

Призначенням гарантій є забезпечення найбільш сприятливих умов для реалізації конституційно закріпленого статусу людини. Таким чином, гарантії є засобом, що забезпечують перехід від передбачених Конституцією можливостей до реальної дійсності. Ефективність гарантій залежить від рівня розвитку загальноправових принципів, стану економіки, рівня розвитку демократичних інститутів, політичної системи суспільства, наявності системи досконалих законів у державі, ефективності механізмів реалізації законоположень, рівня правової свідомості, правової культури населення, узгодженості інтересів населення та суспільства в цілому і наявності високоєфективного органу конституційного контролю [1, с. 222].

Стан дослідження. Питання дотримання процесуальних гарантій у кримінальному процесі розглядалися у роботах Ю.П. Аленіна, С.А. Альперта, М.І. Бажанова, В.П. Бож'єва, Т.В. Варфоломеевої, Ю.М. Грошевого, В.С. Зеленецького, О.В. Капліної, В.О. Коновалової, Е.Ф. Куцової, О.М. Ларіна, П.А. Лупинської, М.М. Михесенка, В.Т. Нора, Н.В. Сібільової, М.С. Строговича, П.М. Рабіновича, А.Л. Ривліна, І.В. Тиричева, А.Р. Туманянц, Ю.В. Хоматова, Г.І. Чангулі, В.Ю. Шепітька, В.П. Шибіка та інших вчених. Втім, питання дослідження гарантій збереження лікарської таємниці залишалось осторонь кола інтересів науковців, у зв'язку із чим становить особливу доцільність для дослідження.

Метою дослідження є на основі теоретичних та емпіричних дослідженнях, розглянути важливий аспект процесуальних гарантій – гарантії забезпечення охорони лікарської таємниці в кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінально-процесуальні гарантії – це передбачені законом засоби. Засоби в кримінальному процесі є сукупністю всіх процесуальних дій і процесуальних рішень, призначених для вирішення його завдань [3, с. 14].

Серед таких засобів слід звернути увагу на засади кримінального провадження, тобто виражені у законодавстві вихідні нормативно-керівні основи, що характеризують його зміст та закріплені в Конституції України, КПК України, інших законодавчих актах. Особливе значення мають конституційні засади кримінального провадження. Наприклад, ті, що стосуються охорони особистого життя громадян, таємниці листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень і знайшли відповідний вираз у кримінально-процесуальному законодавстві.

При цьому особисте життя громадян – це приватні сторони їх життя, зокрема сімейного, використання вільного часу, переконання, інтереси, звички тощо. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, обумовлених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Одним із видів такої конфіденційної інформації є лікарська таємниця, яка потребує охорони в кримінальному процесі шляхом за стосування відповідних гарантій [4].

На нашу думку, до таких гарантій слід віднести дотримання законів та інших нормативно-правових актів, принципів охорони лікарської таємниці, дотримання професійних та службових обов'язків, реалізації відповідальності за розголошення лікарської таємниці, дотримання міжнародних стандартів.

Отже, до гарантій забезпечення охорони лікарської таємниці в кримінальному процесі належить неухильне дотримання норм законодавства України. Розглянемо його детальніше.

Відповідно до ст. 286 Цивільного кодексу України фізична особа має право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при медичному обстеженні [5].

Дана стаття забороняє вимагати подання за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз і методи лікування фізичної особи, а особа, яка довідалася про лікарську таємницю у зв'язку з виконанням службових обов'язків або з інших джерел, зобов'язана утримуватися від поширення такої інформації.

Статтею 46 Закону України «Про інформацію» передбачено, що не підлягають розголошенню відомості, які стосуються лікарської таємниці [6].

Відповідальність за порушення законодавства про інформацію несуть особи, винні у використанні і поширенні інформації стосовно особистого життя громадянина без його згоди особою, яка є власником відповідної інформації внаслідок виконання своїх службових обов'язків (ст. 47 Закону України). Обов'язок збереження лікарської таємниці передбачений і Клятвою лікаря, затвердженою Указом Президента України № 349 від 15 червня 1992 р. Цю клятву повинні давати всі випускники вищих навчальних медичних закладів України.

Аналіз цього акта свідчить, що у ньому вміщено всі важливі норми етики і деонтологічні принципи, враховано міжнародну практику.

Відповідно до ст. 40 Основ законодавства України про охорону здоров'я медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості [7].

Отже, забезпечення дотримання лікарської таємниці передбачено рядом законів та нормативно-правових актів.

Однак в окремих випадках, визначених законом, можливий відступ від такого правила. Так, ч. 2 ст. 32 та ч. 3 ст. 34 Конституції України передбачають, що лікарська таємниця може бути розголошена без згоди особи чи її законних представників в інтересах національної безпеки, економічного добробуту й прав людини та в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, а також з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя [7].

Цивільний кодекс встановлює можливість розголошення лікарської таємниці батькам (усиновловачам), опікунам, піклувальникам у випадку надання допомоги неповнолітньому, який не досягнув віку 14 років, і недієздатним особам.

Крім того, ст. 30 Сімейного кодексу України встановлює обов'язок наречених повідомити один одного про стан свого здоров'я. При цьому держава забезпечує створення умов для медичного обстеження наречених, а результати такого обстеження є таємницею й повідомляються лише їм [8].

Відповідно до ч. 4 ст. 6 Закону України «Про психіатричну допомогу», допускається передача відомостей про стан психічного здоров'я особи й про надання їй психіатричної допомоги без згоди особи або без згоди її законного представника для організації надання особі, яка страждає на тяжкий психічний розлад, психіатричної допомоги або для провадження дізнання, досудового слідства або судового розгляду за письмовим запитом особи, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора й суду [9].

Відповідно до ч. 2 ст. 26 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [10] та п. 5 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [11] лікарська таємниця може стати доступною при загрозі розповсюдження інфекційних захворювань, ухиленні від обов'язкового медичного огляду або щеплення проти інфекцій встановленого переліку.

Таким чином, за поданням відповідних посадових осіб державної санітарно-епідеміологічної служби особи, які є носіями збудників інфекційних хвороб, хворі на небезпечні для ото-

чення інфекційні хвороби або особи, які ухиляються від обов'язкового медичного огляду або щеплення проти інфекцій, можуть бути усунені від роботи, навчання або відвідування дошкільних закладів.

Розповсюдження конфіденційної інформації може мати виправдання і при настанні нещасного випадку на виробництві або при профхворобі відповідно до п. 9 постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві» і п. 6 Порядку розслідування та обліку нещасних випадків невикробничого характеру.

У разі незаконного розголошення лікарської таємниці особа, з вини якої це сталося, несе кримінальну відповідальність згідно зі ст. 145 КК України [12].

Однією із гарантій охорони лікарської таємниці в кримінальному процесі є дотримання принципів охорони лікарської таємниці.

Так як дотримання вказаних принципів є однією із гарантій дотримання прав людини, ми вважаємо, що до них можна віднести загальні принципи кримінального процесу [13] та спеціальні принципи (положення, які відображають сутнісну характеристику конкретного аспекту діяльності).

До загальних принципів забезпечення охорони лікарської таємниці можна віднести:

– законність – розуміється як зобов'язання суду, суддів, прокурора, слідчого, органу дізнання, а також усіх осіб, які беруть участь у справі, неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК України, КК України та міжнародних договорів;

– принцип поваги до честі та гідності особи та невтручання в її особисте і сімейне життя. Так, посадові особи державних органів, які ведуть кримінальний процес, зобов'язані ставитися з повагою до кожної людини, яку залучають до кримінального процесу, не втручатися в її особисте і сімейне життя;

– принцип етичності – зміст даного принципу полягає в тому, що кожна особа, якій в силу своїх службових обов'язків стало відомо про лікарську таємницю, зобов'язана додержуватися правил професійної етики та морально-етичних норм;

– принцип індивідуальності – для розкриття змісту принципу індивідуальності необхідно спочатку встановити відповідне коло осіб, які проходять обстеження та лікування в медичних закладах. До них можуть бути віднесені іноземці, люди різних вірувань, люди похилого віку, малолітні, неповнолітні особи, люди з вродженими вадами, психічними вадами, інваліди, особи з алкогольною та наркотичною залежністю, також важливим є психічний стан особи, а особливо на момент проходження обстеження, тощо. Тож кожний медичний працівник повинен підходити до кожного пацієнта індивідуально, вміти встановлювати психологічні контакти між ними, для того, щоб не образити, не нашкодити пацієнту, встановити правильний діагноз, форми обстеження та методи подальшого лікування, встановити джерело виникнення хвороби у пацієнта та інше. Також до принципу індивідуальності можна віднести коло відомостей, які можна хворому повідомляти, щоб не погіршити його стан здоров'я або ж не призвести до більш тяжких наслідків тощо;

– принцип нерозголошення відомостей, що містять лікарську таємницю, відповідно до ст. 40 Основ законодавства України про охорону здоров'я [6]. З цієї статті випливає зміст принципу нерозголошення відомостей, що містять лікарську таємницю, який полягає у тому, що кожний медичний працівник має поважати права та законні інтереси кожного пацієнта і зобов'язаний дотримуватись законів та нормативно-правових актів, які регулюють лікарську таємницю. Наведені вище відомості, що становлять лікарську таємницю, можуть бути розголошені різними шляхами, наприклад, повідомленням у бесіді, у виступі, у приватному листі, у доповіді, ознайомленням сторонніх осіб із записами в історії хвороби або амбулаторній картці, в навчальному процесі, науково-дослідній роботі, в тому числі й у випадках публікування відомостей без зміни прізвища хворого у спеціальній літературі тощо. Адже розголошення таких відомостей може призвести до різних наслідків – як припинення честі або гідності особи, так і до погіршення здоров'я пацієнта або до більш тяжких наслідків. Тож принцип забезпечення охорони лікарської таємниці має обов'язковий характер;

– принцип збереження права медичного працівника на збереження своєї професійної таємниці. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст.69 КПК України не можуть бути допитані в якості свідка адвокати та інші спеціалісти в галузі права, що мають за законом право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, нотаріуси, лікарі, психологи, священнослужителі – з приводу того, що їм довірено чи стало відомо при здійсненні професійної діяльності, якщо вони не звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, яка довірила їм такі

відомості [13]. Це означає, що лікар має так званий імунітет свідка, який надає йому право в деяких випадках відмовитись від давання показань. З приводу обставин, які стали відомі лікарю чи які були довірені йому у зв'язку з виконанням професійної діяльності, він може бути допитаний лише тоді, коли особа, що довірила такі відомості, згодна на їх розголошення;

– принцип дотримання медичними працівниками правових стандартів у забезпеченні охорони лікарської таємниці – лікарська таємниця є одним із видів професійних таємниць та регулюється рядом вітчизняних та міжнародних нормативно-правових актів. Крім розглянутих норм національного законодавства, забезпечення лікарської таємниці передбачено Женевською декларацією, Лісабонською декларацією стосовно пацієнта, Міжнародним кодексом медичної етики тощо. Принцип дотримання медичних працівників правових стандартів полягає в зобов'язанні дотримання медичним працівником не тільки внутрішніх інструкцій, але й нормативно-правових актів, що стосуються лікарської таємниці, для забезпечення основних прав та законних інтересів пацієнтів. Порушення вищевказаної таємниці тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, кримінальну відповідальність;

– принцип встановлення взаємовідносин (довірчих стосунків) між медичним працівником та пацієнтом – цей принцип тісно пов'язаний з принципом етичності та індивідуальності. Особливість змісту цього принципу полягає в тому, щоб медичний працівник міг встановити особливі взаємовідносини з пацієнтом, щоб одержати необхідні відомості, необхідні для встановлення правильного діагнозу та методів лікування хворого. У свою чергу, лікарська етика – це сукупність принципів і норм поведінки лікаря, що зумовлені специфікою його діяльності і становищем у суспільстві. Лікарська етика займає центральне місце, оскільки саме лікар визначає і скеровує весь процес лікування, безпосередньо впливає на хворого, його психологічне і фізичне одужання;

– принцип професійних взаємовідносин медичних працівників – реалізується постійно, незалежно від службових або професійних обов'язків. Однак якщо лікар, який проводить лікування, для встановлення правильного діагнозу чи методів лікування консультується з іншим лікарем і в такий спосіб відбувається обмін інформацією, що становить лікарську таємницю, то такі дії не належать до протиправних;

– взаємодія медичних працівників з правоохоронними органами – під час розслідування деяких категорій кримінальних справ необхідними є заходи взаємодії між правоохоронними органами та медичними працівниками. Зміст цього принципу полягає в тому, що медичний працівник повинен сприяти органам досудового розслідування для повного, всебічного та об'єктивного дослідження обставин справи. Наприклад, при проведенні такої слідчої дії, як допит медичного працівника, останній повинен повідомити всю відому інформацію, доступно дати відповідні показання.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що проблемою дослідження гарантій займалися багато науковців, які здійснювали дослідження в різних аспектах.

Гарантії, в тому числі гарантії забезпечення охорони лікарської таємниці, необхідні для дотримання прав та законних інтересів громадян, охорони їх честі та гідності, і для цього їх доцільно додатково закріпити на законодавчому рівні.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К. Ірпінь, 2005.
2. Кримінальний процес України : посіб. / за заг. ред. В.В. Назарова. К., 2010.
3. Лобойко Л.М. Кримінальний процес : навч. посіб. К., 2007.
4. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. К., 1996.
5. Цивільний кодекс України. *БВР*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
6. Про інформацію : Закон України. *БВР*. 1992. № 48. Ст. 550.
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я. *БВР*. 1993. № 4. Ст. 19.
8. Сімейний кодекс України. *БВР*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
9. Про психіатричну допомогу : Закон України. *БВР*. 2000. № 19. Ст. 14.
10. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України. *БВР*. 2000. № 29. Ст. 228.
11. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України. *БВР*. 1994. № 27. Ст. 218.
12. Кримінальний кодекс України. К., 2001.
13. Удалова Л.Д. Кримінальний процес України : навч. посіб. К., 2007.

**ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ МОРАЛЬНИХ НОРМ
ТА УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ДО СУЧАСНИХ УМОВ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

**FEATURES OF ADAPTATION OF MORAL STANDARDS
AND UKRAINIAN LEGAL CULTURE TO CURRENT CONDITIONS OF EUROPEAN
AND INTERNATIONAL INTEGRATION**

Актуальність статті полягає в тому, що глобалізація остаточно трансформує увесь правовий світ, відбувається сутнісна зміна (еволюція) суспільних відносин, що докорінно змінює форми управління цими відносинами, змінює світовий порядок. Реалії соціального та політико-правового буття Української держави, яка проголосила своєю найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку, а змістом і спрямованістю своєї діяльності - гарантії прав і свобод усіх членів суспільства, зумовлюють потребу в теоретичному аналізі особливостей впливу моральних засад на процес конвергенції української правової культури в умовах європейської та загалом міжнародної інтеграції вітчизняної правової системи з метою підвищення рівня її відповідності до міжнародних правових стандартів. Метою статті є дослідження основних сучасних теоретико-правових та прикладних особливостей адаптації моральних норм та української правової культури до умов європейської та міжнародної інтеграції. В статті здійснено теоретико-правовий аналіз механізму адаптації моральних цінностей української держави в контексті Європейської та міжнародної інтеграції. Визначено особливу роль норм моралі в процесі конвергенції української правової культури у європейську та міжнародну спільноти. Правова система України за умов ефективної конвергенції складових правової культури (як і будь-яка правова система) може порівнюватися з будь-якими правовими системами, а успішне співробітництво у сфері правової політики залежить не від того, до якого типу віднесуть вчені чи політики цю правову систему, а від того, як уже наголошувалось, чи буде вона визнаватись світовим товариством як унікальна і самобутня та чи не суперечитимуть її правові стандарти загальносвітовим у світі правовим цінностям. Зроблено висновок, що характеристика особливостей адаптації моральних норм та української правової культури до сучасних умов європейської та міжнародної інтеграції дала змогу встановити як теоретико-правові аспекти конвергенції правової культури України, що мають ціннісне та морально-етичне наповнення, так і їх позитивну роль в організації життєдіяльності соціуму в загальносвітовому масштабі, зокрема: визнання, охорони і захисту природних і невідчужуваних прав і свобод людини практично у всіх державах і їх правових системах; правову охорону і захист природи і навколишнього середовища, єдність підходів до організації діяльності державних апаратів різних країн, а також уніфікацію юридичної техніки і технології.

Ключові слова: культура, мораль, норми моралі, правова культура, правова система, європейська інтеграція, міжнародна глобалізація.

The relevance of the article lies in the fact that globalization finally transforms the entire legal world, there is a fundamental change (evolution) of social relations, which fundamentally changes the forms of management of these relations, changes the world order. The realities of the social and political and legal existence of the Ukrainian state,

which has declared its highest social value to be a person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security, and the content and direction of its activities to guarantee the rights and freedoms of all members of society, determine the need in the theoretical analysis of the peculiarities of the influence of moral principles on the process of convergence of Ukrainian legal culture in the conditions of European and generally international integration of the domestic legal system with the aim of increasing the level of its compliance with international legal standards. The purpose of the article is to study the main modern theoretical-legal and applied features of the adaptation of moral norms and Ukrainian legal culture to the conditions of European and international integration. The article provides a theoretical and legal analysis of the mechanism of adaptation of the moral values of the Ukrainian state in the context of European and international integration. The special role of moral norms in the process of convergence of the Ukrainian legal culture into the European and international communities is determined. The legal system of Ukraine under the conditions of effective convergence of the components of legal culture (like any legal system) can be compared with any legal systems, and successful cooperation in the field of legal policy does not depend on what type scientists or politicians classify this legal system, and from the fact, as already emphasized, whether it will be recognized by the world society as unique and original and whether its legal standards will not contradict the generally recognized legal values in the world. It was concluded that the characteristics of the adaptation of moral norms and Ukrainian legal culture to modern conditions of European and international integration made it possible to establish both the theoretical and legal aspects of the convergence of the legal culture of Ukraine, which have a value and moral and ethical content, as well as their positive role in the organization of life society on a global scale, in particular: recognition, protection and protection of natural and inalienable human rights and freedoms in almost all states and their legal systems; legal protection and protection of nature and the environment, the unity of approaches to the organization of the activities of state apparatuses of different countries, as well as the unification of legal equipment and technology.

Key words: *culture, morality, norms of morality, legal culture, legal system, European integration, international globalization.*

Вступ. Глобалізація остаточно трансформує увесь правовий світ, відбувається сутнісна зміна (еволюція) суспільних відносин, що докорінно змінює форми управління цими відносинами, змінює світовий порядок. Реалії соціального та політико-правового буття Української держави, яка проголосила своєю найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку, а змістом і спрямованістю своєї діяльності - гарантії прав і свобод усіх членів суспільства, зумовлюють потребу в теоретичному аналізі особливостей впливу моральних засад на процес конвергенції української правової культури в умовах європейської та загалом міжнародної інтеграції вітчизняної правової системи з метою підвищення рівня її відповідності до міжнародних правових стандартів.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремим проблемам моральних цінностей, правової культури, європейської та правової присвячені праці Х. Бехруз, О. Волошенюк, П. Горбатенко, І. Зубко, О. Лаби, Л. Луць, Л. Макаренко, Ю. Оборотова, Т. Поляшенко, О. Вишняк, С. Грабовського, В. Скуратівського, М. Міщенко, Л. Шкляр, П. Битяка, Ю. Тихомирова, Л. Удовики, І. Якобука та інших.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження основних сучасних теоретико-правових та прикладних особливостей адаптації моральних норм та української правової культури до умов європейської та міжнародної інтеграції.

Результати дослідження. Правова культура є особливим складником духовної культури людства конкретизуючи через феномен національної ментальності і фіксуючи досягнення певного соціуму у реалізації правових ідеалів та цінностей, реальних здобутків держави у сфері захисту прав і свобод людини [10, с. 3].

Вона поєднує соціальні ідеали і практику, моральні та правові цінності з практично корисною діяльністю щодо втілення в життя вимог законності [17, с. 28]. Правова культура відображає якісний стан правового життя суспільства на кожному етапі його розвитку [14, с. 560] і одночасно охоплює матеріальну та духовну сторони правового буття цього суспільства.

Л. Макаренко вважає, що право має етнокультурний зміст. Етнокультурний зміст права залежить від етнокультурного простору, часу його осмислення і рівня правосвідомості осіб, які його створюють і плумачать (інтерпретують) [8, с. 312].

Правова культура зберігає, селекціонує, генерує і одночасно ретранслює на всі сфери правового життя суспільства набуті правові цінності. При цьому вона не тільки вбирає в себе систему цінностей, вироблених і апробованих протягом історії конкретним народом, а й може акумулювати правові надбання, накопиченні іншими народами. Передусім йдеться про те, що поряд із загальнонаціональною правовою культурою в державі завжди існує певна кількість різноманітних субкультур, характерних для етнічних, регіональних, конфесійних та інших соціальних груп. Така правова субкультура не протистоїть пануючій правовій культурі, а включає в себе низку її базових правових надбань, додає до них нові цінності, притаманні саме їй, і тим самим збагачує загальнонаціональну правову культуру [13, с. 60–61]. Саме наявність різних субкультур надає характерної особливості національній правовій культурі. Для національної правової культури у XXI ст. важливими є взаємоповага, співробітництво, відповідальність, солідарність і соціальна справедливість у відносинах між державами, націями, спільнотами, окремими людьми. Розмаїття європейських культур, притаманне через різні етнічні, соціокультурні особливості розвитку певного середовища, ставить питання: чи мають європейські народи більше спільного, ніж відмінного, що превалює. Якщо відмінне превалюватиме, то подальший процес євроінтеграції буде нестабільним, може трансформуватися в інші форми або завершитися невдало. Невипадково Європейський Союз декларує свої здобутки в контексті «об'єднанні в розмаїтті», акцентує на об'єднанні, єдності як певному факті незалежно від існуючих розбіжностей у поглядах учасників євроінтеграції. Інституції ЄС також неодноразово підкреслювали, що ЄС – це «сім'я демократичних країн, об'єднаних низкою цінностей» (демократія, свобода, соціальна справедливість). У цьому аспекті визначальними є й ціннісні орієнтації та завдання різних народів, котрі в разі їхньої схожості чи єдності здатні сформулювати єдину європейську правову культуру [4, с. 65–66]. На думку М. Ентіна, вагомий вплив на розвиток загальнонаціональної правової культури справляють інші держави і міжнародні спільноти в цілому.

В сучасних умовах становлення української правової системи перш ніж визначити ступінь впливу моральних норм на процес конвергенції української правової культури, слід виокремити ті складові правової системи, які уможливляють конвергенцію. Мова йде про правову конвергенцію, яка визначається як процес взаємодії національних правових систем або їх окремих елементів, що супроводжується підвищенням ступеня зв'язаності й узгодженості правового регулювання суспільних відносин, процес поступового формування толерантності і подібності правових систем; феномен і процес виникнення схожих і однакових явищ в правових системах різних держав, взаємне уподібнення окремих елементів правових систем та правових систем у цілому; або як інтеграція переваг і позитивних розробок різних правових систем. Хоча у наведених визначеннях прямо про це не йдеться, але, говорячи про конвергентне зближення правових систем світу, в першу чергу мається на увазі взаємодія романо-германського та англо-американського типу правових систем (міжтипова конвергенція), хоча можлива конвергенція і внутрішньотипова, тобто між країнами, що відносяться до одного типу правових систем [2, с. 122].

Нині інтеграційні процеси впливають на правові системи держав, що призводить до поступового єднання правової культури в межах певних регіонів та континентів, поступово створюючи правові підвалини для формування світового співтовариства. На сучасному етапі розвитку, як ніколи раніше, правові системи, взаємодіючи одна з одною, перебувають у процесі безперервного культурного обміну. Внаслідок імплементації норм європейського права в національні системи права відбувається взаємопроникнення компонентів різних правових культур. Це сприяє як об'єктивному оцінюванню власного правового досвіду, так і створенню передумов для подальшого розвитку і вдосконалення елементів правової системи. В умовах правової глобалізації така фрагментарна правова акультурація є явищем природним і здатна суттєво сприяти модернізації правової системи [13, с. 62].

У сучасних умовах цивілізаційного процесу зміст національної правової культури не змикається лише юридичному просторі власної держави, а виходить далеко за її межі, характеризуючись процесом взаємовпливу правових культур [5, с. 73].

Взаємодія правових культур і держав призводить до універсалізації, виникнення спільних правових цінностей, правових традицій, обміну історичним досвідом, становлення єдиної «універсальної правової культури». Однак, цей процес не є виключно позитивним, оскільки нівелюються розбіжності в правових культурах різних правових систем. Характеризуючи правову

культуру, Ю. Оборотов підкреслив таку особливість, як відсутність єдиної правової культури для всіх народів і націй [10, с. 141–142].

Перш ніж запозичувати якийсь іноземний інститут, спочатку треба зрозуміти, чи сумісний він з реципієнтом, тобто право виступає живим організмом. Особливо сприятливі умови для формування правової культури об'єднаної Європи склалися після створення і успішного розвитку ЄС, який спирається на наднаціональну правову систему, що поєднує в собі окремі елементи романо-германської та англо-американської правових систем і є відмінною як від національних правових систем держав-членів, так і від системи міжнародного права, формує принципово нові якості, багато з яких потребують докладного вивчення.

Правова культура об'єднаної Європи, яка базується на спільній для народів Європи системі цінностей, справляє потужний вплив на правові системи не тільки держав-членів ЄС, а й імовірних кандидатів у члени, а також країн, які просто бажають тісно співпрацювати з Європейським Союзом, чим сприяє інтенсивному оновленню, модернізації їх правових систем. Цей вплив відчувають усі країни Східної Європи, утворені на пострадянському просторі незалежні держави, а також Туреччина [13, с. 63]. Незважаючи на суттєві розбіжності між регіонами, країнами, народами та націями Європи, їх децю об'єднує – спільність історичної долі, система цінностей, культурна спадщина тощо, а це дає змогу розглядати Європу як культурно-історичну спільність з єдиним культурно-генетичним кодом, характерним самовідчуттям та самопізнанням європейців [7, с. 103].

Процес інтеграції за останні десятиліття вніс кардинальні зміни у правову культуру європейських держав. Європейські держави мають спільне коріння, що походить від християнської культури. Національні правові системи більшості європейських держав формувалися саме на основі християнського світосприйняття; релігійна єдність приводила до схожості правових систем; склалася спільність засадничих поглядів на державу, суспільство і право; зокрема, загальна в суттєвих рисах права культура [3, с. 329].

Сьогодні спостерігається формування нової європейської правової культури, яка поєднує в собі окремі елементи романо-германської та англо-американської правових систем.

В умовах посиленого процесу інтеграції простежуються тісні взаємовідносини європейських держав, що призводить до взаємодії їхніх правових систем та правових культур і формування нового типу – європейської правової культури. Ознаками такої культури є конвергенція сфер, які раніше протиставлялися. Ця конвергенція виявляється через уніфікацію систем права європейських держав під впливом правової практики Європейського Союзу.

Сучасні тенденції світового розвитку зумовлюють інтеграційні процеси у взаємовпливах правових систем різних країн, які виявляються, зокрема, у їхній конвергенції, наближенні, гармонізації, уніфікації законодавства, забезпеченні пріоритету прав людини, домінуванні норм міжнародного права над внутрішнім правом, що активізує дослідження їхніх загальних, особливих та унікальних властивостей [1, с. 26].

Так, Ю Тихомиров підкреслює зростаючий вплив міжнародного права, який забезпечується «шляхом введення загальних нормативних орієнтирів і правил правового регулювання і за допомогою узгодження діяльності держав і недержавних структур» [15, с. 8], а М. Марченко зосереджує увагу на конвергенції національних правових систем, глобалізації та інтеграції правового простору та зумовлених ними процесів наближення, уніфікації, гармонізації правових сімей, зокрема: розширення сфери дії прецедентного права в романо- германській правовій сім'ї та кодифікованого законодавства в сім'ї загального права; наближення основних постулатів державно-правової ідеології; більш широке використання галузевої, публічно-правової та приватно-правової класифікації законодавства тощо [9, с. 30–31].

Сучасна національна правова культура постала перед вирішенням складного завдання: для кожної національної правової системи зберегти власну правову ідентичність, вписатися у цей полікультурний діалог і одночасно запозичити корисний досвід європейської правової культури з врахуванням національних культурних особливостей.

Аналізуючи дослідження правової системи України у етноментальному вимірі, ми зіштовхнулися, принаймні, з двома проблемами. Проблема перша: про можливість і доцільність застосування поняття ментальності в теоретичному правознавстві. Як зазначили учасники круглого столу з питань ментальності в суспільних науках: «Попри те, що поняття ментальності доволі плідно користають і культурологи, і дослідники інших галузей – історії, етнопсихології, навіть політології – в той же час методологічно воно поки що доволі невизначене, закласти під нього міцний логіко – теоретичний фундамент досі не вдається» [12, с. 8].

Правова система України за умов ефективної конвергенції складових правової культури (як і будь-яка правова система) може порівнюватися з будь-якими правовими системами, а успішне співробітництво у сфері правової політики залежить не від того, до якого типу віднесуть вчені чи політики цю правову систему, а від того, як уже наголошувалось, чи буде вона визнаватися світовим товариством як унікальна і самобутня та чи не суперечитимуть її правові стандарти загально визнаним у світі правовим цінностям.

На наш погляд, вимагає подальшої ретельної розробки проблема зв'язку національної правової системи України із міждержавними правовими системами Ради Європи і Євросоюзу. Серед праць, присвячених цій проблемі слід виокремити фундаментальне дослідження Л. Луць, яка ретельно аналізує концепції гармонізації чи уніфікації національного права і національного законодавства України із міждержавними правовими системами. При цьому наголошує, що зокрема в компаративістиці процес зближення двох або більше правових систем, спрямований на їхню заміну однією єдиною правовою системою, позначається поняттям «уніфікація» права. Водночас, поняттям «гармонізація» відображається набуття державами певних зобов'язань шляхом укладання договорів про створення національних норм, які б відповідали загальним положенням, укладених і ратифікованих міжнародних договорів, при цьому не нав'язуючи країнам уніфікованих шаблонів [7, с. 111–144; 165–169]. Цієї ж концепції дотримується і О.В. Лаба [6, с. 12–17].

Повністю поділяючи аргументи Л. Луць щодо позитивних і негативних аспектів гармонізації і уніфікації, не можемо погодитися з тим, що потрібно віддавати перевагу уніфікації, тільки тому, що це є «об'єктивний і пріоритетний процес» [7, с. 166]. Ми схильні захищати думку, що пріоритетність не завжди кореспондується з об'єктивністю. В умовах рівноправного співробітництва все залежить від концептуального вибору моделі цього співробітництва і взаємодії, заснованих чи на принципах гармонізації, чи на принципах уніфікації. Остаточний вибір має бути за Україною.

Трансформаційні процеси в українському суспільстві відбуваються під впливом трьох культурологічних факторів: 1) системи цінностей, створених західною цивілізацією, 2) системи цінностей старої радянської системи, які поки що домінують у суспільній свідомості 3) цінностей традиційної національної культури які швидко відроджуються. Правова система, як підсистема суспільства зазнає впливу цих факторів, що дає підстави стверджувати про її типологічну розбіжність. У цьому разі її важко ідентифікувати з тією чи іншою правовою системою, якщо підходити до питання комплексно.

Отже актуалізується проблема правової системи України перехідного періоду яка, будучи єдиною з точки зору існування однієї державної волі (наприклад, для України залишається актуальною проблема адаптації законів, створених західною цивілізацією до культури, традицій, національного коріння і духу українського народу) у цілому залишається далеко не однорідною. Це пояснюється можливістю появи правових норм поза державними органами (діють особливі правові закономірності еволюції і саморозвитку). У цьому разі, такі джерела неофіційного права, як правові звичаї, правові доктрини, правосвідомість, можуть суттєвим чином суперечити нормативно - правовим актам держави.

У зазначеному контексті ми повністю підтримуємо започатковані в українській юридичній науці дослідження проблеми трансформації національних правових систем в умовах глобалізації [16] і наголошуємо на необхідності подальшої поглибленої розробки поняття «трансформація національної правової системи», яке дозволяє знайти виважений підхід і аргументи в дослідженні співвідношення нормативно – інституційних перетворень (трансформація соцієтнічних процесів, структур, інституцій, зафіксованих у термінах правових норм) і макросоціальних змін (у зв'язку із процесами глобалізації та інтеграції права) та інтегральної характеристики трансформаційних процесів, пов'язаних з аналізом взаємозв'язків і протиріч між цими двома предметами дослідження.

Висновки. Таким чином, характеристика особливостей адаптації моральних норм та української правової культури до сучасних умов європейської та міжнародної інтеграції дала змогу встановити як теоретико-правові аспекти конвергенції правової культури України, що мають ціннісне та морально-етичне наповнення, так і їх позитивну роль в організації життєдіяльності соціуму в загальносвітовому масштабі, зокрема: визнання, охорони і захисту природних і невідчужуваних прав і свобод людини практично у всіх державах і їх правових системах; правову охорону і захист природи і навколишнього середовища, єдність підходів до організації діяльності державних апаратів різних країн, а також уніфікацію юридичної техніки і технології.

Список використаних джерел:

1. Бехруз Х. Порівняльне правознавство: підручник. Одеса : Фенікс, 2009. 464 с.
2. Волошенко О.В. Процеси конвергенції в сучасних правових системах. *Форум права*. 2009. № 3. С. 123–128.
3. Дія права: інтегративний аспект: монографія / кол. авторів; відп. ред. Н.М. Оніщенко. К.: Юрид. думка, 2010. 360 с.
4. Європейська інтеграція України: політико-правові проблеми: монографія / за ред. В.П. Горбатенка. К.: Юрид. думка, 2005. 332 с.
5. Зубко І.В. Право і правова культура у загальнонародському цивілізаційному процесі України. Тези доп. Міжнарод. наук. конфер. проф.-виклад. і аспіран. складу (21–22 трав. 2010 р. м. Одеса). Одеса : Фенікс, 2010. С. 73–74.
6. Лаба О.В. Право Європейського Союзу та право України: теоретико-правові проблеми співвідношення та гармонізації (1991–2004 рр.) автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». К., 2005. 22 с.
7. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України: теоретичні аспекти. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2003. 340 с.
8. Макаренко Л. О. Правова культура як фактор забезпечення дії права Дія права: інтегративний аспект : монографія / кол. авторів ; відп. ред. Н.М. Оніщенко. К. : Видавництво «Юридична думка». 2010. С. 305–330.
9. Марченко М. Н. Конвергенция романо-германского и англосаксонского права : Открытая лекция / Институт государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины. Симферополь : Логос, 2007. 36 с.
10. Оборотов Ю. Н. Традиции и обновления в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права) : монография. Одесса, 2002. 280 с.
11. Поляшенко Т. В. Рецепція звичаєвого права в сучасній українській культурі : автореф. дис. ... канд. культурології : 26.00.01 – теорія та історія культури. К, 2009. 20 с.
12. Поняття ментальності в суспільних науках. О. Вишняк, С. Грабовський, В. Скуратівський, М. Міщенко, Л. Шкляр [та ін.]. Генеза, 1995. *Філософія. Історія, Політологія*. № 1 (3). С. 8–13.
13. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства : монографія / за ред. П.Ю. Битяка та І.В. Яковюка. Х. : Право, 2007. 248 с.
14. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
15. Тихомиров Ю.А. Сравнительное правоведение и интегрирующая роль международного права : Открытая лекция / Институт государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины. Симферополь : Логос, 2008. 16 с.
16. Удовика Л.Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір: [монографія]. Х. : Право, 2011. 552 с.
17. Філософія права: навч. Посібник. О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Заїчківський та ін.; за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. К.: Юрінком Інтер, 2000. 336 с.

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ УКРЗАЛІЗНИЦІ
З ПОЗИЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА**

**CONCEPTUAL TASKS OF UKRZALIZNYTSIA
FROM THE POSITION OF ADMINISTRATIVE LAW**

Актуальність статті полягає в тому, що розвиток ринкових відносин передбачає утворення підприємницької системи господарювання, яка охоплює усі сектори економіки: господарський, колективний, приватний; всі галузі народного господарства, в тому числі і залізничний транспорт. Тому не можна погодитись з існуючою думкою, що залізничний транспорт через його специфіку (державна власність, певна монополія на окремі види перевезень) несумісний з ринком. Навпаки, залізничний транспорт є активним суб'єктом ринка, який здійснює ряд взаємопов'язаних функцій. Одним із головних суб'єктів адміністрування транспортної залізничної галузі є Укрзалізниця, завдання якої допомагають чіткіше зрозуміти роль та значення такого адміністрування, а також розкрити перспективні шляхи розвитку залізничного транспорту України. Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу теоретичних засад фінансового та адміністративного права, норм чинного законодавства та практики діяльності органів виконавчої влади, розкрити та узагальнити концептуальні завдання Укрзалізниці з позиції адміністративного права. У статті розкрито завдання Укрзалізниці з позиції адміністративного права як концептуальні напрямки функціонування та розвитку залізничної транспортної інфраструктури з метою задоволення потреб суспільного виробництва та населення в перевезень, що реалізуються через використання методів, форм та процедур, що формуються в єдиний механізм ефективного управління залізничного транспорту. Сформовано наступні концептуальні завдання Укрзалізниці з позиції адміністративного права: управління та адміністрування залізничним транспортом загального користування; розробка та реалізація стратегії розвитку залізничного транспорту з урахуванням потреб населення і промислових можливостей; розвиток та підвищення ефективності залізничної інфраструктури; забезпечення координації роботи залізничної інфраструктури; впровадження інновацій в галузі залізничної інфраструктури та екологічних норм; забезпечення надійності та безпеки перевезень, здійснення регулярного контролю за станом залізничної інфраструктури та рухомого складу. підвищення кваліфікації працівників залізничної галузі.

Ключові слова: адміністративні процедури, адміністрація, бюджет, залізничний транспорт, кредитування, методи адміністративної діяльності, стандарти, фінансовий контроль, фінансово-правові відносини, форми адміністративної діяльності.

The relevance of the article lies in the fact that the development of market relations involves the formation of an entrepreneurial management system that covers all sectors of the economy: economic, collective, private; all branches of the national economy, including railway transport. Therefore, one cannot agree with the existing opinion that railway transport is incompatible with the market due to its specificity (state ownership, a certain monopoly on certain types of transport). On the contrary, railway transport is an active market entity that performs a number of interrelated functions. One of the main subjects of the administration of the transport railway industry is Ukrzaliznytsia,

whose tasks help to better understand the role and significance of such administration, as well as to reveal promising ways of development of railway transport in Ukraine. The purpose of the article is to reveal and summarize the conceptual tasks of Ukrzaliznytsia from the point of view of administrative law, based on the analysis of the theoretical foundations of financial and administrative law, the norms of current legislation and the practice of the executive authorities. The article reveals the task of Ukrzaliznytsia from the standpoint of administrative law as a conceptual direction of the functioning and development of railway transport infrastructure in order to meet the needs of public production and the population in transportation, which are implemented through the use of methods, forms and procedures that are formed into a single mechanism of effective management of railway transport. The following conceptual tasks of Ukrzaliznytsia from the standpoint of administrative law have been formed: management and administration of public railway transport; development and implementation of the railway transport development strategy taking into account the needs of the population and industrial opportunities; development and improvement of railway infrastructure efficiency; ensuring the coordination of railway infrastructure work; implementation of innovation in the field of railway infrastructure and environmental standards; ensuring the reliability and safety of transportation, carrying out regular control over the condition of railway infrastructure and rolling stock. improving the qualifications of employees of the railway industry.

Key words: *administrative procedures, administration, budget, railway transport, lending, methods of administrative activity, standards, financial control, financial and legal relations, forms of administrative activity.*

Актуальність теми. Розвиток ринкових відносин передбачає утворення підприємницької системи господарювання, яка охоплює усі сектори економіки: господарський, колективний, приватний; всі галузі народного господарства, в тому числі і залізничний транспорт. Тому не можна погодитись з існуючою думкою, що залізничний транспорт через його специфіку (державна власність, певна монополія на окремі види перевезень) несумісний з ринком. Навпаки, залізничний транспорт є активним суб'єктом ринка, який здійснює ряд взаємопов'язаних функцій [10, с. 57–62].

Зростання ролі залізничного транспорту України як в міжнародних економічних відносинах, так і на внутрішньому ринку в умовах жорсткої конкуренції з іншими видами транспорту обумовлюється низкою переваг. Він має більш високий рейтинг (разом з повітряним) з безпеки руху, використання електротяги робить залізниці практично незалежними від споживання нафти, що особливо важливо для забезпечення високої гарантованості приміського сполучення; висока економічність в частині їх питомої енергоємності. Залізниці порівняно з іншими видами транспорту мають менш шкідливий вплив на довкілля [9; 10, с. 57–62].

Одним із головних суб'єктів адміністрування транспортної залізничної галузі є Укрзалізниця, завдання якої допомагають чіткіше зрозуміти роль та значення такого адміністрування, а також розкрити перспективні шляхи розвитку залізничного транспорту України

Огляд останніх досліджень. Правові питання функціонування та адміністрування залізничного транспорту в Україні розкривали у своїх роботах такі вчені як І. Аксьонов, В. Бабич, Ю. Бараш, І. Булгакова, О. Дейнека, Е. Деркач, В. Дикань, Н. Колеснікова, А. Міщенко, Л. Позднякова, Р. Прокоп'єв, І. Рудяка, Д. Тимоха, та інші.

Однак, в аспекті функціонування залізничного транспорту в Україні важливий симбіоз адміністративного та фінансового права, що ускладнює цю тематику та зумовлює необхідність наукових досліджень.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу теоретичних засад фінансового та адміністративного права, норм чинного законодавства та практики діяльності органів виконавчої влади, розкрити та узагальнити концептуальні завдання Укрзалізниці з позиції адміністративного права.

Виклад основних положень. Акціонерне товариство «Українська залізниця» (далі – товариство) є юридичною особою, що утворене відповідно до Закону України «Про особливості утворення акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування», постанови Кабінету Міністрів України від 25 червня 2014 р. № 200 «Про утворення публічного акціонерного товариства «Українська залізниця». Товариство є правонаступником усіх прав і обов'язків Укрзалізниці та підприємств залізничного транспорту [11; 12].

Відповідно, акціонерне товариство «Укрзалізниця» є правонаступницею Державної адміністрації залізничного транспорту України. Нові завдання Укрзалізниці не визначені законодавством, однак, безумовно вони існують. Тому на наш погляд, необхідно проаналізувати старі положення, та виділити сучасні концептуальні. Відповідно до Положення про Державну адміністрацію залізничного транспорту України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 лютого 1996 р. № 262, основними завданнями Укрзалізниці є:

- 1) організація злагодженої роботи залізниць і підприємств з метою задоволення потреб суспільного виробництва і населення в перевезеннях;
- 2) забезпечення ефективної експлуатації залізничного рухомого складу, його ремонту та оновлення;
- 3) розроблення концепцій розвитку залізничного транспорту;
- 4) вжиття заходів для забезпечення безпеки функціонування залізничного транспорту, його інфраструктури та надійності його роботи [1].

Далі слід окремо розкрити окремо кожне з завдань. У науковій літературі наведено дані про те, що переміщення людей соціальне явище, що формується під впливом безлічі різноманітних факторів. Найбільше на пересування людей впливають рівень розвитку суспільного виробництва, соціальна структура суспільства, уклад життя, географічне розташування й характер розселення, розвиток техніки, інформації та зв'язку, бюджет вільного часу, культурно-побутові та суспільні запити людей [3]. Окрім того на рівень потреби в пересуваннях впливають різні організаційні чинники: територіальна віддаленість об'єктів тяжіння, тривалість пересування, відстань між пунктами зупинок, величина транспортного тарифу, якісні та кількісні параметри рухомого складу (комфорт поїздки, час очікування), наявність інформації тощо. На величину попиту впливає безліч факторів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру які направлені на визначення потреб у пересуванні. Якщо розглядати основні чинники, які впливають на попит то вченими виділяються чотири групи. Перша група, яка є основним показником, який визначає величину попиту в пересуваннях є транспортна рухомість населення. Основні фактори, які впливають на величину попиту це соціально – культурний рівень населення, просторові-часові характеристики зон проживання та роботи. Друга група залежить від характеру і змісту системи розселення мешканців міста і приміської зони. До основних факторів, які впливають на величину попиту можна віднести виробниче, соціально-економічне, культурно-історичне значення міста, кількість населення міста та його площину [4, с. 54–55]. Третя група, характеризує рівень розвитку транспортної інфраструктури, яка залежить від так званих організаційних факторів [2]. Окремий фактор, який визначає рухомість на індивідуальному транспорті це рівень автомобілізації населення [4, с. 54–55]. Оцінити всі фактори можливо лише при розгляді окремого міста або декількох міст. При побудові транспортної моделі значних об'єктів, наприклад таких як вся Україна, визначити для кожного міста його точні параметри, які не являються частиною статистичних спостережень є дуже складною задачею [4, с. 54–55].

Місце кожного виду транспорту в ринкових умовах визначається його універсальністю, провізною та пропускною спроможністю, рівнем технічної озброєності, розміщенням комунікацій, продуктивністю, вартістю, зручністю та безпечністю перевезень, збереженням вантажу. Співвідношення попиту та пропозиції на транспортні послуги за видами транспорту визначає ступінь участі кожного з них в роботі транспортної системи виробничо-господарського комплексу країни [10, с. 57–62].

На сучасному етапі існування залізниць одним з найважливіших завдань економічної стратегії управління залізничним транспортом є оновлення технічних засобів, створення та введення в експлуатацію більш сучасних та досконалих зразків, які б забезпечили підвищення якості і конкурентоспроможності послуг та сприяли б зниженню витрат на перевезення. Найгострішою проблемою тут є стан рухомого складу, який в результаті недофінансування в попередні періоди потребує масштабного оновлення. Причина на поверхні – залишковий ресурс роботи найважливіших видів вагонного парку досяг критичної величини [8, с. 82–84].

В умовах ринку зараз залізниці ще виконують функції, покладені на них державою, але в цілому забезпечують потреби населення та економіки у перевезеннях, проте стан виробничо-технічної бази залізниць і технологічний рівень перевезень за багатьма параметрами не відповідає зростаючим потребам суспільства та європейським стандартам якості надання транспортних послуг, що найближчим часом може стати перешкодою для подальшого соціально-економічного розвитку держави. З цього виходить, що проблеми залізниць України в ринкових умовах це не тільки проблеми залізничників, але й загальнодержавні завдання, від вирішення

яких життєво залежить успіх переходу нашої економіки до ринкового механізму. На даний час залізниці, в основному, задовольняють потреби суспільного виробництва та населення у перевезеннях. Проте стан виробничо-технічної бази залізниць і технологічний рівень перевезень за багатьма параметрами не відповідає зростаючим [10, с. 57–62].

Функціонування залізничного транспорту в умовах ринкової економіки потребує зміни інвестиційної політики на основі врахування впливу зовнішнього середовища і, в першу чергу, конкурентного оточення. Розвиток конкурентних відносин служить стимулом для інвестиційної діяльності. Створення загальних взаємовигідних інфраструктурних проєктів і оптимізаційних проєктів з вантажовласниками дозволяє залізниці повертати вантажопотоки, що йдуть на інші види транспорту, а в майбутньому – збільшити об'єми перевезень. Перспективними напрямками удосконалення технічної політики щодо оновлення рухомого складу є забезпечення тісної співпраці з виробниками, використання різних форм фінансування, а також формування раціональної структури парку рухомого складу, що дозволить у відсутність необхідного об'єму інвестицій забезпечити потреби в основних засобах залізничного транспорту і прийнятний рівень його конкурентоспроможності [8, с. 82–84].

Щодо наступного завдання, то в сучасному ринковому середовищі, яке характеризується змінюваністю економічних параметрів і нестабільністю, головною проблемою підприємств залізничного транспорту є здатність до розвитку у відповідності зі змінами. Для ефективного використання ринкових можливостей будь-яке підприємство, у тому числі, залізничне, повинне мати власну стратегію розвитку [5, с. 3–10].

Сучасне суспільство висуває нові вимоги до транспортного обслуговування населення, які ґрунтуються на найбільш повному та якісному задоволенні попиту на перевезення. В умовах значного зносу основних фондів, невідповідності матеріально-технічної бази потребам залізничного транспорту, загостренні конкуренції це складно. Тому відчувається потреба у заходах, що сприяють підвищенню ефективності пасажирських перевезень без додаткових витрат або із мінімальним вкладанням фінансових коштів [5, с. 3–10].

Реформування залізничного транспорту України виступає на сьогоднішній час головним інструментом покращення конкурентних переваг галузі та приведення діяльності її підприємств відповідно до світових норм господарювання. Розробка та впровадження корпоративної стратегії для залізничного транспорту визначає загальний напрямок розвитку галузі та її підприємств і передбачає розподіл функцій державного управління й організації господарської діяльності, виділення з монопольної структури конкурентного сектора з розмежуванням видів діяльності [10, с. 57–62].

Крім того, слід зазначити, що подальший розвиток пасажирського господарства залізничного транспорту є можливим завдяки формуванню стратегії розвитку залізничного туризму для диверсифікації його послуг за рахунок впровадження комерційних комплексних послуг, які є поєднанням основної послуги перевезення, та додаткових послуг у потязі і на станціях, що надаються на комерційній основі [5, с. 3–10].

Забезпечення безпеки руху поїздів було і залишається ключовим моментом стійкої роботи залізничного транспорту України. Законом України «Про залізничний транспорт» встановлено, що залізниці та підприємства залізничного транспорту загального користування забезпечують безпеку життя і здоров'я громадян, які користуються його послугами, а також безпеку руху поїздів. При цьому поняття «безпека руху поїздів» визначається як комплекс організаційних і технічних заходів, спрямованих на забезпечення безаварійної роботи та утримання в постійній справності залізничних споруд, колій, рухомого складу, обладнання, механізмів і пристроїв [6, с. 54].

Підприємства залізничного транспорту загального користування забезпечують безпеку життя і здоров'я громадян, які користуються його послугами, а також безпеку руху поїздів, охорону навколишнього природного середовища згідно з чинним законодавством України [7].

Безпека руху поїздів це комплекс організаційних і технічних заходів, спрямованих на забезпечення безаварійної роботи та утримання в постійній справності залізничних споруд, колій, рухомого складу, обладнання, механізмів і пристроїв. Розміщення об'єктів, пов'язаних з виробництвом, зберіганням, навантаженням, транспортуванням і розвантаженням вибухових, легкозаймистих, радіоактивних речовин і матеріалів, отруйних та сильнодіючих хімічних речовин, визначається відповідними будівельними та санітарними нормами і правилами стосовно об'єктів, розташованих на землях залізничного транспорту загального користування. Місця перетину залізничних колій трубопроводами, лініями зв'язку і електропередач, іншими комунікаціями повинні погоджуватися з АТ «Укрзалізниця». Рухомий склад, обладнання та інші технічні засоби,

які постачаються залізничному транспорту, повинні відповідати вимогам безпеки руху, схоронності вантажів, охорони праці, екологічної безпеки і мати відповідний сертифікат [7].

На основі вищенаведеного аналізу, можна визначити наступні концептуальні завдання Укрзалізниці з позиції адміністративного права:

- управління та адміністрування залізничним транспортом загального користування;
- розробка та реалізація стратегії розвитку залізничного транспорту з урахуванням потреб населення і промислових можливостей;
- розвиток та підвищення ефективності залізничної інфраструктури;
- забезпечення координації роботи залізничної інфраструктури;
- впровадження інновацій в галузі залізничної інфраструктури та екологічних норм;
- забезпечення надійності та безпеки перевезень, здійснення регулярного контролю за станом залізничної інфраструктури та рухомого складу.
- підвищення кваліфікації працівників залізничної галузі.

Загалом, завдання Укрзалізниці з позиції адміністративного права це концептуальні напрямки функціонування та розвитку залізничної транспортної інфраструктури з метою задоволення потреб суспільного виробництва та населення в перевезень, що реалізуються через використання методів, форм та процедур, що формуються в єдиний механізм ефективного управління залізничного транспорту.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Положення про Державну адміністрацію залізничного транспорту України: постанова Кабінету Міністрів України від 29 лютого 1996 р. № 262. *Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/262-96-п#Text>
2. Артынов А. П., Дмитриев Н. У. Пригородные пассажирские перевозки. Москва : Транспорт, 1985. 161с.
3. Яновський П. О. Пасажи́рські перевезення. Київ : НАУ, 2008. 469 с.
4. Кочина А. А. Дослідження факторів, які визначають попит на перевезення в приміському сполученні. Збірник тез доповідей XI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців «Підвищення надійності машин і обладнання». Кропивницький: ЦНТУ, 2017. 128 с.
5. Дергоусова А. О. Формування стратегії розвитку залізничного туризму : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Укр. держ. акад. залізн. трансп. Харків, 2012. 216 с.
6. Основи безпеки руху на залізничному транспорті / М.І. Данько, В.Д. Зонов, П.В. Долгополов, Т.Ю. Калашнікова, А.В. Прохорченко. Конспект лекцій. Харків : УкрДАЗТ, 2011. 69 с.
7. Про залізничний транспорт: Закон України від 04.07.1996 № 273/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 40. Ст. 183.
8. Токмакова І. В. Сучасні підходи до вирішення проблеми оновлення рухомого складу залізничного транспорту. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2009. № 25. С. 82–84.
9. Смирнова О. В. Некоторые аспекты взаимоотношений современных предприятий железнодорожного транспорта Украины. *Залізничний транспорт України*. 2003. № 1. С. 39.
10. Дейнека О. Г. Проблеми реформування залізничного транспорту України. *Збірник наукових праць Українського державного університету залізничного транспорту*. 2015. Вип. 158(1). С. 57–62.
11. Про особливості утворення акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування: Закон України від 23.01.2012 № 4442-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 49. Ст. 553.
12. Статут акціонерного товариства «Українська залізниця» затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 735 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2018 р. № 938). *Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/938-2018-п#n647>

**МІСЦЕ ТА РОЛЬ ПУБЛІЧНОГО КОНТРОЛЮ
ЯК ЗАСОБУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ**

**THE PLACE AND ROLE OF PUBLIC CONTROL AS A MEANS
OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF RAIL TRANSPORTATION**

У статті, на основі аналізу чинного законодавства, наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел зроблено спробу з'ясувати сутність та зміст публічного контролю як засобу адміністративно-правового регулювання залізничних перевезень та визначити оптимальні напрями його удосконалення на сучасному етапі реалізації національної транспортної політики. Встановлено, що головною метою публічного контролю у сфері залізничних перевезень є створення повноцінної й несуперечливої системи нормативно-правових актів, яка спроможна забезпечити стабільне і тривале регулювання діяльності транспортно-залізничного комплексу країни. Доведено, що процес контролю за дотриманням законодавства у сфері залізничних перевезень є одним із засобів підвищення ефективності правового регулювання, забезпечення верховенства закону і захисту прав людини в транспортній галузі та має здійснюватися на засадах єдиної ролі розвитку та вдосконалення національного транспортного законодавства. Обґрунтовано доцільність прийняття Положення про публічний контроль за додержанням законодавства на залізничному транспорті, що має бути схвалене постановою Кабінету Міністрів України, та визначитиме вихідні засади організації та здійснення державного, громадського та корпоративного (виробничого) контролю (нагляду) за діяльністю суб'єктів господарювання, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів (у тому числі небезпечних), юридичних та фізичних осіб, додержанням ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів залізничним транспортом, забезпеченням безаварійної роботи та утримання в постійній справності залізничних споруд, колій, рухомого складу, обладнання, механізмів і пристроїв. Визначено особливості публічного контролю за дотриманням вимог правил, норм і стандартів у сфері залізничних перевезень, зокрема: 1) регулюється переважно нормами адміністративного права та актами технічного регулювання; 2) здійснення основного переліку контрольних заходів спеціально визначеним державою суб'єктом – Державною службою України з безпеки на транспорті; 3) суб'єкти контрольно-наглядової діяльності на залізничному транспорті наділені владними та рекомендаційними повноваженнями; 4) широкий діапазон цілей і завдань за усіма аспектами класичного управління та контролю господарських операцій з ресурсами, кадрами, виробництвом, фінансами, інвестиціями на залізничному транспорті; 5) проводиться в основному шляхом планових, позапланових та рейдових перевірок.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, адміністративно-правові заходи, транспорт, залізничний транспорт, контроль, публічний контроль, безпека залізничних перевезень, нормативно-правове регулювання.

In the article, based on the analysis of the current legislation, available scientific, journalistic and methodical sources, an attempt is made to clarify the essence and content of public control as a means of administrative and legal regulation of railway transport and to determine the optimal directions for its improvement at the current stage of the

implementation of the national transport policy. It has been established that the main goal of public control in the field of railway transportation is the creation of a full-fledged and consistent system of normative legal acts, which is able to ensure stable and long-term regulation of the country's transport and railway complex. It has been proven that the process of monitoring compliance with legislation in the field of railway transportation is one of the means of increasing the effectiveness of legal regulation, ensuring the rule of law and protecting human rights in the transport sector and should be carried out on the basis of the single role of development and improvement of national transport legislation. The expediency of adopting the Regulation on public control over compliance with the legislation on railway transport, which must be approved by a resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, and which will determine the basic principles of organization and implementation of state, public and corporate (production) control (supervision) over the activities of economic entities, is substantiated. carry out the transportation of passengers and cargo (including dangerous), legal entities and individuals, in compliance with the licensing conditions for carrying out business activities for the transportation of passengers, dangerous cargo and hazardous waste by rail transport, ensuring accident-free operation and maintaining railway structures, tracks, and rolling stock in constant service, equipment, mechanisms and devices. The specifics of public control over compliance with the requirements of rules, norms and standards in the field of railway transportation are determined, in particular: 1) it is regulated mainly by the norms of administrative law and acts of technical regulation; 2) implementation of the main list of control measures by an entity specially designated by the state - the State Transport Safety Service of Ukraine; 3) subjects of control and supervision activities in railway transport are endowed with authoritative and advisory powers; 4) a wide range of goals and objectives for all aspects of classical management and control of economic operations with resources, personnel, production, finances, investments in railway transport; 5) is carried out mainly through scheduled, unscheduled and raid inspections.

Key words: *administrative offense, administrative and legal measures, transport, railway transport, control, public control, safety of railway transport, normative and legal regulation.*

Вступ. Для всіх видів транспорту, у тому числі залізничного, якість, швидкість та надійність перевезень є головним завданням. Ефективне функціонування залізничної галузі, як і будь-якої організації, залежить від раціонально побудованої структури управління, провідне місце в якому належить контролю як однієї з його функцій. Будь-який вид управління, у тому числі залізничними перевезеннями, немислимий без контролю, тобто не можна керувати, не перевіряючи виконання встановлених норм, вимог та правил, не виявляючи фактичного стану справ на керованих об'єктах. Контроль – найважливіша умова нормального функціонування залізничної галузі. Крім названих вище «людський чинник», тобто професійна надійність працівників, є визначальним у забезпеченні безпеки на транспорті.

Необхідність підвищення ефективності застосування контрольно-наглядових заходів на залізничному транспорті й підтверджує статистика. Зокрема, у 2019 році допущено 1081 транспортну подію, з них 561 аварія, у т.ч. 57 випадків сходження рухомого складу, 6 випадків зіткнення рухомого складу, 3 випадки пожежі на рухомому складі, 495 випадків травмування осіб рухомих складом (315 зі смертельним наслідком), у т.ч. 7 робітників залізничного транспорту та 520 інцидентів, проти 1282 транспортних подій, з них 1 катастрофа, 626 аварій, у т.ч. 80 випадків сходження рухомого складу, 7 випадків зіткнення рухомого складу, 1 випадок пожежі на рухомому складі, 538 випадків травмування осіб рухомих складом, у т.ч. 4 працівника залізничного транспорту (317 зі смертельним наслідком) та 655 інцидентів за аналогічний період 2018 року. Загальна кількість транспортних подій зменшилася на 201 випадок (з 1282 до 1081), кількість катастроф зменшилась на 1 випадок (з 1 до 0), кількість аварій зменшилася на 65 випадків (з 626 до 561), у т.ч. кількість сходжень рухомого складу з рейок зменшилась на 23 випадки (з 80 до 57), кількість пожеж на рухомому складі збільшилась на 2 випадки (з 1 до 3), кількість зіткнень рухомого складу зменшилась на 1 випадок (з 7 до 6), кількість травмувань (загибелі) осіб рухомих складом зменшилась на 43 випадки (з 538 до 495), кількість інцидентів зменшилась на 135 випадків (з 655 до 520). У 2019 році на залізничних переїздах і коліях поза переїздами АТ «Укрза-

лізниця» сталося 70 випадків ДТП, у тому числі 60 випадків на переїздах і 10 – на коліях поза переїздами. Внаслідок ДТП загинуло 15 осіб і 25 травмовано. У порівнянні з 2018 роком кількість ДТП зменшилася на 9 випадків (з 79 до 70), зменшилася також кількість загиблих на 1 особу (з 16 до 15), а кількість травмованих на 5 осіб (з 30 до 25) [1].

Ці та інші характерні порушення нормальної роботи залізничного транспорту актуалізують питання про контроль за дотриманням законодавства у сфері залізничних перевезень та переконує у тому, що в нинішніх умовах він (контроль) набуває суттєвого значення, оскільки саме ця галузь забезпечує взаємодію різних сфер матеріального виробництва та створює необхідні умови стабільного функціонування і комплексного розвитку його складових.

Стан наукової розробки проблеми. Розв'язання багатогранних питань усвідомлення місця та ролі публічного контролю в механізмі адміністративно-правового регулювання залізничних перевезень, передбачає проведення цілеспрямованих наукових досліджень, яких на сьогодні виконано чимало. Варто хоча б згадати наукові праці В.Й. Развадовського, І.В. Булгакова, Е.М. Деркач, О.Б. Черномаз, Т.М. Тимчишина, А.О. Собакаря, Ю.В. Дем'янчука, О.Ю. Дубинського, А.В. Бойка та інших вчених. Однак, необхідно констатувати, що роботи названих та інших вчених мають важливе теоретико-прикладне значення для розвитку науки адміністративного права, однак проблему підвищення ефективності функціонування і комплексного розвитку залізничного транспорту в цілому не вирішують.

Мета статті полягає у з'ясуванні на основі аналізу чинного законодавства, наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел, у тому числі зарубіжного досвіду, місця та ролі публічного контролю в механізмі адміністративно-правового регулювання залізничних перевезень та визначенні оптимальних напрямів його удосконалення на сучасному етапі реалізації національної транспортної політики.

Виклад основного матеріалу. Вдосконалення системи публічного адміністрування залізничними перевезеннями серед інших завдань ставить на порядок денний питання посилення контролю за збереженням і правильним використанням інфраструктури залізничного транспорту, дотриманням ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів залізничним транспортом, дотриманням правил технічної експлуатації залізниць України, правил обслуговування залізничних під'їзних колій тощо. Саме контроль є невід'ємною частиною системи управління залізничним транспортом. Не можна керувати, не перевіряючи виконання прийнятих рішень, приписів правових норм, не володіючи інформацією щодо фактичного становища справ. Відсутність належного контролю унеможливило досягнення цілей розвитку залізничного транспорту та формалізує усю систему управління залізничними перевезеннями. Контроль сприяє виконанню покладених на органи управління завдань, зміцненні їх зв'язків із суспільством та громадою. Він забезпечує умови, необхідні для чіткого функціонування управлінського апарату. Основу його складають контрольні правовідносини, що виникають лише із виконанням функцій контролю, реалізацією його цільових правостановлень.

У зв'язку із притаманністю контролю усім формам державно-управлінської діяльності, контрольні правовідносини так само виступають як видова підсистема суспільних правовідносин в цілому. Їх можна трактувати як результат регулятивного впливу правових норм на фактичні суспільні відносини. Тобто за своєю природою це суспільні відносини певного виду, регульовані нормою права. Вони вбирають усі основні риси правовідносин взагалі і разом з тим мають певні відмінності, серед яких: а) відсутність свого предмету правового регулювання, оскільки мають міжгалузеву спрямованість. Зумовлено це тим, що контроль не обмежується однією сферою, а притаманний усім формам державно-управлінської діяльності, що свідчить про широкий характер контрольних правовідносин; б) специфічний (імперативний) метод їх регулювання, що знаходить вираження у тому, що одна сторона наділена тільки обов'язками, а інша – тільки правами (повноваженнями). Такий метод відображає пріоритет суб'єкта контролю як наділеного владними повноваженнями контрольно-наглядового характеру. Звідси і особливий спосіб їх формування: в усіх випадках вони виникають за ініціативою контролюючої сторони (суб'єкта контролю) без волі тієї, що контролюється (об'єкта контролю). В них найбільш чітко і повно виявляється владне веління, що складає зміст імперативного методу. Саме це й відрізняє такі відносини від управлінських, яким властивий адміністративно-правовий метод регулювання і який складається за ініціативою однієї із сторін; в) наявність імперативних зв'язків між суб'єктами та об'єктами контролю; г) наявність широкого кола суб'єктів, наділених контрольно-владними повноваженнями.

Особливості контролю за дотриманням транспортного законодавства та вибору його оптимальних форм зумовлюються характерними особливостями даної галузі, відсутністю єдиного методу правового регулювання, специфікою суспільних відносин у транспортній сфері, наявністю значної кількості нормативно-правових актів, які регулюють транспортну діяльність, врегулюванням окремих питань транспортної діяльності нормами інших галузей права, наявністю значної кількості імперативних норм та застарілих нормативно-правових актів, здійсненою раніше кодифікацією в окремих галузях транспорту, значним впливом міжнародного законодавства [2].

Важливу функцію з контролю за дотриманням вимог законодавства у сфері залізничних перевезень набуває держава, яка за допомогою відповідної нормативно-правової бази та спеціально створених управлінських структур, регулює процес функціонування залізничного транспорту, впливаючи на суспільні відносини у даному сегменті та регламентуючи поведінку суб'єктів [3, с. 37]. Однак назвати таку діяльність оптимальною наразі важко. «Держава фактично внаслідок загальної політичної нестабільності, недосконалої нормативно-правової бази, недостатнього рівня матеріально-технічного забезпечення контролюючих органів, – наголошує А.О. Собакар, – не має ефективних механізмів та важелів впливу на ті процеси, які характерні для галузі сьогодні» [4, с. 149–160].

На цей час ефективний розвиток галузі залізничного транспорту в Україні істотно гальмують такі фактори як паліативне, недосконале законодавство; здійснення необміркованого, часто нелогічного державного регулювання діяльності залізничного транспорту з порушеннями функцій ретельного аналізу, несвоєчасної або й відсутньої реакції на негативну динаміку показників якості пасажирських перевезень; контролю за подоланням кризових явищ в сфері дотримання «залізничної» безпеки.

Таким чином, аналіз сутності процесів контролю за дотриманням вимог законодавства у сфері залізничних перевезень свідчить про те, що його головним завданням є створення повноцінної й несуперечливої системи нормативно-правових актів, яка спроможна забезпечити стабільне і тривале регулювання діяльності транспортно-залізничного комплексу країни.

За умов вищезазначеного, питання про контроль за дотриманням вимог законодавства у сфері залізничних перевезень набуває все більшої актуальності і потребує вжиття відповідних заходів з боку органів державної влади і посадових осіб, які наділені правом законодавчої ініціативи. Процес контролю за дотриманням законодавства у сфері залізничних перевезень є одним із засобів підвищення ефективності правового регулювання, забезпечення верховенства закону і захисту прав людини в транспортній галузі та має здійснюватися на засадах єдиної ролі розвитку та вдосконалення національного транспортного законодавства.

Цьому питанню законодавцем приділяється відповідна увага, створено нормативне підґрунтя застосування контрольних заходів на залізничному транспорті. Зокрема, у першу чергу слід згадати Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 року № 877-V, де на відміну від спеціального транспортного законодавства визначено поняття державного нагляду (контролю) як діяльності уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства [5]. Іншими словами, державний контроль законодавцем розуміється як законодавчо регламентована діяльність уповноважених державних органів щодо запобігання, виявлення та припинення діянь, що суперечать вимогам чинного законодавства.

Водночас, у «залізничному» законодавстві питання нормативного упорядкування застосування контрольних заходів та з'ясування сутності контролю під час залізничних перевезень не розв'язано. Якщо у Законі України «Про транспорт» контролю приділено одну статтю 41, де зазначено, що «контроль за додержанням законодавства на транспорті здійснюють відповідні органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень», то Закон України «Про залізничний транспорт» [6] взагалі не приділяє цьому питанню будь-якої уваги, ігноруючи та фактично не закріплюючи основних положень щодо організації та здійснення контролю за різними напрямками функціонування цього виду транспорту. Єдине що про контроль частково згадується у статті 16-1 (зазначено, що «державний нагляд (контроль) за діяльністю суб'єктів господарювання, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів (у тому числі небезпечних), юридичних та фізичних осіб проводиться шляхом планових, позапланових, рейдових перевірок (перевірка на дорозі)») та у статті 16-2 (зазначено, що центральний орган

виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики з питань безпеки на наземному транспорті, «здійснює державний нагляд (контроль) за додержанням вимог законодавства, норм на ... залізничному транспорті» [7].

У сфері забезпечення безпеки залізничних перевезень основні засади організації контрольно-наглядової діяльності на залізничному транспорті визначено у Положенні про систему управління безпекою руху на залізничному транспорті, затвердженому наказом Міністерства інфраструктури України від 24 грудня 2020 року № 842. Проте контрольно-наглядова діяльність під час залізничних перевезень у положенні іменується як внутрішній аудит (безперервний процес здійснення моніторингу за дотриманням СУБР), що здійснюється в межах окремого підприємства залізничного транспорту і включає такі процеси як:

1) визначення стратегії, плану та пріоритетів здійснення аудиту, під час яких керуються даними щодо можливих найбільш потенційно небезпечних загроз безпеці руху, а також результатами попередніх аудитів. Стратегія та план здійснення внутрішнього аудиту повинні визначати кількісні та якісні показники (стандарты) безпеки руху, які надалі допоможуть визначити загрози безпеці руху та можливі ризики;

2) аналіз даних щодо безпеки руху, під час якого враховують: оцінку процесів, процедур та організації безпеки руху; технічний та експлуатаційний стан рухомого складу та інфраструктури; оцінку стану впровадження СУБР;

3) розроблення плану дій щодо усунення виявлених під час аудиту порушень безпеки руху, який містить: опис заходів та засобів щодо усунення порушень; очікувані результати; превентивні та корегувальні заходи; осіб, відповідальних за здійснення заходів; розрахунок тривалості часу, необхідного для реалізації плану дій; осіб, відповідальних за оцінювання стану виконання плану дій;

4) оцінювання ефективності плану дій у разі його виконання, яке включає: оцінювання ступеня виконання плану; оцінювання рівня досягнення мети плану дій; оцінювання стану усунення передумов та ризиків, які стали підставою для здійснення внутрішнього аудиту; оцінювання необхідності перегляду оцінювання ризиків [8].

З урахуванням наразі відсутності цілісного нормативного підґрунтя організації та здійснення контрольно-наглядових заходів під час функціонування залізничного транспорту (і до речі не лише з напрямку забезпечення безпеки руху поїздів) доцільним виглядає прийняття Положення про публічний контроль за додержанням законодавства на залізничному транспорті, що має бути схвалене постановою Кабінету Міністрів України, та визначатиме вихідні засади організації та здійснення державного, громадського та корпоративного (виробничого) контролю (нагляду) за діяльністю суб'єктів господарювання, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів (у тому числі небезпечних), юридичних та фізичних осіб, додержанням ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів залізничним транспортом, забезпеченням безаварійної роботи та утримання в постійній справності залізничних споруд, колій, рухомого складу, обладнання, механізмів і пристроїв.

Висновок. Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що контроль у сфері залізничних перевезень слід визначати як передбачений переважно нормами адміністративного права та актами технічного регулювання перелік контрольно-наглядових заходів, спрямованих на здійснення перевірки виконання суб'єктом господарювання при здійсненні ним діяльності обов'язкових вимог щодо здійснення залізничних перевезень та надання супутніх послуг, встановлених законами або прийнятими у відповідно до них нормативно-правовими актами.

Особливостями публічного контролю за дотриманням вимог правил, норм і стандартів у сфері залізничних перевезень є такі:

1) регулюється переважно нормами адміністративного права та актами технічного регулювання;

2) здійснення основного переліку контрольних заходів спеціально визначеним державою суб'єктом – Державною службою України з безпеки на транспорті;

3) суб'єкти контрольно-наглядової діяльності на залізничному транспорті наділені владними та рекомендаційними повноваженнями;

4) широкий діапазон цілей і завдань за усіма аспектами класичного управління та контролю господарських операцій з ресурсами, кадрами, виробництвом, фінансами, інвестиціями на залізничному транспорті;

5) проводиться в основному шляхом планових, позапланових та рейдових перевірок.

Список використаних джерел:

1. Стан справ аварійності на транспорті в Україні за 2019 рік / Директорат з безпеки на транспорті Міністерства інфраструктури України, 2020. URL: <https://mtu.gov.ua/files/bezpeka/>
2. Довженко Є. В. Деякі проблеми адаптації транспортного законодавства України до Європейського законодавства. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 6(44). С.73–77.
3. Пефтієв О. В. Нормативно-правові засади функціонування автомобільного транспорту в Україні: питання вдосконалення. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 1. С. 36–48.
4. Собакарь А. О. Державний контроль за дотриманням законодавства про безпеку руху на транспорті. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. Вип. 3. С. 149–160.
5. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 № 877-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 29. Ст. 389.
6. Про залізничний транспорт: Закон України від 4 липня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Про транспорт : Закон України від 10 листопада 1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 51. Ст. 446.
8. Про затвердження Положення про систему управління безпекою руху на залізничному транспорті: наказ Міністерства інфраструктури України 24 грудня 2020 року № 842. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/96-%D0%B2%D1%80#Text>

**НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ
ЩОДО ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ**

**SCIENTIFIC SUPPORT OF THE PROSECUTOR'S
CRIMINAL-PROCEDURAL ACTIVITIES IN CRIMINAL PROCEEDINGS
REGARDING A SEPARATE CATEGORY OF PERSONS**

Швидке і кваліфіковане виявлення та розслідування кримінальних правопорушень є важливим і необхідним обов'язком будь-якої держави, яка взяла на себе зобов'язання захищати права і законні інтереси громадянина та суспільства від кримінальних посягань. Однак із розвитком суспільства вдосконалюється і злочинність, стаючи більш організованою, використовуючи у своїй діяльності новітні технології та набуваючи більш мобільного характеру. Ця обставина призводить до суттєвого ускладнення процесу розкриття кримінальних правопорушень, а отже, і охорони прав та законних інтересів особи, суспільства й держави. У статті окреслено сучасний стан наукового дослідження проблем участі прокурора у кримінальних провадженнях щодо окремої категорії осіб. На підставі аналізу наукових досліджень вітчизняних науковців та практиків встановлено, що діяльність органів прокуратури у кримінальному процесі не обділена увагою науковців і практиків, щороку відбувається захист дисертацій щодо діяльності такого суб'єкта сторони обвинувачення, однак досі на дисертаційному рівні кримінально-процесуальні аспекти участі прокурора у кримінальних провадженнях щодо окремої категорії осіб не досліджені, а головними питаннями, які потребують вирішення є: теоретико-концептуальні засади кримінально-процесуальної діяльності прокуратури України у сучасних умовах; нормативно-правові засади діяльності прокуратури України у кримінальних провадженнях щодо осіб, які користуються недоторканістю; процесуальний порядок участі прокурора на стадії досудового розслідування (початок досудового розслідування; особливості повідомлення про підозру; застосування заходів забезпечення кримінального провадження) й особливості збирання доказів (правова регламентація проведення слідчих (розшукових) дій). Головними питаннями, які потребують вирішення в умовах сьогодення є: а) теоретико-концептуальні засади кримінально-процесуальної діяльності прокуратури України у сучасних умовах (2014-2022 рр.); б) нормативно-правові засади діяльності прокуратури України у кримінальних провадженнях щодо осіб, які користуються недоторканістю; в) процесуальний порядок участі прокурора на стадії досудового розслідування (початок досудового розслідування; особливості повідомлення про підозру; застосування заходів забезпечення кримінального провадження) й особливості збирання доказів (правова регламентація проведення слідчих (розшукових) дій).

Ключові слова: прокурор, кримінальна-процесуальна діяльність, кримінальне провадження, процесуальний порядок, окрема категорія осіб.

Quick and qualified detection and investigation of criminal offenses is an important and necessary duty of any state that has undertaken to protect the rights and legitimate interests of citizens and society from criminal encroachments. However, with the development of society, crime also improves, becoming more organized, using the latest technologies in its activities and acquiring a more mobile nature. This circumstance leads to a significant complication of the process of uncovering criminal offenses, and

therefore of protecting the rights and legitimate interests of the individual, society and the state. The article outlines the current state of scientific research on the problems of the prosecutor's participation in criminal proceedings regarding a separate category of persons. Based on the analysis of scientific research by domestic scientists and practitioners, it was established that the activities of the prosecutor's office in the criminal process are not deprived of the attention of scientists and practitioners, dissertations are defended every year on the activities of such a subject of the prosecution, but still at the dissertation level, the criminal-procedural aspects of the prosecutor's participation in criminal proceedings against a separate category of persons have not been investigated, and the main issues that need to be resolved are: theoretical and conceptual foundations of the criminal-procedural activities of the Prosecutor's Office of Ukraine in modern conditions; normative and legal principles of activity of the Prosecutor's Office of Ukraine in criminal proceedings against persons enjoying immunity; the procedural procedure for the participation of the prosecutor at the stage of the pre-trial investigation (start of the pre-trial investigation; specifics of notification of suspicion; application of measures to ensure criminal proceedings) and specifics of evidence collection (legal regulation of investigative (search) actions). The main issues that need to be solved in today's conditions are: a) theoretical and conceptual foundations of the criminal-procedural activity of the Prosecutor's Office of Ukraine in modern conditions (2014-2022); b) regulatory and legal principles of activity of the Prosecutor's Office of Ukraine in criminal proceedings against persons enjoying immunity; c) the procedural procedure for the participation of the prosecutor at the stage of the pre-trial investigation (start of the pre-trial investigation; specifics of notification of suspicion; application of measures to ensure criminal proceedings) and specifics of evidence collection (legal regulation of investigative (search) actions).

Key words: *prosecutor, criminal procedural activity, criminal proceedings, procedural order, separate category of persons.*

Актуальність теми. Швидке і кваліфіковане виявлення та розслідування кримінальних правопорушень є важливим і необхідним обов'язком будь-якої держави, яка взяла на себе зобов'язання захищати права і законні інтереси громадянина та суспільства від кримінальних посягань. Однак із розвитком суспільства вдосконалюється і злочинність, стаючи більш організованою, використовуючи у своїй діяльності новітні технології та набуваючи більш мобільного характеру. Ця обставина призводить до суттєвого ускладнення процесу розкриття кримінальних правопорушень, а отже, і охорони прав та законних інтересів особи, суспільства й держави.

У той же час, сучасний розвиток суспільства, з огляду на проголошений Україною курс на європейську інтеграцію, потребує якісної трансформації правових та організаційних засад функціонування системи кримінальної юстиції, невід'ємною складовою якої є сучасне кримінально-процесуальне законодавство, узгоджене з міжнародними стандартами. У юридичному механізмі забезпечення прав і свобод людини в кримінальному процесі особливе місце посідає прокуратура, на яку покладено реалізацію від імені держави обвинувальної функції шляхом нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, а також підтримання державного обвинувачення в суді [1].

Вклад основного матеріалу. Водночас, як слушно зауважує В. Синчук, в Україні, на жаль, спостерігається тенденція до послаблення ефективності виконання функцій базовими інститутами державного регулювання, які в більшості випадків неспроможні оперативно та якісно протидіяти сучасним загрозам і викликам в умовах загострення військово-політичної обстановки, орієнтуючись на досягнення тактичних і нехтуючи стратегічними цілями, що зумовлює суттєве зниження довіри громадськості до влади й посилює кризові явища в суспільстві. Тому забезпечення соціально-політичної стабільності в державі та її сталого розвитку вимагає якнайшвидшого проведення адміністративної та правоохоронної реформ, у тому числі в системі органів прокуратури [2]. У зв'язку з цим, відкритим залишається питання щодо ролі і місця прокурора в механізмі забезпечення прав і свобод громадян під час здійснення кримінального судочинства, реалізації його функцій та повноважень.

Також, слід зауважити, що з набранням чинності КПК України 2012 року правоохоронна система держави «отримала двох прокурорів», однакових за процесуальною назвою та різних за процесуальними повноваженнями: прокурор – процесуальний керівник досудовим розсліду-

ванням; прокурор – керівник органу прокуратури. Незважаючи на загальні тенденції до самостійності прокурора – процесуального керівника, кримінальний процесуальний закон залишив досить вагомі важелі для впливу керівника прокуратури на рішення підлеглих, відтак звужуючи, а подекуди і зводячи нанівещь «самостійність» процесуального керівника. І така ситуація впливу на процес розслідування спостерігається не в межах району чи міста, а в масштабах держави – від рядового працівника прокуратури до Генерального прокурора [3, с. 107].

Отже, чинний кримінальний процес наповнено новими змагальними елементами. Змінилася філософія правового регулювання і реалізації норм кримінального процесуального права від тоталітарного процесу з пануванням у ньому прокурора як на досудових, так і в судових стадіях у напрямі забезпечення конституційних прав та законних інтересів учасників кримінального провадження і реальної дії принципу верховенства права з одночасним обмеженням повноважень прокурора і надання йому статусу сторони у процесі, яка, з одного боку, є рівноправною зі стороною захисту, а з іншого – має «сильніші» повноваження. Відбулися інші значні зміни, наприклад, у випадку з об'єднанням досудового розслідування і оперативно-розшукової діяльності) чи менш значні зрушення у правовому регулюванні процесуальної діяльності загалом і діяльності прокурора зокрема (запровадження процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням) [4, с. 27].

Прокурор, як сторона кримінального процесу з'являється на його початковій стадії і наділений широким колом повноважень протягом усього процесу аж до винесення судом рішення у кримінальному провадженні. Прокурор здійснює нагляд за дотриманням законів в ході досудового розслідування шляхом процесуального керівництва – організовуючи процес досудового розслідування, визначаючи його спрямування, координуючи процесуальні дії слідчих та оперативних підрозділів, а також забезпечуючи дотримання вимог законодавства України при отриманні доказів та винесенні процесуальних рішень при проведенні досудового розслідування у кримінальному провадженні [5].

Саме дослідження діяльності системи органів прокуратури та інших правоохоронних органів, які є головними суб'єктами під час здійснення кримінального провадження, сприятиме подальшому формуванню ефективних механізмів виявлення та розслідування кримінальних правопорушень.

Як свідчить аналіз наукових розвідок, діяльність органів прокуратури щодо здійснення вищезазначених функцій не обділена увагою науковців і практиків, кожен рік відбувається захист дисертацій щодо зазначеної тематики. Разом з тим, сучасний стан наукового дослідження проблем участі прокурора у кримінальних провадженнях щодо окремої категорії осіб, розпочинаючи із жовтня 2014 року (часу затвердження нової редакції Закону України «Про прокуратуру» та практики дії чинного КПК України) по сьогодні, на рівні кандидатських та докторських дисертацій досліджено не в повній мірі, що суттєво впливає на ефективність діяльності прокуратури за цим напрямом.

Так, однією з перших наукових робіт, за часів незалежності дослідження діяльності органів прокуратури стала праця В. М. Гусарова. У своїй кандидатській дисертації «Проблеми організації роботи міської (районної) прокуратури» (1995 р.), крім питань, що становлять предмет його дослідження, торкнувся й тих аспектів діяльності прокуратури, які пов'язані з реалізацією на практиці наглядової функції цього державного органу, що використано в ході нашого дослідження для вирішення завдань здійснення прокуратурою контролю за досудовим розслідуванням окремої категорії осіб [6].

До першої групи вчених належать: В. С. Бабкова, яка досліджувала діяльність прокурора у кримінальному провадженні в аспекті контролю у прокурорській діяльності, процесуального керівництва та координаційної діяльності; Л. Р. Грицаєнко – у світлі зарубіжного досвіду; В. В. Долежан – підтримання обвинувачення та інших питань; М. В. Косюта – теоретичних засад визначення функцій прокуратури в перехідний період; І. Є. Марочкін - проблем реформування прокуратури; М. І. Мичко – проблем та перспектив удосконалення функцій прокуратури, що реалізуються в кримінальному провадженні; С. В. Подкопаєв – проблем організації та діяльності прокуратури, в т. ч. у сфері кримінального провадження; Г. П. Середа – проблем кримінальної процесуальної діяльності прокурора; В. В. Сухонос – історії й сучасного стану здійснення діяльності прокурора у сфері кримінального провадження; О. М. Толочко – проблем співвідношення прокурорського нагляду і судового контролю, та інших питань кримінальної процесуальної діяльності прокурора та інші. Також проблеми прокурорської діяльності у кримінальному провадженні незмінно опинялися у полі уваги провідних вітчизняних вчених-процесуалістів сучасності.

Так, значний внесок у їх дослідження зробили Ю. П. Аленін, В. В. Вапнярчук, О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, В. Т. Малярєнко, О. Р. Михайленко, О. Ю. Татаров, О. Г. Шило та ін.

В умовах прийняття нового КПК України 2012 року однією з перших наукових праць яка дотично відноситься до теми нашого дисертаційного дослідження стала монографія О. Ю. Татарова «Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС)» [7], у якій розглянуто найбільш суттєві теоретичні та прикладні проблеми діяльності слідчих, оперативних підрозділів та інших уповноважених осіб щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень як самостійно, так і у взаємодії між собою та з іншими суб'єктами кримінального судочинства, з унесенням пропозицій до чинного законодавства.

Далі, В. Г. Андрусак у дисертації «Правозахисна функція сучасної держави (на прикладі інституту прокуратури): загальнотеоретичне дослідження» (2015 р.), крім питань, що становлять предмет його дослідження, торкнувся й тих аспектів діяльності прокуратури, які пов'язані з реалізацією на практиці правоохоронної функції прокуратури в цілому як державного органу, та діяльності прокурора з метою захисту прав особи у кримінальному процесі [8].

Особливої уваги заслуговує робота І. В. Рогатюка щодо повноважень прокурора у досудовому розслідуванні, який аргументував, що кримінальна процесуальна діяльність прокурора у досудовому розслідуванні має не наглядовий, а обвинувальний характер [9].

У подальшому, В. М. Юрчишиним, здійснено комплексне та системне дослідження правових, теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних з виникненням і розвитком процесуальних функцій прокурора у досудовому розслідуванні, їх сутність, призначенням, взаємозумовленістю, класифікацією та системним взаємозв'язком [10].

Проблемам участі прокурора у кримінальному судочинстві присвятила свою роботу й І. С. Курбатова, в якій вперше визначено та обґрунтовано три рівні забезпечення прокурором захисту прав і свобод особи у кримінальному процесі залежно від ступеня важливості і пріоритетності цілей, яким за основними рисами відповідають рівні правоохоронної діяльності прокурора [11].

У контексті предмету дослідження, зупинимо увагу на роботі А. В. Лапкіна «Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми», в якій розкрито кризу призму доктрини судового права правову природу участі прокурора у кримінальному провадженні як публічного позивача, діяльність якого зі здійснення кримінального переслідування є рушійною силою кримінального провадження, визначає його предмет і межі, зумовлює продовження, зупинення, трансформацію або припинення [12].

Також розглядаючи питання участі прокурора у кримінальному провадженні варто й дослідити наукові праці присвячені окремим категоріям осіб у такому провадженні й особам, які користуються недоторканністю. Зокрема, С. В. Свириденко та О. Ю. Татаров зазначають, що особи користуються недоторканністю, яка надає цим суб'єктам імунітет від кримінального переслідування. Тобто, це не привілеї, а необхідна міра, оскільки специфіка виконуваних цими суб'єктами завдань та функцій вимагає максимально високого рівня їх захищеності від стороннього тиску та безпідставного втручання в їх роботу [13, с. 9–10].

Проблемним питанням імунітету та його захисту у кримінальному судочинстві присвячено дослідження С. Г. Волкотруба, який розглядає актуальні проблеми захисту імунітету у кримінальному судочинстві, зокрема, імунітет народних депутатів [14].

Одним з перших таких досліджень стала робота Г. М. Доросінської, яка досліджуючи питання порушення та розслідування кримінальної справи щодо депутатів місцевої ради, які наділені певним імунітетом під час притягнення їх до кримінальної відповідальності, розкрила особливості порушення справ щодо депутата місцевої ради, порядок притягнення до кримінальної відповідальності, а також застосування запобіжних заходів щодо даної категорії посадовців та довела обов'язковість участі прокурора під час проведення слідчих дій [15]. Далі, І. В. Бабій приділила увагу досудовому розслідуванню злочинів, вчинених особами, які займають особливо відповідальне становище, зокрема, нею визначено коло й правовий статус осіб, які займають особливо відповідальне становище; підстави й основні риси, притаманні відповідальності даної категорії осіб; коло осіб, стосовно яких застосовується імунітет у кримінальному процесі; правова регламентація порушення кримінальної справи щодо даних осіб. Також нею детально розкрито особливості застосування примусових заходів та окремих слідчих дій (накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку) [16, с. 119–141]. Такі роботи були проведені у рамках КПК 1960 р., який у 2012 р. втратив чинність.

Особливий інтерес викликає робота проведена С. В. Свириденком, дослідив особливості досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо осіб, які користуються недоторканністю, зокрема, аналіз процесуального порядку досудового розслідування злочинів, вчинених особами, які користуються недоторканністю, у кримінальному процесі зарубіжних країн, початок досудового розслідування в цій категорії кримінальних проваджень, порядок застосування щодо таких осіб заходів забезпечення кримінального провадження, а також особливості проведення слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій щодо осіб, які користуються недоторканністю [17].

Поряд з проведеними дослідженнями, варто згадати роботу Є. А. Котеця, яка присвячена комплексному дослідженню проблеми особливості розслідування злочинів щодо осіб, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище. Автором виокремлено порядок відкриття кримінальних проваджень щодо злочинів стосовно осіб, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище, залежно від суб'єкта вчинення злочину: слідчого або прокурора; судді; народного депутата; високопосадовця; іншої службової особи органу державної влади чи місцевого самоврядування. Заслугує на увагу дослідження правового механізму проведення СРД та НСРД [18].

В умовах сьогодення, І. С. Ганенком досліджені кримінальні-процесуальні імунітети. Запропоновано авторський підхід до визначення класифікації імунітетів у кримінальному процесі з урахуванням таких ключових чинників, як учасників кримінального провадження (носіїв імунітетів), обсягу правосуб'єктності носіїв імунітетів, галузевого врегулювання змісту імунітетів; обґрунтована доцільність розширення за рахунок бічної лінії споріднення переліку осіб, що належать до близьких родичів та членів сім'ї, щодо яких не може бути примусу давати пояснення, показання, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення; аргументована необхідність оптимізації процесуальних умов доступу до професійної таємниці в кримінальному провадженні з переглядом суб'єктної складової цієї кримінальної процесуальної процедури [19].

Найбільш дотичним в аспекті предмету дослідження стала робота Х. М. Танривердієва «Досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо народних депутатів України», в якій здійснено комплексне дослідження теоретичних і практичних проблем досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо народних депутатів України [20].

У 2021 р. О. М. Посвистаком проведено дослідження щодо кримінального провадження відносно окремої категорії осіб [21].

Підводячи підсумки варто констатувати, що поряд з активністю наукових інтересів щодо проблемних питань досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо окремої категорії осіб, комплексного дослідження даного питання не проводилось, а тому відсутній єдиний системний підхід до розуміння особливостей й проблем здійснення кримінального провадження відносно зазначеної категорії суб'єктів.

На підставі аналізу наукових досліджень вітчизняних науковців та практиків встановлено, що діяльність органів прокуратури у кримінальному процесі не обділена увагою науковців і практиків, щороку відбувається захист дисертацій щодо діяльності такого суб'єкта сторони обвинувачення, однак досі на дисертаційному рівні кримінальні-процесуальні аспекти участі прокурора у кримінальних провадженнях щодо окремої категорії осіб не досліджені.

Більша частина кримінального блоку наукових праць присвячена спеціальностям: 12.00.09 – участі прокурора у кримінальному процесі з метою нагляду за законністю прийняття рішень органами досудового розслідування, виконання функцій процесуального керівника під час досудового розслідування та функції підтримання державного обвинувачення в суді, досліджено особливості реалізації запобіжних функцій у процесі проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження, а також визначено шляхи їх реалізації в процесі нагляду за додержанням законів органами досудового розслідування та підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукові заходи (А. І. Палюх, М. А. Погорельський, І. В. Рогатюк, О. С. Старенький, О. В. Фараон, А. В. Шевчишен, В. М. Юрчишин); 12.00.10 – проблемам виконання функцій органами прокуратури взагалі, й окремо координуючим, наглядовим та міжнародній співпраці; 12.00.08 – кримінологічним й кримінально-виконавчим засадам запобігання кримінальним правопорушенням (Д. О. Супруненко, Ю. О. Новосад). В окремих монографічних дослідженнях розкриваються й питання інституту недоторканності певних категорій осіб у кримінальному процесі України (І. В. Бабій, С. Г. Волкотруб, І. С. Ганенко, Є. А. Котець, Д. А. Пеший, О. М. Посвистак, С. В. Свириденко, Х. М. Танривердієв).

Головними питаннями, які потребують вирішення в умовах сьогодення є: а) теоретико-концептуальні засади кримінально-процесуальної діяльності прокуратури України у сучасних умовах (2014–2022 рр.); б) нормативно-правові засади діяльності прокуратури України у кримінальних провадженнях щодо осіб, які користуються недоторканістю; в) процесуальний порядок участі прокурора на стадії досудового розслідування (початок досудового розслідування; особливості повідомлення про підозру; застосування заходів забезпечення кримінального провадження) й особливості збирання доказів (правова регламентація проведення слідчих (розшукових) дій).

Список використаних джерел:

1. Рогатюк І. В. Процесуальна діяльність прокурора на стадії досудового розслідування : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 544 с.
2. Синчук В. Особливості реалізації завдань та функцій органів прокуратури в умовах посилення загроз національній безпеці України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. С. 28.
3. Столітній А. В. Практичні аспекти розмежування поняття нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, і процесуального керівництва досудовим розслідуванням. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 6-2, Т. 4. С. 105–109
4. Юрчишин В. М. Функції прокурора у досудовому розслідуванні: теорія і практика : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2016. 443 с.
5. Шульган І. І. Нові завдання прокуратури України в процесі становлення національного законодавства. *Право і суспільство*. 2016. № 5. ч. 2. С. 190–196.
6. Гусаров В. М. Проблеми організації роботи міської (районної) прокуратури: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків : Національна юридична академія України, 1995. 19 с.
7. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС) : монографія. Донецьк: ТОВ «ВПІ «ПРОМІНЬ», 2012. 640 с.
8. Андрусяк В.Г. Правозахисна функція сучасної держави (на прикладі інституту прокуратури): загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура». Одеса, 2015. 22 с.
9. Рогатюк І. В. Теоретичні, правові та праксеологічні основи кримінальної процесуальної діяльності прокурора у досудовому розслідуванні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ : НАВС, 2018. 40 с.
10. Юрчишин В. М. Прокурор у досудовому розслідуванні: сучасні теоретико-прикладні проблеми : монографія. Чернівці : РОДОВІД, 2016. 300 с.
11. Курбатова І. С. Прокурор у кримінальному судочинстві: теоретичні та прикладні проблеми реалізації державою конституційних прав людини і громадянина: монографія. Ірпінь : Університет державної фіскальної служби України, 2020. 370 с.
12. Лапкін А. В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційні проблеми : монографія. Харків : Право, 2020. 1304 с.
13. Свириденко С. В., Татаров О. Ю. Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо осіб, які користуються недоторканістю: монографія. Київ, 2019. 212 с.
14. Волкотруб С. Г. Імунітет і проблеми його захисту в кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків : НЮА України ім. Я. Мудрого, 2002. 192 с.
15. Доросінська Г. М. Порушення та розслідування кримінальної справи щодо депутата місцевої ради : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 179 с.
16. Бабій І. І. Досудове провадження у кримінальних справах щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К.: КНУВС, 2009. 221 с.
17. Свириденко С. В. Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо осіб, які користуються недоторканістю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Ірпінь: УДФ-СУ, 2018. 19 с.
18. Котець Є. А. Розслідування злочинів щодо осіб, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2018. 17 с.

19. Ганенко І. С. Імунітети у кримінальному процесі України : дис...канд. юрид. наук : 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Кривий Ріг, 2020. 199 с.

20. Танривердієв Х. М. Досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо народних депутатів України : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2020. 20 с.

21. Посвистак О. М. Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 231 с.

МЕЖІ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

BOUNDARIES AND ADMINISTRATIVE-LEGAL RESTRICTIONS OWNERSHIP RIGHTS

Наводяться етимологічні тлумачення термінів «межі» та «обмеження», які викладені в сучасній словниково-довідниковій літературі. Аналізуються наукові дефініції таких правових категорій, як «обмеження» та «правові обмеження», обґрунтовані теоретиками права, а також представниками науки конституційного, цивільного та адміністративного права, визначаються їх недоліки та суперечності. На основі проведеного аналізу робиться висновок про те, що найбільш поширена помилка, яку допускають науковці і яка є основною перешкодою формування єдиного уніфікованого підходу до розуміння сутності та змісту «обмежень», полягає в ототожненні таких досить схожих за звучанням, однак різних за змістовим наповненням категорій, як «правові обмеження» та «обмеження прав». Наводяться характеристики, які дозволяють більш глибоко розкрити сутність і зміст адміністративно-правових обмежень права власності. Зроблено висновок, що за своєю сутністю правові обмеження права власності у найбільш загальному розумінні тожні такому поняттю, як «межі» права власності, з єдиним уточненням, що такі межі визначаються саме правом, а не іншими соціальними регуляторами. Основна мета встановлення правових обмежень права власності полягає у впорядкуванні відносин власності. За допомогою правових обмежень права власності офіційно визначається міра можливої (дозволеної) поведінки (або ж зразки правової поведінки) особи в правовідносинах власності з метою недопущення необмеженого свавілля. Правові обмеження права власності визначають не лише міру можливої поведінки власника, але також встановлюють допустимі межі втручання держави в його права, свободи та законні інтереси. Правові обмеження права власності мають поведінкову спрямованість, оскільки їх основне призначення полягає у стримуванні неправомірної поведінки шляхом формування у власників відповідної правової мотивації. Правові обмеження права власності можуть виражатись як у формі обмеження прав власників, звуження обсягу таких прав (зменшення варіантів дозволеної поведінки), так і у формі розширення обсягу обов'язків власника; як у формі утримання власника від вчинення певних дій, так і у формі добровільного обмеження ним своїх прав. Правові обмеження права власності, в тій чи іншій мірі, охоплюють своїм змістом всі елементи правового регулювання, в тому числі адміністративно-правові обмеження даного права.

Ключові слова: адміністративно-правові обмеження, власність, межі права власності, непорушність права власності, обмеження, право власності, правові обмеження.

The etymological interpretations of the terms "borders" and "restrictions", which are presented in modern dictionary and reference literature, are given. The scientific definitions of such legal categories as "restrictions" and "legal restrictions", substantiated by legal theorists, as well as representatives of the science of constitutional, civil and administrative law, are analyzed, their shortcomings and contradictions are determined. On the basis of the conducted analysis, it is concluded that the most common mistake made by scientists and which is the main obstacle to the formation of a single unified approach to understanding the essence and content of "restrictions" consists in identifying

such categories that are quite similar in sound, but different in content, as “legal restrictions” and “limitation of rights”. The characteristics that allow us to more deeply reveal the essence and content of administrative and legal restrictions on property rights are given. It is concluded that by their essence legal restrictions of property rights in the most general sense are identical to such a concept as “limits” of property rights, with the only clarification that such limits are determined by the law itself, and not by other social regulators. The main purpose of establishing legal restrictions on property rights is to regulate property relations. With the help of legal restrictions on property rights, the measure of possible (permitted) behavior (or patterns of legal behavior) of a person in property relations is officially determined in order to prevent unlimited arbitrariness. Legal restrictions on the right of ownership determine not only the extent of the owner's possible behavior, but also establish the permissible limits of the state's interference in his rights, freedoms and legitimate interests. Legal restrictions on property rights have a behavioral focus, since their main purpose is to deter illegal behavior by forming owners of the appropriate legal motivation. Legal restrictions on the right of ownership can be expressed both in the form of limiting the rights of owners, narrowing the scope of such rights (reducing the options for permissible behavior), and in the form of expanding the scope of the owner's responsibilities; both in the form of restraining the owner from committing certain actions, and in the form of voluntary limitation of his rights. Legal restrictions on property rights, to one degree or another, cover all elements of legal regulation, including administrative and legal restrictions of this right.

Key words: *administrative and legal restrictions, ownership, boundaries of ownership, inviolability of ownership, restrictions, ownership, legal restrictions.*

Постановка проблеми. Як відомо, принцип непорушності права власності, як один із основоположних конституційних принципів та конституційна гарантія права власності, не має абсолютного характеру і може бути обмежений у випадках і в порядку, встановлених законом. Відтак, непорушність права власності та визначення меж його здійснення необхідно розглядати як протилежні, однак тісно взаємопов'язані між собою сторони одного явища. Вони доповнюють один одного задля досягнення рівноваги між правами різних осіб. Саме тому, в правовій державі гарантії непорушності права власності та його обмеження мають бути збалансованими. З даного приводу варто погодитись із думкою З.В. Романовської, яка наголошує на обов'язковому встановленні меж та недопустимості фетишизації права власності [1, с. 31]. Розвиваючи цю думку, С. Кізлов вказує на існування іманентних самій природі цього права меж, у разі виходу за які особа діє вже поза своїм правом, здійснюючи не свої правомочності, а правопорушення [2, с. 98]. Межі можуть бути більшими чи меншими, але вони існують завжди, цілком слушно стверджує Н.В. Безсмертна, оскільки вони є невід'ємною ознакою будь-якого суб'єктивного права [3, с. 204].

То що саме необхідно розуміти під «межами права власності» та яким чином вони співвідносяться із адміністративно-правовими обмеженнями такого права? В даній науковій статті спробуємо дати відповіді на ці питання.

Виклад основного змісту. З етимологічної точки зору слово «межі» більшістю тлумачних словників визначається як «просторова або часова границя чого-небудь; остання, крайня грань, ступінь чого-небудь» [4, с. 580]. Беручи за основу таке лексичне трактування, більшість науковців «межі» будь-якого суб'єктивного права розглядають як його невід'ємну властивість, без існування якої таке право перетворюється на свою протилежність на свавілля, й відтак, взагалі перестає бути правом [5, с. 24]. Межі окреслюють можливу поведінку особи, а їх порушення слід розглядати як «зловживання» правом, що тягне за собою настання негативних юридичних наслідків.

Отже, з викладеного вище можна зробити узагальнюючий висновок про те, що будь-яке суб'єктивне право, і право власності в тому числі, має визначені межі як за своїм змістом, так і за характером здійснення. Такі межі невід'ємні від самого права власності і не можуть розглядатись відокремлено від нього, оскільки вони забезпечують свободу здійснення належних особи правомочностей у законодавчо визначених кордонах. Встановлення меж права власності необхідно одночасно розглядати і як гарантію реалізації суб'єктивних прав інших осіб, адже власник може здійснювати свої майнові права лише до тієї межі, де починаються права та законні інтереси інших осіб.

Близьким за звучанням, однак не тотожним за змістом до терміну «межі», є термін «обмеження». Сучасні тлумачні словники визначають його по-різному: як «дію за значенням «обмежити»; правило, настанову, що обмежує чий-небудь права» [6, с. 536]; як «встановлення певних меж чого-небудь та зобов'язувати щось обмежувальними умовами» [7, с. 449]; як «грань, межу, рубіж, утримання в певних рамках; правило, що обмежує певні права, дії; обмеження певними умовами; лімітування сфери діяльності, звуження можливостей тощо» [8, с. 1062]; як «утримання в певних рамках, межах; обумовленість чим-небудь; спосіб обмежити охоплення чогось; правило, що обмежує будь-які дії, права» [4, с. 444] тощо. Відповідно, термін «обмежувати» тлумачиться як «установлювати певні межі чого-небудь; зв'язувати щось обмежувальними умовами; не допускати поширення чого-небудь; локалізувати; бути межею чого-небудь; відділяти, відгороджувати щось від чого-небудь» [6, с. 536].

Термін «обмеження» має широку сферу застосування. Однак, зважаючи на специфіку предмета нашого дослідження, нас цікавить саме його юридична (правова) характеристика. Досить вичерпно вона викладена в російсько-українському словнику термінів з теорії держави та права, де під юридичними обмеженнями розуміються «законодавчо встановлені винятки з правового статусу громадянина у зв'язку із певними обставинами ... які обмежують свободу та інтереси особи, але завжди мають превентивний характер, остерегаючи від настання можливих несприятливих наслідків як для суб'єктів, стосовно яких вони діють, так і для інших осіб» [9, с. 83]. Дещо по іншому обмеження визначає Великий юридичний енциклопедичний словник: «це визначені в законах та інших нормативних актах, рішеннях державних органів рамки, межі, за які не повинна виходити діяльність суб'єктів» [10, с. 391].

Слід зауважити, що викладені в словниково-довідниковій літературі тлумачення терміну «правові (юридичні) обмеження» окреслюють лише його загальні характеристики й об'єктивно не спроможні розкрити усю повноту його правової природи та змісту. Звісно, вони є своєрідним фундаментом, на якому формується цілісна концепція обмежень суб'єктивних прав особи. Однак, для отримання максимально повного і розгорнутого уявлення про юридичне наповнення та специфіку застосування обмежень у певній сфері правового регулювання (у нашому випадку мова йде безпосередньо про адміністративно-правові обмеження права власності), обов'язковим має стати дослідження науково обґрунтованих підходів до їх розуміння. Таке дослідження дозволить узагальнити багатий теоретичний матеріал з проблематики обмежень права власності, накопичений як сучасними адміністративістами, так і представниками суміжних галузей знань, і використати його під час обґрунтування власного бачення змісту дефініції «адміністративно-правові обмеження права власності» та критеріїв, за якими необхідно проводити відмежування даного поняття від інших близьких до нього за змістом термінів і понять.

Проаналізувавши значну кількість наукових джерел різного спрямування, ми з'ясували, що в сучасній правовій доктрині відсутні уніфіковані визначення не лише таких понять, як «адміністративно-правові обмеження права власності» та «обмеження права власності», але й таких базових наукових категорій, як «правові обмеження» та «обмеження прав». Зокрема, ми зустріли велику кількість різноманітних варіацій цих понять, які відрізняються між собою не лише за обсягом, але й за змістом. Нажаль, в рамках даної наукової статті ми не можемо розгорнуто проаналізувати всі обґрунтовані в літературі дефініції, а тому нижче пропонуємо стисло зупинитись лише на найбільш популярних наукових підходах.

І в першу чергу, з'ясуємо загальнотеоретичне розуміння сутності такої правової категорії, як «обмеження», щодо якої в юридичній літературі висловлюються досить неоднозначні наукові погляди. Так, наприклад, І.М. Оськін розглядає обмеження як «сукупність елементів механізму правового регулювання, спрямованих на встановлення меж дозволеної поведінки суб'єктів» [11, с. 8]. Ми не можемо погодитись із таким трактуванням, оскільки воно відображає хибне уявлення про місце і роль обмежень в механізмі правового регулювання: обмеження це один із самостійних елементів механізму правового регулювання, а тому, як цілісна категорія, вони не можуть складатись із «сукупності елементів» зазначеного механізму.

Цікавою для наукового аналізу є дефініція «обмежень», запропонована А.В. Басовим. Науковець визначає їх як «юридичні та фактичні наслідки діяльності уповноважених органів державної влади, що заснована на законі й спрямована на досягнення відповідних цілей, у результаті якої зменшуються варіанти дозволеної права поведінки фізичних і юридичних осіб шляхом встановлення різних меж такої поведінки, що в обов'язковому порядку мають тимчасовий, просторовий та суб'єктивний характер» [12, с. 32]. На нашу думку, наведена вище дефініція суттєво звужує дійсний зміст обмежень: по-перше, вказівкою на те, що такі обмежен-

ня є «наслідками діяльності уповноважених органів державної влади»; по-друге, вказівкою на обов'язковий «тимчасовий, просторовий та суб'єктивний характер» обмежень. Як нами буде доведено нижче, обидві вказані вище вказівки є помилковими.

Більш розгорнуте трактування «обмежень» обґрунтовує у своєму дисертаційному дослідженні А.В. Тарасов, пропонуючи визначати в його змісті дві основні смислові грані: перша обмеження є виключенням із загальної сукупності прав і свобод людини деяких її прав (їх кількісне зменшення) у зв'язку із різними об'єктивними або ж суб'єктивними причинами; друга обмеження являють собою звуження обсягу та (або) змісту конкретних прав і свобод шляхом встановлення просторових меж, тимчасових рамок, кола осіб або певних варіантів поведінки індивідів [13, с. 38]. Схожого погляду на сутність правових обмежень дотримується також О.Ф. Черданцев, на думку якого такі обмеження слід розглядати «як особливі випадки, коли певні права та свободи зберігаються, але обмежується їх реалізація на визначеній території, у певний відрізок часу або стосовно до конкретного кола суб'єктів» [14, с. 369]. У цілому погоджуючись із таким баченням, все ж таки зауважимо, що воно, на нашу думку, не розкриває справжню сутність обмежень, оскільки основну увагу акцентовано на характеристиці їх окремих різновидів, яких, до-речі, можна визначити значно більше.

Окрім проаналізованих вище, в сучасній юридичній літературі можна зустріти ще безліч авторських варіантів трактування поняття «обмеження». Нажаль, обмежений обсяг даної публікації не дозволяє детальніше їх розглянути. Однак, ми можемо виділити одну досить важливу і в той же час найбільш поширену помилку, яку допускають учені і яка є основною причиною, що перешкоджає формуванню єдиного уніфікованого підходу до розуміння сутності та змісту аналізованого поняття. У найбільш загальному розумінні ця помилка зводиться до того, що розглядаючи правовий аспект обмежень, науковці, зачасти, не проводять розмежування між такими досить схожими за звучанням, однак різними за змістовим наповненням категоріями, як «правові обмеження» та «обмеження прав». Нижче, спробуємо обґрунтувати некоректність такого отожднення.

Ґрунтовний внесок у дослідження сутності і правової природи стимулів та обмежень був зроблений видатним теоретиком держави та права О.В. Мальком. У найбільш загальному розумінні правові обмеження він розглядає як «установлені рамки, у межах яких повинні діяти суб'єкти». Беручи за основу той факт, що «правова свобода зумовлює усвідомлення індивідом того, що він перебуває в суспільстві, в якому існують постійні стимули та обмеження», правові обмеження науковець визначає як «правове утримання від протизаконного діяння, що створює умови для задоволення інтересів контрсуб'єкта та суспільних інтересів з охорони та захисту» [15, с. 91]. Загальна концепція обмежень за О.В. Мальком визначає всі правообмежуючі категорії як правові обмеження. При цьому правові обмеження це завжди встановлення меж у праві, в рамках яких можуть діяти суб'єкти. Їх основне призначення полягає у попередженні можливості протиправних дій суб'єкта, який має для цього потенційні фактичні можливості.

Ще один відомий теоретик держави та права М.І. Матузов, розглядаючи правові обмеження в контексті заходів інформаційно-психологічного впливу, які безпосередньо впливають на мотивацію поведінки особистості, наголошує, що такі обмеження «ставлять дії індивідів у певні рамки, звужуючи їх можливості до юридично і соціально необхідного стану». На його думку, основне призначення правових обмежень полягає у стримуванні особи від протиправного задоволення своїх інтересів, яке може бути шкідливим для інших громадян і суспільства загалом» [16, с. 232]. При цьому концепція обмежень за М.І. Матузовим ґрунтується на їх характеристиці як засобів стимулювання особи до правомірної поведінки, що знаходить широку підтримку в наукових колах. Так, наприклад, Ю.В. Тихонравов зауважує, що обмеження «не знищують активність і ... не спрямовані на її заперечення», вони лише «надають їй певної форми ... певний напрям»; обмеження слід розглядати як «універсальну характеристику стимулів»; «активність потребує стимулів, що виражаються в обмеженнях» [17, с. 163–164]. На нашу думку, розгляд правових обмежень виключно як засобів стимулювання не в повній мірі розкриває їх справжню сутність. У даному контексті ми більше схилиємось до думки С.С. Алексєєва, який, досліджуючи психологічні аспекти механізму правового регулювання, зазначав, що позитивні зобов'язання «в більшій мірі пов'язані із примусом, аніж із стимулюванням поведінки особистості» [18, с. 259].

На відміну від теоретиків права, фахівці у галузі конституціоналізму основну увагу зосереджують на загальних причинах та меті встановлення правових обмежень. Так, наприклад, на думку В.М. Малиновської правомірні обмеження «встановлюються законом, мають як постійний, так і тимчасовий характер, відповідають принципам справедливості, пропорційності, законності, зумовлені об'єктивними причинами, спрямовані на встановлення балансу інтересів

індивідуумів і суспільства загалом» [19, с. 7]. А.М. Денисова дещо конкретизує такий підхід, визначаючи правові обмеження як «встановлені законодавством виключення з правового статусу громадянина, які мають превентивний характер, і спрямовані на забезпечення від можливих несприятливих наслідків як суб'єктів, щодо яких діють ці обмеження, так і інших осіб» [20, с. 52]. Звісно, визначення причин встановлення правових обмежень та їх загальної спрямованості має важливе теоретичне значення. Однак, ці характеристики розкривають лише один бік правової природи обмежень.

Дещо відмінні від проаналізованих вище поглядів на зміст правових обмежень обґрунтовують представники цивілістичної науки, що відображають загальну сутність цивільного права. Так, наприклад, Є.О. Мічурін формує досить лаконічну дефініцію правових обмежень, визначаючи їх як «обставини, що ускладнюють здійснення суб'єктивних цивільних прав» [21, с. 153]. В.П. Камишанський відстоює інший підхід, розглядаючи обмеження як «сукупність елементів правового регулювання, спрямованих на встановлення рамок дозволеної поведінки суб'єктів, що окреслюють сферу, в межах якої вони можуть вільно реалізувати свою правоздатність за умов наявності певних юридичних фактів» [22, с. 110]. Цікаву точку зору на правову природу обмежень у своєму дисертаційному дослідженні обґрунтовує О.В. Розгон. На її думку, правові обмеження слід розглядати як «зовнішній вплив на суб'єктивне цивільне право конкретної особи, що відображається на відповідних правовідносинах з її участю, тягне за собою стиснення, зменшення можливостей здійснення такою особою своїх правових можливостей і втілюється у конкретних приписах здійснити певні дії або утриматися від певних дій» [23, с. 93]. Як бачимо, основну увагу вчена зосереджує не на меті та призначенні обмежень, а на зовнішніх формах їх вираження. На нашу думку, такий підхід безсумнівно заслуговує на увагу, хоча ми не можемо в повній мірі підтримати визначений нею перелік таких форм і вважаємо його дещо обмеженим.

З урахуванням специфіки предмета даного дисертаційного дослідження, доцільно проаналізувати також підходи адміністративістів до визначення сутності та змісту правових обмежень, які досить часто суттєво різняться. Так, наприклад, М.А. Комзюк основну увагу зосереджує на основній меті та призначенні правових обмежень, визначаючи їх як «юридичні інструменти (засоби), за допомогою яких забезпечується досягнення деяких цілей правового регулювання» які «в підсумку зводяться до справедливої впорядкованості суспільних відносин шляхом встановлення певних кордонів, що обмежують допустимість поведінки» [24, с. 54]. В.Г. Чорна відстоює дещо інший підхід. На її думку, правові обмеження необхідно розглядати як «конкретизовані способи впливу на поведінку індивіда чи групи осіб, які реалізуються на підставі правових норм органами влади з метою захисту прав та інтересів суб'єктів» [25, с. 73]. Як «сукупність правових інструментів, які полягають у встановленні максимально допустимої форми правовідносин і правових кордонів у варіантах поведінки задля превенції правопорушень» розглядає правові обмеження О.М. Шимон [26, с. 84].

Як бачимо, сучасні адміністративісти при дослідженні правових обмежень акцентують свою увагу на різноманітних аспектах, що досить часто ускладнює отримання цілісного уявлення про їх сутність і зміст. Даний недолік у своєму дисертаційному дослідженні намагалась усунути Т.О. Коломоець, яка обґрунтувала комплексний підхід, у якому спробувала поєднати найбільш відомі наукові концепції правових обмежень. Зокрема, учена запропонувала розглядати їх з таких позицій: 1) як «зовнішній фактор, що впливає на інтереси суб'єктів правовідносин, в основі якого лежить взаємодія зовнішніх юридичних умов»; 2) як «інформаційно-цілеспрямований вплив, що передбачає свідому зміну поведінки суб'єктів у юридичній сфері»; 3) як «негативні засоби (заборони, заходи покарання, обов'язки)», а не засоби позитивного впливу; 4) як «конкретні (первинні) заходи (заборони, обов'язки, стягнення), а не юридичні норми, інститути, в які конкретні засоби втілюються й які завдяки цьому поповнюються правообмежувальним змістом». Окремо Т.О. Коломоець наголошує, що «формою прояву правових обмежень є державно-правовий прирус» [27, с. 99–100].

Висновки. Завершуючи аналіз наукових підходів до розуміння правових обмежень, ми можемо зробити кілька узагальнюючих висновків, які дозволяють нам більш глибоко розкрити сутність і зміст адміністративно-правових обмежень права власності:

По-перше, за своєю сутністю правові обмеження права власності у найбільш загальному розумінні тотожні такому поняттю, як «межі» права власності, з єдиним уточненням, що такі межі визначаються саме правом, а не іншими соціальними регуляторами.

По-друге, основна мета встановлення правових обмежень права власності полягає у впорядкуванні відносин власності.

По-третє, за допомогою правових обмежень права власності офіційно визначається міра можливої (дозволеної) поведінки (або ж зразки правової поведінки) особи в правовідносинах власності з метою недопущення необмеженого свавілля.

По-четверте, правові обмеження права власності визначають не лише міру можливої поведінки власника, але також встановлюють допустимі межі втручання держави в його права, свободи та законні інтереси.

По-п'яте, правові обмеження права власності мають поведінкову спрямованість, оскільки їх основне призначення полягає у стримуванні неправомірної поведінки шляхом формування у власників відповідної правової мотивації.

По-шосте, правові обмеження права власності можуть виражатись як у формі обмеження прав власників, звуження обсягу таких прав (зменшення варіантів дозволеної поведінки), так і у формі розширення обсягу обов'язків власника; як у формі утримання власника від вчинення певних дій, так і у формі добровільного обмеження ним своїх прав.

По-сьоме, правові обмеження права власності, в тій чи іншій мірі, охоплюють своїм змістом всі елементи правового регулювання, в тому числі адміністративно-правові обмеження даного права.

Список використаних джерел

1. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Право власності : [підручник]. К. : Алерта; ЦУЛ, 2011. 246 с.
2. Кізлов С. Обмеження права власності в суспільних інтересах. *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 95–99.
3. Безсмертна Н. В. Межі здійснення права приватної власності. *Наукові записки*. 2001. Том 19. Спеціальний випуск. С. 204–207.
4. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений. Рос. академия наук; Ин-т русского языка им. В.В. Виноградова. [4-е изд., доп.]. М. : ЭЛПИС, 2003. 944 с.
5. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. Изд. 2-е, стереот. М. : Статут, 2001. 411 с.
6. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1970–1980. Т. 5. 1974. 840 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
8. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : современное написание : в 4 т. / В. И. Даль. М. : ООО «Изд-во АСТ», 2003. Т. 2. 1280 с.
9. Русско-украинский словарь терминов по теории государства и права / под ред. Н. И. Панаева. Х., 1993. 352 с.
10. Барихин А. Б. Большой юридический энциклопедический словарь. М. : Книжный мир, 2003. 720 с.
11. Оськин И. Н. Правовые ограничения в предпринимательской деятельности гражданина (физического лица), действующего без образования юридического лица : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 2003. 176 с.
12. Басов А. В. Поняття «обмеження» як юридична категорія: теоретичний аспект. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 1 (3). С. 27–33.
13. Тарасов А. В. Ограничение конституционных прав и свобод человека в условиях особых правовых режимов в Российской Федерации : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Санкт-Петербург, 2006. 189 с.
14. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора : учебн. пособие. М. : ЮНИТИ, 2003. 381 с.
15. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве : монография. М. : Юристъ, 2004. 250 с.
16. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права : учебник. М. : Юристъ, 2004. 245 с.
17. Тихонравов Ю. В. Основы философии права. М. : Вестник, 1997. 608 с.
18. Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве / С. С. Алексеев. М., 1989. 288 с.
19. Малиновская В. М. Правомерное ограничение конституционных прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. М., 2007. 24 с.
20. Денисова А. М. Правові обмеження : поняття, види, функції. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 51–55.

21. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб : дис. ... д-ра юрид. наук / Є. О. Мічурін. Київ, 2009. 469 с.
22. Камышанский В. П. Право собственности: пределы и ограничения : монография. Москва : ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2000. 303 с.
23. Розгон О. В. Межі та обмеження права власності : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 2005. 225 с.
24. Комзюк М. А. Поняття, зміст, види та форми обмеження особистої свободи громадян за адміністративним правом. *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С. 52-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eure_2015_1_11.
25. Чорна В. Г. Обмеження в адміністративному праві : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / В. Г. Чорна. Харків, 2019.
26. Шимон О. М. З'ясування сутності понять «обмеження» та «заборони» у сфері запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним із корупцією. *Вісник Запорізького національного університету*. 2017. № 4. С. 79-86.
27. Коломоєць Т. О. Адміністративний примус у публічному праві України : теорія, досвід та практика реалізації : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя : Запорізький державний університет, 2005. 455 с.

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.5.3.20>

МАНДЗИК П.І.

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ПРАВОСУДДЯ»
ТА «СУДОВА ВЛАДА»**

**CONCEPTUAL APPROACHES TO THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CONCEPTS
OF “JUSTICE” AND “JUDICIAL POWER”**

У статті висвітлено, що у юридичній науці існує плюралізм думок щодо поняття «правосуддя». Розкрито, що одна із груп науковців ототожнює поняття «правосуддя» з поняттям судової влади. Продемонстровано, що перша група правників пояснює свою позицію тим, що правосуддя є основною діяльністю судової влади. З'ясовано, що прибічники протилежної концепції, що вважають, що судова система здійснює не тільки правосуддя але й інші функції, визначені її завданнями. Набула подальшого розвитку теза про багатоманітність поглядів на кількісну складову функціонування судової влади. Зауважено, що перша група правників вирізняє дві основні функції судової влади – правосуддя та судовий контроль. Висвітлено, що прибічники трьохелементної концепції функцій судової влади наголошують на таких функціях як правосуддя, судовий контроль, вирішення соціально значущих справ. Продемонстровано, що науковці також вказують на чотири функції: правосуддя, судовий контроль, судове санкціонування та судовий нагляд. Висвітлено, що група правників виділяє – правосуддя як головну функцію; установчу; забезпечувальну; функцію судового контролю; функцію уніфікації судової практики. Зазначено, що низка науковців обстоюють позицію, що вся судова діяльність є правосуддям. Наголошено, що прибічники протилежного погляду вважають, що «правосуддя» здійснюють крім судових органів й інші державні органи, які захищають порушені права і свободи людини і громадянина. Представлено, власну позицію, що у правосуддя є метою діяльності судової влади. Продемонстровано, що функціями діяльності судової влади є контрольна-наглядова функція; позовне провадження; розгляд й вирішення справ у безспірному порядку; захист прав і свобод людини і громадянина; тлумачення правових норм. Зроблено висновок, що правосуддя є метою діяльності судової влади в Україні, що відповідно закріплено у Конституції України та на законодавчому рівні. Крім того функціями діяльності судової влади є контрольна-наглядова функція; позовне провадження; розгляд й вирішення справ у безспірному порядку; захист прав і свобод людини і громадянина; тлумачення правових норм.

***Ключові слова:** правосуддя, функції державного органу, функції судової влади, судова влада.*

The article highlights that there is a plurality of opinions regarding the concept of “justice” in legal science. It was revealed that one of the groups of scientists equates the concept of “justice” with the concept of judicial power. It is demonstrated that the first group of lawyers explains their position by the fact that justice is the main activity of the judiciary. It was found that supporters of the opposite concept believe that the judicial system performs not only justice but also other functions determined by its tasks. The thesis about the diversity of views on the quantitative component of the functioning of the judiciary gained further development. It is noted that the first group of jurists distinguishes two main functions of the judiciary – justice and judicial control. It is highlighted that supporters of the three-element concept of the functions of the judiciary emphasize such functions as justice, judicial control, and the resolution of socially significant cases. It has been demonstrated that scholars also point to four functions: justice, judicial review, judicial sanction, and judicial supervision. It is highlighted

that the group of lawyers singles out – justice as the main function; install; supply; function of judicial control; the function of the unification of judicial practice. It is noted that a number of scientists defend the position that all judicial activity is justice. It is emphasized that supporters of the opposite point of view believe that “justice” is carried out in addition to judicial bodies by other state bodies that protect the violated rights and freedoms of a person and a citizen. Presented, own position, that in. justice is the goal of the judiciary. It has been demonstrated that the functions of the judiciary are the control and supervision function; legal proceedings; consideration and resolution of cases in an undisputed manner; protection of human and citizen rights and freedoms; interpretation of legal norms. It was concluded that justice is the goal of the judiciary in Ukraine, which is accordingly enshrined in the Constitution of Ukraine and at the legislative level. In addition, the functions of the judiciary are the control and supervisory function; legal proceedings; consideration and resolution of cases in an undisputed manner; protection of human and citizen rights and freedoms; interpretation of legal norms.

Key words: *justice, functions of the state body, functions of the judicial power, judicial power.*

Постановка проблеми. Одним із принципів правової держави, який є одночасно й головним завданням державних органів є захист прав і свобод людини і громадянина. Тому реформування національної системи правосуддя являє собою одне із пріоритетних напрямків діяльності держави. Реальне існування громадянського суспільства у державі пов'язано з діяльністю незалежних і самостійних судів, у зв'язку з чим законодавець протягом років незалежності України намагається реформувати її судову систему.

Зауважимо, що питання змісту та сутності національної системи правосуддя завжди знаходиться у центрі уваги як науковців так й практиків. Це викликано тим, що у правовій державі одним із головних принципів організації судоустрою та здійснення судочинства є забезпечення права людини на звернення до суду з дотриманням усіх гарантій та прав, що загалом забезпечувало би право на справедливий судовий розгляд. Ефективність звернення до суду залежить від наявності умов, які б гарантували відсутність фактичних та юридичних перешкод у разі звернення особи до суду, реалізуючи право на судовий захист прав і свобод людини [1, с. 262]/

Стан дослідження. Поняття «правосуддя» є предметом наукових розвідок усіх правників, які досліджують поняття судової влади та діяльності судів. До них відносяться такі науковці як В. С. Бігун, І. С. Гриценко, Н. А. Гураленко, К. В. Гусаров, С. В. Ківалов, І. Є. Марочкін, М. А. Погорецький, В. П. Самохвалов, М. І. Смокович, В. С. Стефанюк, Є. А. Таликін, О. С. Ткачук, А. В. Чернушенко, С. Г. Штогун, О. В. Щербанюк та інші. Постійні зміни та трансформація у судовій системі України вимагають невинного науково пошуку у царині проблем судової влади.

Метою статті є дослідити співвідношення понять «судова влада» та «правосуддя».

Виклад основного матеріалу. Безперечно, що без розуміння загального поняття «правосуддя» не можливо зрозуміти сутність та зміст національної системи правосуддя.

Як будь-яку складне явище у юриспруденції поняття «правосуддя» обумовлює багатоманітність підходів до його розуміння.

Так, перша група науковців ототожнює поняття «правосуддя» з поняттям судової влади. Вони обґрунтовують зазначену позицію тим, що головне призначення судової влади – здійснювати правосуддя.

Наприклад, С. В. Ківалов, В. П. Самохвалов вважають, що правосуддя є єдиною функцією судової влади. При цьому вони наголошують, що виражається на практиці зазначена функція у вигляді судового контролю [2, с. 27; 3, с. 30]. З погляду М. І. Смоковича функціональне спрямування судової влади полягає лише в здійсненні правосуддя, через які суд може вчиняти відповідний судовий контроль, результатом якого є прийняття рішення [4, с. 106].

А. В. Чернушенко зазначає, що суди виконують не тільки функцію правосуддя, але й інші функції, такі як правоохоронна, правозахисна, виховна тощо. Але всі ці функції, на думку, правника, здійснюються тільки для практичної реалізації правосуддя [5, с. 15].

Другий підхід проявляється в тому, що не можна зводити діяльність судів тільки до здійснення правосуддя, тому що судова система виконує й інші функції, визначені її завданнями. Цікавим є те, що різним у представників другої позиції є й розуміння про кількісну сторону функцій судів. Зазвичай, науковці вирізняли дві функції: судової влади: правосуддя та судовий контроль. Такої точки зору дотримувались – І. Є. Марочкін, В. С. Стефанюк [6, 71; 7, с. 2].

Звертає увагу, що І. Є. Марочкін згодом почав вирізняти таку функцію судової влади як вирішення соціально значущих справ, що мають правові наслідки. Але при цьому правник не розкривав її кількісний склад, хоча й говорив про неї у множині. З його погляду, ця функція повинна включати в себе такі напрями діяльності судів як розгляд та вирішення по суті правових конфліктів, які з'являються у соціумі; за клопотанням органів досудового слідства вирішують питання можливості обмеження конституційних прав та свобод людини для забезпечення мети розслідування кримінального правопорушення; винятковою компетенцією суду є прийняття в передбачених законом випадках рішень щодо обмеження прав та свобод громадян, що не пов'язані з учиненням правопорушення; офіційно засвідчують юридичні факти, що визначають виникнення, зміну чи припинення особистих або майнових прав фізичних та юридичних осіб; правозастосовна діяльність, у процесі якої судді тлумачать правову норму [6, с. 17–18; 8, с. 78]. На нашу думку, виходячи з розуміння функції державного органу як основного напрямку діяльності цього органу, можна вважати це окремими функціями судової влади, а не проявом однієї функції.

З погляду В. Д. Бринцева судова влада виконує чотири функції: правосуддя, судовий контроль, судові санкціонування та судовий нагляд [9, с. 57]. Не зовсім зрозуміле відмежування у даному випадку таких понять як судовий контроль та судовий нагляд, тому що контроль та нагляд за дотриманням законності – вважається одним із напрямків діяльності судової влади. Також стосовно поняття «судового санкціонування» точаться дискусії, тому що питання судової правотворчості, виходячи із приналежності України до романо-германської правової сім'ї може викликати певні сумніви.

С. Г. Штогун також говорить про чотири функції в залежності від напрямків діяльності: організаційні; функції, пов'язані із реалізацією правосуддя; функції судового контролю та функції зі забезпеченням виконання судового рішення [10, с. 91]. Організаційна функція судової влади належить до управлінських функцій. Крім того, можна говорити, що функції – це й є напрямки діяльності державних органів, тому не зовсім коректним видається така підстава розподілу функцій на види.

О. С. Ткачук, визначаючи функції судової влади, пропонує наділяти їх такими ознаками, які відрізняють їх від функцій інших органів влади, як – предметна сфера функціонування судової влади; мета судової діяльності; предмет судової діяльності та процесуальну форму, в якій така діяльність повинна відбуватися. Обґрунтовує зазначене наступним: по-перше, предметна сфера функціонування судової влади визначена на конституційному рівні; по-друге, мета, поставлена перед судовою владою, сформульована з урахуванням предметної сфери її функціонування та є орієнтиром, який дає можливість визначити подальші шляхи її функціонування; по-третє, досягнення цілі має відбуватися певним шляхом, який визначається заздалегідь, тобто визначається предмет судової діяльності; по-четверте, форма, в якій повинна відбуватися судова діяльність, надає можливість розмежувати, що є «правомірною» або «неправомірною» поведінкою [8, с. 84]. Викликає певні заперечення перша та третя риса функцій судової влади, які являють собою стонами одного поняття.

Висвітлюючи класифікацію функцій судової влади, О. С. Ткачук вирізняє такі функції судової влади в залежності від сфери: правосуддя як головну функцію; установчу, тобто діяльність суду під час розгляду справ з окремого провадження; забезпечувальну, яка виражається у створенні умов для реального здійснення суб'єктивних прав у майбутньому та належного виконання процесуальних обов'язків; функція судового контролю; функція уніфікації судової практики, що здійснюється з метою забезпечення єдності судової практики та виконання Україною взятих на себе зобов'язань [8, с. 89–94]. Не зовсім згодні з дефініцією «установча» функція, яка теоретиками права розглядається як форма здійснення функцій держави в являє собою діяльність представницьких (первинних) органів державної влади по формуванню вторинних органів державної влади [11, с. 64].

Деякі науковці, взагалі, вважають, що вся судова діяльність є правосуддям. Наприклад, з погляду К. В. Гусарова «правосуддя – це основна та єдина діяльність судових органів, яка полягає у необмеженій судовій юрисдикції» [12, с. 21]. Зазначена позиція більше виражає погляд першої групи правників, які ототожнюють правосуддя з поняттям «судової влади».

При цьому науковець вирізняє функції правосуддя як то: позовне провадження; контрольна функція; розгляд й вирішення справ у безспірному порядку; застосування до порушників процесуального закону та заходів процесуальної відповідальності; тлумачення правових норм [12, с. 23–35]. Але тут виникає питання щодо останньої функції – тлумачення, без якої не можливо здійснювати будь-які інші визначені науковцем функції, які є проявом правозастосовних функцій держави [11, с.64].

О. С. Ткачук критикує зазначений погляд. Він пояснює це наступним чином. По-перше, необхідно критично ставитися до твердження, що основним завданням судової влади є сама діяльність судових органів стосовно здійснення правосуддя – єдина та виключна діяльність цих органів. Відповідно, правосуддя можна розглядати і як мету (в цьому випадку зміст правосуддя пов'язується з поняттям справедливості), і як сама діяльність для досягнення цієї мети. Як не парадоксально, але правосуддя (як мета) може бути досягнуте лише шляхом правосуддя (виключної діяльності суду щодо розгляду та вирішення правових справ у встановленій законом процесуальній формі). Мета ж є орієнтиром, досягнення якого здійснюється через діяльність. Правосуддя не є самоціллю, себто не може правосуддя здійснюватися заради самого правосуддя, незалежно від того, чи розуміємо ми його як справедливість, чи як діяльність. Правосуддя здійснюється заради захисту прав, свобод та інтересів, що сприяє досягненню загальної мети – елімінації невизначеності у правах. По-друге, не завжди мета (завдання) та напрями діяльності, взяті у сукупності, дають можливість правильно означити функцію. Йдеться про те, що в окремих випадках мета та способи її досягнення можуть збігатися, втім при цьому функції різних суб'єктів є нетотожними. По-третє, поза увагою представників цього підходу залишаються зовнішні прояви її ознак, що відображають соціальне призначення та особливе місце в певному суспільстві [8, с. 84].

Але є й протилежний погляд на це питання. Прибічники другої позиції вважають, що під поняттям «правосуддя» можна розуміти не тільки діяльність судів, але й інших державних органів, які здійснюють захист порушених прав і свобод людини і громадянина. До них науковці відносять «відновне правосуддя», «економічне правосуддя», «громадське правосуддя», «посвідчувальне правосуддя», «третейське правосуддя», «альтернативне правосуддя», «превентивне правосуддя» [13, с. 44].

Але, слухною є позиція О. В. Щербанюк, яка вважає, що правосуддя як форма здійснювання судової влади є діяльністю. Відповідно до Конституції та законодавства України носієм судової влади є суди. Тому, жодним іншим органам не можуть делегуватися функції щодо здійснення судової влади, відтак, не можуть претендувати й на функції органів правосуддя, а їх діяльність не є судочинством. Не викликає заперечення, що захист прав й законних інтересів громадян, юридичних осіб щодо безспірних питань забезпечують нотаріат, реєстраційні органи, однак вирішення ними цих правових проблем, на думку дослідниці, не є здійсненням правосуддя [14, с. 157].

Існує й ще одна позиція, що правосуддя є лише частиною судової діяльності, визначеною за різними ознаками. Деякі науковці вважають, що до правосуддя не можна відносити дії щодо підготовки справи до судового розгляду та дії, як не призводять до вирішення справи по суті, зокрема і винесення ухвал про закриття провадження у справі. Але інші їм суперечать і наголошують, що правосуддя є сутністю судово-владних відносин, які передбачають не лише розгляд справи по суті, втім і нові контрольні повноваження суду [13, с. 44].

Ми притримуємось позиції, що судова влада складне явище, яке постійно розвивається й змінюється. На наш погляд правосуддя є метою діяльності судової влади, що закріплено у нормативно-правових актах. Так, у ч. 1 ст. 124 Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, зазначається, що «правосуддя в Україні здійснюють виключно суди» [15], у ч. 1. ст. 5 «правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства» [16].

Крім того, судова влада виконує функції, які здійснюються через правові форми діяльності держави: правозастосовну, правоохоронну, контрольну. Через правозастосовну форму діяльності судової влади здійснюються функція розгляду справи у суді й винесення рішення по справі; розгляд і рішення справи у безспірному порядку. Функція тлумачення норм права, на наш погляд є складовою частиною правозастосовного процесу, тому що без правильного й єдиного з'ясування змісту норм права не можливе правильне та однакове застосування норм права. Захист прав і свобод людини і громадянина як функція судової влади має вираз у правоохоронній формі діяльності держави. Відповідно контрольна-наглядова функція виражається через контрольну функцію судової влади. Хотілось би зазначити, що у демократичному суспільстві роль судів зростає, а тому об'єктивно кількість функцій, які виконує судова влада не є вичерпною.

Висновки. Правосуддя є метою діяльності судової влади в Україні, що відповідно закріплено у Конституції України та на законодавчому рівні. Крім того функціями діяльності судової влади є контрольна-наглядова функція; позовне провадження; розгляд й вирішення справ у безспірному порядку; захист прав і свобод людини і громадянина; тлумачення правових норм.

Список використаних джерел:

1. Балацька Ольга. Доступ до правосуддя як загальна засада кримінального провадження. *Підприємництво, господарство, право*. 2020. № 8. С. 262–268/
2. Кивалов С. В. Судебная реформа в Украине: разочарования и надежды. Одесса : Юридична література, 2010. 311 с.
3. Самохвалов В. П. Загальна теорія судової влади: системно-правові аспекти розвитку : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. України. Київ : Юстініан, 2010. 135 с.
4. Смокович М. Судова влада: місце в суспільстві та судовий контроль. *Юридична Україна*. 2012. № 10. С. 103–106.
5. Чернушенко А. В. Судова влада і судова система України. *Судова апеляція*. 2005. № 1. С. 15–16.
6. Судова влада : моногр. / Я. М. Романюк та ін. ; за заг. ред. І. Є. Марочкіна, 2015. 790 с.
7. Стефанюк В. С. Судовий контроль у сфері судової влади. *Вісник Верховного Суду України*. 1999. № 4. С. 2–6.
8. Ткачук О. Функції судової влади та сфера цивільного судочинства. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 77–96.
9. Брынцев В. Д. Судебная власть (правосудие). Итоги реформ 1992–2003 гг. на Украине. Харьков : Ксилон, 2004. 224 с.
10. Штогун С. Функції та повноваження судової влади. *Юридична Україна*. 2008. № 4. С. 88–92.
11. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016 ; Ліра ЛТД. 480 с.
12. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках. Харків : Право, 2010. 352 с.
13. Ватаманюк Любов. Кореляція наукових підходів щодо дефініції правосуддя. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. Т. 7. № 2. С. 42–47.
14. Щербанюк О. В. Становлення концепції судового права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Т. 1. С. 157–160.
15. Конституція України: Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.
16. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

SPECIAL CRIMINOLOGY MEASURES FOR THE PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF THE PROTECTION OF STATE SECRETS

У статті сформульоване концептуальне бачення спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони державної таємниці як комплексної діяльності державних органів, у тому числі правоохоронних щодо мінімізації кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, яка спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію загроз й небезпек у цій сфері, встановлення окремих осіб або груп діяльність яких спрямована на розголошення, її відвернення на стадії готування, а також на етапі припинення розпочатої протиправної (у тому числі злочинної) діяльності, що здійснюється за допомогою кримінологічних засобів. Органи виконавчої влади, які мають дозвіл на провадження діяльності з технічного захисту інформації для власних потреб, вправі за згодою Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України організувати проведення державної експертизи комплексних систем захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах на підприємствах, в установах та організаціях, які належать до сфери їх управління. Порядок проведення такої експертизи встановлюється органом виконавчої влади за погодженням з Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України. Головне призначення та завдання спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони державної таємниці – виявлення, оцінка та прогнозування джерел загроз та запобігання розголошенню державної таємниці чи/або втратам матеріальних носіїв секретної інформації, яке забезпечується за допомогою комплексу кримінологічних заходів (організаційно-правового, інформаційно-технічного, прогностично-аналітичного та оперативного-розшукового характеру) та механізмів їх реалізації. Такі кримінологічні заходи щодо охорони державної таємниці забезпечується шляхом: віднесення інформації до такої, що потребує охорони, до державної таємниці, надання їй певного ступеня секретності та встановлення строку, протягом якого така інформація буде вважатись таємницею; засекречування інформації, що містить державну таємницю, технічний і криптографічний захист секретної інформації; встановлення спеціального порядку доступу та допуску до державної таємниці; визначення вимог щодо поводження з інформацією, що становить державну таємницю; встановлення кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці.

Ключові слова: державна таємниця, безпека, національна безпека, концепція, кримінологія, запобігання, правоохоронні органи.

The article formulates a conceptual vision of special criminological prevention of criminal offenses in the field of protection of state secrets as a complex activity of state bodies, including law enforcement agencies, in the minimization of criminal offenses in the field of protection of state secrets, which is aimed at identifying, eliminating or neutralizing threats and dangers in this field, the establishment of individual persons or groups whose activities are aimed at disclosure, its prevention at the stage of preparation, as well as at the stage of termination of the started illegal (including criminal) activity,

which is carried out with the help of criminological means. The bodies of the executive power, which have permission to carry out technical information protection activities for their own needs, have the right, with the consent of the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine, to organize a state examination of complex information protection systems in information, telecommunication and information-telecommunication systems at enterprises, in institutions and organizations that belong to the sphere of their management. The procedure for conducting such an examination is established by the executive authority in agreement with the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine. The main purpose and task of special criminological prevention of criminal offenses in the field of protection of state secrets is to identify, assess and forecast sources of threats and prevent the disclosure of state secrets and/or the loss of material carriers of secret information, which is ensured with the help of a complex of criminological measures (organizational-legal, information - technical, prognostic-analytical and operative-investigative nature) and mechanisms of their implementation. Such criminological measures for the protection of state secrets are ensured by: classifying information as requiring protection as a state secret, giving it a certain degree of secrecy and establishing a period during which such information will be considered a secret; classification of information containing state secrets, technical and cryptographic protection of secret information; establishment of a special procedure for access and admission to state secrets; determination of requirements for handling information constituting a state secret; establishment of criminal liability for disclosure of state secrets.

Key words: *state secret, security, national security, concept, criminology, prevention, law enforcement agencies.*

Актуальність теми. Злочинність і боротьба з нею в нашій державі є надзвичайно складними й актуальними проблемами. Стрімке зростання (за багатьма показниками) і збільшення масштабів цього явища, поширення впливу на всі соціальні сфери створюють реальну загрозу національній безпеці, ставлять перед суб'єктами протидії злочинності нові завдання та змушують знаходити рішучі заходи запобігання. Події останніх років, що відбуваються на території нашої держави і безпосередньо пов'язані із суттєвою інтенсифікацією криміногенних загроз, диктують необхідність термінового вжиття комплексу заходів, спрямованих на адаптацію запобіжної практики до нових викликів. Останнє зумовлюється дією, перш за все, чинників політичного (як внутрішньополітичного, так і зовнішньо- і геополітичного), економічного, правового характеру і знаходить свій прояв у зростанні соціальної напруженості, активному відтворенні нетипових для української криміногенної обстановки, в цілому, кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. У такій ситуації, як зазначили О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, необхідним є негайне реагування і втручання (більш того, прямий вплив) на цю ситуацію органів державної влади, так і суспільства в цілому. Крім того, вирішення проблеми протидії злочинності вимагає поглиблення соціального контролю за вжиттям усіх різноманітних заходів, які проводяться з метою запобігання злочинним проявам, у межах дотримання при цьому основних прав людини [1, с. 99].

Тому, торкаючись теоретичного аспекту визначення спеціально-кримінологічного запобігання як особливого виду діяльності щодо запобігання кримінальним правопорушенням, слід нагадати про існуючі в кримінологічній літературі позиції та погляди вчених на цю проблему. Зокрема, точка зору О. М. Литвака полягає в тому, що він розмежовує, і з цим варто погодитися, загальносоціальне запобігання (яке збігається із соціальним прогресом) із спеціально-кримінологічним запобіганням та репресивною діяльністю держави. Автор визначає якісні відмінності попереджувальної діяльності, яка орієнтована на досягнення запобіжної мети без застосування примусу, визначає і спеціалізованих суб'єктів (до яких належать лише органи виконавчої влади, для яких запобігання злочинності є однією з основних статутних функцій) та неспеціалізованих (для яких здійснення профілактичного впливу є не основною функцією в межах своєї конкретної професійної діяльності) [2, с. 22].

На думку О. М. Джужі, у широкому сенсі спеціально-кримінологічне запобігання злочинам полягає у: 1) цілеспрямованому здійсненні цього виду запобіжної діяльності як функції; 2) зв'язку з елементами системи «по горизонталі» (взаємодія) і «по вертикалі» (підпорядкуван-

ня); 3) неухильному виконанні команд управляючого механізму системи; 4) виборі лінії поведінки відповідно до стану об'єкта профілактичного впливу [3, с. 63].

У той же час В. В. Голіна підкреслює, що в більш вузькому розумінні спеціально-кримінологічне запобігання злочинам мислиться як синтезована кримінологічна теорія і практика організації протидії злочинності шляхом розробки і використання спеціальних знань і методів кримінології та інших галузей (соціології, економіки, психології, педагогіки, антропології, статистики тощо) [4, с. 21]. Також цю діяльність ним розглянуто як сукупність самостійних, але внутрішньо пов'язаних і доповнюючих один одного напрямів боротьби зі злочинністю, змістом яких є діяльність державних органів, громадських організацій і громадян щодо протидії криміногенним явищам і процесам, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки.

На нашу думку, такі погляди на проблему визначення сутності спеціально-кримінологічного запобігання заслуговують на увагу й мають право на існування. Виходячи з цього, спеціально-кримінологічне запобігання у сфері охорони державної таємниці є комплексною діяльністю державних органів, у тому числі правоохоронних щодо мінімізації кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, яка спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію загроз й небезпек у цій сфері, встановлення окремих осіб або груп діяльність яких спрямована на розголошення, її відвернення на стадії готування, а також на етапі припинення розпочатої протиправної (у тому числі злочинної) діяльності, що здійснюється за допомогою кримінологічних засобів. Спеціально-кримінологічні заходи передбачають здійснення правоохоронними органами безпосередньої роботи, спрямованої на усунення, послаблення, нейтралізацію криміногенних факторів, що впливають на забезпечення національної безпеки загалом й розголошення відомостей, що становлять державну таємницю зокрема.

У свою чергу, на думку Ю. В. Нікітіна, кримінологічне забезпечення внутрішньої безпеки суспільства – це скоординована діяльність державних органів, громадських об'єднань і громадян з метою виявлення та усунення криміногенних факторів і загроз, що криміналізують суспільство, послаблюють його внутрішню безпеку, а також перешкоджають нормальному соціально-економічному розвитку [5, с. 249].

Виходячи з цього, забезпечення безпеки у сфері охорони державної таємниці як складової соціальної системи й національної безпеки вимагає системного підходу, який орієнтований на розкриття комплексно-цілісного об'єкта та механізмів, що забезпечують його існування. Функціональне забезпечення такого підходу здійснюють вищезазначені нами суб'єкти.

Такий системний підхід спрямований на запобігання загрозам та містить підсистемні компоненти, а також системоутворюючі зв'язки та відносини між ними. Ця система не є незмінною, вона трансформується і змінюється адекватно зі змінами в суспільстві і впливом криміногенних загроз на національну безпеку суспільства.

У ході проведеного дослідження встановлено, що основними порушеннями у сфері охорони державної таємниці є:

- недодержання встановленого законодавством порядку передачі державної таємниці іншій державі чи міжнародній організації;
- засекречування інформації (про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту, аварії, катастрофи, про незаконні дії органів державної влади тощо), яка відповідно до законів та міжнародних договорів не може бути засекречена;
- безпідставне засекречування інформації;
- надання грифа секретності матеріальним носіям конфіденційної або іншої таємної інформації, яка не становить державної таємниці, або ненадання грифа секретності матеріальним носіям інформації, що становить державну таємницю, а також безпідставне скасування чи зниження грифа секретності матеріальних носіїв секретної інформації;
- порушення встановленого законодавством порядку надання допуску та доступу до державної таємниці;
- невиконання заходів щодо забезпечення охорони державної таємниці та незабезпечення контролю за охороною державної таємниці;
- провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, без отримання в установленому порядку спеціального дозволу на провадження такої діяльності, а також розміщення державних замовлень на виконання робіт, доведення мобілізаційних завдань, пов'язаних з державною таємницею, в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях, яким не надано спеціального дозволу на провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею;

– недодержання вимог законодавства щодо забезпечення охорони державної таємниці під час здійснення міжнародного співробітництва, прийому іноземних делегацій, груп, окремих іноземців та осіб без громадянства та проведення роботи з ними;

– невиконання норм і вимог криптографічного та технічного захисту секретної інформації, внаслідок чого виникає реальна загроза порушення її конфіденційності, цілісності і доступності [6].

У загальному, організація спеціально-кримінологічного напрямку запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони державної таємниці включає в себе такі заходи.

а) організаційно-правове забезпечення:

Відповідно до ст. 18 Закону «Про державну таємницю» до таких заходів необхідно віднести: єдині вимоги до виготовлення, користування, збереження, передачі, транспортування та обліку матеріальних носіїв секретної інформації; дозвільний порядок провадження державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями діяльності, пов'язаної з державною таємницею; обмеження оприлюднення, передачі іншій державі або поширення іншим шляхом секретної інформації; обмеження щодо перебування та діяльності в Україні іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб, їх доступу до державної таємниці, а також розташування і переміщення об'єктів і технічних засобів, що їм належать; особливості здійснення державними органами їх функцій щодо державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, діяльність яких пов'язана з державною таємницею; режим секретності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, що провадять діяльність, пов'язану з державною таємницею; спеціальний порядок допуску та доступу громадян до державної таємниці; технічний та криптографічний захист секретної інформації..

Державним органом, який здійснює забезпечення охорони державної таємниці, а також запобігання кримінальним правопорушенням, що створюють загрозу життєво важливим інтересам України є Служба безпеки України (СБУ). Згідно із Законом України «Про Службу безпеки України» (1992) цьому органу було надано статус державного правоохоронного органу спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України, забезпечує охорону одного з найважливіших видів інформації з обмеженим доступом – державної таємниці [7, с. 83; 8]. Відповідно до п. 7 ст. 24 Закону України «Про Службу безпеки України», СБУ бере участь у розробці і здійсненні відповідно до Закону України «Про державну таємницю» та інших актів законодавства заходів щодо забезпечення охорони державної таємниці та здійснення контролю за додержанням порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв, що містять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, сприяти у порядку, передбаченому законодавством, підприємствам, установам, організаціям та підприємцям у збереженні комерційної таємниці, розголошення якої може завдати шкоди життєво важливим інтересам України [8].

У Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» ст. 6 встановлено, що запити повноважних державних органів, установ та організацій про перевірку осіб у зв'язку з їх допуском до державної таємниці є однією з підстав проведення оперативно-розшукових заходів [9]. Згідно з Законом України «Про Службу безпеки України», СБУ зобов'язана відповідно до законодавчих актів у порядку, передбаченому законодавством, сприяти підприємствам, установам і організаціям у збереженні відомостей, розголошення якої може завдати шкоди життєво важливим інтересам України. За результатом таких перевірок, щодо стану охорони державної таємниці, СБУ видає офіційний акт перевірки, який є обов'язковим для виконання посадовими особами підприємств, установ та організацій незалежно від їх форм власності. При цьому, усі суб'єкти, що отримали допуск до державної таємниці у формі секретних документів або робіт, повинні дотримуватися ряду вимог, які підлягають обов'язковому та неухильному виконанню у процесі діяльності з такими. Крім цього, цим особам надається низка рекомендацій і передбачаються деякі обмеження у їх повсякденному житті. Все це здійснюється для недопущення будь-яких передумов щодо можливого витоку секретних відомостей [10, с. 9].

б) інформаційно-технічне забезпечення.

Отримання максимальної інформації про можливість витоку, розголошення, оперативне надходження кримінологічної інформації та пошук її додаткових джерел.

Одним із способів запобігання розголошенню державної таємниці є технічний та криптографічний захист секретної інформації.

Технічний захист секретної інформації – діяльність, спрямована на забезпечення інженерно-технічними заходами конфіденційності, цілісності та доступності інформації [11].

Відповідно до Положення про технічний захист інформації в Україні» (1999) до таких заходів також можна віднести: створення або визначення підрозділів, на які покладається забезпечення технічного захисту інформації та контроль за його станом, узгодження основних завдань та функцій цих підрозділів; видання за погодженням з Адміністрацією Держспецзв'язку України та впровадження нормативно-правових актів з питань технічного захисту інформації; погодження з Адміністрацією Держспецзв'язку України проведення підприємствами, установами, організаціями тих науково-дослідних, дослідно- конструкторських і дослідно-технологічних робіт, спрямованих на розвиток нормативно-правової та матеріально-технічної бази системи технічного захисту інформації, які здійснюються за рахунок коштів державного бюджету; створення або визначення за погодженням з Адміністрацією Держспецзв'язку України підприємств, установ та організацій, що забезпечують технічний захист інформації; забезпечення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів з технічного захисту інформації; дослідження загроз для інформації на об'єктах, функціонування яких пов'язано з інформацією, що підлягає охороні; створення та виробництво засобів забезпечення технічного захисту інформації; розроблення, впровадження, супроводження комплексів технічного захисту інформації для забезпечення конфіденційності, цілісності та унеможливлення блокування інформації [11].

Криптографічний захист – вид захисту, що реалізується за допомогою перетворень інформації з використанням спеціальних даних (ключових даних) з метою приховування (або відновлення) змісту інформації, підтвердження її справжності, цілісності, авторства тощо. Порядок криптографічного та технічного захисту інформації в Україні регулюється Положенням про порядок здійснення криптографічного захисту інформації в Україні [12] та Правилами забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах [13].

Криптографічний захист та державний контроль за станом технічного захисту інформації секретної інформації здійснює Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України [14].

До криптографічних заходів охорони державної таємниці належить: перетворення інформації з використанням спеціальних даних (ключових даних) з метою приховування (або відновлення) змісту інформації, підтвердження її справжності, цілісності, авторства тощо - криптографічний захист; надання послуг із криптографічного захисту інформації; використанням криптосистем і засобів криптографічного захисту інформації за погодженням з Адміністрацією Держспецзв'язку України допущені до експлуатації, мають сертифікат відповідності і перебувають у державній власності; проведення сертифікаційних випробувань криптосистем і засобів криптографічного захисту з метою визначення рівня захищеності від несанкціонованого доступу; підвищення кваліфікації фахівців з криптографічного захисту інформації [12].

в) прогностично-аналітичне забезпечення включає в себе широкий спектр методів, щодо визначення можливих втрат від розголошення інформації, що перевіряється;

Інформація, яка є власністю держави, або інформація з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом, повинна оброблятися в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах із застосуванням комплексної системи захисту інформації з підтвердженою відповідністю. Підтвердження відповідності здійснюється за результатами державної експертизи.

Для створення комплексної системи захисту інформації, яка є власністю держави, або інформації з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом, використовуються засоби захисту інформації, які мають сертифікат відповідності або позитивний експертний висновок за результатами державної експертизи у сфері технічного та/або криптографічного захисту інформації. Підтвердження відповідності та проведення державної експертизи цих засобів здійснюються в порядку, встановленому законодавством.

Порядок проведення державної експертизи комплексних систем захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах і засобів технічного захисту інформації встановлюється Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Органи виконавчої влади, які мають дозвіл на провадження діяльності з технічного захисту інформації для власних потреб, вправі за згодою Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України організувати проведення державної експертизи комплексних систем захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах на підприємствах, в установах та організаціях, які належать до сфери їх управ-

ління. Порядок проведення такої експертизи встановлюється органом виконавчої влади за погодженням з Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України».

Порядок проведення державної експертизи в сфері технічного захисту інформації визначається Положенням про державну експертизу в сфері технічного захисту інформації [15].

Державний експерт з питань таємниць здійснює відповідно до вимог Закону України «Про державну таємницю» віднесення інформації у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку до державної таємниці, зміни секретності цієї інформації та її розсекречування. Такими суб'єктами є особи, які займають у відповідних галузях державної діяльності посади, перераховані Указом Президента України [16].

г) оперативно-розшукове забезпечення спрямоване на ліквідацію умов для розголошення відомостей, віднесених до державної таємниці; використання запобіжних можливостей, облік усіх обставин, ситуацій, що складаються, модернізація апробованих і розроблених нових тактичних прийомів, методичних схем запобігання таким кримінальним правопорушенням, що могло спричинити матеріальні збитки державі.

Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що головне призначення та завдання спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони державної таємниці – виявлення, оцінка та прогнозування джерел загроз та запобігання розголошенню державної таємниці чи/або втратам матеріальних носіїв секретної інформації, яке забезпечується за допомогою комплексу кримінологічних заходів (організаційно-правового, інформаційно-технічного, прогностично-аналітичного та оперативно-розшукового характеру) та механізмів їх реалізації.

Такі кримінологічні заходи щодо охорони державної таємниці забезпечуються шляхом: віднесення інформації до такої, що потребує охорони, до державної таємниці, надання їй певного ступеня секретності та встановлення строку, протягом якого така інформація буде вважатись таємницею; засекречування інформації, що містить державну таємницю, технічний і криптографічний захист секретної інформації; встановлення спеціального порядку доступу та допуску до державної таємниці; визначення вимог щодо поведінки з інформацією, що становить державну таємницю; встановлення кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці.

Список використаних джерел:

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Поняття і зміст спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 98–108.
2. Литвак О. Злочинність, її причини та профілактика. Київ : Україна, 1997. 167 с.
3. Кримінологія: навч. посібник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2009. 312 с.
4. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2011. 120 с.
5. Нікітін Ю. В. Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства: монографія. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2009. 373 с.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
7. Барчук В., Дуленчук І. Роль Служби безпеки України в реалізації внутрішніх правоохоронних функцій держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 10. С. 83–86.
8. Про Службу безпеки України : Закон від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>
9. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
10. Про Адміністрацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України : Указ Президента України від 30 черв. 2011 р. № 717/2011. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2014-%D0%BF#Text>
11. Про Положення про технічний захист інформації в Україні : Указ Президента України від 27 верес. 1999 р. № 1229/99. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1229/99#Text>
12. Про Положення про порядок здійснення криптографічного захисту інформації в Україні : Указ Президента України від 22 трав. 1998 р. № 505/98. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505/98#Text>
13. Правила забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах : постанова Кабінету Міністрів України

від 29 берез. 2006 р. № 373. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2006-%D0%BF#Text>

14. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон від 23 лют. 2006 р. № 3475-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15#Text>

15. Положення про державну експертизу в сфері технічного захисту інформації : наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 16 трав. 2007 р. № 93. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0820-07#Text>

16. Про Перелік посадових осіб, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць : Указ Президента України від 01 груд. 2009 р. № 987/2009. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/987/2009>

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНІЙ ПРОТИПРАВНІЙ ПОВЕДІНЦІ ОСОБИ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

PREVENTION OF CRIMINAL ILLEGAL BEHAVIOR OF A PERSON IN THE FIELD OF ROAD SAFETY

Актуальність статті полягає в тому, що щоденно на автошляхах України стаються дорожньо-транспортні пригоди, які за розміром та характером заподіюваної шкоди переважають умисні злочини, на які зазвичай звертають увагу кримінологи. Згідно статистичних даних щодня внаслідок дорожньо-транспортних пригод гинуть люди і ця тенденція тільки зростає. Більшість дорожньо-транспортних пригод стаються через необережність водіїв і їх можна віднести до категорії ситуативних і нестійких злочинів. Але частина злочинів проти безпеки дорожнього руху характеризуються систематичністю і злісністю, і особи, які їх вчиняють відносяться до типу злісних злочинців. Необхідність дослідження особи злочинця зумовлена потребою виявлення та оцінки тих специфічних ознак і рис, які впливають на злочинну поведінку, що в результаті визначає конкретні напрями запобіжної роботи. Наголошено, що суб'єктом кримінального правопорушення можуть бути особи: відповідальні за будівництво, експлуатацію, ремонт чи утримання транспортних об'єктів, тобто працівники, на яких покладено спеціальні обов'язки в цій сфері наказом або розпорядженням чи які виконують такі обов'язки, виходячи з обійманої посади (начальник шляхової експлуатаційної дільниці, головний інженер проекту тощо); які виконують такі роботи, причому як безпосередні виконавці (бульдозеристи, водії дорожньо-будівельної техніки, машиністи самохідних машин, машиністи-асфальтоукладники тощо), так і керівники відповідних робіт (майстри, бригадири, начальники дільниць); а також, можуть бути приватні підприємці, що діють на підставі свідоцтва на право зайняття підприємницькою діяльністю та, при необхідності – ліцензії, і виконання дорожніх робіт за договором з власником; юридичні особи. Зроблено висновок, що кримінологічна характеристика є надійним компасом на шляху відшукування, перевірки та уточнення даних, що складають характеристику конкретного кримінального правопорушення, вказує напрямки пошуку, збирання, дослідження і фіксації доказів у кримінальному провадженні. Вивчення особи злочинця у вчиненні кримінального правопорушення проти безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту, риси якої значною мірою несуть на собі типологічні властивості суб'єктів необережних кримінальних правопорушень, має здійснюватися на ґрунті загального поняття особи злочинця. Метою такого дослідження є напрацювання засобів боротьби зі злочинністю шляхом з'ясування якостей злочинців, дослідження причин, шляхів та механізму формування антисоціальних орієнтацій й протиправної поведінки.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, кримінальні правопорушення, автомобільний транспорт.

The relevance of the article lies in the fact that traffic accidents occur every day on the highways of Ukraine, which, in terms of the size and nature of the damage caused, outweigh the intentional crimes that criminologists usually pay attention to. According to statistics, people die every day as a result of traffic accidents, and this trend is only growing. Most traffic accidents occur due to the carelessness of drivers and can be

attributed to the category of situational and unstable crimes. But some of the crimes against traffic safety are characterized by systematicity and malice, and the persons who commit them belong to the type of malicious criminals. The need to study the identity of the criminal is determined by the need to identify and evaluate those specific signs and traits that affect criminal behavior, which ultimately determines the specific directions of preventive work. It is emphasized that the subject of a criminal offense can be persons: responsible for the construction, operation, repair or maintenance of transport facilities, i.e. employees who are assigned special duties in this area by order or regulation or who perform such duties, based on the position held (head of the road operation department, chief engineer of the project, etc.); who perform such work, and both direct executors (bulldozer drivers, drivers of road construction equipment, drivers of self-propelled vehicles, asphalt paving drivers, etc.), and managers of the relevant works (foremen, foremen, department heads); and also, there may be private entrepreneurs acting on the basis of a certificate of the right to engage in entrepreneurial activity and, if necessary, a license, and performing road works under a contract with the owner; entities. It was concluded that criminological characteristics are a reliable compass on the way to finding, checking and clarifying the data that make up the characteristics of a specific criminal offense, indicating the directions of searching, collecting, researching and recording evidence in criminal proceedings. The study of the identity of the criminal in the commission of a criminal offense against the safety of road traffic and the operation of motor transport, the features of which to a large extent bear the typological properties of the subjects of careless criminal offenses, should be carried out on the basis of the general concept of the identity of the criminal. The purpose of such research is to develop means of combating crime by finding out the qualities of criminals, researching the causes, ways and mechanism of formation of antisocial orientations and illegal behavior.

Key words: *criminological characteristics, criminal offenses, automobile transport.*

Актуальність теми. Щоденно на автошляхах України стаються ДТП, які за розміром та характером заподіюваної шкоди переважають умисні злочини, на які зазвичай звертають увагу кримінологи. Згідно статистичних даних щодня внаслідок ДТП гинуть люди і ця тенденція тільки зростає. Більшість ДТП стаються через необережність водіїв і їх можна віднести до категорії ситуативних і нестійких злочинів. Але частина злочинів проти БДР характеризуються систематичністю і злісністю, і особи, які їх вчиняють відносяться до типу злісних злочинців. Необхідність дослідження особи злочинця зумовлена потребою виявлення та оцінки тих специфічних ознак і рис, які впливають на злочинну поведінку, що в результаті визначає конкретні напрями запобіжної роботи.

Стан дослідження. Особа злочинця, її особливості й взаємовідносини з оточуючим соціальним середовищем, вивчалися багатьма науковцями (А. Ф. Зелінський, М. Ю. Валуїська, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, О. Г. Кальман, О. О. Кваша, О. М. Костенко, О. В. Синюк, В. І. Тимошенко, С. А. Шагунова та ін), у вітчизняній кримінології особа злочинця розглядається як сукупність соціально значущих ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні норм кримінального права. На думку, І. М. Даньшина, особа злочинця – це сукупність істотних і стійких соціальних рис і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які об'єктивно реалізуються у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винній у цьому особі – ознак суспільної небезпечності, у зв'язку із чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом. У свою чергу, на думку О. М. Джужі особу злочинця потрібно вивчати на трьох рівнях: 1) одиничному, коли визначаються риси певного злочинця; 2) груповому – для характеристики злочинців у певній підсистемі злочинів; 3) на загальному рівні. Водночас вивчення особи здійснюється для того, щоб знайти типові риси деформації особи, враховуючи особливості з тієї чи іншої категорії кримінальних справ, що необхідно враховувати при здійсненні заходів запобігання аналогічним злочинам. А. П. Закалюк наголошував, що «Специфічною властивістю злочинців, що виражає їхню соціальну сутність, є антисуспільна спрямованість і суспільна небезпечність їхньої особистості, які досягли певного ступеня (глибини). Справедливо зауважує В. І. Тимошенко: «...якщо особистість злочинця має певні специфічні особистісні особливості, які послугували однією з детермінант злочину, то чому наявність цих особливостей обґрунтовується фактом вчинення злочину? Ці якості мають існувати до моменту вчинення злочину та бути

відомими кримінологомам». Підтримую думку, що особа злочинця – це передусім її соціальні характеристики, а не юридична конструкція, що визначає на законодавчому рівні конкретні ознаки індивіда, особа злочинця – це сукупність соціально значущих рис, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку.

Виклад основного матеріалу. Кримінологія розглядає проблеми особистості злочинця лише в контексті його суспільно небезпечного, винного і протиправного діяння, а не поза ним. Про особу злочинця можна говорити лише у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення, оскільки аналіз цієї проблеми будуватиметься на кримінально-правовій концепції суб'єкта кримінального правопорушення. Важливим є дослідження спеціально-кримінологічних характеристик злочинця: соціально-демографічних; кримінально-правових; особливостей різних сфер його життєдіяльності та соціальних зав'язків; морально-психологічних і біофізичних ознак. Кримінологія вивчає соціально значимі риси і властивості осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, простежує типологічні особливості особистості злочинця, характеризуючи його як особливий соціальний тип, що об'єднує типові, такі, що розкривають складний механізм злочинної поведінки соціально-правові ознаки всіх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення в даний період часу. Вказані ознаки впливають у певних ситуаціях на формування механізму злочинної поведінки. Дослідження особистісних характеристик суб'єктів, що вчиняють кримінальні правопорушення, є необхідним для відповіді на запитання про те, яким чином і чому вчинене діяння конкретною особою, яку відповідальність має понести даний злочинець, які заходи запобіжного впливу будуть найбільш ефективними та які особливості поведінки жертв того або іншого злочину.

Зміст поняття особи злочинця поєднує в собі соціологічні, кримінально-правові, криміналістичні, психологічні аспекти поняття. Із сукупності різноманітних визначень особистості різними науками можна виділити найбільш точні: а) особистість – це стійка система соціально значущих рис, тобто явище комплексного плану; б) особистість – суцільна істота, поза суспільством особистості немає, оскільки кожна людина формується як особистість у суспільстві; в) значущі риси особистості, що віддзеркалюють спрямованість людини стосовно зовнішнього світу, виявляються в її поведінці, діяльності; г) особистість діє в умовах вільного волевиявлення, коли рішення про певний спосіб дії все ж належить їй [1].

Найчастіше в кримінології виокремлюють наступні складові кримінологічної структури особистості злочинця: соціально-демографічні; морально-психологічні; соціально-рольові та кримінально-правові ознаки.

Соціально-демографічні ознаки особистості включають такі його ознаки, як: стать, освіту, соціальне походження і становище, рід занять, національну і професійну приналежність, сімейний стан, рівень матеріальної забезпеченості, приналежність до міського чи сільського населення та ін. Морально-психологічні ознаки дають можливість пізнати внутрішній світ особи – його світоглядні та моральні риси і властивості, погляди, переконання, ціннісні орієнтації тощо. Соціально-рольові властивості характеризують побутові, сімейні, виробничі та загальні зв'язки суб'єкта злочину. Кримінально-правові ознаки особистості злочинця – це не тільки дані про склад вчиненого злочину, а й про спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, одноосібний чи груповий характер злочинної діяльності, види співучасті – (виконавець, організатор, підбурювач, пособник), інтенсивність кримінальних проявів, наявність судимості тощо.

З метою всебічного вивчення особистості застосовуються такі основні методи: а) ознайомлення з різними документами (зокрема узагальнення незалежних характеристик); б) аналіз вчинків особи, що вивчається, бесіди з громадянами, які добре знають індивіда, вивчення навколишнього його оточення тощо. Крім цього, для здійснення такої характеристики був застосований метод дослідження «від загального – особливого – до одиничного», де відомості загальної характеристики особи, що вчиняє такі кримінальні правопорушення, були отримані в результаті аналізу кримінальних проваджень та даних про осіб, засуджених у цілому за всі вчинені в Україні кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту. І, на кінець, безпосередня інформація про осіб, що вчинили безпосередньо кримінальне правопорушення проти БДР та експлуатації автомобільного транспорту, що склало зміст одиничного, а саме – зміст кримінологічної характеристики цих об'єктів дослідження у цій роботі.

Також, у процесі вивчення особи як об'єкта запобіжного впливу аналізуються:

- протиправна поведінка (коли, де і за що особа притягалася до кримінальної чи адміністративної відповідальності); які заходи покарання були призначені; де особа відбувала покарання і як характеризувалась цим періодом);

• фактори, які детермінують злочинну чи іншу протиправну поведінку (що було причиною кожного правопорушення; у відношенні кого і за якими мотивами вони були вчинені; чи були пов'язані з пияцтвом чи вживанням наркотиків, чи були конфлікти у сімейно-побутовій сфері; які умови сприяли вчиненню кримінального правопорушення тощо);

• соціально-демографічні характеристики (освіта, вік; сімейний стан; склад сім'ї; місце проживання; освітній рівень; соціальний статус; спеціальність; посадовий та службовий стан; трудовий стаж; відношення до праці, виконання загальних громадських обов'язків, сім'ї тощо);

• індивідуально-психологічні особливості (мислення, інтелект, знання, погляди, характер);

• фізичні особливості та захворювання (алкоголізм, психопатія, наркоманія);

• умови життя та найближче оточення (сімейно-побутові відносини, житлові умови, взаємини з оточуючими, у тому числі, з товаришами по роботі, та інші);

• особливі схильності антигромадського характеру (до вживання спиртних напоїв чи наркотиків; азартних ігор; паразитичного способу життя; конфліктної поведінки та інші);

• ознаки наявності злочинного досвіду (особливі навички підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення; поінформованість про методи оперативної роботи; участь у злочинних угрупованнях тощо) [2].

Метою індивідуального запобігання є позитивна корекція особистості, що тягне за собою зміну її поведінки від антигромадського до законослухняного. Досягнення цієї мети потребує вирішення низки конкретних завдань:

• виявлення осіб, чия поведінка свідчить про реальну можливість скоєння ними кримінального правопорушення;

• вивчення цих осіб та джерела негативного впливу на них;

• прогнозування індивідуальної поведінки;

• планування заходів індивідуального запобігання;

• позитивного корегуючого впливу.

Об'єктами індивідуального запобігання злочинної поведінки є:

• антигромадська поведінка та спосіб життя особи, вчинення кримінальних правопорушень яким є досить ймовірним;

• кримінологічно значущі особистісні властивості людини, визначальні деформації її поведінки;

• кримінологічно значущі психофізіологічні особливості. До них можуть бути віднесені, що не виключають осудності, аномалії в психіці, відхилення в сексуальній поведінці тощо;

• умови несприятливого формування та життєдіяльності особистості в побутовому оточенні (насамперед у сім'ї), а також навчання, праці, дозвілля, в інших мікросоціальних групах, насамперед антигромадського спрямування, а також неблагополучні умови індивідуального буття;

• елементи несприятливої життєвої ситуації, які об'єктивно мають кримінальний характер та існують досить тривалий час.

З метою забезпечення ефективності індивідуального запобігання злочинної поведінки важливо дотримуватися таких основних вимог:

• індивідуальне запобігання будується на основі суворого дотримання законодавства, прав, свобод, законних інтересів громадян;

• індивідуальний вплив повинен надаватися таким чином, щоб його інтенсивність наростала або спадала послідовно залежно від результату;

• заходи впливу повинні об'єктивно відповідати можливостям реалізації;

• несвочасне виявлення та життя заходів впливу до правопорушників та їх оточення спричиняють формування звички до антигромадської поведінки, значно збільшують ймовірність вчинення особою правопорушення.

При порушенні правил БДР та експлуатації транспорту збільшується ступінь небезпеки настання суспільно небезпечних наслідків. Бачити динаміку цього механізму, зміну станів, що відбувається, важливо для встановлення моменту виникнення небезпечної обстановки та її розвитку, а звідси, точного визначення суб'єкта злочину та ступеня його вини.

Об'єктивні та суб'єктивні елементи збільшують або зменшують можливість настання наслідків потенційно можливого злочину проти БДР, а результат залежить від домінуючих факторів. Таким чином, розвиток ситуації злочину залежить від того, підвищують або понижують особи, які беруть у ній участь, можливість настання наслідків [3].

Очевидно, що комплекс чинників, які сприяють розвитку механізму злочинної поведінки у сфері дорожнього руху та комплекс чинників, що гальмують (нейтралізують) його, утворюють певне співвідношення. У цьому механізмі сума фізичних, технічних, природних якостей і властивостей є індивідуальною для кожного конкретного випадку, але їх ретельне виявлення та аналіз дозволяє їх класифікувати та типізувати.

Найбільшу складність при аналізі механізму злочинної поведінки являє аналіз суб'єктивних чинників, у тому числі суб'єктивних особливостей сприйняття винною особою і жертвою дорожньої обстановки. Навіть за наявності одного й того ж об'єктивного підґрунтя, майже завжди відбувається розходження у суб'єктивному сприйнятті об'єктивних компонентів ситуації. Такі розходження часто є найважливішими моментами механізму злочинної поведінки, джерелом їх конфліктного, небезпечного характеру.

Розходження у суб'єктивному сприйнятті учасниками дорожнього руху об'єктивної обстановки обумовлює розходження в її оцінці, що впливає на прийняття рішень, характер поведінки, викликає неузгодженість у взаємодії учасників конкретної дорожньої обстановки. На етапі оцінки об'єктивних елементів ситуації зростає роль інтелектуальних можливостей і фахових знань учасників дорожнього руху [4].

Дослідження свідчать про важливе значення суб'єктивної оцінки учасниками ДТП ступеня ризику як індивідуального сприйняття небезпеки. При цьому інтелектуальні, фахові та етичні особливості свідомості суб'єктів можуть суттєво впливати на розбіжності очікувань учасників дорожнього руху. Проте такі чекання є нормативними, адже при вчиненні цих злочинів обов'язково порушуються певні правила, стандарти та нормативи. Учасники дорожнього руху повинні сприймати будь-яку дорожню обстановку у першу чергу через нормативно-правові вимоги, а тому аналіз їх поведінки вимагає її оцінки під цим кутом зору.

Кримінологічний аналіз злочинної поведінки у сфері дорожнього руху вимагає з'ясування нормативних поглядів особи, ступінь засвоєння правових розпоряджень як важливий компонент суб'єктивного сприйняття, визначення її оцінки конкретної обстановки. Таке суб'єктивне сприйняття обстановки обумовлює поведінку, оскільки стосовно злочинів проти БДР запобіжне значення має не тільки технічне, а й правове та етичне виховання людей [5].

Практика показує превентивне значення ролі свідомості у формуванні поведінки людини у ситуаціях де, на перший погляд, участь свідомості виявляється меншою, ніж при умисному порушенні правових норм. Водночас слід враховувати життєвий досвід і знання, який мала особа на момент виникнення небезпеки, оскільки для прийняття рішення, інформація, що надходить, вимагає оцінки ступеня небезпеки, прогнозу розвитку обстановки.

Поведінка людини – це процес, який складається не тільки з дій, що змінюють зовнішній стан, а й включають у себе психологічні явища та процеси, що призводять до них, а також визначають механізм протиправного вчинку.

У генезисі кримінального правопорушення значне місце посідає сам механізм поведінки. У психології поведінка визначається як довільна активність особи, тобто така активність, за якою визнана свідомо переслідувана мета і є можливість контролю за процесами, що відбуваються. Мається на увазі свідомо поведінка особи (вона може бути негативна, помилкова, асоціальна). Поведінка особи розгортається у часі та просторі, такий процес має зовнішню (об'єктивну) та внутрішню (суб'єктивну) сторони. Зовнішня сторона відтворюється у формі дії, що спрямована на певний об'єкт (або у формі бездіяльності), внутрішня, суб'єктивна, сторона не тільки супроводжує цю дію (бездіяльність), а й попереджає її. Маємо на увазі передбачення вчинку, уявне його моделювання. Ці процеси, що характеризують довільну активність суб'єкта, являють собою елементи поведінки особи, яка на своїй заключній стадії виражається у зовнішньому акті (вчинку), впливаючи на об'єкт [7].

Таким чином, поведінка – це свідомі вольові дії та вчинки, які включають у себе розуміння їх соціального значення, утворюють відповідну діяльність, що спрямована на досягнення соціально-значущої мети та характеризується настанням певних наслідків.

За результатами аналізу поведінки виявлено, що вона має багатоплановий і глибокий зміст. При цьому його сутність трактується по-різному, залежно від того, з яких позицій (філософських, соціологічних, психологічних чи юридичних) вона вивчається.

Таким чином, поведінка – це свідомі вольові дії та вчинки, які включають у себе розуміння їх соціального значення, утворюють відповідну діяльність, що спрямована на досягнення соціально-значущої мети та характеризується настанням певних наслідків.

За результатами аналізу поведінки виявлено, що вона має багатоплановий і глибокий зміст. При цьому його сутність трактується по-різному, залежно від того, з яких позицій (філософських, соціологічних, психологічних чи юридичних) вона вивчається.

Загалом, взаємозв'язок кримінологічної характеристики особи й поведінки потерпілого у кримінальних правопорушеннях пов'язаних із БДР виявляється у демографічних даних (стать, вік), у характері заподіяної фізичної шкоди (тілесні ушкодження, смерть), нанесених збитках (фізичних, моральних, психологічних). Так, демографічні дані (стать, вік) дозволяють встановити важливі відомості щодо можливої поведінки потерпілого у механізмі ДТП (рівень свідомості, можливості при керуванні транспортом, динаміка руху як пішоходів тощо). Характер фізичної та матеріальної шкоди потерпілому дозволяє визначити вид транспортного засобу, що вчинив наїзд (за даними локалізації тілесних ушкоджень), а також механізм травмування (наїзд на потерпілого у вертикальному положенні або переїзд транспортним засобом тощо).

Такі дані можуть формуватися у загальні риси, допомагати визначенню типових властивостей особи злочинця й потерпілих щодо кримінальних правопорушень проти БДР та експлуатації автомобільного транспорту, типових ситуацій та їх аналізу. У методичному плані відомості про потерпілих та їх поведінку у сукупності з криміналістичною інформацією дозволяють точніше визначити характер і комплекс прийомів, що вимагаються для розслідування цих злочинів, способів виявлення кола підозрюваних осіб, їх розшуку, а головне, запобігання зазначених суспільно небезпечних діянь.

Аналіз узагальнених матеріалів кримінальних проваджень дозволяє виокремити такі кримінологічно значущі характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти БДР та експлуатації автомобільного транспорту.

По-перше, зазначені кримінальні правопорушення вчиняються, як правило, особами чоловічої статі (83% у структурі всіх суб'єктів кримінальних правопорушень). При цьому особам жіночої статі приманні посадові кримінальні правопорушення.

По-друге, найбільш активною злочинною категорією є особи віком від 18 до 25 років (49%) та від 25 до 40 років – 2,6%. Інші вікові групи злочинців мали такий вигляд: а) особи віком від 14 до 16 років – 3%; б) особи віком від 40 до 50 років – 16%; в) особи віком більше 50 років – 5,5%.

По-третє, 40% осіб мали неповну середню освіту; 29% – середню; 25% – середню спеціальну; 6% – вищу.

По-четверте, у структурі осіб, які вчиняли такі кримінальні правопорушення, навчалися 8%; працевлаштовані (із них 24% посадові особи підприємств, установ і організацій різних форм власності), стаж керування транспортним засобом більше п'яти років (68%).

По-п'яте, під час вчинення кримінального правопорушення, у 61% випадках особи не перебували у стані алкогольного, наркотичного або іншого сп'яніння.

По-шосте, на момент вчинення таких кримінальних правопорушень ніколи не притягалися до кримінальної відповідальності 80% винних осіб; 12% – відносились до тих, які мали зняту або погашену судимість; 8% – мали судимість, яка не була знята чи погашена (ст. 89-91 КК України), 20% з яких були засуджені за тотожні або однорідні кримінальні правопорушення.

Враховуючи особливості сучасного стану, а також специфічні ознаки детермінаційного комплексу вчинення як в цілому кримінальних правопорушень, так і проти БДР та експлуатації автомобільного транспорту в Україні та особистості злочинців, можна надати таку узагальнену кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє такі кримінальні правопорушення, а саме: це особи: а) чоловічої статі (83%); б) віком від 25 до 45 років (71%); в) із середньою повною освітою (53%); г) працевлаштовані (із них 24% посадові особи підприємств, установ і організацій різних форм власності), стаж керування транспортним засобом більше п'яти років (68%); д) раніше не притягалися до кримінальної відповідальності (80%); е) під час вчинення кримінального правопорушення, у більшості випадках, не перебували у стані алкогольного, наркотичного або іншого сп'яніння (61%).

Кримінальним правопорушенням проти БДР та експлуатації автомобільного транспорту притаманні особливості мотивації і цілеспрямованості. При цьому не слід змішувати поняття мотивації та мотиву, оскільки значно ширше ніж друге. Мотивація виступає тим складним механізмом співвідношення зовнішніх і внутрішніх факторів поведінки особи, який визначає виникнення, напрямок, а також засоби виконання конкретних форм діяльності, тоді як мотив – це внутрішній стан особи, який спрямовує її дії кожний момент часу.

Мотивація у кримінальних правопорушень проти БДР та експлуатації автомобільного транспорту відображає недостатньо уважне ставлення особи до інтересів суспільства. При цьому, поряд з негативними мотивами, конкретний мотив може бути позитивним, а негативна оцінка переноситься на вибір особою способів дії або на інші елементи механізму її поведінки.

У цьому контексті варто зауважити, що відповідальними за кримінальні правопорушення, передбачені ст. 287, 288 КК України, можуть бути лише особи, наділені додатковими ознаками, тобто спеціальні суб'єкти. У плані характеристики такої особи як суб'єкта кримінального правопорушення, необхідно зазначити, що таке його діяння, полягає у порушенні спеціальних вимог безпеки. Вона усвідомлює фактичну сторону своєї поведінки, сам факт порушення таких спеціальних вимог або не усвідомлює цього, хоча повинна була і могла усвідомлювати. Отже, логічним є твердження, що для свідомості факту порушення спеціального правила, норми або стандарту винна особа повинна знати зміст даної вимоги безпеки, яку вона порушує. У свою чергу, спеціальними знаннями володіють лише деякі особи, які беруть безпосередню участь у керівництві виробничої діяльності з будівництва, реконструкції, ремонту або утримання вулиць, доріг, залізничних переїздів, дорожніх облаштувань або особи, які безпосередньо здійснюють зазначену діяльність. Отже, усвідомлювати факт і суспільну небезпеку порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожніх умов руху транспортних засобів, може лише обмежене коло осіб. Технічні системи – це джерела підвищеної небезпеки і вони стосуються також суб'єктів інших кримінальних правопорушень.

Наприклад, при створенні дорожніх умов руху на тому чи іншому етапі кожне з вищезазначених підприємств є відповідальним за дотримання правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожніх умов руху транспортних засобів, при виконанні будівельних, реконструкційних, ремонтних робіт або робіт з утримання дорожніх умов руху транспортних засобів. Власниками (на праві повного господарського відання) доріг, що не підпадають під категорію «загальної користування», а також вулиць, залізничних переїздів, іншого дорожнього облаштування є державні комунальні дорожньо-експлуатаційні підприємства. У межах зазначених підприємств, установ і організацій, а також комунальних підприємств дорожнього господарства складається штатний розклад, в якому передбачаються посади осіб, відповідальних за якість виконання певної роботи. Насамперед відповідальною особою є директор (начальник, голова) підприємства (установи, організації). Іншими відповідальними особами є його заступники, а також керівники служб, відділів, дільниць, цехів, фірм, бригад та інших підрозділів. Будучи першою особою в межах очолюваного юридичної особи, керівник своїм вольовим рішенням (наказом) приймає працівників на відповідну посаду і призначає відповідальними за виконання функціональних зобов'язань на певній ділянці робіт з забезпеченню дорожніх умов руху транспортних засобів. В ордері на виконання дорожніх робіт, крім іншого, прямо вказується особа, відповідальна за дотримання термінів проведення робіт, а також за дотримання вимог правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожніх умов руху транспортних засобів.

Порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожніх умов руху транспортних засобів, при виконанні будь-яких дорожніх робіт без одержання відповідного дозволу та погодження особами, не наділеними компетенцією на виконання даних робіт, якщо це спричинило загрозу шкоди життю і здоров'ю людини, власності не може вважатися кримінальним правопорушенням за ст. 288 КК України.

Отже, суб'єктом кримінального правопорушення можуть бути особи:

1) відповідальні за будівництво, експлуатацію, ремонт чи утримання транспортних об'єктів, тобто працівники, на яких покладено спеціальні обов'язки в цій сфері наказом або розпорядженням чи які виконують такі обов'язки, виходячи з обійманої посади (начальник шляхової експлуатаційної дільниці, головний інженер проекту тощо);

2) які виконують такі роботи, причому як безпосередні виконавці (бульдозеристи, водії дорожньо-будівельної техніки, машиністи самохідних машин, машиністи-асфальтоукладники тощо), так і керівники відповідних робіт (майстри, бригадири, начальники дільниць);

3) а також, можуть бути приватні підприємці, що діють на підставі свідчення на право зайняття підприємницькою діяльністю та, при необхідності – ліцензії, і виконання дорожніх робіт за договором з власником;

4) юридичні особи.

Підсумовуючи зазначимо, що суб'єктами відносин, передбачених ст. 287, 288 КК України, можуть бути представники Державної служби автомобільних робіт, представники Державної акціонерної компанії «Автомобільні дороги України», працівниками дорожньої служби, а також

це: керівники дорожньо-експлуатаційних підприємств, їхні підлеглі, яким делеговано відповідні повноваження щодо дотримання правил, норм і стандартів, інспектори безпеки руху, виконробі, майстри та інші особи, що керують проведенням дорожніх робіт або робіт в межах проїзної частини, рядові робітники дорожньо-експлуатаційних підприємств тощо, тобто, суб'єктами або учасниками суспільних відносин щодо відповідальності за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху.

Таким чином, посадові особи (ст. 287, 288 КК України), на яких покладено відповідальність за технічний стан чи експлуатацію автотранспортних засобів, дотримання норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху, а також службові особи, які не є суб'єктами таких кримінальних правопорушень, але внаслідок зловживання службовим становищем чи несумлінного виконання своїх обов'язків складала 24% від усіх злочинців, й характеризувалися у 46% корисливою метою, а 54% необережним, легковажним ставленням до виконання обов'язків й настання суспільно-небезпечних наслідків.

У кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з порушенням правил БДР, структура мотивації досить складна і містить загальний мотив та кінцеву мету поведінки суб'єкта (як правило, задоволення певних потреб) або мотив та мету порушення правил безпеки, якщо правила були порушені свідомо. Таким чином, мотиви, як елементи єдиного динамічного мотиваційного процесу, можуть мати різноманітний характер. Отже, оскільки необережна поведінка є видом діяльності людини, то, безумовно, мотив і мета у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з порушенням правил БДР, відіграють у ній відповідну роль. Узагалі важко уявити усвідомлену поведінку без будь-яких мотивів, просто їх визначенню не приділяється достатньої уваги.

Поряд з цим, зазначене питання бажано розглядати в єдності з потребами інших юридичних галузей, що забезпечують здійснення правосуддя. Форму вини, мотиви злочинної поведінки та її мету необхідно з'ясувати не тільки теоретично, але й доводити, що потребує певного криміналістичного та процесуального інструментарію. Між вченими, які займаються аналізом кримінологічних проблем необережних злочинців, не існує єдиної оцінки психологічних процесів.

Водночас вивчення слідчої та судової практики показує, що в матеріалах кримінальних проваджень фактично не зазначаються види необережності, а, тим більше, будь-яка мотивація поведінки правопорушника. Одним із факторів, що обумовлює таке становище, є невизначеність структури об'єктивної сторони необережного кримінального правопорушення, внаслідок чого у них мотив і мета «розтинаються» між діянням та суспільно небезпечними наслідками злочинної поведінки. Суб'єкт кримінального правопорушення завжди «виправдовує» тільки акт порушення правил БДР (як у випадках їх свідомого порушення, так і коли їм не було приділено належної уваги), зазначаючи, що настання суспільно небезпечних наслідків мало ситуативний характер і не залежало від його свідомості чи мотивів. Водночас більш поглиблене вивчення поведінки суб'єктів кримінальних правопорушень проти БДР показує інший характер обставин, що впливали на поведінку винних, оскільки останні перед вчиненням кримінального правопорушення розраховували зовсім не на власну відповідальність, а заздалегідь перекладали її на різні суб'єктивні та об'єктивні фактори, зокрема справність транспорту, відсутність перешкод для руху, обережність інших учасників дорожнього руху, відсутність контролю за дорожнім рухом тощо.

Можливості запобігання суспільно небезпечних наслідків значною мірою визначаються здатністю правильно оцінити обстановку, що склалася, і прийняти відповідне її складності рішення, оскільки це безпосередньо залежить від динаміки перебігу психічних процесів, інтелектуальної діяльності людини, вольового контролю за своєю поведінкою, що визначається суб'єктивним значенням ситуації й індивідуально-психологічних особливостей особи. Поглиблене дослідження характеру поведінки водіїв у небезпечній та аварійній обстановці показує її тісний зв'язок з психологічною структурою особи, стійкими і ситуативними мотивами, установками, стереотипами поведінки у сфері дорожнього руху.

Зазначені та інші кримінологічні дані, що характеризують особу, яка вчиняє незаконне заволодіння транспортними засобами в Україні, без сумніву, мають стати основою для розробки та удосконалення заходів запобігання таким кримінальним правопорушенням, а також одним із обов'язкових складових інформаційного забезпечення запобіжної діяльності в цілому в Україні.

Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень проти БДР та експлуатації автомобільного транспорту постійно поповнюється, уточнюється, тобто має динамічний характер. Вона складається на основі узагальнення сукупності характеристик конкретних злочинів даного виду та має важливе методичне значення для теорії і практики кримінології. Головним залишається те, що результати визначення науково обґрунтованих кримінологічних характерис-

тик повинні сприяти вдосконаленню відповідних споріднених характеристик для використання їх працівниками правоохоронних органів та правосуддя.

Висновки. Таким чином, кримінологічна характеристика є надійним компасом на шляху відшукування, перевірки та уточнення даних, що складають характеристику конкретного кримінального правопорушення, вказує напрямки пошуку, збирання, дослідження і фіксації доказів у кримінальному провадженні. Вивчення особи злочинця у вчиненні кримінального правопорушення проти безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту, риси якої значною мірою несуть на собі типологічні властивості суб'єктів необережних кримінальних правопорушень, має здійснюватися на ґрунті загального поняття особи злочинця. Метою такого дослідження є напрацювання засобів боротьби зі злочинністю шляхом з'ясування якостей злочинців, дослідження причин, шляхів та механізму формування антисоціальних орієнтацій й протиправної поведінки.

Список використаних джерел:

1. Зелинский А. Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении. Харьков : Вища школа, 1986. 168 с.
2. Костенко А. Н. Принцип отражения в криминологии (системное исследование психологического механизма криминального поведения) : пособие. Киев : Наук. думка, 1986. 124 с.
3. Крайник Г. Мотиви злочинів, вчинених з необережності. *Юридична Україна*. 2014. № 12. С. 65–70.
4. Лещенко А. В. Зміст поняття правова поведінка. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 462–470.
5. Орбан-Лембрик Л. Е., Кошинець В. В. Юридична психологія : навч. посібник. Чернівці : Книги – XXI, 2007. 448 с. С. 95.
6. Писарев В. Г. Маргінальна поведінка особи: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2010. 200 с. С. 187.
7. Ткаченко Л. Г. Феномен соціального відчуження та шляхи його подолання в сучасній Україні : монографія. Запоріжжя, 2010. 210 с.

**МЕЖІ ДІЇ ТРУДОВОГО ПРАВА І ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
В КОНТЕКСТІ СТВОРЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦІВНИКАМИ ОБ'ЄКТІВ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

**THE LIMITS OF LABOR LAW AND INTELLECTUAL PROPERTY LAW
IN THE CONTEXT OF THE CREATION AND USE OF INTELLECTUAL PROPERTY
OBJECTS BY EMPLOYEES**

Мета статті полягає в з'ясуванні комплексу характеристик створення і використання працівниками об'єктів інтелектуальної власності, що повинні врегулюватися виключно нормами трудового права або ж нормами права інтелектуальної власності. Стаття присвячена з'ясуванню комплексу характеристик створення і використання працівниками об'єктів інтелектуальної власності, які повинні врегулюватися виключно нормами трудового права або ж нормами права інтелектуальної власності. Спершу автор аналізує створення і використання об'єкту інтелектуальної власності в трудових відносинах у якості особливого об'єкту правового регулювання. Окрема увага в статті приділяється виокремленню основних обставин, які слід враховувати при вирішенні питання про розмежування дії трудового права і права інтелектуальної власності в контексті створення і використання працівниками об'єктів інтелектуальної власності. З'ясовано, що основними такими підставами є мета, предмет і об'єкт, а також суб'єктний склад трудового права і права інтелектуальної власності. Враховуючи ці обставини автором зазначається, що виключно нормами трудового права України повинні врегулюватися питання виникнення трудових відносин, в яких створюються та/або використовуються об'єкти інтелектуальної власності. Також законодавством про працю повинен визначатись правовий статус (особливо права, обов'язки і законні інтереси) працівників і роботодавців, які є безпосередньо трудовими правами чи правами, які мають безпосередній трудовий характер. Норми трудового законодавства повинні визначати також обсяг трудових гарантій працівника і роботодавця в контексті юридичних фактів, обумовлених створенням (використанням) об'єктів інтелектуальної власності. Додатково лише норми трудового права повинні упорядковувати особливості перебігу (також припинення) трудових відносин, в яких працівником створюються та/або використовуються об'єкти інтелектуальної власності. У висновках до статті окремо наголошується на тому, що норми трудового законодавства, які регулюють розглядувані правовідносини, повинні враховувати особливості режиму права інтелектуальної власності, а продукування та реалізація відповідних цивільно-правових норм – не повинна ігнорувати норм законодавства про працю.

Ключові слова: *механізм правового регулювання, об'єкти інтелектуальної власності, право інтелектуальної власності, реформа трудового законодавства, трудове право, трудові відносини.*

The purpose of the article is to clarify the set of characteristics of the creation and use of intellectual property objects by employees, which should be regulated exclusively by the norms of labor law or the norms of intellectual property law. The purpose of this article is to elaborate on the peculiar characteristics of the creation and use of intellectual property objects by employees, which should be regulated exclusively by labor law or

by intellectual property law. First, the author analyzes the process of creating and using intellectual property objects in labor relations as a special object of legal regulation. Further, this article places a special emphasis on highlighting the main circumstances that should be taken into account when deciding on the delimitation of the scope of labor law and intellectual property law in the context of the creation and use of intellectual property objects by employees. The purpose, objective, and subject composition of labor law and intellectual property law are the most significant reasons for this distinction. Due to these circumstances, the author notes that the labor law of Ukraine should regulate the emergence (transformation), flow, and termination of labor relations in which intellectual property objects are created and/or used. In addition, labor legislation should determine the legal status (especially the rights, duties, and legitimate interests) of employees and employers (in particular, we are talking about direct labor rights or rights that have a direct labor-based nature). The scope of labor and legal guarantees for the employee and the employer in the context of legal facts caused by the creation and use of intellectual property objects should also be determined by labor legislation norms. The conclusions to the article separately emphasize that the norms of labor legislation regulating the legal relations in question should take into account the peculiarities of the intellectual property law regime, and the production and implementation of relevant civil norms should not ignore the norms of labor legislation. This is explained by the fact that the regulatory impact on the participants of labor relations in which intellectual property objects are created and/or used should not be “divorced” from the idea of the synergy of two legal regimes – labor law and intellectual property law.

Key words: *intellectual property law, intellectual property objects, labor law reform, labor law, labor relations, mechanism of legal regulation.*

Постановка проблеми. Створення і використання об’єктів інтелектуальної власності – це процес, якому властива не лише цивільно-правова, але й також соціально-правова характеристика (більш, того – має надзвичайно важливе соціально-правове значення). Відтак, підстави, умови, фактори виконання таких трудових обов’язків спроможні позначатись також і на рівні соціальної безпеки, як працівників (колективу працівників), так і роботодавців, а також одночасно задовольняти законні інтереси і потреби учасників трудових правовідносин. З цього приводу вченими справедливо констатується, що з початку ХХІ ст. в компаніях загострилась потреба в наповненні штату працівників креативними та інноваційними кадрами, адже «творча діяльність працівників породжує бажаний для роботодавця результат – об’єкт інтелектуальної власності» [1, с. 144], який дозволяє збільшити конкурентні переваги послуг та/або товарів, що пропонуються відповідним роботодавцем на ринку. За таких обставин трудові відносини – це найбільш ефективна та врегульована чинним законодавством площина, в якій задовольняється потреба роботодавця у креативних працівниках, а також потреби працівників у реалізації свого «креативного» трудового потенціалу в соціально безпечних умовах. Однак, слід зробити важливе застереження: такого значення ці правові відносини набувають лише тоді, коли вони характеризуватимуться властивостями, аналіз яких дозволяє стверджувати, що працівник і роботодавець в цих відносинах перебувають в належній соціальній безпеці, спроможні досягати законної мети їх взаємодії. Це в дійсності досягатиметься лише тоді, коли механізм правового регулювання створення (використання) об’єктів інтелектуальної власності буде сприяти цьому, а не спотворюватиме правові статуси працівника (колективу працівників) і роботодавця крізь призму потреби дії неорганічного узгодження із режимом дії цивільного права (тобто, на шкоду режиму дії трудового права). Вказане на сьогоднішній день ускладнюється недостатнім розумінням меж дії трудового права і права інтелектуальної власності стосовно створення (використання) об’єктів інтелектуальної власності, що є питанням, котре потребує комплексного вирішення.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. На сьогоднішній день відсутні актуальні наукові дослідження, в яких вченими робились би спроби комплексно окреслити межі дії трудового права і права інтелектуальної власності крізь призму дії механізму правового регулювання створення та використання об’єктів інтелектуальної власності у трудових відносинах. Попри це, відповідне розмежування робилось багатьма юристами-трудовамиками (серед яких: Л.П. Амелічева, С.Я. Вавженчук, Т.М. Вахонєва, С.В. Вишновецька, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, В.І. Щербина, В.В. Юрковська та ін.) в контексті дослідження тих чи інших особливостей пра-

вового регулювання створення і використання працівником об'єктів інтелектуальної власності. Тобто, це питання залишається по сьогодні актуальним й потребує вирішення з урахуванням наявних напрацювань українських вчених і дослідників, присвячених проблематиці правового регулювання трудових відносин, в яких створюються (використовуються) об'єкти інтелектуальної власності.

Отже, **мета** статті полягає в з'ясуванні комплексу характеристик створення і використання працівниками об'єктів інтелектуальної власності, що повинні врегульовуватись виключно нормами трудового права або ж нормами права інтелектуальної власності. Для досягнення цієї мети слід виконати такі *завдання*: 1) окреслити основні характеристики створення і використання працівником об'єкту інтелектуальної власності в якості особливого об'єкту правового регулювання; 2) виокремити основні обставини, які слід враховувати при вирішенні питання про розмежування дії трудового права і права інтелектуальної власності в контексті створення і використання працівниками об'єктів інтелектуальної власності; 3) окреслити коло питань щодо створення та/або використання об'єктів інтелектуальної власності, що підлягають виключному унормуванню нормами трудового права України.

Виклад основного матеріалу. Спершу слід зазначити, що створення і використання об'єктів інтелектуальної власності в трудових правовідносинах – це особливий об'єкт правового регулювання, адже: 1) ці об'єкти власності врегульовуються нормами права інтелектуальної власності України; 2) створення працівником (головним чином, у трудових правовідносинах) об'єктів інтелектуальної власності відбувається за рахунок об'єктивації «креативного» трудового потенціалу особи, що реалізується в її творчій трудовій діяльності у відповідності до умов трудового договору, а також положень законодавства про працю, норм законодавства про інтелектуальну власність; 3) використання працівником у трудових правовідносинах об'єктів інтелектуальної власності обумовлено виконанням передбачених трудовим договором обов'язків, виконання яких передбачає: інтелектуальну (творчу) працю, що може мати ознаки реалізації «креативного» трудового потенціалу, однак у будь-якому разі врегульовується трудовим законодавством; дотримання вимог добросовісного використання об'єктів інтелектуальної власності, що узгоджено із вимогами права інтелектуальної власності та ін. нормами законодавства; 4) створення і використання у трудових правовідносинах об'єктів інтелектуальної власності є юридичними фактами, що обумовлюють виникнення комплексу прав у сфері інтелектуальної власності, які мають трудовоправове значення й визначаються нормами авторського права і права промислової власності; 5) об'єкти, що створюються в трудових правовідносинах законодавством визначаються в якості службових творів; 6) створення та використання службових творів обумовлюють виникнення обсягу суб'єктивних прав, які є трудовими правами.

У зв'язку із викладеним зазначимо, що створення і використання об'єктів інтелектуальної власності в трудових правовідносинах є особливим і також надзвичайно складним об'єкт правового регулювання, приймаючи до уваги наступні обставини: 1) працівник, котрий створює об'єкт інтелектуальної власності, набуває правового статусу «творця», а отже його статус набуває подвійну (міжгалузеву) природу (аналогічним чином це має місце й у випадку професійних публічних службовців, що одночасно володіють трудоправовим і адміністративно-правовим статусами); 2) працівник, що використовує об'єкти інтелектуальної власності, хоча й набуває особливого цивільно-правового статусу в зв'язку із такою трудовою діяльністю, утім, тлумачиться працездатною особою, котра має правовий статус працівника і виконує трудові обов'язки в рамках режиму дії охорони права інтелектуальної власності; 3) трудові відносини, в яких створюються та/або використовуються об'єкти інтелектуальної власності, є сферою, що регулюється трудовим законодавством, з урахуванням норм законодавства про право інтелектуальної власності. Складність створення і використання об'єктів інтелектуальної власності в трудових правовідносинах, як об'єкту правового регулювання, також визнається й іншими вченими. У зв'язку із цим, окремі вчені [див., напр.: 2, с. 276] називають трудові відносини, в яких створюється та/або використовується об'єкт інтелектуальної власності в якості «*авторсько-трудова відносини*». Утім, з таким підходом до вирішення відповідної проблеми неможливо погодитись. Навпаки, погодимось із позицією, згідно якої слід «розділяти авторські та трудові відносини, що виникають при створенні об'єктів авторського права» [3, с. 274].

Отже, розмежовуючи упорядковуючий вплив норм національного трудового права і права інтелектуальної власності на процеси створення та використання об'єктів інтелектуальної власності в трудових правовідносинах слід враховувати такі обставини:

1) мету трудового права і мету права інтелектуальної власності. Враховуючи підходи вчених до розуміння мети сучасного трудового права [4, с. 102], а також права інтелектуальної власності [5, с. 240], зазначимо: норми трудового права спрямовуються на створення умов соціально-безпечного становища працівників і роботодавців в контексті реалізації працівником «креативного» трудового потенціалу в трудових відносинах; норми права інтелектуальної власності спрямовані на створення умов, за яких мінімізується конфлікт законних інтересів між творцем, роботодавцем і суспільством без шкоди для цивільно-правового становища вказаних суб'єктів права;

2) об'єкт і предмет трудового права та права інтелектуальної власності. Тлумачення об'єкту трудового права [6, с. 386] та права інтелектуальної власності (об'єкти, що регулюються авторським правом і правом промислової власності), зазначимо наступне: якщо об'єктом трудового права в контексті питання, що нами розглядається, є трудова (професійна) діяльність зі створення певного об'єкту інтелектуальної власності, то об'єктом права інтелектуальної власності є сам об'єкт інтелектуальної власності. Тобто, в контексті об'єкту нормами трудового права регулюється виконання трудових обов'язків працівника, з урахуванням особливостей режиму права інтелектуальної власності, в якому виконуються такі трудові обов'язки, а нормами права інтелектуальної власності – результат цієї трудової діяльності, який визнається в якості об'єкта інтелектуальної власності, створення чи використання якого також є обставиною виникнення прав і обов'язків, передбачених законодавством про працю. У той же час, враховуючи тлумачення предмету трудового права [7, с. 33; 8, с. 13–14], а також права інтелектуальної власності [9, с. 11; 10, с. 113], доходимо висновку, що трудове право спрямоване на регулювання трудових відносин, в яких створюється та використовується об'єкт інтелектуальної власності, для захисту трудових прав і законних інтересів працівника і роботодавця у сфері праці та зайнятості, а право інтелектуальної власності – на регулювання відповідних трудових відносин задля захисту прав і законних інтересів працівника-творця і роботодавця в сфері інтелектуальної власності.

3) суб'єкти трудового права та права інтелектуальної власності. В рамках питання, що нами досліджується слід констатувати тотожність суб'єктного складу у відносинах, в яких створюється та використовується об'єкт інтелектуальної власності, що є закономірним, приймаючи до уваги викладене вище. Більш того, слід зазначити, що навіть термін «роботодавець», який ще порівняно нещодавно почав використовуватись в трудовому праві, вперше в Україні законодавцем був використаний саме в законодавчих актах, охоплених правом інтелектуальної власності, а саме в законах України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15 грудня 1993 року та «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів» від 5 листопада 1997 року. При цьому слід мати на увазі, що окремі об'єкти інтелектуальної власності можуть створюватись та/або використовуватись в умовах дії спеціальних режимів, з огляду на що можемо дійти думки, що у трудових відносинах не з всіма роботодавцями працівник може створювати та використовувати відповідні об'єкти власності. Утім, роботодавець із загальною та спеціальною правосуб'єктністю повинен характеризуватись комплексом прав і обов'язків, які передбачаються нормами законодавства про працю.

Що ж стосується працівника, то ним у випадку *створення* об'єкту інтелектуальної власності постає «творець» (автор, винахідник та ін.), а в контексті *використання* таких об'єктів – *будь-який працівник*, котрий має відповідний досвід, навички та ін., що дозволяють використовувати такий об'єкт інтелектуальної власності у процесі виконання трудових обов'язків. У контексті питання, що нами розглядається, особливої уваги заслугове працівник-творець.

В цьому питанні важливо врахувати те, що працівник, створюючи ті чи інші об'єкти інтелектуальної власності знаходиться в галузевих відносинах, обумовлених фактом укладення трудового договору за яким (приймаючи до уваги п. 13 ч. 4 ст. 49-6 КЗпП України) він зайнятий виконанням роботи зі створення відповідних об'єктів або ж в процесі виконання роботи, безпосередньо не пов'язаної зі створенням таких об'єктів, може виконувати такі завдання, в яких реалізується його «креативний» трудовий потенціал. Разом із тим, ні кодифікований закон про працю, ні інші законодавчі акти трудового права не уточнюють дані аспекти виникнення, перебігу та припинення відповідної трудової діяльності в умовах найму, що вказує на той факт, що законодавець в цілому не виділяє положення таких працівників на тлі інших працівників (принаймні, винятком з це можемо назвати лише п. 6 ч. 2 ст. 42 КЗпП України). З іншого ж боку, в КЗпП України законодавцем передбачаються певні правила і стандарти, які стосуються питання створення і використання об'єктів інтелектуальної власності, а саме в контексті забезпечення належного рівня соціальної безпеки працівників (передбачаються спеціальні методики оплати праці творців у ст. 91 та спеціальні гарантії для творців у ст. 126 Кодексу).

Додатково звернемо увагу на те, що створення та використання об'єктів інтелектуальної власності в трудових відносинах може відбуватись шляхом трудової діяльності групи працівників – *колективу творців*. Утім, вказане питання взагалі не врегульовується чинним законодавством про працю, а в КЗпП України не міститься правової презумпції про те, що об'єкти інтелектуальної власності, створені колективом працівників, вважаються службовими творами.

Отже, враховуючи викладене зазначимо, що *нормами трудового права України повинні врегульовуватись*: 1) особливості виникнення трудових відносин, в яких створюються та/або використовуються об'єкти інтелектуальної власності, або ж трансформації триваючих трудових відносин, в яких не передбачалось виконання працівником таких трудових обов'язків, в трудові відносини, в яких працівник повинен виконувати такі нові трудові обов'язки, пов'язані зі створенням та/або використанням об'єктів інтелектуальної власності (тобто, внесення змін до трудового договору, укладання додаткової угоди між працівником і роботодавцем, що є частиною раніше укладеного трудового договору); 2) правовий статус, а особливо права, обов'язки і законні інтереси працівників і роботодавців, які є безпосередньо трудовими чи мають безпосередній трудовоправовий характер і повинні визначатись крізь призму мети, завдань і функцій трудового права; 3) трудовоправові гарантії працівника і роботодавця в контексті юридичних фактів, обумовлених створенням і використанням об'єктів інтелектуальної власності (у цьому сенсі йдеться про існування правового механізму забезпечення реалізації трудових прав і обов'язків учасників трудових відносин; правила і стандарти гідної праці (в контексті оплати праці, умов виконання трудових обов'язків та ін.); гарантії свободи праці; гарантії гармонійної стабільності трудових відносин; гарантії інституційного та позаінституційного захисту трудових прав, пов'язаних зі створенням та/або використанням об'єктів інтелектуальної власності тощо); 4) особливості перебігу трудових відносин, в яких створюються та/або використовуються об'єкти інтелектуальної власності, й їх припинення. Вказане обумовлено тим фактом, що такі відносини є предметом трудового права. Крім того, в умовах сьогодення предметом трудового права слід вважати й інші, пов'язані із трудовими відносинами правові відносини, а отже відносини між: працівників і роботодавцем щодо створення та/або використання об'єкту інтелектуальної власності; працівниками, які створюють та/або використовують вказані об'єкти; колективом-творців і роботодавців та ін.

Висновки. На сьогоднішній день розмежування дії трудового права і права інтелектуальної власності в контексті створення і використання працівниками об'єктів інтелектуальної власності ускладнений тим фактом, що по сьогодні не на належному рівні знаходиться (у статичному та динамічному вияві) механізм правового регулювання створення і використання об'єктів інтелектуальної власності в трудових відносинах. При цьому, слід наголосити на тому, що: 1) неналежний стан правового регулювання створення і використання об'єктів інтелектуальної власності в трудових відносинах нормами трудового права не є достатньою підставою для того, щоби стверджувати, що законодавство України про працю не поширено на такі аспекти вияву трудових відносин чи це поширення є (має бути) фрагментарним; 2) окреслення меж розмежування дії трудового права і права інтелектуальної власності в контексті створення і використання об'єктів інтелектуальної власності у трудових відносинах повинно стати координатами нормотворення у сфері праці та зайнятості, враховуючи які нормотворцем буде удосконалено структуру та дію відповідного механізму правового регулювання, а отже – будуть забезпечені умови для сталого розвитку суспільства та умови для охорони належного рівня соціальної безпеки працівників-творців і працівників, які використовують об'єкти інтелектуальної власності. Разом із тим, слід наголосити також на тому, що вплив на учасників трудових відносин, в яких створюються та/або використовуються об'єкти інтелектуальної власності, не повинен бути «відірваним» від ідеї синергії двох правових режимів – трудового права та права інтелектуальної власності. У зв'язку із цим, створення та реалізація відповідних норм трудового законодавства повинна враховувати особливості режиму права інтелектуальної власності, а продуктування та реалізація відповідних цивілістичних норм – не повинна ігнорувати норм законодавства про працю.

Список використаних джерел:

1. Вахонєва Т.М. Зміст майнових прав на результати інтелектуальної (творчої) праці суб'єктів трудових правовідносин. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 144–146.
2. Кулініч О.О., Романадзе Л.Д. Право інтелектуальної власності : навчальний посібник. Одеса : Фенікс, 2011. 492 с.

3. Сошникова Ю.О. Окремі питання вдосконалення правового регулювання службового твору як об'єкта інтелектуальної власності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2013. Вип. 23, Ч. 1, Т. 1. С. 272–276.

4. Гладкий В.В. Мета трудового права як сучасної цивілізаційної цінності. *Соціальне право.* 2021. № 3. С. 99–105.

5. Уваров А.О. Право власності на фізичний носій, що засвідчує набуття права інтелектуальної власності, як структурний елемент права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної діяльності. *Visegrad journal on human rights.* 2020. № 5. С. 240–245.

6. Иншин Н.И., Щербина В.И. Современное видение предмета трудового права Украины. *Ежегодник украинского права.* 2014. № 6. С. 379–387.

7. Вакарюк Л.В. Структура (елементний склад) правового режиму в трудовому праві України. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2017. Вип. 6, Т. 3. С. 32–36.

8. Трудове право України: підручник / за заг. ред. М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.П. Мельника; вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ : Центр учб. літ-ри, 2016. 472 с.

9. Правове регулювання інноваційних відносин: монографія / кол. авторів : С.М. Прилипка, А.П. Гетьман, Ю.Є. Атаманова та ін. Харків : Юрайт, 2013. 688 с.

10. Штефан О.О. Окремі аспекти можливої кодифікації законодавства права інтелектуальної власності. *Теорія і практика інтелектуальної власності.* 2021. № 5. С. 108–118.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

PECULIARITIES OF INDIVIDUAL INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY

У статті розглянуто тактику проведення основних слідчих розшукових дій (огляд, допит, обшук, слідчий експеримент тощо) під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Визначено типові недоліки, які допускалися слідчими під час звернення до слідчих суддів з клопотаннями про проведення обшуку. Аргументовано, що перспективним напрямом фіксації проведення огляду, обшуку та слідчого експерименту на відкритій місцевості (площі підприємств-гігантів, великих ангарів тощо) може стати використання можливостей безпілотників, обладнаних фото- та відеокамерою. Зважаючи на те, що в результаті проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності можливо отримати не лише речі чи документи, які можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні, а й встановити осіб, які перебувають в розшуку було запропоновано зміни та доповнення до чинного кримінального процесуального законодавства. Водночас, аргументовано, що Кримінальний процесуальний кодекс України містить положення, які не дозволяють повною мірою здійснювати роботу з ефективного збирання доказів щодо кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності та виконувати завдання кримінального провадження. Тому, слідчим необхідно враховувати виокремлену автором специфіку допитів у досліджуваній категорії кримінальних проваджень. З'ясовано, що рішення про об'єднання чи виділення матеріалів досудового розслідування щодо кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності приймається прокурором, що на практиці призводить до нераціонального витрачання часу слідчого, який по суті позбавлений оперативності, оскільки, повноцінно володіючи інформацією у кримінальному провадженні змушений додатково перекопувати в правильності рішення процесуального керівника. Це також призводить до затягування часу слідчого на погодження. Особливо це актуально у разі розміщення органів прокуратури на значній відстані від слідчих підрозділів. Доведено, що особливе місце під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності займає призначення та проведення ревізій і перевірок, які спрямовані на вивчення й дослідження діяльності суб'єкта господарської діяльності та законності дій їх посадових осіб. Отримані висновки підтверджують чи спростовують можливі порушення вимог законодавства та можуть бути використані як докази.

Ключові слова *господарська сфера, господарська злочинність, кримінальне правопорушення, розслідування, кримінальне провадження, слідчий, слідчі (розшукові) дії, огляд, обшук, допит, ревізія.*

The article examines the tactics of conducting basic investigative actions (survey, interrogation, search, investigative experiment, etc.) during the investigation of criminal offenses in the field of economic activity. The typical shortcomings that were allowed by the investigators during the appeal to the investigative judges with requests

to conduct a search were determined. It is argued that the use of the capabilities of drones equipped with photo and video cameras can be a promising way of recording the inspection, search and investigative experiment in an open area (the area of giant enterprises, large hangars, etc.). Considering the fact that as a result of investigative (search) actions during the investigation of criminal offenses in the field of economic activity, it is possible to obtain not only things or documents that can be used as evidence in criminal proceedings, but also to identify wanted persons proposed changes and additions to the current criminal procedural legislation. At the same time, it is argued that the Criminal Procedure Code of Ukraine contains provisions that do not allow to fully carry out work on the effective collection of evidence regarding criminal offenses in the field of economic activity and to fulfill the tasks of criminal proceedings. Therefore, investigators need to take into account the specificity of interrogations in the studied category of criminal proceedings identified by the author. It has been found that the decision to combine or separate the materials of the pre-trial investigation regarding criminal offenses in the field of economic activity is taken by the prosecutor, which in practice leads to the irrational spending of the time of the investigator, who is essentially deprived of efficiency, since, having full possession of information in criminal proceedings, he is forced to additionally convince of the correctness of the procedural manager's decision. This also leads to a delay in the investigator's time for approval. This is especially relevant in the case of placement of prosecutor's offices at a significant distance from investigative units. It has been proven that a special place during the investigation of criminal offenses in the field of economic activity is the appointment and conduct of audits and inspections, which are aimed at studying and researching the activities of the subject of economic activity and the legality of the actions of their officials. The conclusions obtained confirm or deny possible violations of legal requirements and can be used as evidence.

Key words: *economic sphere, economic crime, criminal offense, investigation, criminal proceedings, investigator, investigative (search) actions, review, search, interrogation, audit.*

Процес доказування є складною багатоаспектною діяльністю суб'єктів кримінального судочинства. Будучи специфічним, він виступає особливим різновидом інтелектуальної діяльності суб'єктів досудового розслідування, складовою частиною якого є одержання доказів.

Після початку кримінального провадження здійснюють низку процесуальних дій, зокрема слідчих (розшукових) дій (СРД), за допомогою яких збирають і перевіряють докази. Загальні вимоги до їх проведення визначено ст. 223 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, а саме: це встановлені законом найбільш суттєві правила проведення СРД, дотримання яких покликано забезпечити законність та обґрунтованість їх проведення, досягнення їх мети та вирішення завдань кримінального провадження [1, с. 368]. СРД проводяться лише після внесення відповідних відомостей до ЄРДР (ч. 2 ст. 214 КПК України) і лише в межах строків, передбачених ст. 219 КПК України, крім випадків їх ініціювання судом згідно ч. 3 ст. 333 КПК України. Будь-які СРД, проведені з порушенням цього правила, є недійсними, а встановлені внаслідок них докази – недопустимими. Перелік цих дій чітко визначено в кримінальному процесуальному законі.

У таких кримінальних провадженнях, теоретики акцентують увагу на тому, що від початку розслідування певних категорій злочинів слід доручати спеціально утвореним слідчо-оперативним групам (СОГ). Участь у роботі СОГ є формою взаємодії правоохоронних органів. Під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, формування цієї групи є обов'язковим [2], з обов'язковим включенням до її складу представників НБУ, інших контролюючих органів (ч. 4 ст. 38 КПК України), а також у випадках проведення досудового розслідування обставин кримінального правопорушення за ст. 209 КК України, вчинених на територіях декількох держав, – спільні слідчі групи (ст. 571 КПК України) [3, с. 148; 4. с. 507].

Особливе місце під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, займає призначення та проведення ревізій і перевірок, що дозволяють здійснити вивчення та дослідження діяльності певної установи, підприємства, або організації з метою перевірки правильності та законності дій їх службових осіб, а отримані висновки підтверджують чи спростовують можливі порушення вимог законодавства, та відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 99 КПК України можуть бути використані як докази [5, с. 196]. Водночас, одним із наслідків виключення

п. 4 ч. 2 ст. 40, та п. 6 ч. 2 ст. 36 КПК України на підставі Закону України про «Про прокуратуру» (від 15 липня 2015 р.) стало відсутність у КПК України норм, що визначають повноваження органів досудового розслідування, прокуратури, а також суду, на призначення відповідних ревізій і перевірок у кримінальному провадженні, що фактично призвело до ускладнення виконання стороною обвинувачення вимог ст. 2 КПК України щодо забезпечення повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, зокрема, унеможливило проведення позапланової ревізії (з урахуванням фактору раптовості) для викриття злочинної діяльності підприємства, установи, організації, або кримінального правопорушення, що готується, чи навпаки приховується [6]. У зв'язку з цим, пропонуємо ч. 2 (Слідчий уповноважений) ст. 40 КПК України (Слідчий органу досудового розслідування) доповнити п. 4 наступного змісту: «4) звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про проведення ревізій та перевірок», а ч. 2 (Прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений) ст. 36 КПК України (Прокурор) доповнити п. 6 й викласти у такій редакції: «6) погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення ревізій та перевірок, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання».

Важливе значення при цьому має оперативно-розшукова діяльність оперативних підрозділів, яким слідчий (дознавач) відповідно до ст. 40 та ст. 40-1 КПК України має право давати доручення провести СРД для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні. Крім цього, відповідно до ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності надаються визначені права [7]. Однак, варто зауважити, що це не означає, що всі матеріали оперативно-розшукової діяльності мають використовуватись як докази. Їх оцінюють з урахуванням правил допустимості, належності до провадження та достовірності. Разом з тим, значна частина оперативних даних має значення конфіденційної інформації, інформації, яка не підлягає розголошенню.

В результаті проведення СРД під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності можливо отримати не лише речі чи документи, які можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні, а й встановити осіб, які перебувають в розшуку пропонуємо ст. 223 КПК України (Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій) викласти у такій редакції: *1. Слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів, а також на розшук осіб у конкретному провадженні.*

У цьому контексті необхідно звернути увагу і на процес обрання запобіжних заходів, які не пов'язані з істотним обмеженням прав та свобод підозрюваного, але є занадто формалізованим. У першу чергу, це стосується особистого зобов'язання та особистої поруки. Для обрання цих запобіжних заходів відносно підозрюваного слідчому необхідно підготувати клопотання, погодити його з прокурором та подати до суду. Після цього копія клопотання та інші матеріали також надаються підозрюваному. У подальшому рішення про застосування запобіжного заходу приймає слідчий суддя за результатами судового засідання. За своєю природою вказані запобіжні заходи є найбільш м'якими серед передбачених КПК України, суттєво не обмежують прав підозрюваного та за своєю суттю схожі на такі запобіжні заходи, як підписка про невиїзд та особиста порука, які були передбачені КПК 1960 року та застосовувалися за рішенням безпосередньо слідчого. При цьому контроль за виконанням підозрюваним таких запобіжних заходів, як особисте зобов'язання та особиста порука під час досудового розслідування здійснює слідчий, тобто він сам фактично відповідає за дотримання підозрюваним покладених на нього обов'язків. Також наявна процедура створює додаткові труднощі і для осіб, відносно яких обираються запобіжні заходи, оскільки їм необхідно з'являтися в судові засідання для розгляду вказаного клопотання та витрачати особистий час. Тому, необхідно спростити зазначену процедуру в частині надання можливості обирати запобіжні заходи у вигляді особистого зобов'язання та особистої поруки лише на підставі постанови слідчого. У зв'язку з цим, запропоновано ч. 4 ст. 176 КПК України викласти у такій редакції: *«4. Запобіжні заходи у вигляді особистого зобов'язання та особистої поруки застосовуються під час досудового розслідування слідчим, а в ході судового провадження – судом. Всі інші запобіжні заходи, передбачені цим Кодексом, застосовуються під час досудового розслідування слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженням з керівником органу досудового розслідування, а під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора».*

До першочергової СРД під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності змістом якої є отримання та фіксування у встановленій кримінальним процесуальним законом формі показань підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого,

експерта, що містять відомості про відомі їм обставини, які мають значення для кримінального провадження [8] належить *допит*.

Для слідчого показання допитуваного – джерело доказів, а для підозрюваного та обвинувачуваного – спосіб захисту від висунутої проти них підозри або пред’явленого обвинувачення. У такому розумінні допит має характер боротьби інтересів сторін, що беруть у ньому участь, та означає, насамперед, протидію, яку слідчому потрібно долати [9, с. 3].

Відзначимо, що підготовка до проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності має свої особливості і певну специфіку, не враховуючи які, слідчий зіткнеться з низкою труднощів, зокрема, як показало опитування практичних працівників, це можуть бути: труднощі пов’язані з термінологією (100%), вибором тактичних прийомів (36%), встановленням психологічного контакту (28%), інші проблеми (5%).

Специфіка допиту у досліджуваній категорії кримінальних проваджень пояснюється наступним:

по-перше, механізм злочинної діяльності кримінально-протиправних діянь здебільшого характеризується наявністю різних складів кримінальних правопорушень (наприклад, ухилення від сплати податків, розкрадання, службові зловживання, легалізація (відмивання) майна тощо). Це вимагає від слідчого комплексного підходу до організації допиту, формулювання постановочних питань з їх подальшим розв’язанням;

по-друге, допитуваними, передусім, є особи, які мають спеціальну фінансово-економічну, юридичну, технічну освіту або професійну підготовку [10; 11]. Такі особи здебільшого мають досвід роботи в комерційних та фінансових органах, знають усі особливості й вади нормативного регулювання бухгалтерського обліку, податкової звітності, банківської справи, технологій здійснення певної фінансово-господарської діяльності, документообігу, порядку обліку й контролю. Допитувані відразу ж помічають невідповідність слідчого, неконкретність і поверховий характер питань, що негативно позначається на ефективності допиту;

по-третє, під час допитів слідчому найчастіше доводиться сприймати специфічну термінологію, за допомогою якої висловлюється більшість допитуваних (що власне і підтвердили опитані респонденти). На жаль, багато практичних працівників не мають належного досвіду та рівня пізнань у сфері господарської діяльності, що позначається на якості допиту. Втрата «нитки бесіди» через часто вживані незнайомі терміни може призвести до того, що слідчий вчасно не зорієнтується в ситуації, не задасть уточнююче запитання, не зафіксує (пропустить, недооцінить) корисну інформацію, яку, можливо, не бажаючи того, розпочне надавати допитуваній;

по-четверте, метою допитів на початковому етапі розслідування є з’ясування загальної схеми здійснення тієї або іншої операції, розшифровка численних документів податкового та бухгалтерського обліку, рахунків й окремих цифрових записів.

Відповідно задля уникнення непередбачуваних обставин, готуючись до проведення допиту, слідчий має визначити предмет допиту; сформулювати запитання та визначити порядок їх послідовності; визначити, які докази та матеріали можуть бути використаними під час допиту, зокрема для викриття підозрюваного й визначити послідовність проведення допитів при наявності кількох підозрюваних [12, с. 37].

За загальним правилом, допит проводиться за місцем досудового розслідування, а всі інші випадки потребують погодження із особою, що допитується. Буквальне тлумачення цих положень дає підстави стверджувати, що для того, щоб прокурору під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності провести допит у своєму кабінеті, необхідне погодження, особи, що допитується. Це пояснюється тим, що кабінет прокурора не можна вважати місцем досудового розслідування, оскільки діяльність прокурора в кримінальному провадженні є наглядом за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням і не належить безпосередньо до змісту досудового розслідування. У зв’язку з цим, ч. 1 ст. 224 КПК України (Допит) запропоновано викласти у такій редакції:

«1. Допит проводиться в службовому приміщенні органу, де працює особа, яка проводить допит, або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати. Кожний свідок допитується окремо, без присутності інших свідків».

Допит потерпілого (представника потерпілого), свідка й підозрюваного є найбільш вживаною СРД при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. На основі проведеного аналізу матеріалів кримінальних проваджень пропонуємо класифікувати свідків наступним чином:

1) особи, яким може бути відома інформація про умови і обставини тих подій, які вони спостерігали, або умови і обставини тих дій, в яких вони брали участь (спеціаліст, який здійснив підготовку проектів установчих документів; нотаріус і технічні працівники нотаріальної контори; працівники органу державної реєстрації; працівники територіального органу державної податкової служби; банківські працівники, уповноважені на відкриття та обслуговування рахунків фізичних осіб тощо);

2) громадяни, службові особи, які зробили повідомлення і заяви, що стали приводом і містили підстави для початку кримінального провадження;

3) службові особи та інші працівники підприємств, установ, організацій;

4) родичі, близькі знайомі, співробітники підозрюваних.

У випадках використання різноманітних схем у механізмі ухилення від сплати податків підлягають допиту представники задіяних у відповідному ланцюгу підприємств з таких питань:

а) яким чином вони причетні до фірми-експортера (у разі її фіктивності, тобто оформлення на неіснуючих або підставних осіб);

б) яку діяльність здійснювала вказана фірма ухиляючись від сплати податків;

в) коли, з ким та які укладались угоди, договори, контракти на постачання товарів;

г) яке походження вказаних товарів (коли, з ким та які укладались угоди, яким чином вони виконані, як здійснювалась оплата по них);

д) які саме та кому подавались документи під час ухилення від сплати податків, хто саме з посадових осіб їх розглядав (перевіряв);

е) які суми коштів несплачені до бюджету, їх подальший рух – легалізація (відмивання) тощо [13].

За посадою і сферою діяльності, у більшості випадках (75%) фігурують такі категорії допитуваних:

1) засновники і керівники підприємств, установ та організацій;

2) головний бухгалтер;

3) представники органів державної реєстрації, державної податкової служби, державної статистики, державних цільових фондів, дозвільної системи;

4) працівники банківської установи, що відкривали і обслуговували рахунки підприємства, установи чи організації й надавали їм кредити;

5) особи, зазначені в документах, вилучених під час огляду чи обшуку, як партнери по бізнесу (договірні контрагенти);

6) потерпілі від кримінального правопорушення;

7) інші особи, відносно яких наявна інформація про те, що вони володіють необхідними даними (колеги по роботі, секретарі, оператори, інший допоміжний персонал, родичі, друзі).

За даними О. С. Задорожного, у 86% випадків вищезазначених осіб допитують як свідків на початковому етапі розслідування. Значну частину матеріалів кримінального провадження становлять дані, викладені саме у протоколі допиту головного бухгалтера (керівника) підприємства (у середньому до 37%). На проведення зазначених слідчих дій, у загальному обсязі, витрачається близько 50% робочого часу [14, с. 124]. Водночас, у кожному кримінальному провадженні особливе значення мають допити як свідків спеціалістів різного профілю (економістів, бухгалтерів, фахівців з банківської справи) для отримання довідкової інформації (наприклад, про порядок здійснення фінансової операції, розподіл посадових обов'язків серед персоналу підприємства, особливості технологічних процесів тощо), а також про обставини, пов'язані з їх участю у проведенні окремих СРД та перевірочних заходів.

Отже, типова тактика допиту під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності полягає у наступному: 1) підготовці до допиту; 2) складанні плану допиту із переліком питань, що слід встановити; 3) підготовці усіх необхідних матеріалів кримінального провадження для пред'явлення допитуваному за необхідності; 4) за наявності декількох підозрюваних починати допит слід із другорядних учасників кримінального правопорушення; 5) спочатку отримати показання щодо будь-яких доказів, а потім за необхідності пред'явити їх допитуваному як підтвердження сказаного ним; 6) пред'являти докази у порядку зростання, починаючи з менш значних до більш значних; 7) при вчиненні кримінального правопорушення групою осіб, виявити та використовувати при допиті обставини, що свідчать про зіткнення інтересів членів групи (наприклад, дані про долю кожного із збутої продукції, присвоєння кимось більшої її частини тощо). Щодо вимог до складання протоколу допиту, то у новому КПК України міститься норма (ч. 2 ст. 104), яка передбачає можливість не вносити до протоколу текст показань

за умови фіксування цієї СРД за допомогою технічних засобів (за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому). У порівнянні з КПК 1960 р., такий спосіб фіксації є альтернативою «класичному» протоколюванню.

Обшук теж належить до першочергових СРД, оскільки своєчасне його проведення, а також якісна робота з документами є найважливішою особливістю розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Обшук необхідно проводити за місцем проживання і роботи підозрюваних осіб, в офісних, складських, виробничих та інших приміщеннях підприємства, установи чи організації. Як показало наше дослідження, недоліками, які допускалися слідчими під час звернення до слідчих суддів з клопотаннями про проведення обшуку були:

– викладена в клопотанні правова кваліфікація кримінального правопорушення суперечила підставам для проведення обшуку, оскільки речі або документи, які планувалося відшукати, не мали відношення до кримінального правопорушення, в межах якого подавалося клопотання про проведення обшуку;

– копії доданих до клопотання документів та інших матеріалів кримінального провадження, а також копія витягу з ЄДРР щодо кримінального провадження, в межах якого подавалося клопотання, належним чином не були засвідчені, а інколи копії були такими, що їх зміст взагалі неможливо встановити;

– в клопотанні, в якому порушувалося питання про проведення обшуку будівлі або споруди, в якій розташовано декілька приміщень, кардинально різних за своїм функціональним призначенням, не містилося конкретної вказівки на те, в якому саме приміщенні необхідно провести обшук;

– в клопотанні не вказувалося індивідуальних або родових характеристик речей чи документів, які планувалося відшукати.

Сприяють слідчому при проведенні обшуку відповідні спеціалісти (залежно від обставин кримінального провадження). Вони звертають увагу слідчого на предмети, що мають значення, допомагають правильно описати, сфотографувати й вилучити ці предмети, попереджають від небезпечних дій, які можуть привести до втрати речових доказів. Під час затримання та особистого обшуку вилучені у підозрюваного предмети, у тому числі й одяг (зокрема, у випадках збереження на предметах одягу спеціальної хімічної речовини) упаковують у поліетиленові пакети. З метою виключення взаємного перенесення мікрооб'єктів кожен предмет потрібно упаковувати окремо. У протоколі необхідно зазначити кількість відповідних пакетів. З метою недопущення налипання мікрооб'єктів з одягу на внутрішню поверхню пакета, який від тертя об інші об'єкти має статичне намагнічування, кожен предмет одягу слід обережно вивертати. За наявності підстав особистий обшук проводиться й в інших осіб, які перебувають у приміщенні, що обшукується, оскільки ці особи можуть приховувати при собі розшукувані предмети. У випадку якщо слідчий і інші учасники обшуку точно не знають спеціального найменування виявлених предметів, треба докладно й однозначно описати в протоколі їх зовнішні ознаки: консистенцію, колір, форму, розміри, кількість, а якщо це рідкі або сипучі об'єкти, то об'єм.

Крім електронних документів, джерелом доказів можуть бути установчі, реєстраційні та інші документи, які дають уявлення (відомості) про суб'єкта господарювання. Серед документів, які можуть містити сліди вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності й відповідно на які повинен бути спрямований пошук під час проведення СРД, можна виділити наступні: 1) документи, що визначають організаційно-правову форму та статус суб'єкта підприємницької діяльності (статут, установчий договір, свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності, довідки про включення до ЄДРПОУ, постановку на облік в органах державної податкової служби, ліцензії, патенти, дозволи (погодження) на початок роботи тощо); 2) документи, що відображають здійснення фінансово-господарської діяльності (договори будь-яких видів, акти виконаних робіт, накладні тощо); 3) банківські документи, що відображають різні розрахункові операції; 4) документи бухгалтерського обліку, фінансової та статистичної звітності; 5) чернетки працівників та службових осіб підприємства (записники, щоденники, зошити, перекидні календарі тощо) [15, с. 42–43].

Робота слідчого з документами здійснюється за двома напрямками: I) встановлення та аналіз зовнішніх ознак і реквізитів документа; II) аналіз його змісту. Під час огляду доцільно проводити криміналістичний аналіз документа в такому порядку: а) формальна оцінка документа – чи має документ усі необхідні реквізити й формальні ознаки (бланки встановленого зразка; реєстраційні дані; підписи відповідальних осіб; відбитки печаток і штампів тощо); б) під час огляду варто звертати увагу на ознаки матеріального підроблення, для чого потрібно знати відповідні

способи їх виявлення. Першочерговим завданням слідчого є їх своєчасне виявлення, вилучення та приєднання до матеріалів кримінального провадження. Успіх такої діяльності в огляді документів багато в чому залежить від уміння слідчого працювати з ними, його знань особливостей кредитно-фінансової діяльності, специфіки документального супроводження окремих фінансово-господарських операцій [16, с. 171–172; 17].

Підсумовуючи вищевикладене доцільно звернути увагу й на те, що рішення про об'єднання чи виділення матеріалів досудового розслідування щодо кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності приймається прокурором, що на практиці призводить до нераціонального витрачання часу слідчого, який по суті позбавлений оперативності, оскільки, повноцінно володіючи інформацією у кримінальному провадженні вимушений додатково перекозувати в правильності рішення процесуального керівника. Це також призводить до затягування часу слідчого на погодження. Особливо це актуально у разі розміщення органів прокуратури на значній відстані від слідчих підрозділів. У зв'язку з цим, запропоновано ч. 5 ст. 217 КПК України (Об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування) викласти у такій редакції: «...5. Рішення про об'єднання чи виділення матеріалів досудового розслідування приймається слідчим або прокурором».

Отже, вибір і проведення тієї чи іншої СРД під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності обумовлюється рядом факторів, зумовлених як обставинами кримінального провадження так і особливостями кримінального правопорушення. Надалі, перевіряючи докази, необхідно використовувати різні джерела даних про ті ж самі факти (показання свідків, підозрюваних, висновки експертів, речові докази), оскільки перекручування інформації в одному джерелі можливе, а в системі джерел така ймовірність набагато зменшується. Основними умовами одержання й перевірки вже наявних доказів є:

1. Безумовне дотримання вимог закону: а) використання лише тих способів збирання доказів, які передбачені законом; б) використання законних способів збирання доказів тільки в межах такої процесуальної процедури, яка встановлена законом; в) збирання і формування доказів уповноваженими законом особами; г) об'єктивність у збиранні доказів, д) фіксація доказової інформації передбаченими законом способами (надання процесуальної форми).

2. Забезпечення повноти одержаного у провадженні доказового матеріалу (усі процесуальні дії по одержанню доказів мають проводитись якісно, жоден доказ не повинен опинитися поза увагою суб'єкта доказування).

3. Своєчасність дій по збиранню і формуванню доказів (правильний вибір моменту проведення тієї чи іншої СРД по збиранню доказів).

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.
2. Варцаба В. М. Особливості планування розслідування злочинів, учинених організованою злочинною групою. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2011. № 2. С. 197–201.
3. Лук'янчиков Б. Є. Доказування як засіб встановлення істини. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2006. С. 38–40.
4. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків : Арсіс, ЛТД, 2007. 576 с.
5. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник. К.: Юріком Інтер, 2006. 632 с.
6. Жидков В. Призначення ревізій та перевірок під час розслідування. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/pryznachennya-revizij-ta-perevirok-pid-chas-rozsliduvannya/>
7. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/print>
8. Карпушин С. Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : 2016. 233 с.
9. Бахин В. П. Допрос : лекція. Киев : НАВДУ, 1999. 40 с.
10. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : метод. реком. / С. С. Чернявський, О. Є. Користін, В. А. Некрасов та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.
11. Чернявський С. С., Користін О. Є. Протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : навч. посіб. Київ, 2010. 256 с.

12. Бахін В. П., Весельський В. К. Тактика допиту: навч. посіб. Київ: НВТ «Правник», 1997. 64 с.

13. Клименко О. В. Тактика проведення допиту під час розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного внаслідок ухилення від сплати податків. *Київський часопис права*. 2021. № 4. С. 294–299.

14. Задорожний О. С. Криміналістична характеристика ухилень від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів та основні положення їх розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 212 с.

15. Білоус В. В., Шепітько В. Ю. Фіктивне підприємництво (криміналістична характеристика та програма розслідування) : довідник слідчого. Харків : Одиссей, 2007. 184 с.

16. Бруско К. М. Розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері житлового будівництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Маріуполь. 2021. 246 с.

17. Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування злочинів, вчинених у сфері господарської діяльності. URL: <https://infopedia.su/6xa3ce.html>

**ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА, ПРЕДМЕТА І МЕТОДІВ
ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗІ СТВОРЕННЯ,
ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УКРАЇНІ**

**SEPARATE ISSUES OF DEFINING THE OBJECT, SUBJECT AND METHODS
OF PUBLIC ADMINISTRATION OF THE CREATION, IMPLEMENTATION
AND USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN UKRAINE**

Актуальність статті полягає в тому, що визначення об'єкту, предмету і методів публічного адміністрування діяльності зі створення, впровадження та використання штучного інтелекту в Україні, закладення необхідного наукового підґрунтя дасть змогу для вдосконалення процесу нормотворчості та правозастосування у галузі розвитку штучного інтелекту в Україні. Метою статті є визначення об'єкта, предмета і методів публічного адміністрування діяльності зі створення, впровадження та використання штучного інтелекту в Україні. Досліджено об'єкт, предмет і методи публічного адміністрування діяльності зі створення, впровадження та використання штучного інтелекту в Україні. З'ясовано, що до об'єктів публічного адміністрування діяльності зі створення, впровадження та використання штучного інтелекту в Україні можна віднести три складові: 1) галузь створення, впровадження та використання штучного інтелекту; 2) конструкторсько-технологічну документацію для створення, впровадження та використання різноманітних технологій штучного інтелекту; 3) діяльність відповідних суб'єктів, пов'язана зі створенням, впровадженням та використанням технологій штучного інтелекту. Визначено, що предметом розгляданого виду публічного адміністрування можна визначити дві групи суспільних відносин: 1) внутрішні адміністративно-правові відносини, пов'язані із організацією та функціонуванням органів, що здійснюють публічне адміністрування діяльності зі створення, впровадження та використання штучного інтелекту в Україні; 2) зовнішні адміністративно-правові відносини між фізичними або юридичними особами, які задіяні у діяльності зі створення, впровадження та використання штучного інтелекту з приводу реалізації ними можливості здійснювати таку діяльність, з одного боку, та уповноваженими органами, які здійснюють публічне адміністрування розгляданого виду діяльності, з іншого. Доведено, що публічне адміністрування діяльності зі створення, впровадження та використання штучного інтелекту в Україні можливо здійснювати за допомогою поєднання, зокрема, наступних методів: імперативного, диспозитивного, примусу, переконання, заохочення та рекомендації. Обрання того чи іншого методу залежить від питання, яке слід розв'язати при здійсненні публічного адміністрування розгляданого виду діяльності.

Ключові слова: публічне адміністрування, штучний інтелект, об'єкт публічного адміністрування, метод публічного адміністрування, предмет публічного адміністрування.

The relevance of the article lies in the fact that the definition of the object, subject and methods of public administration of the creation, implementation and use of artificial intelligence in Ukraine, laying the necessary scientific foundation will allow for the improvement of the process of rule-making and law enforcement in the field of development of artificial intelligence in Ukraine. The purpose of the article is to define the object, subject and methods of public administration of creation, implementation

and use of artificial intelligence in Ukraine. The object, subject and methods of public administration of creation, implementation and use of artificial intelligence in Ukraine were studied. It has been found that three components can be attributed to the objects of public administration of creation, implementation and use of artificial intelligence in Ukraine: 1) the field of creation, implementation and use of artificial intelligence technologies; 2) design and technological documentation for the creation, implementation and use of various artificial intelligence technologies; 3) activities of relevant subjects related to the creation, implementation and use of artificial intelligence technologies. It was determined that two groups of public relations can be defined as the subject of the considered type of public administration: 1) internal administrative and legal relations related to the organization and functioning of bodies that carry out public administration of activities related to the creation, implementation and use of artificial intelligence in Ukraine; 2) external administrative and legal relations between natural or legal entities involved in the creation, implementation and use of artificial intelligence, on the one hand, and authorized bodies that carry out public administration of the type of activity in question, on the other. It has been proven that the public administration of creation, implementation and use of artificial intelligence in Ukraine can be carried out using a combination of, in particular, the following methods: imperative, dispositive, coercion, persuasion, encouragement and recommendation. The choice of one or another method depends on the issue that should be resolved during the implementation of public administration of the considered type of activity.

Key words: *public administration, artificial intelligence, object of public administration, method of public administration, subject of public administration.*

Постановка проблеми. З'ясування сутності та механізму публічного адміністрування діяльності зі створення, впровадження та використання штучного інтелекту в Україні буде неповною, якщо не встановити його об'єкт і предмет та не визначити методи.

Так, об'єкт публічного адміністрування вказує на сферу, в яких воно здійснюється. За допомогою правильного визначення предмета публічного адміністрування у відповідній сфері можна визначити коло суспільних відносин, які саме піддаються публічному адмініструванню. А за допомогою методів можна обрати правильні прийоми, способи та засоби впливу адміністративно-правових норм на суспільні відносини у відповідній сфері.

Тому визначення об'єкту, предмету і методів публічного адміністрування діяльності зі створення, впровадження та використання штучного інтелекту в Україні, закладення необхідного наукового підґрунтя дасть змогу для вдосконалення процесу нормотворчості та правозастосування у галузі розвитку штучного інтелекту в Україні.

Стан дослідження. Дослідженню проблем визначення змісту та сутності публічного адміністрування в окремих галузях суспільних відносин приділяли свою увагу такі, зокрема, вчені, як: Т.Л. Антонова, К.В. Барсуков, Ю.А. Будник, А.П. Гетьман, І.А. Городецька, В.А. Головка, Ю.С. Кічул, В.А. Лазаренко, Д.В. Мамчур, А.В. Матвійчук, О.Й. Разводовський, В.В. Шеховцов, В.Д. Черній та інші.

Проте у доктрині адміністративного права відсутні визначення таких важливих складових сутності публічного адміністрування діяльності зі створення, впровадження та використання штучного інтелекту в Україні, як об'єкт, предмет і методи.

Метою статті є визначення об'єкта, предмету і методів публічного адміністрування діяльності зі створення, впровадження та використання штучного інтелекту в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. З точки зору філософії «об'єкт» – це те, що існує поза нами і незалежно від нашої свідомості [1, с. 129]. А теорія держави і права під об'єктом правового регулювання розуміє матеріальні та нематеріальні блага, з приводу яких здійснюється таке регулювання. Крім того, поняття «об'єкт правового регулювання» фактично є тотожним поняттю «об'єкт права» [2, с. 212–213]. Тобто можна припустити, що об'єкт правового регулювання відповідає і об'єкту правовідносин. Таким чином, слід звернутись до доктрини та з'ясувати, що розуміється під зазначеною категорією права.

К.Г. Волинка об'єктом правовідносин називає те матеріальне або нематеріальне благо, на використання або охорону якого спрямовані суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників правових відносин. Відповідно вчений поділяє об'єкти правовідносин на наступні групи: матері-

альні – предмети матеріального світу, створені природою або людиною; нематеріальні особисті блага – життя, честь і гідність, здоров'я, недоторканність, безпека; продукти духовної та інтелектуальної творчості (твори літератури, мистецтва, живопису, музики, наукові винаходи і раціоналізаторські пропозиції тощо); дії суб'єктів, коли уповноважена особа має право вимагати від зобов'язаної виконання певних дій (дії – це об'єкт правовідносин, наприклад, послуги); цінні папери, офіційні документи – паспорти, дипломи, сертифікати, гроші, лотерейні білети [3, с. 160]. Тобто технології штучного інтелекту, як наукові винаходи, також є повноправними об'єктами правовідносин.

Підтвердженням цієї думки буде позиція В.Ю. Волкова, який об'єктом адміністративно-правового регулювання в галузі стандартизації та сертифікації і називає власно галузь стандартизації та сертифікації [4, с. 4]. А Н.Ф. Вашук об'єктом адміністративно-правового регулювання у сфері легкої промисловості України визначив саму сферу легкої промисловості [5, с. 10]. Постає питання щодо вживання терміну «галузь» або «сфера» у визначенні об'єкта публічного адміністрування діяльності зі створення, впровадження та використання штучного інтелекту в Україні.

У Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні зазначається, що існує галузь штучного інтелекту як напрям діяльності у сфері інформаційних технологій, який забезпечує створення, впровадження та використання технологій штучного інтелекту [6]. Тобто у розгляданому нами виді адміністративно-правового регулювання об'єктом виступає галузь створення, впровадження та використання технологій штучного інтелекту.

Водночас до об'єктів правовідносин входить більш широке коло різних матеріальних та нематеріальних благ, що можуть бути об'єктами певного виду правового регулювання.

Так, з точки зору адміністративного права об'єктами адміністративно-правових відносин можуть бути різноманітні матеріальні та нематеріальні блага, які становлять публічну цінність, а також діяння суб'єктів адміністративного права, пов'язані з цими благами, а саме: 1) нематеріальні особисті блага людини – життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність, безпеку, свободу пересування та ін.; 2) матеріальні – предмети матеріального світу, створені природою чи людиною; 3) дії суб'єктів адміністративно-правових відносин, коли суб'єкт чи об'єкт публічного управління має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання певних дій [7, с.22]. Як бачимо, особливість об'єктів адміністративних правовідносин полягає лише у тому, що вони зазнають впливу з боку суб'єктів публічного адміністрування певного виду діяльності.

А. М. Чорна відзначає, що об'єктом адміністративно-правових відносин є поведінка учасників управлінських відносин (дії, утримання від дій). Адміністративне право має велику кількість об'єктів, до яких належить, зокрема, підприємницька діяльність [1, с. 129]. Таким чином, до розгляданого нами об'єкту адміністративно-правового регулювання можна віднести діяльність, пов'язану зі створенням, впровадженням та використанням штучного інтелекту.

Крім того, Є. Єршов визначив об'єкт адміністративно-правового регулювання цивільної авіації України як «матеріальні й нематеріальні блага: повітряний простір, авіаційна техніка та конструкторсько-технологічна документація до неї, різноманітне авіаційне обладнання щодо управління повітряним рухом тощо, з приводу яких виникають правовідносини, тобто стійкі правові зв'язки між суб'єктами щодо використання повітряного простору за допомогою повітряних суден із метою здійснення повітряних перевезень, виконання авіаційних робіт, обслуговуванням повітряного руху, сертифікацією суб'єктів та об'єктів авіаційної діяльності тощо» [8, с. 46]. Відповідно, до об'єкту публічного адміністрування діяльності зі створення, впровадження та використання штучного інтелекту в Україні можна віднести, зокрема, конструкторсько-технологічну документацію для створення, впровадження та використання різноманітних технологій штучного інтелекту.

Що стосується предмету правового регулювання, то під останнім теорія держави та права розуміє «конкретні суспільні відносини, що потребують урегулювання саме нормами права, а не іншими соціальними нормами. Йому властиві такі ознаки: це мають бути соціальні відносини, іншими словами відносини між людьми, оскільки право не регулює наприклад процесів, які можуть протікати в природі; це відносини, які мають носити свідомий характер. Тобто суб'єкти, вступаючи в такі відносини, повинні розуміти свої діти та керувати ними, а не діяти у стані гіпнозу, фізичного чи психічного примусу; це найбільш важливі суспільні відносини для конкретної людини, групи людей чи суспільства в цілому; це відносини, які можуть бути врегульовані саме нормами права, а не іншими соціальними регуляторами, що зайвий раз підкреслює їх важливість і значущість» [9, с. 256–257].

До сфери адміністративно-правового регулювання входять відносини, які відображають: індивідуальні публічні потреби фізичних і юридичних осіб; третіх осіб, права та свободи яких порушуються першими; загальний публічний інтерес держави й Українського народу в цілому; які реалізують імперативно-владну компетенцію публічної адміністрації та взаємні публічні інтереси всіх невіддільних учасників адміністративно-правових відносин, кожний з яких має йти на певний утилек своїх інтересів задля задоволення інтересів іншого; які потребують дотримання певних установлених державою в адміністративно-правових нормах правил [10, с. 115].

Відповідно, в адміністративному праві «регулюванню відповідають такі види суспільних відносин: відносини між фізичними або юридичними особами, які звернулися до суб'єкта публічної адміністрації з вимогою забезпечити їх публічні, свободи та законні інтереси (у цьому разі суб'єкт публічної адміністрації діяти владно щодо об'єкта управління не може, оскільки є зобов'язаним перед ним); відносини між суб'єктом публічної адміністрації та фізичними й юридичними особами, які порушують права свободи третіх осіб, публічний інтерес суспільства та держави (тут виникають класичні адміністративно-правові відносини: суб'єкт публічного управління є імперативно владним, а об'єкти зобов'язані виконувати його законні вимоги); імперативно-владні відносини між вищими та нижчими суб'єктами публічної адміністрації, що засновані на праві» [11, с. 206]. Тобто мова йде про існування адміністративно-правових відносин подвійного характеру: внутрішніх, спрямованих на регулювання діяльності відповідних органів та зовнішніх, що спрямовані на здійснення визначених таким органам функцій.

Якщо розглядати конкретний вид адміністративно-правового регулювання, то наприклад, В.М. Бевзенко та Р.С. Мельник вважають, що «органи місцевого самоврядування беруть участь у адміністративно-правових відносинах подвійного характеру: внутрішніх адміністративно-правових відносинах, пов'язаних із організацією існування й функціонування цих органів; зовнішніх адміністративно-правових відносинах, котрі виникають у зв'язку із: 1) здійсненням цими органами повноважень у різноманітних сферах суспільного життя територіальної громади для 2) самостійного вирішення справ місцевого значення в межах Конституції і законів України та 3) представництва спільних інтересів територіальних громад» [12, с. 155].

Що стосується методів правового регулювання, то у теорії держави та права їх загальноприйнято визначати як «обумовлені предметом правового регулювання різні прийоми, способи, засоби впливу права на суспільні відносини» [9, с. 257]. А під методами адміністративно-правового регулювання розуміється сукупність правових засобів та способів, що використовуються уповноваженими суб'єктами для регулювання суспільних відносин в процесі реалізації виконавчої влади [13].

Не вступаючи у полеміку щодо класифікації методів відзначимо, що сучасні дослідники цілком справедливо звертають увагу на те, що, наприклад, адміністративному праву рівною мірою притаманні як імперативний, так і диспозитивний методи правового регулювання [13; 14, с. 74–77].

Імперативний метод базується на відносинах субординації між учасниками суспільних відносин – вони не є рівними за статусом. За його допомогою регулюються відносини, в яких пріоритет надається загальносоціальному інтересу. В державно-організованому суспільстві загальносоціальні інтереси виражає держава, яка здійснює централізоване управління суспільними процесами та наділена владними повноваженнями. Тому централізований, імперативний метод використовується в публічно-правових галузях (конституційне, адміністративне, кримінальне право) [3, с. 105]. А під диспозитивним методом розуміється «засіб регулювання відносин між рівноправними учасниками правовідносин. Він надає можливість сторонам самостійно вирішувати питання про форму своїх взаємовідносин, урегульованих нормами права. Цей метод застосовується у сфері дії галузей приватного права (наприклад, цивільного, сімейного права)» [9, с. 257]. За допомогою імперативного методу можливо побудувати ефективну систему публічного адміністрування діяльності зі створення, впровадження та використання штучного інтелекту в Україні, після чого на рівні місцевого самоврядування можливо використовувати диспозитивний метод. Наприклад, при вирішенні питання щодо впровадження у діяльність певної територіальної громади тих чи інших технологій штучного інтелекту.

Так, у рейтингу «ТОП 100» міст, які найбільш ефективно управляють своїми активами та ресурсами, на першому місці знаходиться м. Оденсе (Данія) – невелике місто, яке активно розвивається за допомогою штучного інтелекту. Місто стало кращим за рівнем розвитку розумної парковки; каршерінгу; трафіку громадського транспорту; чистоти енергії; розумного будинку; утилі-

зації відходів; охорони навколишнього середовища; участі громадян; оцифровки уряду; міського планування; освіти; бізнесекосистем; швидкості інтернету; безпеки використання смартфонів» [15, с. 90].

Водночас, можливо використання й інших методів. Так, метод примусу, який можна віднести до імперативного методу, оскільки до його змісту входить заборона певних дій [16, с. 121]. Цей метод можливо використовувати при визначенні заборон щодо впровадження або використання штучного інтелекту у певних сферах життєдіяльності суспільства.

Метод переконання можна охарактеризувати з точки зору існування потреби роз'яснення уповноваженими суб'єктами положень нормативно-правових актів, що приймають суб'єкти публічного адміністрування розгляданого виду діяльності, доцільності їх прийняття та необхідності дотримання саме таких правил поведінки всіма учасниками суспільних відносин у сфері створення, впровадження та використання штучного інтелекту [16, с.121].

Метод заохочення як засіб впливу полягає в тому, щоб через свідомість направляти волю людей на вчинення корисних справ, реалізацію потрібної поведінки у певних правовідносинах [16, с. 121]. Використання цього методу для публічного адміністрування розгляданого нами виду діяльності важливо, оскільки він буде стимулювати розвиток технологій штучного інтелекту в Україні.

Метод рекомендації полягає в тому, що органи публічного адміністрування пропонують той чи інший варіант рішення, а особи, які займаються створенням, впровадженням та/або використанням штучного інтелекту самі визначають його прийнятність [16, с. 121]. У тих випадках, де можливо прийняти альтернативне рішення щодо, наприклад, впровадження того чи іншого продукту технологій штучного інтелекту, використання цього методу допоможе органу публічного адміністрування, не використовуючи примус, запропонувати суб'єкту впровадження перелік найбільш прийнятних варіантів, якщо виникне така потреба, і суб'єкт, не відчуваючи імперативного тиску, спираючись на фахову рекомендацію, сам зможе обрати найкращий варіант впровадження тієї чи іншої технології.

Висновок. До об'єктів публічного адміністрування діяльності зі створення, впровадження та використання штучного інтелекту в Україні можна віднести три складові: 1) галузь створення, впровадження та використання технологій штучного інтелекту; 2) конструкторсько-технологічну документацію для створення, впровадження та використання різноманітних технологій штучного інтелекту; 3) діяльність відповідних суб'єктів, пов'язана зі створенням, впровадженням та використанням технологій штучного інтелекту.

Предметом розгляданого виду публічного адміністрування можна визначити дві групи суспільних відносин:

1) внутрішні адміністративно-правові відносини, пов'язані із організацією та функціонуванням органів, що здійснюють публічне адміністрування діяльності зі створення, впровадження та використання штучного інтелекту в Україні;

2) зовнішні адміністративно-правові відносини між фізичними або юридичними особами, які задіяні у діяльності зі створення, впровадження та використання штучного інтелекту з приводу реалізації ними можливості здійснювати таку діяльність, з одного боку, та уповноваженими органами, які здійснюють публічне адміністрування розгляданого виду діяльності, з іншого.

Публічне адміністрування діяльності зі створення, впровадження та використання штучного інтелекту в Україні можливо здійснювати за допомогою поєднання, зокрема, наступних методів: імперативного, диспозитивного, примусу, переконання, заохочення та рекомендації. Обрання того чи іншого методу залежить від питання, яке слід розв'язати при здійсненні публічного адміністрування розгляданого виду діяльності.

Список використаних джерел:

1. Чорна А.М. Підприємницька діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 128–132.
2. Юридична енциклопедія : у 6 т. I / уклад. Ю.С. Шемшученко, М.П. Зюблук, В.П. Горбатенко та ін.. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2002. Т. 4 : Н-П. 2002. 717 с.
3. Волинка К.Г. Теорія держави і права : навчальний посібник. К., 2003. 240 с.
4. Волков В.Ю. Адміністративно-правове регулювання в галузі стандартизації та сертифікації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. ; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 20 с.

5. Вашук Н.Ф. Адміністративно-правове регулювання у сфері легкої промисловості України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 236 с.
6. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>
7. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання третє. Київ : Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.
8. Єрщов Є. Сутність адміністративно-правового регулювання цивільної авіації України. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2014. Жовтень. С. 44–48.
9. Теорія держави та права : навч. посіб. / [С.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заяць та ін.]; за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
10. Теорія держави і права : навчальний посібник / авт.-упоряд. В. В. Галуцько, Г. О. Пономаренко, В. К. Шкарупа ; за заг. ред. В. К. Шкарупи. Херсон : ХІУІ ХНУВС, 2007. 280 с.
11. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В.В. Галуцько, В.І. Курило, С.О. Короед, О.Ю. Дрозд, І.В. Гиренко, О.М. Єщук, І.М. Риженко, А.А. Іванишук, Р.Д. Саунін, І.М. Ямкова]; за ред. проф. В.В. Галуцька. Херсон : Грінв Д.С., 2015. 272 с.
12. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. К. : Ваіте, 2014. 376 с.
13. Лук'янець Д. Про співвідношення методу адміністративного права та методів адміністративно-правового регулювання. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/324228418.pdf>
14. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія : В.Б. Авер'янов (голова). К. : «Юридична думка», 2004. 584 с.
15. Квітка С., Новіченко Н., Бардах О. Штучний інтелект у муніципальному управлінні: вектори розвитку. *Аспекти публічного управління*. 2021. Том 9. № 4. С. 85–94.
16. Кравцова К.М. Сутність методів адміністративно-правового регулювання обігу пестицидів у сільському господарстві України. *Право і сусільство*. 2016. № 2. Частина 3. С. 119–123.

ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК ПІДРОБКИ МЕДИЧНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ, ЯКА ПІДТВЕРДЖУЄ КОВІД-БЕЗПЕЧНІСТЬ

DETECTION OF SIGNS OF FAKE MEDICAL DOCUMENTATION CONFIRMING COVID SAFETY

У науковій статті розглянуто таке актуальне в умовах сьогодення питання, як виявлення ознак підробки ковід-сертифікатів, ПЛР-тестів та інших документів, що обов'язково використовуються в період Пандемії. Також, висвітлено окремі аспекти міжнародного досвіду виявлення підробки зазначених документів, що впливає на імідж не тільки закладів охорони здоров'я, а і всієї держави та ще раз підкреслює актуальність піднятої тематики. Розглянуто функціонування та взаємодія окремих служб, чия діяльність пов'язана з відшукуванням громадян, які використовують підроблені документи або виготовляють, збувають такі документи. Наголошено, що виявлення правоохоронцями справжніх порожніх бланків медлабораторій з відбитками печаток та підписами свідчить про можливість використання їх в подальшому для незаконного збагачення. Тому, при перевірці заповненого документа на перший погляд без ознак змін, але який не відображається в електронній базі, необхідно поставити перед експертом питання про послідовність нанесення штрихів друкованого тексту бланка, реквізитів, відбитка печатки та підписів. Проаналізовано бланки документів, які і необхідні в період пандемії, зокрема ковід-сертифікати та ПЛР-тести, а також документи, що дозволяють провести ідентифікацію та встановити належність ковід-документів конкретній особі. Ґрунтуючись на наукових досягненнях, виокремлені найбільш розповсюджені способи їх підробки, зазначені окремі ознаки, за якими співробітники правоохоронних органів можуть виявити невідповідність встановленому зразку або внесення змін в початковий зміст справжнього бланка. Враховуючи думки науковців, висловлено власні зауваження з приводу запобігання таких правопорушень. Зокрема, акцентовано увагу на відповідності національних стандартів до міжнародних, а також на проходженні правоохоронцями відповідного навчального курсу щодо сталих та оновлених способів виготовлення бланків документів та способів внесення змін в початковий зміст, забезпеченні взаємодії між органами, діяльність яких пов'язана з цим питанням. Всі зазначені досягнення підтверджуються статистичними даними та практичними прикладами.

Ключові слова: пандемія, коронавірус, заклади охорони здоров'я, ковід-сертифікати, ПЛР-тести, підроблені документи, ознаки підробки, бланки, реквізити.

The scientific article deals with such a relevant issue in today's conditions as identifying signs of forgery of covid certificates, PCR tests and other documents that are necessarily used during the pandemic. Also, certain aspects of the international experience of detecting the forgery of the specified documents are highlighted, which affects the image not only of health care institutions, but also of the entire state and once again emphasizes the relevance of the raised topic. The functioning and interaction of individual services, whose activities are related to the search for citizens who use forged documents or produce such documents, are considered. It is emphasized that the discovery by law enforcement officers of real blank forms of medical laboratories with imprints of seals and signatures indicates the possibility of using them in the future

for illegal enrichment. Therefore, when checking a filled-in document with no signs of changes at first glance, but which is not displayed in the electronic database, it is necessary to ask the expert the question about the sequence of strokes of the printed text of the form, details, seal impression and signatures. Document forms, which are necessary during the pandemic, were analyzed, in particular, covid certificates and PCR tests, as well as documents that allow for identification and establishing the ownership of covid documents to a specific person. Based on scientific achievements, the most widespread methods of their forgery are singled out, certain signs are indicated by which law enforcement officers can detect inconsistency with the established model or making changes to the original content of the original form. Taking into account the opinions of scientists, we have expressed our own comments on the prevention of such offenses. In particular, attention is focused on the compliance of national standards with international standards, as well as on law enforcement officers taking an appropriate training course on permanent and updated methods of producing document forms and methods of making changes to the initial content, ensuring interaction between bodies whose activities are related to this issue. All mentioned achievements are confirmed by statistical data and practical examples.

Key words: *pandemic, coronavirus, health care facilities, covid certificates, PCR tests, forged documents, signs of forgery, forms, details.*

Постановка проблеми. Ефективна боротьба зі злочинністю завжди була важливою задачею цивілізованого суспільства та показником розвитку держави. В умовах сучасності, зокрема, Всесвітньої пандемії, викликаній такими хворобами, як “Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2” (SARS-CoV-2), “Coronavirus disease” (Covid-2019), йдеться не тільки про загрозу здоров’ю населення, а і про появу нових правопорушень, передбачених кримінальним кодексом України. Недобросовісні громадяни наражають не тільки себе на небезпеку, а і завдають суттєвої шкоди державі. Йдеться про тисячі підроблених довідок та сертифікатів про вакцинацію, мільйони гривень. Серед них не тільки особи, які не мають відношення до сфери охорони здоров’я, а медичний персонал, який має доступ до електронної системи охорони здоров’я “eHealth”.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Науковим підґрунтям для дослідження використання спеціальних знань та дослідженню документів зробили видатні вчені-криміналісти: Л.Ю. Ароцкер, В.Д. Арсенєв, Ю.П. Алєнін, В.П. Бахін, А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, Ф.М. Джавадов, А.В. Дулов, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, І.І. Когутич, В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, В.В. Лисенко, І.В. Пиріг, М.І. Порубов, М.В. Салтєвський, М.Я. Сєгай, Е.Б. Сімаковф-Єфремян, І.Я. Фрідман, П.В. Цимбал, В.Ю. Шелітько, В.І. Шиканов, О.Р. Шляхов, М.Г. Щєрбаковський та інші. Але наукові розробки потребують постійного оновлення відповідно до сучасних потреб практики, розвитку технологій, тощо. В умовах сьогодення одне із перших місць займає стрімке розповсюдження коронавірусних інфекцій та зріст правопорушень, кваліфікуючим елементом яких є встановлення підробки документів, що потребує додаткових досліджень.

Мета даної роботи є висвітлення ознак підробки ковід-сертифікатів, ПЛІР-тєстів та інших документів, що обов’язково використовуються в період Пандемії.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи медичної документацію, яка підтверджує ковід-безпеку, ми досліджуємо ковід-сертифікати, довідки про результати ПЛІР-тєстів, записи щодо осіб, які пройшли вакцинацію але фактично не пройшли, тощо. Це паперові бланки, які виконані на звичайному папері та роздруковані за допомогою копіювально-розмножувальної техніки, але мають відповідні вимоги до заповнення. Так, у паперових документах про вакцинацію обов’язково мають бути такі реквізити: інформація про вид щєплення, кількість доз щєплення, підпис лікаря та печатка офіційної установи охорони здоров’я.

Аналіз кримінальних проваджень вказує що за невеликий період часу прослідковується стрімкий зріст злочинності в зазначеному напрямку. Так, за показниками офіційних статистичних даних Національної поліції України щотижня виявляється біля 100 таких фактів. Станом на жовтень 2021 року було зарєстровано 870 кримінальних проваджень за фактами шахрайства та підробки документів, а саме ковід-документації. Серед них підробка документів складає 92%, залишок у 8% стосується шахрайських дій, службової підробки, несанкціонованої зміни інформації, яка оброблюється в автоматизованих системах тощо [11]. В порівнянні з динамікою

інших злочинів, які можна відстежити на сайті Офісу Генеральної прокуратури України за місяцями та за календарний рік, це дуже великі показники. Але слід враховувати, що кримінальні правопорушення охоплюють не тільки ст. 358 КК України «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів», це також численні склади правопорушень за статтями: ст. 354 «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації», ст. 362 «Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї», ст. 366 «Службове підроблення», ст. 325 «Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням», ст. 190 «Шахрайство», ст. 199 «Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, що існують у паперовій формі, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів», тощо.

Перевірку сертифікатів мають право проводити працівники Держпродспоживслужби, Центру контролю та профілактики хвороб на місцях, а також патрульні у місцях великого скупчення людей, де може бути поширення хвороби (під час перевезень, відвідувань закладів, ринків, торговельних майданчиків). Національна поліція України спільно з Мінцифрою розпочали інтеграцію відповідного програмного забезпечення на планшети поліцейських для швидкої перевірки сертифікатів в «Дії», або сканувавши паперовий варіант [11]. Але, реалії вказують на той факт, що перевірити за базами даних не завжди є можливість. Тож, працівники повинні бути обізнані щодо сталих та оновлених способів виготовлення бланків документів та способів внесення змін в початковий зміст, забезпеченні взаємодії між експертними установами та правоохоронними органами щодо підготовки та призначення судових експертиз, можливостей вирішення тих чи інших питань, тощо.

Важливим є аналіз постанов про призначення судових експертиз та експертних висновків за кримінальними провадженнями за цим напрямом. Ґрунтовним аналізом ми встановили, що понад 60% використовувались справжні бланки та відбитки печаток з підписами, втім вносились реквізити осіб, що не мали право на отримання таких документів через те, що не проходили відповідні процедури (щеплення, здача біоматеріалу для дослідження, тощо). Залишок у 40% складають дві групи підробок: біля 7% мали ознаки часткових змін, тобто в бланки встановленого зразка вносились зміни різними способами, а 33% були повністю підробленими. Звісно, і зафіксовані факти підроблених електронних додатків, імітуючих роботу єдиного порталу державних послуг «Дія» з неправдивими даними. Але вони складають відносно невеликий відсоток і потребують окремого дослідження.

Отже розглянемо більш детально кожен із зазначених груп.

Бланки ковід-документації з ознаками змін в початковий зміст бланка являють собою справжні бланки, зі всіма необхідними реквізитами, але в яких відбувалось втручання різними способами. Це можуть бути всім відомі підчистка, дописка, домальовка, додруківка, вставка, виправлення, так і більш складні у виявленні травлення або змивання хімічними речовинами. В таких випадках важливо звертати увагу на перевірку інших документів, що дозволяють ідентифікувати особу, таких як паспорт, пенсійне посвідчення, водійське посвідчення, тощо, тобто тих документів, в яких є фотокартка. При цьому є можливість встановити відповідність заповнення одних і тих же граф, а також звернути увагу на наявність в цих графах певних ознак, що можуть викликати сумніви.

Розглянемо на що слід звертати увагу при часткових змінах документа, особливо якщо він має численні ознаки експлуатації у вигляді подряпин, плям, забруднень різного походження.

На перший погляд простий і в той же час вкрай розповсюджений спосіб підчистки. Методика позначає її як один із способів зміни первісного змісту документа, при якому штрихи, знаки або слова видаляються шляхом механічного впливу (тертям гумкою або за допомогою голки, леза тощо) [7]. В ковід-документації такої підробці підлягають графі дати дії документа. Тому слід ретельно оглянути їх не тільки при звичайному освітленні, а і на просвіт. Використовуючи наукові здобутки криміналістів ми намагались виокремити ознаки, які можуть бути в медичній документації, що забезпечує ковід-безпечність. Отже, при підчистці в зазначених документах будуть наявні такі ознаки: пошкодження структури поверхневого шару паперу, при якому спостерігається зменшення оптичної щільності, його розволокнення, втрата гляцю, пошкодження штрихів букв, прилеглих до ділянки підчищення, залишки від штрихів первинних записів, рельєф від видалених штрихів, сліди маскувального підчистки, тощо [12].

Дописка, домальовка, вставка, виправлення – все це різновиди одного способу, пов’язаного із внесенням додаткових штрихів, літер, слів в графі документа. При цьому вони будуть відрізнятися від іншого тексту за відтінком барвника, почерком, шириною штрихів, нахилом, подвоєнням штрихів тощо. Але ми хотіли привернути більшу увагу до іншої різновид даного способу часткових змін – додрукування, що пояснюється сучасними вимогами заповнення документів. Отже, це спосіб зміни первісного змісту друкованого тексту, при якому нові знаки вносять у вільні місця документа (поміж рядками, словами та знаками) [7]. Розуміючи сутність внесення змін, можемо визначити й ознаки, які з’являються в документі та які може визначити в звичайному освітленні без спеціального обладнання. Це різниця у насиченості та відтінку барвника, неоднакові розміри та малюнки однойменних букв і цифрових записів, нерівномірні інтервали між буквами і рядками, нерівна лінія рядка, наявність подвійних відбитків знаків [12]. Всі ці ознаки легко виявити уважно порівнюючи заповнені графі між собою.

Втручання в початковий зміст документа хімічними речовинами шляхом травлення (речовина штрихів знебарвлюється) або змивання (змив) – спосіб зміни змісту документа, при якому речовина штрихів тексту видаляється з поверхні документа за допомогою розчинників [7]. При цьому відбувається зміна кольору штрихів, що розташовані поряд із місцем травлення чи змивання, порушення проклеї паперу (втрата глянцевої, поява матових плям, тощо), порушення щільності паперу (наявність тріщин, розривів, відокремлення фрагментів паперу), наявність слабовидимих штрихів первинного змісту, люмінесценція речовини, що використовувалася для травлення, тощо [12]. Саме для виявлення таких ознак під час огляду документу криміналісти наголошують на необхідності застосування різноманітної техніки (портативні мікроскопи, лупи, освітлювачі) та методи дослідження, що не пошкоджують та не змінюють його. Наприклад, правоохоронець, який не має спеціальних знань у судовій експертизі, за допомогою ультрафіолетової лампи може швидко й точно визначити сліди втручання хімічної речовини на документі, які люмінесціюють яскравою плямою.

Розповсюдженим способом підробки є виготовлення всього документа (бланка, підписів, печаток) за допомогою кольорових копіювально-розмножувальної техніки. Але, при напрацюванні певних навичок, ознаки такого друку можна виявити навіть без збільшуваних приладів. Вчені зазначають, що струменево-крапельний принтер наносить зображення, які розрізняють за наявністю крапок-«клякс» різного кольору та розміру, які взаємонакладаються одна на одну. При виготовленні документа за допомогою лазерного принтеру зображення формується за рахунок однакових дрібних спечених частинок магнітного порошку (тонеру) правильної форми, які мають характерний блиск та з часом осипаються в процесі експлуатації (особливо в місцях перегину) [1]. В документах пластикового типу, що використовуються поряд з ковід-документацією (ID картки, посвідчення) допускається використання термотрансферного друку, який забезпечує плавний перехід кольорів, без растрових точок та без будь-яких рельєфних трас, але в паперових документах він не використовується.

Враховуючи технологічні особливості виготовлення документів та рекомендації наукової літератури, при роботі з документами не можна допускати впливу води чи розчинників, залишати їх під дією прямих сонячних променів, не допускати дії високих і низьких температур на нього, не робити будь-яких написів, не допускати перегинання й іншого втручання як у змістовну частину документа. Дотримання зазначених вимог забезпечує схоронність слідів, які в подальшому можливо досліджувати в якості об’єктів судової експертизи [4].

Такі специфічні та поглиблені знання в галузі документознавства необхідні правоохоронцям не тільки для перевірки документів та негайного виявлення правопорушника, а і для подальшого їх використання в якості доказів та призначення експертиз. Звісно можливості судових експертиз не безмежні, втім в даному випадку за допомогою технічної експертизи документів доречно вирішити питання щодо встановлення: способу виготовлення бланка та реквізитів документа; типу копіювально-розмножувальної техніки за виготовленими документами та її ідентифікація; фактів і способів внесення змін до документів та виявлення їх первинного змісту; способу нанесення відбитків печаток; ідентифікація кліше печаток за їх відбитками; і навіть таке складне питання як визначення відносної давності виконання документа.

Виявлення правоохоронцями справжніх порожніх бланків медлабораторій з відбитками печаток та підписами свідчить про можливість використання їх в подальшому для незаконного збагачення. Тому, при перевірці заповненого документа на перший погляд без ознак змін, але який не відображається в електронній базі, необхідно поставити перед експертом питання про послідовність нанесення штрихів друкованого тексту бланка, реквізитів, відбитка печатки та підписів.

Отже, не складно помітити, що експертні питання переважно стосуються дослідження реквізитів та способу виготовлення бланка. А аналіз експертних досліджень ковід-документації свідчить про використання копіювально-розмножувальної техніки в більшості випадків. Але статистика свідчить про велику кількість підроблених ковід-документів, яка, на наш погляд, пояснюється декількома причинами. По-перше, як ми розуміємо, бланки достатньо прості і не мають захисних елементів, які складно виготовити без спеціального обладнання. Держава не вимагає в таких документах застосування різних видів поліграфічного друку, мікротексту, голограмми, водяних знаків, мікрОВОЛОКОН, спеціального паперу, ультрафіолетового захисту тощо. По-друге, безмежний доступ до різних принтерів, легкість користування та відсутність реєстрації під час придбання такого обладнання сприяє численним підробкам. Третя причина, на яку науковці вже звертали увагу [2], це неврегульована діяльність штемпельно-граверних майстерень, що сприяє неправомірної діяльності виробників печаток (штампів) та вчиненню незаконних дій іншими особами. Як ми бачимо, обов'язкова реєстрація в базах даних також не є суттєвою перешкодою для правопорушників і результати їх діяльності виходять за межі держави та негативно позначаються на міжнародному рівні.

Так, Уряд Мальти заборонив в'їзд українцям на територію своєї держави через велику кількість виявлених фактів з підробки ковід-сертифікатів та ПЛР-тестів. Одне з офіційних американських видань The New York Times привернуло увагу на проблему підробки COVID-сертифікатів у Європі, зазначивши, що Україна страждає не лише на великий спалах захворювання, а й на масове підроблення документів про проходження вакцинації [15]. Ми не можемо вважати, це упереджене ставлення, тому що на території нашої держави під час перетину державного кордону чимало таких випадків. За даними Національної поліції України на початку листопада працівники Державної прикордонної служби лише за тиждень виявили 65 фактів підроблення результатів ПЛР-тестів та сертифікатів вакцинації від Covid-19. Фігурантами виступають особи з найрізноманітніших сфер діяльності. Так, в аеропорту м. Бориспіль у колишньої народної депутатки було виявлено сертифікат вакцинації від Covid-19 з явними ознаками підробки [11].

Задля боротьби із злочинними проявами деякі країни ЄС після перевірки ковід-документації в аеропортах використовують рандомний спосіб перевірки, згідно якого з усіх присутніх обирається декілька осіб, які здають експрес-тести і перевіряються на справжність наданої інформації в ПЛР-тестах.

Залучають також і фахівців в області судових експертиз. Так, Нідерландський інститут судової експертизи створив умови для співпраці в умовах значних обмежень в період Всесвітньої Пандемії. До роботи на місці події залучають персонал лабораторії як консультантів-криміналістів, які можуть бути посередниками між поліцією та судово-медичною лабораторією [3; 18]. По питанням підробки документів успішно взаємодіють МВС України та Інтерпол у формі обміну інформацією. Зокрема, інформацію до баз даних надають держави-учасниці, а використовують компетентні органи з метою вирішення поставлених завдань [17]. Плідні співпраця та використання більш-менш уніфікованих підходів до боротьби з підробкою документів можуть надати позитивні результати в роботі та відновити імідж нашої держави.

Висновки. Підсумовуючи наукову роботу щодо виявлення ознак підробки ковід-документів слід зазначити низку фактів, які можуть позитивно вплинути на боротьбу та попередження кримінальних правопорушень. Це приведення національних стандартів до міжнародних, введення більш суворих вимог до виготовлення бланків, забезпечення правоохоронцям відповідного навчання щодо виготовлення та заповнення документів, виявлення змін в початковий зміст, забезпеченні взаємодії різних відомств, служб, установ, організацій, чия діяльність пов'язана із ковід-документацією, з правоохоронними органами. Вживаючи дієвих заходів до вирішення зазначеної проблеми в різноманітних напрямках, можна досягти найбільш якісного результату в боротьбі з правопорушеннями, викликаними підробкою медичних документів, що підтверджують ковід-безпечність, а також розповсюдженню хвороб, що спричинили Пандемію.

Список використаних джерел:

1. Бідняк Г.С. Застосування спеціальних знань поліцейськими під час перевірки документів. *Науковий вісник приватного та публічного права*. Вип. 1 том 2. С. 130–133.
2. Бідняк Г.С. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств: монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 152 с.
3. Європейська мережа інститутів судової експертизи ENFSI https://enfsi.eu/wp-content/uploads/2016/09/151021_enfsi_constitution.pdf

4. Криміналістичне документознавство: практ. посіб. / В.В. Бірюков, В.В. Коваленко, Т.П. Бірюкова, К.М. Ковальов; за заг. ред. В.В. Бірюкова. К. : Вид. ПАЛІВОДА А.В., 2007. 332 с.
5. Кримінальний Кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
7. Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / ДНДЕКЦ МВС України; уклад. К.М. Ковальов, О.О. Давидова, В.В. Коваленко, Т.В. Тимофєєва. К., 2007. 34 с.
8. Методика дослідження документів, виготовлених за допомогою лазерних принтерів – код державної реєстрації № 2.3.32 від 06.02.2009.
9. Методика дослідження документів, виготовлених за допомогою струминно-крапельних принтерів – код державної реєстрації № 2.3.31 від 06.02.2009.
10. Методика дослідження підписів / ДНДЕКЦ МВС України; уклад.: Меленевська З.С., Ковальов К.М., Шпакович Н.Г. К. 2009. 21 с.
11. Офіційний сайт Національної поліції України. URL: www.npu.gov.ua/news/Informacziya
12. Патик Л.Л. Техніко-криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України. Підручник. К. : Центр учбової літератури. 2013. 142 с.
13. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>
14. Про судову експертизу Закон України Редакція від 01.01.2021 № 4038-XII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
15. Тема підроблених COVID-сертифікатів в Україні. The New York Times. URL: <http://pressorg24.com/news?id=590420>
16. Технологія призначення судових експертиз : практ. poradnik / М-во внутр. справ України, Експертна служба, Харківський наук.-дослід. експерт.-криміналіст. центр ; [авт.-уклад. : С.І. Перлін, С.О. Шевцов, О.В. Кокорін]. Х., 2018. 103 с.: схеми, табл.
17. Черноус Ю.М., Лопата О.А.. Правові засади міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності. *Криміналістичний вісник* № 1 (25), 2016. С. 6–12.
18. Forensic Awareness for Police First Responders. https://leed.cepol.europa.eu/mod/scorm/player.php?a=140¤torg=articulate_rise&scoid=280&sesskey=5DP1GOZmrl&display=popup&mode=normal

**ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО ЗМІСТУ ІДЕЙ СОБОРНОСТІ
В ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ Ю. БАЧИНСЬКОГО ТА М. МІХНОВСЬКОГО**

**COMPARATIVE CHARACTERIZATION OF THE LEGAL CONTENT
OF THE IDEAS OF CONCILIARNESS IN THE LEGAL VIEWS
OF YU. BACHYNSKYI AND M. MIKHNOVSKYI**

У статті проаналізовано погляди на державу та право двох основоположників самостійницького напрямку в українській політико-правовій думці – Юліана Бачинського та Миколи Міхновського. Встановлено, що важливим фактором становлення державно-правової думки на межі XIX – XX ст., був індивідуальний, оскільки тільки кілька мислителів того часу, зокрема Ю. Бачинський та М. Міхновський сформулювали й аргументували ідею самостійності та соборності. Аргументовано, що для української філософської та державно-правової традиції, концепт «соборність» виник і утверджувався, як певний імператив, що означав етнічну, національну і територіальну цілісність українських земель. Стосовно правових поглядів Ю. Бачинського, то він підійшов до вирішення українського питання з теоретичної точки зору, відкинувши характерне для тогочасного українського національного руху світоглядно-історичне тлумачення державної організації, вперше теоретично обґрунтував ідею соборності, зауважуючи, що майбутня українська держава має складатися з земель, що входили до складу імперії Габсбургів та Романових. Встановлено, що Ю. Бачинський був одним із перших теоретиків сучасного розуміння нації, як сукупності національностей зі спільними економічними, культурними, історичними та державницькими потребами й уподобаннями. Стосовно М. Міхновського, то він опирався на природньо-правову концепцію створення держави й апелюючи наявністю історичних традицій української нації вказував на природне право кожного народу на створення власної незалежної держави. Нації на його думку є основою революційних змін, а державу українську державу можна відродити тільки шляхом революційної боротьби. Правовим ідеалом М. Міхновського стала самостійна, соборна держава зі справедливим соціальним ладом. Найбільшим недоліком програми й проголошених М. Міхновським ідей був їх надмірний радикалізм, що зменшувало соціальну базу партії. Констатовано, що сформовані на межі XIX–XX ст. ідеї соборності та самостійності доцільно розглядати винятково в межах політико-правових і суспільних умов їх виникнення. Для тогочасної прогресивної української інтелігенції було важливим досягнути насамперед етнічної єдності українських земель роз'єднаних між двома імперіями, а відтак і забезпечити їх незалежність.

Ключові слова: *соборність, самостійність, Ю. Бачинський, М. Міхновський, державно-правова думка, національна держава.*

The article analyzes the views on the state and law of the two founders of the independent movement in Ukrainian political and legal thought – Yulian Bachynskyi and Mykola Mikhnovskyi. It was established that an important factor in the formation of state-legal thought on the border of the 19th and 20th centuries was individual, since only a few thinkers of that time, in particular Yu. Bachynskyi and M. Mikhnovskyi, formed and argued for the idea of independence and conciliarity. It is argued that for the Ukrainian philosophical and state-legal tradition, the concept of «sovereignty» arose and was established as a certain imperative that meant the ethnic, national and territorial integrity of Ukrainian lands. Regarding the legal views of Y. Bachynskyi, he approached the

solution of the Ukrainian issue from a theoretical point of view, rejecting the worldview-historical interpretation of the state organization characteristic of the Ukrainian national movement at the time, and for the first time theoretically substantiated the idea of sobriality, noting that the future Ukrainian state should consist of lands, which were part of the Habsburg and Romanov empires. It has been established that Y. Bachynskyi was one of the first theoreticians of the modern understanding of the nation as a collection of nationalities with common economic, cultural, historical and state needs and preferences. As for M. Mikhnovsky, he relied on the natural-law concept of the creation of a state and, appealing to the existence of the historical traditions of the Ukrainian nation, pointed to the natural right of every nation to create its own independent state. In his opinion, nations are the basis of revolutionary changes, and the Ukrainian state can be revived only through revolutionary struggle. M. Mikhnovsky's legal ideal was an independent, cathedral state with a just social order. The biggest drawback of the program and the ideas proclaimed by M. Mikhnovsky was their excessive radicalism, which reduced the party's social base. It was established that they were formed on the border of the 19th and 20th centuries. It is expedient to consider the ideas of conciliarity and independence exclusively within the political, legal and social conditions of their occurrence. For the progressive Ukrainian intelligentsia of that time, it was important to achieve, first of all, the ethnic unity of the Ukrainian lands divided between the two empires, and therefore to ensure their independence.

Key words: *sobriality, independence, Yu. Bachynskyi, M. Mikhnovskyi, state-legal opinion, national state.*

Постановка проблеми. Початок ХХ ст. став часом активізації українського національного руху, який вступив у завершальну стадію свого інституційного оформлення – політичну. Перші політичні партії, які виникали на українських землях та їх політичні програми були наслідком попередньої еволюції вчень про державу і право, а також правових систем Австро-Угорської та Російської імперій. Відсутність національної держави і розуміння потреби у її відродженні стала ключовим фактором державницьких концепцій українців кінця ХІХ – початку ХХ ст. Певним позитивом можна вважати те, що існувало кілька ідеологічних напрямків в українській правовій думці досліджуваного періоду, але самостійницька не була домінуючою. З іншого боку, самостійника ідея, що виникає саме на межі ХІХ – ХХ ст. мала у своїй основі ідею соборності українських земель і ця ідея отримала практичне втілення 22 січня 1919 р. внаслідок проголошення «Акта Злуки» УНР та ЗУНР.

У контексті вивчення правового змісту ідеї соборності, доцільно проаналізувати погляди на державу та право двох основоположників самостійницького напрямку в українській політико-правовій думці – Юліана Бачинського та Миколи Міхновського.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В українській правовій науці ідеї Ю. Бачинського та М. Міхновського вивчаються виключно в контексті аналізу державницьких устремлень кінця ХІХ – початку ХХ ст. Хоч обидва мислителі були правниками за фахом, до їхньої постаті й правових ідей, спостерігається вразі менше уваги, як скажімо до постатей М. Драгоманова чи І. Франка. Причин цього, на нашу думку декілька. По-перше, має місце суб'єктивний фактор – сучасна наука, ще нажалі не позбавилася радянських наукових рудиментів та ідеологем, а тому вивчення ідей федералізму завжди було в прерогативі, як дослідження ідей самостійності та соборності. По-друге, з об'єктивної точки зору, ані Б. Бачинський ані М. Міхновський не розвивали запропоновані ідеї соборності та самостійності, не надавали їм теоретичного осмислення, аргументації. Як наслідок, розвиток самостійницьких ідей більше вивчають філософи та історики, як правники.

Загалом, методологічною основою нашого дослідження стали праці В. Виздрика, Т. Горбана, Л. Ілина, В. Іванишина, Я. Калакури, Д. Мухи, В. Пономарьова, Л. Тарасенка та ін.

Метою статті є визначення спільних та відмінних ідей Ю. Бачинського та М. Міхновського, як основоположників самостійницької ідеї в українській правовій думці та прихильників концепції соборності.

Виклад основного матеріалу. Політизація українського національного руху стала закономірним результатом тих суспільно-політичних процесів що відбувалися впродовж ХІХ ст. Як в Галичині, так і в Наддніпрянщині процес формування чітких політичних програм у середовищі існуючих там суспільно-політичних рухів був закономірним. Важливими факторами політизації національних рухів були тісні контакти між галичанами та наддніпрянцями, а також

правові режими країн до складу яких входили українські землі. Якщо порівнювати правові умови в яких перебували західноукраїнські землі та Наддніпрянщина, то можна припустити, що правова система імперії Габсбургів заохочувала політизацію національних рухів. Як наслідок, саме галичани у 1890 р. організували першу політичну партію – Русько-українську радикальну партію.

На нашу думку, важливим фактором становлення державно-правової думки на межі XIX – XX ст., був індивідуальний (тільки кілька мислителів того часу, зокрема Ю. Бачинський та М. Міхновський сформулювали й аргументували ідею самостійності та соборності) фактор. Це було закономірним, адже, як зауважує Т. Горбань, на межі XIX–XX ст. українці Галичини та Наддніпрянщини мало вірили в ідею соборності, а інколи і взагалі не вірили в можливість побудови самостійної української держави [3, с. 97]. З іншого боку доцільно погодитися з твердженням Л. Лина, який аргументує, що саме «соборність» була засадничою ідеєю української державницької думки XIX ст., оскільки знайшла своє відображення в працях членів «Руської трійці» та Кирило-Мефодіївського товариства [5, с. 19–20].

Співставляючи соборницькі ідеали Ю. Бачинського та М. Міхновського, доцільно визначити зміст самого поняття соборність. Це поняття має філософсько-богословське походження і є притаманним для української філософської та правової думки XIX – початку XX ст. Власне соборність – це богословське поняття, що означає єдність, цілісність Церкви та об'єднання всіх її членів під Главою Церкви – Христом [11]. Для української філософської та державно-правової традиції, концепт «соборність» виник і утверджувався, як певний імператив, що означав етнічну, національну і територіальну цілісність українських земель. Ми схильні поділяти думку авторитетного українського дослідника Я.Калакури, що «на відміну від російської практики, де соборність означала практику збирання земель, в тому числі й чужих, то в українській традиції, соборність – це єдність, цілісність України» [6, с. 118].

Власне в контексті досягнення єдності та цілісності українських земель і відновлення на них незалежної держави, власні концепції обґрунтували Ю. Бачинський та М. Міхновський. Першим в цьому плані був молодий галицький правник Ю. Бачинський, який у 1890 р. став одним із засновників першої української політичної партії Русько-української радикальної партії. У 1895 р. він запропонував змінити політичну програму партії, врахувавши в тому числі й його особисті ідеї відображені в брошурі «Україна irredenta».

Будучи прихильником марксистських ідей Ю. Бачинський підійшов до вирішення українського питання з теоретичної точки зору, відкинувши характерне для тогочасного українського національного руху світоглядно-історичне тлумачення державної організації. Як наслідок, він встановив, що економічні зв'язки українських земель, які входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій є основною запорукою до створення на їх території окремої держави [1, с. 94]. Ю. Бачинський писав, що «Політична самостійність України, т. є політична відрубність України не лише від Польщі, але й від Великої Росії» [1, с. 95]. Він також зауважував, що в майбутньому Українській державі доведеться боротися за свою незалежність, в тому числі й військово, як проти Польщі так і проти Росії, бо кожна з цих держав не захоче добровільно відмовитися від українських земель, які є для них основним ресурсним регіоном [1, с. 95]. Як результат, Ю. Бачинський вперше теоретично обґрунтував ідею соборності, зауважуючи, що майбутня українська держава має складатися з земель, що входили до складу імперії Габсбургів та Романових [9, с. 256]. Показово, що Ю. Бачинський конкретизував, що не має на увазі Україну, як об'єднання територій за національною ознакою, а винятково, як єдність земель пов'язаних економічними і господарськими зв'язками, це зокрема землі Волині, Поділля, так званих Малоросії (Київська, Чернігівська, Полтавська і Харківська губернії), Новоросії (усі землі до Чорного моря) [9, с. 256]. Важливою складовою правової ідеї Ю. Бачинського було усвідомлення того, що майбутня соборна Україна, хоч і має виникнути на підставі економічних зв'язків, але має розвиватися за умови існування української нації – етнічного народу, який об'єднується спільним інтересом [1, с. 95]. Як наслідок, можна стверджувати, що Ю. Бачинський був одним із перших теоретиків сучасного розуміння нації, як сукупності національностей зі спільними економічними, культурними, історичними та державницькими потребами й уподобаннями [14].

Політичний ідеал М. Міхновського, подібно до Ю. Бачинського формувалася також в умовах участі в політичній партії – Революційній українській партії – першій політичній силі Наддніпрянської України, що виникла 1900 р. у Харкові. Власне, М. Міхновський отримав завдання підготувати програму партії і запропонував для цього власну брошуру «Самостійна Україна».

Документ який підготував М. Міхновський не був класичною політичною програмою. Його брошура «Самостійна Україна» стала швидше ідеологічним тригером розвитку державно-правової думки прогресивної молоді того часу й досить неоднозначно сприймалася як сус-

пільством, так і керівниками партії. Власне у лютому 1900 р. М. Міхновський частину тексту «Самостійної України» виголосив під час маніфестацій у Полтаві та Харкові. З правової точки зору, М. Міхновський опирався на природно-правову концепцію створення держави й апелюючи наявністю історичних традицій української нації вказував на природне право кожного народу на створення власної незалежної держави. На підставі цього він визначав, що майбутня держава українців, це «одна, єдина, нероздільна, вільна самостійна Україна від Карпат аж по Кавказ» [8, с. 6]. Власне державну самостійність він «вважав головною умовою існування нації, а національну незалежність – національним ідеалом у сфері міжнаціональних відносин» [12, с. 166]. Радикалізм ідей М. Міхновського проявлявся в тому, що нації на його думку є основою революційних змін, а українську державу можна відродити тільки шляхом революційної боротьби.

Показово, що абсолютна більшість членів Революційної української партії, як і частина громадсько-політичних діячів того часу, зокрема Л.Українка та Д. Донцов вважали ідеї М. Міхновського шкідливими і такими, що сповнені «крайнім шовінізмом» [10]. На відміну від Ю. Бачинського, який сформував ідею самостійності й оперував поняттям соборності, як синоніми єдності етнічних українських земель, М. Міхновський на перше місце ставив саме категорію соборності на основі національної приналежності. В останньому випадку, він розглядав українську національну ідею як самодостатню, таку, що відрізняється від загальноросійської історичними та державно-правовими традиціями. В цьому контексті доцільно визначити філософський і аксіологічний зміст його фрази «Україна для українців...», яка зараз трактується багатьма як засаднича норма українського націоналізму і є до певної міри ксенофобською по відношенню до інших народностей, що проживають на території України. Ми погоджуємося з думкою В. Іванишина [4] та Л. Тарасенка [12], що це висловлювання потрібно розглядати не з позиції сьогодення, а як законотвірний висновок національно-демократичного руху українців XIX ст., які через актуалізацію національної історії, державності, мови і навіть релігії прийшли до потреби відродження саме національної держави. Підтвердженням цього можуть слугувати й висновки самого М. Міхновського, який з одного боку вказував на відсутність національної свідомості в тогочасних українців, а з іншого – закликав уникати «національного шовінізму пануючих націй, треба плекати здоровий націоналізм поневолених народів, бо він є джерело творчості, і тільки в тому заховуються зародки народної свободи і ясної будучності» [8, с. 22]. Саму національну ідею він вважав важливим чинником державотворення, оскільки «під її могутим натиском ламаються, здається, непереможні кайдани, розпадаються великі імперії і з'являються до історичного життя нові народи, що до того часу були під чужими – гнобителями» [8, с. 24]. Мислитель переконував, що «тільки держава, наповнена національним змістом, може зберегти своїм громадянам всебічний духовний розвиток та матеріальний добробут, а державна незалежність є національним ідеалом у сфері міжнаціональних відносин» [2].

Правовим ідеалом М. Міхновського стала самостійна, соборна держава зі справедливим соціальним ладом. Мислитель зокрема зауважував, що «доки ми не збудуємо політичних й державних прав доти ми не матимемо змоги уладнати стан речей у себе дома до нашої вподоби, бо інтерес наших господарів є цілком супротивний нашим інтересам, бо розплушення очей у рабів є небезпечне для панів» [8, с. 24].

З огляду на те, що перший наклад «Самостійної України» був надрукований у Львові, ідеї М. Міхновського стали популярними і в Галичині. Як наслідок, 1900 р. На студентському віче у Львові було прийнято резолюцію, в якій зазначалося: «1. Здвиження самостійної Української держави в етнографічних границях є незмінним і доконечним. 2. Що – затим – всі змагання і всі сили української нації належить справити в напрямі здвиження власного українського державного організму» [13, с. 78–79].

Достеменно не відомо, чи «Самостійна Україна» М. Міхновського стала офіційною програмою РУП, однак вона, як політичний і правовий трактат мала визначальний вплив на тогочасну українську державно-правову думку і сам процес державотворення. Поява такого радикального за своїм змістом твору сприяла диференціації політичних партій Наддніпрянщини і РУП повторила долю Русько-української радикальної партії та стала основою для кількох політичних сил різних, з різними політичними ідеологіями.

Як наслідок, 1902 р. М. Міхновський заснував власну Українську народну партію, яка була єдиною українською партією Наддніпрянщини аж до 1917 р., яка основною політичною метою визначала боротьбу за незалежність України. Сам М. Міхновський написав програму Української народної партії – «Десять заповідей УНП» (1903 р.), яка стала не тільки ідейним імперативом самостійницького руху, а й вплинула на ідеологію українського націоналізму XX ст. У 1910 р. з ініціативи М. Міхновського виникає воєнізований загін «Оборона України», яке готувалося

в тому числі й до силових методів відновлення української держави. Зрештою, М. Міхновський є одним із перших авторів українських конституцій ХХ ст., його «Основний Закон Самостійної України – Сплік народу українського» (1905 р.) [2] не тільки утверджував примат національних ідеалів над соціальними чи економічними, а й аргументував державницько-правову й історичну традицію правомірності самостійної, соборної України.

Найбільшим недоліком програми й проголошених М. Міхновським ідей був їх надмірний радикалізм, що зменшувало соціальну базу партії. Ми погоджуємося з науковою оцінкою спадщини й ідей М. Міхновського, яку зробила українська дослідниця Т. Горбань, зауваживши, що мислитель змінив латентний стан суспільно-політичної думки Наддніпрянщини початку ХХ ст., але українська еліта по обидві сторони Дніпра «мало вірила, а то й взагалі не вірила в реальність побудови політично незалежної, соборної України» [3, с. 97].

Висновки. Таким чином, співставляючи та порівнюючи самостійницькій й соборницькій ідеї Ю. Бачинського та М. Міхновського, можна сформулювати наступні висновки:

- українське суспільство розділене між Російською та Австро-Угорською імперіями, на початку ХХ ст. не було готовим навіть до сприйняття ідей самостійності, при цьому соборницькій ідеї розвивалися з середини ХІХ ст. і зводилися до об'єктивної потреби об'єднання українських земель;

- у Ю. Бачинського та М. Міхновського було абсолютно різне розуміння умов досягнення соборності та самостійності. Якщо Ю. Бачинський обґрунтував доцільність соборності на підставі соціального та економічного розвитку українських земель, їх взаємодоповнюваності й відкидав радикальні шляхи досягнення незалежності, то М. Міхновський був одним із перших ідеологів націоналізму, аргументуючи доцільність єдності етнічних українських земель і природного права кожної нації на власну державу;

- сформовані на межі ХІХ–ХХ ст. ідеї соборності та самостійності доцільно розглядати винятково в межах політико-правових і суспільних умов їх виникнення. Для тогочасної прогресивної української інтелігенції було важливим досягнути насамперед етнічної єдності українських земель роз'єднаних між двома імперіями, а відтак і забезпечити їх незалежність;

- характерно, що Ю. Бачинський та М. Міхновський у своїх творах змогли не скільки обґрунтувати майбутній державний лад самостійної України, як створили ідеологічне підґрунтя для поширення самостійницьких та соборницьких ідей.

Список використаних джерел:

1. Бачинський Ю. Україна irredenta. Берлін: Вид-во укр. молоді, 1924. 238 с.
2. Виздрік В. С. Роль Миколи Міхновського у формуванні ідеології українського організованого націоналізму. URL: http://vlp.com.ua/files/05_9.pdf.
3. Горбань Т. Ю. Ідея соборності в українській суспільно-політичній думці першої чверті ХХ ст. *Український історичний журнал*. 2005. № 6. С. 95–102.
4. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм. Дрогобич : Вид-во «Відродження», 1992. 176 с.
5. Ілин Л. М. Ідея «соборності» в державотворчих концепціях Галичини ХІХ – початку ХХ ст. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право*. 2019. № 8. С. 15–21.
6. Калакура Я. С. Соборність України як концепт новітньої історіографії. *Історична пам'ять*. 2015. Вип. 33. С. 116–125.
7. Міхновський М. Націоналізм – всевітня сила. URL: <https://bandera.lviv.ua/mykola-mihnovskyj-nacionalizmvsesvitnja-syla/>.
8. Міхновський М. Самостійна Україна. Програма Революційної української партії із 1900 року. Лондон, 1967. 32 с.
9. Муха Д. З історії української самостійницької ідеї: Ю. Бачинський і М. Міхновський. *Український історичний збірник*. 2004. 7. С. 252–267.
10. Пономарьов В. Нероздільна, вільна, самостійна. URL: <https://zbruc.eu/node/58778>.
11. Соборність як формула єднання українців. URL: <http://slovopys.kubg.edu.ua/sobornist-iaak-formula-iednannia-ukrain/>.
12. Тарасенко Л. Б. Розвиток української національної ідеї в працях М. Міхновського. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. Вип. 4. Ч. 3. С. 164–168.
13. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті : док. і матеріали / упоряд. : Т. Гунчак, Р. Сольчаник. [Б.м.] : Сучасність, 1983. Т. 1. 510 с.
14. Karlsson I. What is a Nation? URL: https://www.files.ethz.ch/isn/103549/2009_06_Karlsson.pdf.

**НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ВЕКТОРА РОЗВИТКУ**

**NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN
INTEGRATION VECTOR OF DEVELOPMENT**

Акцентовано, що сьогодні Україна стоїть перед важким вибором: як забезпечити захист національних інтересів та цінностей за наявності значної кількості зовнішньополітичних та внутрішньополітичних загроз та викликів. Уточнено, що досягнути зазначеного можливо шляхом формування виваженої та стратегічно-планової політики у сфері національної безпеки, особливостям якої присвячено це наукове дослідження.

Уточнено, що глобальна безпека є станом урегульованості цивілізаційних процесів, пов'язаних з особистою безпекою людини та глобальними потребами і цінностями людства за якого мінімізований негативний вплив викликів та загроз світовому безпековому середовищу. Вона має два різновиди: міжнародна безпека (договірна) та національна безпека кожної окремо взятої країни. Під національною безпекою України слід розуміти стан урегульованості суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією системи активізованих механізмів втілення, охорони, захисту та збереження національних інтересів та цінностей України.

Узагальнено, що суспільний розвиток передбачає необхідність встановлення правопорядку та забезпечення стану спокою як на підконтрольній території конкретної країни, так і в глобальному цивілізаційному вимірі. Сучасні виклики вимагають нового та ширшого розуміння національної безпеки – такого, яке полегшує координацію між внутрішньою та зовнішньою політикою, а також різними підвидами національної безпеки – економічною, екологічною, військовою, безпекою охорони здоров'я тощо.

Відзначено, що відсутність ефективних державно-політичних рішень, стрімкі технологічні зміни, деструктивна пропаганда, слабкість системи охорони здоров'я, брак фінансових ресурсів та інші негативні фактори та виклики становлять загрозу для національної безпеки України майже на рівні з проблемою російської агресії щодо України. Відповідно необхідність формування адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки України, враховуючи вітчизняний євроінтеграційний курс та сучасні реалії тривалого військового протистояння з Російською Федерацією наразі є над актуальним завданням.

Ключові слова: *безпечне середовище, глобальна безпека, євроінтеграція, кооперація, національна безпека, співпраця, цивілізаційний розвиток.*

It is emphasized that today Ukraine faces a difficult choice: how to ensure the protection of national interests and values in the presence of a large number of foreign and domestic political threats and challenges. It is specified that this can be achieved by forming a balanced and strategic planning policy in the field of national security, the features of which are devoted to this scientific study.

It is clarified that global security is a state of regulation of civilization processes related to the personal security of a person and the global needs and values of humanity, in which the negative impact of challenges and threats to security in the world environment is minimized. It has two varieties: international security (contractual) and national secu-

rity of each individual country. The national security of Ukraine should be understood as the state of regulation of public relations associated with the implementation of a system of activated mechanisms for realization, protection and preservation Ukraine's interests and values.

In general, public development implies the need to establish law and order and ensure peace both in the controlled territory of a specific country and in the global civilization dimension. Modern challenges require a new and broader understanding of national security – facilitating coordination between domestic and foreign policy, as well as various subspecies of national security – economic, ecological, military, health security, etc.

It is noted that the lack of effective state-political decisions, rapid technological changes, destructive propaganda, the weakness of the health care system, lack of financial resources and other negative factors and challenges represent a threat to the national security of Ukraine almost on the same level as the problem of Russian aggression against Ukraine. Accordingly, the need to form an administrative and legal mechanism for ensuring Ukraine's national security, taking into account the domestic European integration course and the modern realities of a long-term military confrontation with the Russian Federation, is an urgent task.

Key words: *civilization development, cooperation, European integration, global security, national security, safe environment.*

Постановка проблеми. Кожна особа прагне жити в таких умовах, коли небезпека фізичного, психічного, соціального, економічного існування зведена до мінімуму. Відомий данський філософ Серен К'єркегор ще в XIX столітті писав: «Безпечних часів немає». Тому, в будь-якому суспільстві завжди високо цінують можливість жити без ризиків і небезпек. Безпека є абсолютною цінністю, вона має універсальний характер і визнається як фундаментальною всім людством. Особливо це відчувається в періоди соціальних потрясінь, епідемій, воєн, терористичних актів [1].

Сьогодні Україна стоїть перед важким вибором: як забезпечити захист національних інтересів та цінностей за наявності значної кількості зовнішньополітичних та внутрішньополітичних загроз та викликів. Досягнути зазначеного можливо шляхом формування виваженої та стратегічно-планової політики у сфері національної безпеки, особливостям якої присвячено це наукове дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізована тематика має свій опосередкований вияв у межах праць таких вчених як: Т. Авакян, К. Антонюк, В. Грубов, Д. Корнієнко, О. Малиновська, О. Семенюк, О. Тагліна тощо. Однак безпосередньо до предмета цього дослідження їхні наукові праці звернені не були.

Виклад основного матеріалу. Слід відразу уточнити, що національна безпека в більшості міжнародних та європейських актах описується як здатність держави забезпечувати захист загалом та своїх громадян – зокрема. Однак, починаючи із кінця 90-х років XX століття з'явилися обґрунтування необхідності зміни парадигми безпеки, де безпека конкретної людини є пріоритетною.

Так, наприклад, Комісія з безпеки людини (The Commission on Human Security), яка була створена у січні 2001 року у відповідь на заклик Генерального секретаря ООН на саміті тисячоліття 2000 року за світ, «вільний від потреб» і «вільний від страху» у своєму рамковому документі «Безпека людини в теорії та практиці. Застосування концепції безпеки людини та Цільовий фонд ООН з безпеки людини» [2] проголосила про необхідність переходу до нової парадигми безпеки. У вказаному документі було визначено, що глобальна безпека тісно пов'язана з особою безпекою людини і характеризується наступними факторами:

– по-перше, це відповідь на складність і взаємозв'язок як старих, так і нових загроз безпеці – від хронічної та постійної бідності до етнічного насильства, торгівлі людьми, зміни клімату, пандемій, міжнародного тероризму та раптових економічних і фінансових спадів. Такі загрози мають тенденцію набувати транснаціональних вимірів і виходити за межі традиційних уявлень про безпеку, які зосереджені лише на зовнішніх військових агресіях [2, с. 6];

– по-друге, це комплексний підхід, який використовує широкий спектр нових можливостей для комплексної боротьби з такими загрозами. Загрози особистій безпеці людини неможливо подолати лише звичайними механізмами. Натомість вони вимагають нового консенсусу, який визнає зв'язки та взаємозалежність між розвитком, правами людини та національною безпекою [2, с. 6].

Тобто глобальна безпека виникла з необхідності протистояти природним явищам чи катклізмам, а також різним видам людської діяльності, зокрема глобалізації. Вони створюють фактори з якими жоден національний апарат безпеки не в змозі впоратися самостійно, а отже – необхідною є міждержавна співпраця. Глобальний взаємозв'язок і взаємозалежність між державами, які світ відчував і продовжує відчувати після закінчення холодної війни, змушує держави кооперуватися та співпрацювати.

І як вірно зазначив О. Семенюк, не зважаючи на намагання світового співтовариства поставити безпеку людини на перше місце, сучасна архітектура безпеки характеризується її глобалізацією, що передбачає нівелювання ролі кордонів міжлюдських, інформаційних, економічних обмінів. Окрім, безумовно, позитивного впливу цих процесів на розвиток світового господарства, транспарентність кордонів відкриває також шлях вільному поширенню різних ризиків і загроз, унаслідок чого міжнародні системи безпеки не в змозі покладатися на державні кордони як засоби стримування загроз чи локалізації їх джерел [3]. У цьому аспекті важливо звернути увагу на міграційні процеси, які, на думку О. Малиновської [4, с. 54–57], з одного боку, становлять серйозні виклики національній, суспільній, особистій безпеці (приплив іноземців, вплив власних громадян; деградація навколишнього середовища; культурні загрози; наркоманія, злочинність; нелегальна міграція) а з іншого – за наявності ефективної міграційної політики створюють передумови для розвитку (зниження напруження на ринку праці, приплив капіталу завдяки переказам зароблених за кордоном коштів) [5, с. 41].

Таким чином, хоч теоретично між двома концептуальними термінами «глобальна безпека» і «національна безпека» існує межа, однак вона не має чітких рамок для їхнього розмежування. Швидше, вони мають симбіотичні стосунки, хоч і обмежуються особливостями глобальної безпеки, яку держави не мають можливості врегулювати в односторонньому порядку.

Отже, за нашим баченням глобальна безпека є станом урегульованості цивілізаційних процесів, пов'язаних з особистою безпекою людини та глобальними потребами і цінностями людства за якого мінімізований негативний вплив викликів та загроз світовому безпековому середовищу. Доцільно вважати, що глобальна безпека має два різновиди: міжнародна безпека (договірна) та національна безпека кожної окремо взятої країни.

Відповідно, під національною безпекою України слід розуміти стан урегульованості суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією системи активізованих механізмів втілення, охорони, захисту та збереження національних інтересів та цінностей України.

Щодо євроінтеграційних процесів та їхнього впливу на рівень забезпечення національної безпеки України необхідно відмітити, що значний вплив мали і надалі продовжують мати особливості взаємовідносин спочатку між Радянським Союзом і західними державами, а потім між цими країнами та Російською Федерацією.

Оскільки «Ліберальна революція», яка у 90-х роках минулого століття охопила країни посткомуністичного і пострадянського простору, виокремилася в політиці європейського безпекотворення два взаємопов'язані процеси, то з одного боку відбувається демократизація простору безпеки ОБСЄ, а з іншого – між сторонами європейського процесу безпекотворення США, ЄС і Росією продовжується непростий діалог з метою пошуку взаємоприйнятних рішень щодо форм і моделей європейської безпеки у XXI столітті. Надія щодо привнесення демократичних принципів до поновленого діалогу почала зникати з початком югославської (1990) кризи. До того ж політика розширення НАТО на Схід, розміщення елементів американської системи протиракетної оборони в Польщі і Чехії та дії Росії щодо призупинення Договору про звичайні збройні сили в Європі на своїй території остаточно встановили відносини недовіри між Росією і Заходом щодо відвертості задекларованих намірів. Наслідком такого суперечливого поєднання політичних стратегій став європейський парадокс: політика лібералізації як основа нового курсу миро- і безпекотворення не лише не позбавила Європу духу військового протистояння, а перевела відносини «Захід – Схід» з виміру «холодної війни» у вимір «холодного миру» [6; 7; 8].

Сучасний простір безпеки ОБСЄ можна визначити як нестійку систему, яку формують: головні актори – Сполучені Штати Америки, Європейський Союз і Росія; структури безпеки (НАТО, ОДКБ); зв'язки між ними (міжнародні і міждержавні договори, угоди та домовленості, принципи ОБСЄ); інституції партнерської співпраці та діалогу (Постійна спільна рада НАТО – Росія, Рада євроатлантичного партнерства, Комісія Україна – НАТО, Група середземноморської співпраці, Програма Партнерство заради миру); стратегії європейського безпекотворення США, ЄС і Росії. При цьому НАТО і ЄС є віддзеркаленням «кооперативної» форми безпеки і матеріалізуються на єдиних методологічних засадах – «від спільних цінностей до спільної мети». Такий

принцип побудови перетворює ці структури безпеки у корпоративні середовища [7]. І така архітектура безпекового середовища показала свою неспроможність або неготовність протистояти імперським амбіціям Російської Федерації.

Таким чином, попри гарантії безпеки від багатьох країн в обмін за відмову України від ядерної зброї, проголошений нею євроінтеграційний курс не надали того рівня безпеки, яка б забезпечила її від територіальних зазіхань Російської Федерації. Ліберальний курс Європи, її залежність від енергоресурсів Російської Федерації призвели до такого рівня ескалації, якого не було за часів Другої Світової війни.

Слід розуміти, що глобальне співтовариство отримус вигоду від постійної взаємодії та плідної співпраці між державами, оскільки збільшення процесів взаємодії сприяє зміцненню довіри та їхньої впевненості (впливу) на світовій арені. Відповідно, порушення національної безпеки конкретної країни може стати проблемою для глобальної безпеки. Тому в інтересах усіх, щоб жоден виклик національній безпеці не переріс у глобальну проблему.

В цьому напрямку Україна ще з моменту проголошення своєї незалежності демонструвала своїми діями готовність до взаємодії та співпраці на засадах рівного партнерства із ЄС та НАТО.

Намір України розбудовувати відносини з ЄС був вперше проголошений у Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 року «Про основні напрями зовнішньої політики України» [9]. Відносини між Україною та ЄС були започатковані в грудні 1991 року, коли Міністр закордонних справ Нідерландів, як представник головної в ЄС країни, у своєму листі від імені ЄС офіційно визнав незалежність України. Надалі стратегічний курс України на європейську інтеграцію був підтверджений та розвинутий у Стратегії інтеграції України до ЄС [10], яку схвалено 11 червня 1998 року, та Програмі інтеграції України до ЄС [11], схваленій 14 вересня 2000 року. В ній була проголошена довготермінова стратегічна мета – європейська інтеграція України [12].

Політичну частину Угоди про асоціацію було підписано 21 березня 2014 року, економічну частину – 27 червня 2014 року. 16 вересня 2014 року Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС [13]. З 1 листопада 2014 року здійснювалося її тимчасове застосування. Повністю Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності 1 вересня 2017 року. Це міжнародно-правовий документ, який на договірно-правовому рівні закріплює перехід відносин між Україною та ЄС від партнерства та співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції [12].

Якщо національну безпеку України розглядати як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз», як це визначено в рамковому Законі України «Про національну безпеку», то стає зрозумілим, що без спільних зусиль як національних інституцій, так і європейських в сучасних умовах складно досягти належного стану забезпеченості.

У пункті 22 «Стратегії національної безпеки України», затвердженого Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 одним із джерел загроз незалежності України, її суверенітету і демократії визнано недостатню ефективність державних органів, що ускладнює вироблення і реалізацію ефективної політики [14]. Таким чином, відсутність ефективних державно-політичних рішень становить загрозу для національної безпеки України.

Також зазначимо, що ще у тексті попередньої редакції Стратегії національної безпеки (п. 4.2.) розробка ефективних рішень також проголошувалася «пріоритетом політики національної безпеки» [15]. Крім зазначеного, розбудова має здійснюватися у межах оборонної реформи та одночасно з реформуванням адміністративної системи на основі наявних затверджених доктрин, концепцій і стратегій, аналізу накопиченого вітчизняного та позитивного європейського досвіду діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки, як це зазначено у п. 58 та 63 чинної редакції Стратегії національної безпеки [15; 16].

Аналіз цілей політичного діалогу, зазначених в Угоді, Законі України «Про національну безпеку» та інших нормативно-правових актів, що регулюють питання забезпечення національної безпеки, свідчить також про необхідність визначення подальших кроків державної влади, насамперед у напрямі поглиблення політичної асоціації, сприяння міжнародній стабільності й безпеці, посилення співробітництва з питань міжнародної безпеки та антикризового управління, досягнення миру й стабільності на Європейському континенті, зміцнення поваги до верховенства права, демократичних принципів, прав людини та основоположних свобод, консолідації внутрішніх політичних реформ [13]. Зважаючи на зазначене, а також те, що Конституція України проголосила безпеку людини найвищою соціальною цінністю, доцільно визначити безпекову політику України одним із важливих елементів у структурі євроінтеграційної політики України [17, с. 126].

Отже, актуальним наразі є розбудова адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки враховуючи вітчизняний євроінтеграційний курс та сучасні реалії тривалого військового протистояння з Російською Федерацією.

Висновок. Суспільний розвиток передбачає необхідність встановлення правопорядку та забезпечення стану спокою як на підконтрольній території конкретної країни, так і в глобальному цивілізаційному вимірі. Сучасні виклики вимагають нового та ширшого розуміння національної безпеки – такого, яке полегшує координацію між внутрішньою та зовнішньою політикою, а також різними підвидами національної безпеки – економічною, екологічною, військовою, безпекою охорони здоров'я тощо.

Відсутність ефективних державно-політичних рішень, стрімкі технологічні зміни, деструктивна пропаганда, слабкість системи охорони здоров'я, брак фінансових ресурсів та інші негативні фактори та виклики становлять загрозу для національної безпеки України майже на рівні з проблемою російської агресії щодо України. Відповідно необхідність формування адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки України, враховуючи вітчизняний євроінтеграційний курс та сучасні реалії тривалого військового протистояння з Російською Федерацією наразі є над актуальним завданням.

Література:

1. Тагліна О. В. Основи здоров'я : підр. для 9-го кл. Харків, Ранок, 2017. 160 с.
2. Human security in theory and practice: Application of the Human Security Concept and the United Nations Trust Fund for Human Security. *United Nations Trust Fund for Human Security*. URL: <https://www.unocha.org/sites/dms/HSU/Publications%20and%20Products/Human%20Security%20Tools/Human%20Security%20in%20Theory%20and%20Practice%20English.pdf>
3. Семенюк О. Нова архітектура європейської безпеки : тенденції, виклики, перспективи. *International Review. ВІДНОСИНИ УКРАЇНА – ЄС: В пошуках нової системи європейської безпеки*. 2009. № 3(11). С. 4–14.
4. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. К. : НІСД, 2018. 472 с.
5. Антонюк К. І. Забезпечення безпеки споживання в Україні в процесі євроінтеграції: теоретико-методологічні основи та прикладні аспекти : монографія. Запоріжжя : ФОП Мокшанов В. В., 2020. 452 с.
6. Musarrat, Jabeen. Governance Divide. *Pakistan Horizon*, 2003. Vol. 56, No. 4.
7. Грубов В. М. Ліберальна парадигма в формуванні європейської колективної безпеки XXI століття : автореф. дис... д-ра політ. наук : 21.01.01. Рада національної безпеки та оборони України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. К., 2008. 34 с.
8. Segun Osisanya. National Security versus Global Security. *United Nations*, 2020. URL: <https://www.un.org/en/chronicle/article/national-security-versus-global-security>
9. Про основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 02.07.1993 р. № 3360-ХІІ (втратила чинність). *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>
10. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11.06.1998 р. № 615/98. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text>
11. Програма інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента від 14.09.2000 р. №1072/2000. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00#Text>
12. Історія становлення відносин Україна-ЄС. *Міністерство юстиції України офіційний сайт*, 2020. URL: <https://minjust.gov.ua/m/istoriya-stanovlennya-vidnosin-ukraina-es>
13. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародна угода від 27.06.2014 р. № 984 011. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?find=1&text=%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80#Text>

15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paraп2 #п2>

16. Корнієнко Д. М. Актуальність проблеми визначення сутності адміністративно-правового забезпечення для службово-бойової діяльності Національної гвардії України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія юридична, 2020. Том 26. С. 128–133.

17. Авакян Т. А. Безпекова політика України в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*, 2015. № 4 (97). С. 125–133.

ЗМІСТ

ДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;

ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

АГАНІН Б. Ю. БЕЗПЕКА ДОРОЖНЬОГО РУХУ: АНАЛІЗ ЕТИМОЛОГІЧНОГО ЗМІСТУ ЯК ОБ'ЄКТНОЇ СКЛАДОВОЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	3
ДАНИЛЕНКО І. В. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ПАРКУВАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ.....	9
ІЛЬЧИШИН Н. В. АДМІНІСТРАТИВНА ЮРИСДИКЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ВСТАНОВЛЕННЯ.....	15
КАЗЬМІНА-ВОРОНЕЦЬ Я. С. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЄС В НАЦІОНАЛЬНУ ПРАВОВУ СИСТЕМУ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ «ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ» В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ.....	22
ТОПЧІЙ В. В., БОДУНОВА О. М. АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	31

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

ВІТЮК Д. Л. ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ МІЖНАРОДНОГО ХАРАКТЕРУ.....	36
---	----

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

АНІСТРАТЕНКО Ю. І., ГРИЦЮК І. В. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОСІБ.....	41
ДВОРНИКОВА І. В. ПОТЕРПІЛИЙ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВОПОРУШЕННІ, ПЕРЕДБАЧЕНОМУ СТ. 135 КК УКРАЇНИ.....	48
ЛІТУН О. О. СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗШУКУ ДІТЕЙ, ЯКІ ЗНИКЛИ БЕЗВІСТИ.....	54

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУК

ВАСИЛИНА М.М. СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ОРГАНІЗАЦІЯ» І «УПРАВЛІННЯ» ТА ЇХ РОЛЬ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ.....	60
ВАСКІВСЬКИЙ А.О. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК ВАНТАЖІВ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ.....	66
ГОРДІЄНКО С.Г. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАВДАНЬ З УДОСКОНАЛЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЗАХИСТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ.....	73
ГРУДОВЕНКО О.С. АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ПОВ'ЯЗАНИХ З КОРУПЦІЄЮ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ.....	83

ДЕНИСЕНКО Г.В. ГАРАНТІЇ ЛІКАРСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	88
ДЯЧИШИН І.М. ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ МОРАЛЬНИХ НОРМ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ДО СУЧАСНИХ УМОВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....	93
ЗАЙКІНА Г.М. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ УКРЗАЛІЗНИЦІ З ПОЗИЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА	99
КАЛЮЖНИЙ А.П. МІСЦЕ ТА РОЛЬ ПУБЛІЧНОГО КОНТРОЛЮ ЯК ЗАСОБУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ.....	104
КОЗАЧЕНКО А.О. НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ.....	110
ФІЛОНЕНКО О.М. МЕЖІ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ.....	117
МАНДЗИК П.І. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЬТЬ «ПРАВОСУДДЯ» ТА «СУДОВА ВЛАДА».....	124
ОЛІЙНИК В.І. СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ.....	129
РУДИК М.М. ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНІЙ ПРОТИПРАВНІЙ ПОВЕДІНЦІ ОСОБИ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ	136
СОВА В.В. МЕЖІ ДІЇ ТРУДОВОГО ПРАВА І ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ СТВОРЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦІВНИКАМИ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.....	145
ТРАЧ С.С. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	151
ТЮРЯ Ю.І. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА, ПРЕДМЕТА І МЕТОДІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗІ СТВОРЕННЯ, ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УКРАЇНІ.....	159
ХАРКЕВИЧ Ю. І. ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК ПІДРОБКИ МЕДИЧНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ, ЯКА ПІДТВЕРДЖУЄ КОВІД-БЕЗПЕЧНІСТЬ.....	165
ЯЦИШИН Я.Б. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО ЗМІСТУ ІДЕЙ СОБОРНОСТІ В ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ Ю. БАЧИНСЬКОГО ТА М. МІХНОВСЬКОГО.....	171
НАКОНЕЧНА І.В. НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ВЕКТОРА РОЗВИТКУ.....	176

CONTENTS

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE;
FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW**

AHANIN B. YU. ROAD SAFETY: ANALYSIS OF ETYMOLOGICAL CONTENT AS AN OBJECTIVE COMPONENT OF ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE.....	3
DANYLENKO I. V. FEATURES OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATION OF VEHICLE PARKING RULES.....	9
ILCHYSHYN N. V. ADMINISTRATIVE JURISDICTION AND FEATURES OF ITS ESTABLISHMENT.....	15
KAZMINA-VORONETS YA. S. IMPLEMENTATION OF EU LEGISLATION IN THE NATIONAL LEGAL SYSTEM FOR THE IMPLEMENTATION OF THE “EUROPEAN GREEN COURSE” IN AGRICULTURE.....	21
TOPCHII V. V., BODUNOVA O. M. ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY IN THE FIELD OF CYBER SECURITY OF UKRAINE.....	31

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

VITIUK D. L. INSTITUTIONAL MECHANISM FOR THE PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES OF AN INTERNATIONAL NATURE.....	36
---	----

**CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE;
LEGAL EXPERTISE; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY**

ANISTRATENKO YU. I., HRYTSIUK I. V. PECULIARITIES OF CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING CERTAIN CATEGORIES OF PERSONS.....	41
DVORNYKOVA I. V. VICTIMS IN CRIMINAL LAW-ENFORCERS, TRANSFERRED TO ART. 135 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....	48
LITUN O. O. THE CURRENT STATE OF THE LEGAL REGULATION OF THE OPERATIVE AND SEARCHING PROVISION OF THE SEARCH FOR CHILDREN WHO HAVE DISAPPEARED.....	54

CURRENT ISSUES OF LEGAL SCIENCES

VASYLYNA M.M. THE RELATIONSHIP OF THE CONCEPTS OF “ORGANIZATION” AND “MANAGEMENT” AND THEIR ROLE IN THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES.....	60
VASKIVSKYI A.O. FEATURES OF SEARCHING DURING THE INVESTIGATION OF CARGO THEFT ON RAILWAY TRANSPORT.....	66
HORDIENKO S.H. REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF TASKS FOR IMPROVING INNOVATIVE ACTIVITIES AND PROTECTING INTELLECTUAL PROPERTY IN UKRAINE IN TODAY’S CONDITIONS.....	73
HRUDOVENKO O.S. ANALYSIS OF REGULATORY AND LEGAL ENSURING THE ISSUE OF PREVENTION OF ADMINISTRATIVE OFFENSES RELATED TO CORRUPTION IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE.....	83
DENYSENKO H.V. GUARANTEES OF MEDICAL CONFIDENTIALITY IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	88

DIACHYSHYN I.M. FEATURES OF ADAPTATION OF MORAL STANDARDS AND UKRAINIAN LEGAL CULTURE TO CURRENT CONDITIONS OF EUROPEAN AND INTERNATIONAL INTEGRATION.....	93
ZAIKINA H.M. CONCEPTUAL TASKS OF UKRZALIZNYTSIA FROM THE POSITION OF ADMINISTRATIVE LAW.....	99
KALIUZHNYI A.P. THE PLACE AND ROLE OF PUBLIC CONTROL AS A MEANS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF RAIL TRANSPORTATION.....	104
KOZACHENKO A.O. SCIENTIFIC SUPPORT OF THE PROSECUTOR'S CRIMINAL-PROCEDURAL ACTIVITIES IN CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING A SEPARATE CATEGORY OF PERSONS.....	110
FILONENKO O.M. BOUNDARIES AND ADMINISTRATIVE-LEGAL RESTRICTIONS OWNERSHIP RIGHTS.....	117
MANDZYK P.I. CONCEPTUAL APPROACHES TO THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CONCEPTS OF “JUSTICE” AND “JUDICIAL POWER”.....	124
OLIINYK V.I. SPECIAL CRIMINOLOGY MEASURES FOR THE PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF THE PROTECTION OF STATE SECRETS.....	129
RUDYK M.M. PREVENTION OF CRIMINAL ILLEGAL BEHAVIOR OF A PERSON IN THE FIELD OF ROAD SAFETY.....	136
SOVA V.V. THE LIMITS OF LABOR LAW AND INTELLECTUAL PROPERTY LAW IN THE CONTEXT OF THE CREATION AND USE OF INTELLECTUAL PROPERTY OBJECTS BY EMPLOYEES.....	145
TRACH S.S. PECULIARITIES OF INDIVIDUAL INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY.....	151
TIURIA YU.I. SEPARATE ISSUES OF DEFINING THE OBJECT, SUBJECT AND METHODS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF THE CREATION, IMPLEMENTATION AND USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN UKRAINE.....	159
KHARKEVYCH YU. I. DETECTION OF SIGNS OF FAKE MEDICAL DOCUMENTATION CONFIRMING COVID SAFETY.....	165
YATSYSHYN YA.B. COMPARATIVE CHARACTERIZATION OF THE LEGAL CONTENT OF THE IDEAS OF CONCILIARNESS IN THE LEGAL VIEWS OF YU. BACHYNSKYI AND M. MIKHNOVSKYL.....	171
NAKONECHNA I.V. NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN INTEGRATION VECTOR OF DEVELOPMENT.....	176

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 5, 2021

Том 3

Відповідальний за випуск – В.В. Галунько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Пірог

Комп'ютерне верстання – С.Ю. Калабухова

Підписано до друку 09.06.2021. Формат 70x100/16.

Обл.-вид. арк. 18,98. Ум.-друк. арк. 15,11.

Наклад 300 прим. Зам. № 0721/237.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018

Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Тел. +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua